

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 9-10 травень 2022

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецьки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер Л. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнатьєва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук,
професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 9—10 травень 2022 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);
— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33,
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"*
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку 26.05.22 р.

Підписано до друку 26.05.22 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 20,7.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2605/3.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2022

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

1.1. Високий науковий рівень статті.

1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.

1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).

1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.

1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.

1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)

2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.

2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.4. Анотація.

2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).

2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.5. Ключові слова (5–8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

— постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

— аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

— формулювання цілей статті (постановка завдання);

— виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

результатів;

— висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;

— список літератури;

— список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.

3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezбережені у формат .doc для Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).

3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).

3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.

3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).

4.2. Анкета (скачати на сайті).

4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):

— якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);

— якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 9—10 травень 2022 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Бобровська О. Ю.

Інноваційно орієнтоване управління економічним зростанням регіонів 5

Білоцерківцев В. В., Завгородня О. О.

Історико-економічні та соціально-економічні координати формування Вільяма Шекспіра як особистості, підприємця та інноватора в епоху перехідного суспільства 11

Пенькова О. Г., Корман І. І., Семенда О. В.

Маркетинговий аналіз фармацевтичного ринку України 16

Лагодієнко Н. В., Іванченкова Л. В., Євтушевська О. О., Скляр Л. Б.

Податковий контроль як умова ефективного функціонування податкової системи 24

Дідур К. М.

Сутність, класифікація й структура інвестиційної та інноваційної діяльності підприємства 30

Прокопова О. М., Кудлаєва Н. В.

Бухгалтерський облік в умовах воєнного стану: ключові характеристики та проблемні аспекти 38

Бондаренко Н. М., Бобирь О. І.

Практика застосування грошової парадигми Сільвіо Гезеля та її переваги в мінімізації ризиків 44

Фронько Л. М.

Соціально-економічні аспекти формування зайнятості сільського населення 50

Хахула Б. В.

Теоретичні засади розвитку інноваційної діяльності в аграрному секторі України 55

Волкова Н. В., Олійник А. С., Михайлова А. Б., Кремтоха Я. С., Черепанова А. М.

Ефективне управління персоналом — запорука зменшення конфлікту інтересів 61

Полях С. С.

Особливості зміни поведінки споживачів на ринку в сучасних умовах 69

Ніконенко О. А.

Методичні підходи до оцінки індикаторів продовольчої безпеки країни 77

Державне управління

Гбур З. В.

Роль НАТО як оборонного союзу в безпеці Європи 84

Банчук-Петросова О. В., Ортіна Г. В.

Методи державного регулювання розвитку зовнішньоекономічної діяльності 92

Кошова С. П.

Особливості розвитку космічної галузі у поствоєнний період України 96

Науменко П. В., Пархоменко-Куцевіл О. І.

Управління компетентнісним розвитком керівника в системі державної служби 103

Лобода Т. В., Михальчук В. М.

Відповідальність в публічному управлінні в сфері охорони здоров'я у воєнний час 110

Максимюк І. В.

Генезис системи надання онкологічної допомоги населенню України 116

Сайферс А. В.

Порівняльний аналіз суспільних оцінок задоволеності освітніх потреб населенням: емпірично-соціологічний аспект 122

Слободян І. А.

Європейський досвід становлення системи управління прикордонною безпекою 127

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 9—10 / 2022

CONTENTS:

Economy

Bobrovska O.

INNOVATION-ORIENTED MANAGEMENT OF ECONOMIC GROWTH OF REGIONS 5

Bilotserkivets V., Zavorodnia O.

HISTORICAL-ECONOMIC AND SOCIO-ECONOMIC COORDINATES OF THE FORMATION OF WILLIAM SHAKESPEARE:
THE PERSON, ENTREPRENEUR AND INNOVATOR IN THE ERA OF TRANSITION SOCIETY 11

Penkova O., Korman I., Semenda O.

MARKETING ANALYSIS OF THE PHARMACEUTICAL MARKET IN UKRAINE 16

Lagodiienko N., Ivanchenkova L., Yevtushevska O., Skliar L.

TAX CONTROL AS A CONDITION FOR THE EFFECTIVE FUNCTIONING OF THE TAX SYSTEM 24

Didur K.

ESSENCE, CLASSIFICATION AND STRUCTURE OF INVESTMENT AND INNOVATIVE ACTIVITIES
OF THE ENTERPRISE 30

Prokopova O., Kudlaieva N.

ACCOUNTING IN THE CONDITIONS OF MARTIMATE: KEY CHARACTERISTICS AND PROBLEM ASPECTS 38

Bondarenko N., Bobyr O.

THE PRACTICE OF APPLYING THE MONEY PARADIGM OF SILVIO GEZEL AND ITS ADVANTAGES
IN MINIMIZING RISKS 44

Pronko L.

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF THE FORMATION OF RURAL EMPLOYMENT 50

Khakhula B.

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF INNOVATIVE ACTIVITY DEVELOPMENT IN THE AGRICULTURAL
SECTOR OF UKRAINE 55

Volkova N., Oliinyk A., Mykhailova A., Krempekha Ya., Cherepanova A.

EFFECTIVE PERSONNEL MANAGEMENT — GUARANTEE OF REDUCING CONFLICTS OF INTEREST 61

Poliakh S.

FEATURES OF CHANGES OF CONSUMER BEHAVIOR IN THE MARKET IN MODERN CONDITIONS 69

Nykonenko O.

METHODICAL APPROACHES TO THE ASSESSMENT OF FOOD SECURITY INDICATORS OF THE COUNTRY 77

Public administration

Hbur Z.

NATO'S ROLE AS A DEFENSE UNION IN EUROPE'S SECURITY 84

Banchuk-Petrosova O., Ortina G.

METHODS OF PUBLIC REGULATING THE DEVELOPMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY 92

Koshova S.

PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF THE SPACE INDUSTRY IN POST-WAR PERIOD OF UKRAINE 96

Naumenko P., Parkhomenko-Kutsevil O.

MANAGEMENT OF COMPETENCE DEVELOPMENT OF THE MANAGER IN THE CIVIL
SERVICE SYSTEM 103

Loboda T., Mykhalchuk V.

RESPONSIBILITY IN PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF HEALTH CARE IN WARTIME 110

Maksymiuk I.

GENESIS OF THE SYSTEM OF PROVIDING ONCOLOGICAL CARE TO THE POPULATION OF UKRAINE 116

Cyphers A.

COMPARATIVE ANALYSIS OF PUBLIC ASSESSMENTS OF THE SATISFACTION OF EDUCATIONAL NEEDS
BY THE POPULATION: AN EMPIRICAL AND SOCIOLOGICAL ASPECT 122

Slobodyan I.

EUROPEAN EXPERIENCE IN BUILDING A BORDER SECURITY MANAGEMENT SYSTEM 127

УДК 338.242(477)

О. Ю. Бобровська,
д. держ. упр., професор, професор кафедри економіки та соціально-трудо­вих відносин,
Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро
ORCID ID: 0000-0002-2174-9040

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.5

ІННОВАЦІЙНО ОРІЄНТОВАНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ ЗРОСТАННЯМ РЕГІОНІВ

O. Bobrovska,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of the Department
of Economics and Social and Labor Vidnosin, University of Customs and Finance

INNOVATION-ORIENTED MANAGEMENT OF ECONOMIC GROWTH OF REGIONS

Проаналізовано теоретичні, методичні і практичні засади розробки і реалізації стратегії регіонального розвитку. Відмічено суттєве поглиблення і широта використовуваного інструментарію, якість обґрунтування прийнятих стратегічних заходів і очікуваних результатів економічного зростання. Доведено, що в системі управління органів виконавчої влади вже застосовується потужний інноваційний інструментарій управління. Підкреслено, що, незважаючи на позитивні зміни в стратегічному плануванні розвитку економічних систем областей України, уже близько 10 років існує стійка тенденція неповного досягнення всіх запланованих показників і порушення динаміки руху економічних процесів. У складі гальмуючих чинників урівноваження плину і результативності економічних процесів, в якості передуючого, визначено несвоєчасне і неповне інформаційно-аналітичне забезпечення функцій контролю і корегування поточних відхилень параметрів і характеристик плину економічних процесів. Запропоновано визначити найбільш впливові і найважливіші показники операційної діяльності для оцінки поточного стану якості і результативності процесів стратегічного розвитку. Наведено перелік і зміст етапів побудови системи аналітичної оцінки та інформаційно-інноваційного обґрунтування управлінських впливів, надано пропозиції щодо їх реалізації.

The analysis of theoretical, methodical and practical bases of development and realization of strategy of economic development of areas (regions) is carried out. There is a significant deepening and breadth of tools used and the quality of justification of strategic measures taken and the expected results of economic growth. It is proved that the management system of executive authorities already has and uses powerful innovative management tools, which directs it to the development of the country's economy on the information-innovative type and the full transition to smart specialization technology. It is emphasized that despite the positive changes in the strategic planning of economic systems of Ukraine and the adoption of reasonable levels of expected economic growth, for about 10 years there is a steady trend of incomplete implementation of all planned indicators and disruption of economic processes. As part of the inhibitory factors of balancing the flow and effectiveness of economic processes, as a precursor, identified untimely and incomplete information and analytical support of control and correction of current deviations of parameters and characteristics of economic processes, which does not create reliable conditions for operational management of economic growth. characteristics. It is proposed to establish a list of the most influential and significant indicators of operational activities to assess the current state of quality and effectiveness of strategic development processes that need to be monitored and analyzed in relatively short periods (month, quarter, semester) to maintain balanced, proportion, productivity and effectiveness future economic growth. The list and the maintenance of stages of construction of system of an analytical estimation

and the information-innovative substantiation of administrative influences are resulted and offers on their realization are presented. The main tasks of the unit for the organization of operational control and management of economic growth in the executive branch have been identified.

Ключові слова: регіон, економічне зростання, аналіз, методи розробки стратегій, стратегії розвитку, операційний контроль.

Key words: region, economic growth, analysis, methods of strategy development, development strategies, operational control.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Технології "нової економіки" ініціюють появу низки необхідних заходів стосовно удосконалення, побудови і впровадження інструментарію і технологій управління її процесами. Традиційні методи державного управління в умовах глобальних змін показують свою недостатню ефективність і потребують розробки нових управлінських інструментів і інституційних умов організації управління зростанням економіки, що ідентифікують нові інноваційні технології в діяльності органів виконавчої влади і нових механізмів управління соціально-економічним розвитком. Це викликає необхідність методичного й аналітичного обґрунтування змісту і контролю якості і плинності процесів управління. Численні складники побудови системи інноваційно-інформаційного забезпечення трансформаційних процесів потребують попереднього уточнення, систематизації, визначення змісту якісних і кількісних характеристик системи управління та їх аналітичного й інституційного інструментарію.

Аналіз форм, структур, процесів і механізмів сучасного управління зростанням економіки регіонів можливо представити як складне багатогранне і поліструктурне комплексне дослідження, яке складається із напрямів, параметрів, характеристик і факторів управлінського впливу на економічне зростання, їх взаємозв'язку і взаємообумовленості, інституційних та інноваційних складників, їх ресурсного забезпечення, технологій і механізмів застосування. Такий аналіз доцільно здійснювати поетапно, обравши як логічні кроки класичний процес управління складними системами: прогнозування їх розвитку, стратегування, планування, організація, мотивація, контроль, моніторинг, аналіз і оцінювання результатів.

Існуючі методики економічного розвитку окремих територій, галузей і суб'єктів господарювання, які використовують органи Державної служби статистики, Рахункова палата та інші органи, діагностуючи процеси економічного розвитку і надаючи необхідну інформацію керівним органам влади для прийняття управлінських рішень, дають узагальнену інформацію, яка надає бачення існуючого стану, але недостатня для оперативного впливу на якість процесів. Тому використання цієї інформації для розробки управлінських рішень і заходів щодо поточної реалізації процесів розвитку є обмеженим і достатньо поверховим. Це мотивує до поглиблення аналітичних передумов, аналізу параметрів і характеристик впливових чинників на технологію і організацію процесів економічного зростання і розвитку, і наявних в них інноваційних трансформаційних елементів

виробничих систем і систем управління. Тому пошук засобів подальшої розбудови інноваційно орієнтованого управління економічного зростання територій продовжує бути своєчасним і актуальним.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В науковій літературі широко представлені результати теоретичних досліджень різних аспектів стратегічного розвитку суспільства: структурні зміни соціально-економічних систем наведені в працях Х. Зібберта, П. Кругмана, Д. Рікардо, Дж. Стігліца; теорія регіонального зростання — у працях Дж. Бортса, Дж. Steйна, Х. Річардсона; теорія "полюсів зростання" і дифузії інновацій — у працях Ф. Перру, Дж. Фрідмана, Х. Гірша, Ж.-Р. Будвіля [2; 3]. Теорія "економічної динаміки" висвітлена в працях М. Кондратьєва, Ф. Харрода [4]. Синергетична парадигма розвитку будувалась на висновках І. Пригожина та І. Стенгерса. Концептуальні основи державної регіональної політики досліджено в працях П. Беленького, Є. Бойка, М. Бутка, З. Варналія, О. Власюка, В. Гейця, М. Долішнього, В. Куйбіди, І. Сторонянської, В. Чужикова, С. Шульц [3]. Водночас повна адаптація і практична побудова процесів інноваційного вдосконалення системи управління розвитком економіки України є поки недостатньою. Це обумовлює подальший пошук інструментарію і створення умов для використання нереалізованого потенціалу розвитку України і управління цими процесами за рахунок інноватизації управлінських чинників та їх швидкої реалізації.

МЕТА СТАТТІ

Ознайомитись із показниками економічного зростання і економічного розвитку регіонів, прийнятих у стратегіях розвитку, і рівнями їх досягнення. Запропонувати можливості подальшого удосконалення способів інформаційно-аналітичного забезпечення управління процесами розвитку з метою посилення управлінського впливу на збалансованість і позитивну динаміку процесів економічного зростання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Економічну систему регіонів як об'єкт управління доцільно розглядати, як сукупність суб'єктно-об'єктної і суб'єктної взаємодії органів виконавчої влади, господарюючих суб'єктів і організацій, спрямовану на вирішення завдань забезпечення потреб населення і соціально-економічного розвитку територій із дотриманням умов збалансованості економічного зростання і природоресурсного потенціалу. При цьому необхідним є зас-

Таблиця 1. Характеристика співвідношення деяких показників економічного зростання Дніпропетровської області за 2013–2021 рр.

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Індекс фізичного обсягу ВРП (у цінах попереднього року), %	99,3	95,1	90,3	98,4	102,0	102,5	103,7	91,0	-
Індекс фізичного обсягу ВРП у розрахунку на одну особу (у цінах попереднього року), %	99,7	95,5	90,9	99,1	102,4	102,8	104,6	93,9	-
Індекс промислової продукції (переробна промисловість) з неї	93,9	89,2	89,8	100,3	107,8	103,8	102,7	87,9	105,8
- виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	98,2	93,8	106,8	103,2	106,4	96,9	101,8	94,6	102,4
- текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	111,3	79,7	88,9	106,6	91,6	98,5	85,3	146,5	88,2
Індекс споживчих цін, %	100,4	125,7	142,6	112,7	112,8	109,2	103,7	104,5	109,6
Реальний наявний дохід населення, % до попереднього року	105,3	94,0	81,1	99,2	112,8	117,8	110,0	100,1	103,3
Індекс реальної середньомісячної заробітної плати, %	106,7	97,1	78,8	102,3	119,1	115,8	113,0	106,4	107,7
Індекс капітальних інвестицій, % до попереднього року	93,8	80,2	98,2	115,5	128,9	129,4	123,6	65,9	113,9

Джерело: складено за даними [6].

тосування принципів просторового, галузевого і соціального розвитку, принципів управління ресурсними потоками, потужної державної підтримки, а також використання форм державного управління і місцевого самоврядування, її основних структурних пріоритетів, інноваційного управлінського інструментарію впливу на стан і динаміку процесів розвитку.

Для визначення напрямів і інструментів інноваційно орієнтованого управління економічним зростанням регіонів перш за все слід визначити стан і динаміку результатуючих економічних показників керівних систем з викремленням специфічних індикаторів їх стійкого зростання, для досягнення яких здійснюються управлінські впливи. При цьому необхідно враховувати тенденції змін, які агрегують потоки результатуючих показників в інтегровані характеристики зростання і розвитку економіки і рівень їх інноваційності як синтезу перспективних напрямів і інтенсивності впровадження інноваційних знань у зміст процесів життєдіяльності. Другим кроком повинно стати оцінювання використовуваного інструментарію у змісті функцій управлінської діяльності, їх інноваційного наповнення, його достатності і узгодженості для управління збалансованістю, системністю і рівномірністю плину процесів економічного зростання.

Кількість показників, необхідних для уявлення про розвиток економічних процесів, може бути обмеженою або більш широкою для розуміння рівня інноваційної діяльності і можливостей використання ключових показників, оскільки вони пов'язані з формуванням більшості існуючих характеристик. Система управління залежно від вирішуваних проблем порізному впливає на процеси економічного зростання. Оцінка ефективності та

інноваційної спрямованості управління визначається за системою показників, які можна поділити на групи: показники економічного розвитку керівних систем і показники впливу на них з боку систем управління. Основними показниками економічного зростання вважаються: валовий внутрішній регіональний продукт в реальних цінах, продуктивність праці, сума доданої вартості та ін. До основних показників інноваційності розвитку відносять: питому вагу високотехнологічних галузей у структурі валового внутрішнього продукту, питому вагу високотехнологічної продукції та послуг, питому вагу високотехнологічної продукції та послугу в структурі експорту, частку витрат на виконання наукових розробок у ВВП, суму інвестицій у високотехнологічній галузі.

Оцінка економічного зростання областей здійснюється на основі даних державної статистики щоквартально і за рік в динаміці протягом декількох часових інтервалів. Вони ілюструють досягнуті результати економічної діяльності, але не свідчать про рівень досягнення поставлених цілей і не характеризують їх порівняно із запланованими рівнями. Як приклад розглянемо статистичні показники економічного зростання і задоволення потреб населення однієї з потужних областей України за період 2013–2021 рр. (табл. 1).

Стан виконання запланованих показників економічного зростання в стратегіях розвитку органи виконавчої влади оцінюють за річними звітами реалізації проєктів регіонального розвитку, визначених їх планами реалізації. Але за результатами звітування видно, що навіть повністю виконані проєкти за відповідний період помітно не вплинули на зростання результатів економічної діяльності області.

Порівнюючи та аналізуючи фактичні показники економічного розвитку в динаміці, можна зробити висновок, що їх розрахунки, здійснювані шляхом порівняння з показниками попереднього року, також не характеризують економічне зростання. Вони об'єктивно не відображають його, оскільки порівнюються з низкою невиконаних показників попереднього періоду. Тому зростання цього показника в поточному році свідчить про сумнівну величину. Таке порівняння скоріше свідчить про рівень виправлення вже існуючої тенденції, а не зростання поточного стану.

В аналізованому періоді 2014–2021 рр. суттєвий вплив на показники вартісного виміру економічного зростання мали та показники інфляції і девальвації гривні (табл. 2).

Тобто, незважаючи на позитивну оцінку виконання Стратегії розвитку Дніпропетровської області до 2020 р.,

Таблиця 2. Інфляція та девальвація гривні за 2014—2021 рр.

Показник	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Індекс інфляції	124,9	143,3	112,4	113,7	109,8	104,1	105,0	110,0
Індекс девальвації	197,3	150,8	112,2	104,5	99,3	85,5	119,4	96,5

Джерело: складено за даними [5].

суттєвого зростання економіки в регіоні не відбулось. Отже, виникає питання, чому в умовах наявності великої кількості інструментів і технологій інноваційних заходів у системі управління у звітному періоді відсутній їх чіткий кореляційний зв'язок зі зростанням показників економічного стану? Чому результати економічних процесів своєчасно не були скореговані, не мали достатньої підтримки з боку органів влади, які причини і наслідки такого нерівномірного зростання? Для пошуку відповідей на ці питання розглянемо сучасні можливості управлінського впливу на економічні процеси, на ухвалення управлінських рішень.

Формат системи державного управління (органів виконавчої влади всіх рівнів) за останні роки суттєво змінився. Її діяльність стала скеровуватись на забезпечення потреб населення, соціально-економічний розвиток територій, підвищення якості життя і розвиток інтелектуального потенціалу. З'явилися нові організаційні форми виробництва й управління. Запроваджується нова політика і стратегії розвитку на нових принципах і методах їх обґрунтування. Об'єктивно визначаються генеральні вектори зростання економіки регіонів, поглиблюється національний і регіональний консенсуси при їх виборі і прийнятті, розширюється перелік інноваційних відтворень (змінюються підходи до здійснення галузевих і регіональних процесів розвитку), здійснюються заходи з узгодження державних і ринкових форм управління, йде інтенсивний пошук підвищення інноваційно орієнтованих шляхів розвитку країни до кращих європейських практик. Розширився функціональний зміст управлінської діяльності: з'явилися нові функції і технології їх здійснення. При розробці і ухваленні стратегічних рішень стали ширше застосовуватись інноваційні підходи — синергетичний, кластерний, проблемно-орієнтовний, відтворювальний, ситуативний, сценарний (оптимальний, песимістичний, інерційний, еволюційний); принципи і підходи Портера для аналізу і динаміки конкурентоздатності в умовах глобалізації. Опановуються сучасні методи аналітичного обґрунтування — SWOT-аналіз (аналіз сильних і слабких сторін), TOWS-аналіз (для визначення напрямів стратегії розвитку через комбінування факторів), WO-аналіз (аналіз взаємного впливу факторів), SO-аналіз (аналіз впливу сильних сторін), ST-аналіз (взаємовплив сильних і слабких сторін і можливостей), WT-аналіз (аналіз впливу слабких сторін і загроз). Передбачається широке застосування концепції мережевої економіки, регіональної кластеризації і корпоратизації, інноваційного інвестування, створення центрів зростання та інших інституцій стійкого розвитку. Здійснюються реальні кроки до використання смарт-технологій, їх принципів і методів — стратегії розумного, стійкого та інтелектуального розвитку, які базуються на партнерстві між владою, бізнесом, науково-технічними установами та громадськістю, виборі пріоритетних видів діяльності, нових інструментів досягнення цілей.

Стрімко розвивається цифрова трансформація регіонів, невід'ємним складником управління стає Індустрія-4 та інформаційні технології. Стан застосування такого потужного арсеналу інноваційного інструментарію можна проілюструвати на прикладі розробки Стратегії розвитку Дніпропетровської області, яка являє собою генеральний документ стратегічного планування регіонального розвитку до 2027 р. [1]. В ній наочно проілюстровано високий науковий рівень застосування методичного забезпечення і глибина проробки можливостей використання наявних ресурсів. Це підвищило інноваційно спрямований рівень її пріоритетів і системного інструментарію управління. Такий рівень передбачення майбутнього розвитку області з розробкою вирогідних сценаріїв і варіантів розвитку в практиці державного управління та місцевого самоврядування досягнуто вперше, що викликає довіру і надію на безумовне досягнення очікуваних результатів і перехід економіки області на новий рівень зростання.

На повагу заслуговують не тільки техніко-технологічний аспект розробки стратегій, а й передбачуваність застосування нових способів співпраці і співробітництва органів виконавчої влади з учасниками розробки і здійснення стратегії та її виконавцями, розширення діалогу із суспільством (проведені опитування, анкетування, суспільне обговорення напрямів стратегій). Має місце підвищення затребуваності науки і наукового обґрунтування факторів розвитку. Активнішим стало застосування і формування нової економічної поведінки всіх категорій учасників процесів економічного зростання, а саме процесів демократизації, прийняття спільних далекоглядних цілей, розвитку і створення умов для їх досягнення, що засвідчує реальні кроки публічного управління в напрямі підвищення ефективності власної діяльності.

Вищезазначене засвідчує, що при стратегічному плануванні економічного зростання області органи виконавчої влади широко запроваджують інноваційний інструментарій Індустрії-4, який за своїми цілями і напрямками руху найбільше відповідає старт-спеціалізації — концепції політики інноваційного регіонального розвитку Євросоюзу за допомогою кращого розкриття і застосування наявного потенціалу. Хоча, на жаль, стабільного стрімкого зростання економіки регіонів і повного застосування смарт-спеціалізації не відбулось.

На нашу думку, до складу причин, які зашкодили досягненню показників результатів, поставлених у Цілях сталого розвитку на 2016—2020 рр., слід віднести відсутність дієвого механізму контролю за своєчасним визначенням конкретних кількісних коливань і відхилень запланованих показників і параметрів руху процесів, їх недостатня відпрацьованість і невизначеність ключових критеріїв контролю операційної діяльності і результатів плинності економічних процесів, недостатня персоналізованість відповідальності за їх якісне здійснення. Має місце і недостатня співпраця органів виконавчої влади з бізнесом і суб'єктами господарювання в поточному операційному управлінні процесами економічної діяльності.

Основна відповідальність за рівень фактичного задоволення ключових потреб та якості життя населення, що проживає в області покладається на органи влади

відповідного рівня. Вони володіють інструментарієм управління інноваційною політикою (фонди підтримки інновацій, пільги та інші) і створюють партисипативні умови для залучення її до рішень і контролю з боку представників різних категорій учасників процесу, здатні надавати потужну підтримку процесам розвитку, відповідно, нести за них персональну відповідальність. Основними діями з боку влади для безумовного досягнення результатів розвитку, з огляду на сьогоднішній стан фактичного досягнення результатів економічного зростання, необхідним є встановлення доказових причин невиконання завдань, які свідчать про невміння і безвідповідальність влади за реалізацію власних планів.

Аналіз засвідчує, що фактично досягнений рівень значної кількості показників економічного зростання не відповідає запланованому розвитку протягом останніх п'яти і більше років. Однією з вагомих, але мало проаналізованих причин такого явища є недостатньо відпрацьований механізм операційного контролю і своєчасного регулювання показників плину економічних процесів. У багатьох випадках ухвалювані рішення супроводжувалися несвоєчасним наданням інформаційно-аналітичних даних про дотримання параметрів і результуючих показників процесів, що не дозволило своєчасно забезпечити прийняття коригуючих і підтримуючих управлінських рішень. Тому надзвичайно важливим стає не лише обґрунтування системи очікуваних показників, які використовуються під час планування процесів розвитку для своєчасного оцінювання їх поточного рівня якості, своєчасності і збалансованості. Заплановані результуючі показники відображаються в стратегіях розвитку щорічно, а інформація про їх фактичні результати отримуються за великі інтервали часу, хоча оперативне управління потребує їх відслідковування за менш короткі періоди. Це показники збільшення (зменшення) обсягів виробництва продукції, товарів і послуг, показники кількості і якості робочої сили і продуктивності праці, показники забезпечення необхідною кількістю реального капіталу і природних ресурсів, показники стану залучення соціокультурних сил, реальної підтримки держави та її сприяння економічному розвитку, а також зміна ринкових механізмів, технологічні і поточні чинники. Тому під час аналізу показників, необхідних для оперативного регулювання плину процесів, слід використовувати показники збалансованості, пропорційності, тенденцій і динаміки, показники інституціалізації процесів і їх впливу на формування очікуваних результатів.

Отримання результатів операційного поточного аналізу економічних процесів повинно стати обов'язковою умовою та для прийняття органами виконавчої влади управлінських і корегуючих рішень у частині вдосконалення інформаційних ресурсів, логістичних, фінансових, кадрових та інших потоків в економічних системах, удосконалення алгоритмів дій, прямих і зворотних зв'язків і співвідношень процесів та їх збалансованості.

Своєчасне отримання органами виконавчої влади інформації про стан економічних процесів у часі і просторі підвищує можливість економічного використання ресурсів, передбачення економічних змін поведінки виконавців і споживачів, уникнення невиправданих економічних ризиків. Слід підкреслити, що такий аналіз здійснюється простим способом (порівняння, визначен-

ня абсолютних і відносних відхилень, розрахунки середніх величин і темпів економічного зростання (зниження) відповідно до запланованих величин). За наявності проєктної (стратегічної) документації запланованих і функціональних процесів розвитку, правильно організованому зборі даних про фактичний стан керування процесів визначення результатів виконання планів економічного зростання і отримання інформації не викликає труднощів. Завдяки сучасним інформаційним технологіям аналіз навіть найскладніших систем може здійснюватись щомісяця, створюючи умови для виваженості ухвалюваних рішень і управлінських дій, максимального застосування інноваційного інструментарію та інноваційної організації управління економічними системами.

Структурно-логічну схему побудови аналізу й оцінки своєчасності, якості і результативності процесів економічного зростання можливо побудувати за етапами:

— визначення системи стратегічних показників економічного зростання і розвитку в їх кількісному і якісному виразі;

— визначення процесів реалізації стратегічних заходів, етапів їх побудови (чи плину), параметрів ресурсного забезпечення, характеристик руху в часі і просторі і здатності до здійснення запланованих стратегічних завдань;

— оцінювання фактичних значень параметрів і результатів плину процесів для досягнення очікуваного результату стратегічних заходів;

— порівняння фактичних результатів із запланованим рівнем, визначення відхилень чи їх раціонального збігу, опис і розробка обґрунтованих висновків;

— розробка заходів для подолання встановлених небажаних змін.

Масштабність і складність реалізації процесів економічного зростання та економічного розвитку областей показують, що для поточного оперативного управління їх плином необхідним є поглиблення і розширення функції контролю та аналізу, яка забезпечить органи виконавчої влади розширеною аналітичною інформацією для обґрунтування управлінських впливів, забезпечуючи швидкість дій з реалізації інноваційно-інформаційної та інституційних засад розвитку. Своєчасне надання органам виконавчої влади об'єктивної інформації про стан і плин економічних процесів підвищить швидкість і обґрунтованість ухвалюваних рішень, конкретизує відповідальність влади за їх реалізацію.

Достатній інформаційно-аналітичний рівень контролю і регулювання стану економічних процесів обумовлює доцільність створення методичного, інформаційного та аналітичного фундаменту управлінських дій, що потребує певної організаційної структури її забезпечення. Головним завданням організації операційного контролю й управління процесами економічного зростання повинно стати формування в органах виконавчої влади підрозділу з відповідним статусом, головними завданнями якого мають стати:

— визначення складників економічної системи області, які реалізують завдання стратегічних і поточних планів економічного зростання і розвитку, опис і оцінка наявного потенціалу, рівня і можливостей його використання;

— систематизація запланованих показників стратегії розвитку відповідно до визначених об'єктів господарювання (галузей, їх організаційних утворень, самостійних об'єктів бізнесу і господарювання та ін.);

— визначення джерел і змісту звітної документації з інформацією про фактичний стан і результати процесів, форми і строки надання інформації;

— методологічне забезпечення здійснення аналізу і надання висновків і пропозицій стосовно стану чи підтримки поточної ситуації;

— інституалізація відносин прямих і зворотних зв'язків учасників спільної аналітичної діяльності та вирішення інших питань організаційного облаштування і формування аналітичного фундаменту ухвалення управлінських рішень стосовно операційного управління здійснення запланованих процесів економічного зростання.

Надзвичайно важливою частиною аналізу результатів плину процесів розвитку є його контентна (сміслова) частина. Оцінюючи результати аналізу, необхідно враховувати інтереси учасників (корпоративних, етичних, інформаційних та ін.) і безпосередніх виконавців, встановлювати причини недотримання цих інтересів і застосовувати заходи для їх упорядкування. Своєчасний і глибокий аналіз результатів виконання стратегій розвитку дозволить своєчасно ліквідувати непередбачувані відхилення і керувати досягненнями очікуваних результатів.

ВИСНОВКИ

Україна, обравши європейський шлях розвитку, в умовах глобальних змін активізувала процеси економічного і соціального розвитку на засадах Індустрії-4, надавши інформаційно-інформаційного спрямування економічним процесам. Про це свідчать цілі реформ, які проводяться в Україні, і прийняття довгострокових стратегій зростання економіки країни та регіонів, імплементаючи в них інноваційні складники і техніко-технологічний інструментарій їх запровадження.

В діяльності самих систем управління органів виконавчої влади за останні роки також були опановані нові інноваційні технології та інструменти розробки, ухвалення й реалізації управлінських рішень, нових організаційних форм господарювання, економічної та управлінської поведінки відносно із населенням і бізнесом.

На сьогодні маємо достатньо високий ступінь наукового обґрунтування і розробленості стратегій розвитку майбутнього. Обрані й обґрунтовані ключові орієнтири шляхів досягнення економічного зростання. Однак повного і своєчасного досягнення запланованого рівня економіки за обрані періоди не відбулось. Наслідки пандемії COVID-19 і руйнівна війна агресивної Росії поглиблюють економічні негаразди країни і проблеми відродження її економіки. Це спонукає до подальшого пошуку шляхів економічного розвитку країни. Одним із напрямів цього шляху є активне застосування нематеріальних чинників, серед яких поглиблення операційного контролю і регулювання стану й умов плину економічних процесів, розширення заходів з інноватизації функцій управління, зокрема функцій аналізу і контролю за процесами економічного зростання з метою підвищення якості, своєчасності, збалансованості й ефективності операційного управління плином економічних процесів.

У дослідженні надані пропозиції органам виконавчої влади для побудови інформаційно-аналітичної платформи забезпечення їх своєчасною і якісною інформацією для оперативного прийняття ефективних рішень щодо операційного управління процесами розвитку територій. Це дозволить підвищити їх роль, вплив і важливість у процесах економічного зростання.

Література:

1. Стратегія розвитку Дніпропетровської області на період до 2027 року: офіційний сайт Дніпропетровської державної адміністрації. — Режим доступу: <https://adm.dp.gov.ua/pro-oblast/rozvitok-regionu/strategiya-rozvitku/proekt-strategiyi-rozvitku-dnipropetrovskoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku>

2. Калашнікова Т. М. Надбання французької школи просторової економіки у контексті людського розвитку. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 4. С. 3—9. Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/02.pdf>

3. Возняк Г. В. Сучасні теорії та парадигми регіонального розвитку: практичний вимір для України. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 5. С. 671—677. Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/138.pdf>

4. Кузнецов О.А. Соціальна економіка у працях М. Д. Кондратьєва. Економічний вісник. 2016. № 3. С. 31—38. Режим доступу: https://ev.nmu.org.ua/docs/2016/3/EV20163_031-038.pdf

5. Сайт ООО "МінфинМедіа". Режим доступу: <https://minfin.com.ua>

6. Головне управління статистики Дніпропетровської області: офіційний сайт. Режим доступу: <http://www.dnprstat.gov.ua/aboutus/>

References:

1. Dnipropetrovsk Regional State Administration (2022), "Strategy of development of Dnipropetrovsk region for the period up to 2027", available at: <https://adm.dp.gov.ua/pro-oblast/rozvitok-regionu/strategiya-rozvitku/proekt-strategiyi-rozvitku-dnipropetrovskoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku> (Accessed 10 May 2022).

2. Kalashnikova, T.M. (2015), "Acquisition of the French school of spatial economics in the context of human development", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 4, pp. 3—9, available at: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/02.pdf> (Accessed 10 May 2022).

3. Vozniak, H.V. (2015), "Modern theories and paradigms of regional development: a practical dimension for Ukraine", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 5, pp. 671—677, available at: <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/138.pdf> (Accessed 10 May 2022).

4. Kuznetsov, O.A. (2016), "Social economy in the works of M.D. Kondratiev", *Ekonomichnyj visnyk*, vol. 3, pp. 31—38, available at: https://ev.nmu.org.ua/docs/2016/3/EV20163_031-038.pdf (Accessed 10 May 2022).

5. MinfinMedia (2022), available at: <https://minfin.com.ua> (Accessed 10 May 2022).

6. Main Department of Statistics of Dnipropetrovsk region (2022), available at: <http://www.dnprstat.gov.ua/aboutus/> (Accessed 10 May 2022).

Стаття надійшла до редакції 14.05.2022 р.

УДК 330.8, 330.34, 339.1

*В. В. Білоцерківець,**д. е. н., професор, професор кафедри міжнародної економіки, політичної економії та управління, Український державний університет науки і технологій (м. Дніпро)*

ORCID ID: 0000-0002-6740-4611

*О. О. Завгородня,**д. е. н., професор, професор кафедри міжнародної економіки, політичної економії та управління, Український державний університет науки і технологій (м. Дніпро)*

ORCID ID: 0000-0002-6546-1356

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.11

ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ КООРДИНАТИ ФОРМУВАННЯ ВІЛЬЯМА ШЕКСПІРА ЯК ОСОБИСТОСТІ, ПІДПРИЄМЦЯ ТА ІННОВАТОРА В ЕПОХУ ПЕРЕХІДНОГО СУСПІЛЬСТВА

V. Bilotserkivets,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of International Economy, Political Economy and Management, Ukrainian State University of Science and Technologies

O. Zavorodnia,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of International Economy, Political Economy and Management, Ukrainian State University of Science and Technologies

HISTORICAL-ECONOMIC AND SOCIO-ECONOMIC COORDINATES OF THE FORMATION OF WILLIAM SHAKESPEARE: THE PERSON, ENTREPRENEUR AND INNOVATOR IN THE ERA OF TRANSITION SOCIETY

В статті досліджуються особливості історичного, економічного та соціального ландшафтів в епоху перехідного суспільства в елизаветинській Англії та їх вплив на формування індивідуальності Вільяма Шекспіра. Показано специфіку становлення особистості поета в умовах розгортання на Британських островах фронтальних процесів переходу від традиційного суспільства за В. Ростоу до стадії "підготовки до зльоту". Розкрито, що саме транзитивні процеси в соціально-економічному житті стали факторами, що відіграли визначальну роль у формуванні соціального та економічного світогляду Вільяма Шекспіра. Показано, що дитинство та молодість поета припало на добу переходу гомеостатичної системи пізнього Середньовіччя до більш конкурентоспроможної нерівноважної системи, в межах якої важливу роль відіграють особистісні якості людини, здатність до креативного підходу до вирішення проблем. Визначені умови, що детермінували прихильність Вільяма Шекспіра до патернів трансформації світоглядної матриці, ефективного пристосування до нових умов, що знайшло належне відображення в його творчості як поета, інноватора та підприємця.

The article provides a study of the features of historical, economic and social landscapes in the era of transitional society in Elizabethan England and their impact on the formation of the personality of William Shakespeare. The specifics of the formation of the poet's personality in the conditions of the deployment in the British Isles of the frontal processes of transition from traditional society according to W. Rostow to the stage of "the precondition for take-off" are shown. The article analyzes the role of transitive processes in socio-economic life as factors that played a decisive role in shaping the social and economic worldview of William Shakespeare. It is shown that the poet's childhood and youth coincided with the transition of the homeostatic system of the High Middle Ages to a more competitive imbalance system, within which personal qualities play an important role, the ability to take a creative approach to solving problems. Innovation in economic activity, the ability to generate something new, the ability to act as an innovator in various human activities in such conditions is an important factor in achieving success in the professional field. It is in the conditions of preparation for the rally that the character of William Shakespeare is formed and they are the essential determinant of becoming a poet-innovator, playwright-creator. The article shows that an important factor in the formation of William Shakespeare's personality

is his belonging to a certain socio-economic stratum — the petty local nobility. The socio-economic living conditions of the young William Shakespeare were typical of the urban un-noble patrician and the middle bourgeoisie living in the English provinces. At the same time, belonging to the middle class determined the peculiarities of the poet's socio-economic life in his early years, his knowledge of the grain and livestock trade, resale of wool purchased on credit, disposal of animal waste, leather products and more. Participation in the agrarian business, possession of certain technological knowledge received interpretations in the creative work of William Shakespeare. This has enriched our knowledge of the era of transition. Inability to flexibility, inability to quickly adapt to an era of change, preparing society for transit to another socio-economic reality on the example of his own family determined the commitment of William Shakespeare to the patterns of transformation of his worldview matrix, effective adaptation to new conditions, which is properly reflected in his work as a poet, innovator and entrepreneur.

Ключові слова: соціально-економічні координати, економіко-історичні координати, перехідне суспільство, технології, творчість В. Шекспіра.

Key words: socio-economic coordinates, economic-historical coordinates, transitional society, technologies, W. Shakespeare's works.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Важливою складовою наукового пошуку в економічній науці є опора на розробки та досягнення дослідників, мислителів давнини, розуміння особливостей та контексту розвитку економічного життя в минулі часи. Спирання в дослідженнях виключно на теоретичні побудови сьогодення, абсолютизація аналітичних вправ на матеріалах, що постачає вченому лише практика сучасності, часто обмежує результативність такого пошуку, ставить під сумнів адекватність його висновків дійсним реаліям. У цьому ракурсі економіко-історичні розвідки набувають особливої ваги та актуальності стосовно розуміння господарського, соціального, політичного ландшафтів формування та розвитку світогляду мислителів минулих століть, з одного боку. З іншого, саме через творчість таких мислителів, спадщину їх праць сучасна наука отримує можливість дослідити особливості перебігу соціально-економічних подій давніх часів скрізь призму сприйняття безпосередніх учасників тих процесів, одержати не сухий хроносінопис, задовольнившись безпристрасною емпірикою, а сприйняти в дослідницьку розробку емоційно зафарбований, живий зріз буття певних груп та прошарків населення в лоні невід'ємних від них історичних та соціально-економічних реалій. Величезний творчий доробок видатного мислителя епохи транзиту з Середньовіччя у Новий час відкриває широкі можливості для проведення таких розвідок. В цьому контексті дослідження історико-економічних та соціально-економічних координат формування В. Шекспіра як творчої особистості, креативного підприємця та інноватора в епоху транзитного суспільства викликає особливий інтерес.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Історичні, економічні, соціальні, політичні, духовні засади діяльності Вільяма Шекспіра, з одного боку, та мистецьке віддзеркалення сучасних йому реалій в атмосфері написаних автором творів, в закуліссях драма-

тичних подій, репліках персонажі, з іншого стали об'єктом наукових досліджень цілої плеяди знаних вчених, які присвятили себе суто економічній галузі, так й тих, що активно працювали в міждисциплінарному полі. Значним надбанням сучасної науки виступають фундаментальні праці видатних дослідників в цій царині — П. Акройда, А. Аллена, К. Барбера, Р. Бірмана, Х. Блума, К. Бойса, Г. Брандес, С. Грінблата, І. В. фон Гете, Г. Герстенберга, Г. Г. Гервінуса, Н. Роу, І. Тен, Д. Уайта, Л. Ханта, Р. Харпа та багатьох інших [1—5]. Розробки цих вчених визначають загальне тло соціально-економічних та історико-економічних розвідок творчості Вільяма Шекспіра. Певна міждисциплінарність їх наукових досліджень є безперечною перевагою сучасного наукового шекспірознавчого дискурсу в широкому контексті. Проте на основі їх праць, та збагачуючи міждисциплінарний їх доробок, розширюючи його на економіку мистецтва, економічну кліометрику та економіко-літературознавчі студії, працює ціла низка науковців, що зосереджують фокус своїх зусиль більш на суто економічних аспектах шекспірівської проблематики. Серед таких знаних вчених слід зазначити У. Баумоля, К. Вард, А. Гогела, Р. Кауфмана, Д. Кіш-Гудлінга, Е. МакЕван, М. Незлофф, Дж. Рьобль, Дж. Пармет, Дж. Тассині, С. Фішер та численних інших науковців [6—9]. Втім, величезний доробок наукової спільноти, що наполегливо працює на цьому поприщі, залишає окремі лакуни у дослідницьких здобутках, визначаючи необхідність подальших наукових розвідок проблеми формування економічного світогляду видатного поета Вільяма Шекспіра, розкриття історико-економічних та соціально-економічних засад його становлення як мислителя, підприємця та інноватора в умовах перехідного суспільства в Єлизаветинській Англії.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає в дослідженні історико-економічних та соціально-економічних засад формування економічного світогляду Вільяма Шекспіра як творця, підприємця та інноватора в епоху розгортання транзитивних процесів в пізньосередньовічній Англії.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасній науці ще й донині залишаються однозначно невідомими конкретні дати початку та завершення земного шляху видатного англійця — Вільяма Шекспіра. Нам відомі лише дати його хрещення та поховання. Зокрема, науці відомо, що майстер слова народився до 26 квітня 1564 року та помер до 25 квітня 1616 року. В приходській книзі церкви Святої Тройці під датою 26 квітня 1564 року місцевим священиком стисло зазначено — "Gulielmus filius Johannes Shakespere". Можна сперечатись й щодо того, чи це той сам Вільям Шекспір (Shakespeare), оскільки написання прізвища різняться. Проте у "генеалогічному довіднику, виданому в 1867 році, способів написання прізвища значиться — 57, причому із застереженням, що в дійсності їх ще більше. Тепер вважається, що їх було не менше вісімдесяти" [10]. З'ясувати точніші дати сучасній науці досі не вдалось, є тільки поширені, більш-менш обгрунтовані припущення, що його життєвий шлях ймовірно можна окреслити періодом між 23 квітнем 1564 року та 23 квітня 1616 року, а, з огляду на те, що 23 квітня має глибинний сенс для англійців — це день святого Георгія, святого патрона Англії, то дати життя "солодкоголосого ейвонського лебедя" додатково атрибутуються містичністю та сакраментальністю.

Цього цілком достатньо, аби зрозуміти, що все життя видатного англійця пройшло під покровом пізнього Середньовіччя, коли вже розпочиналось формування епохи транзиту, але до штучного вододілу Середньовіччя з Новим часом (1640 р.) залишались ще довгі десятиліття. Зрозуміло, що вже фіксувались далеко неодинакні ознаки прогресивних змін в економічному бутті, національна економіка Англії вступила в епоху бурхливого первісного нагромадження капіталу, відбувалось стрімке становлення суспільства "нового типу заповзятливих людей", яким було вже надто затісно та некомфортно у рамках заскорозлих традицій минулого. Вільяму Шекспіру пощастило жити в епоху, як влучно зазначив У. Ростоу, "перехідного суспільства" [11] — динамічний зліт економіки ще не розпочався, соціальні та політичні пертурбації ще не набувають турбулентного характеру, але передумови радикальних змін вже виринають, суспільство поволі готується скидати обтяжливий панцир, з якого воно вже виросло і яке заважало його подальшому розвитку.

Все дихало очікуванням нового, незвіданого, підспудно бажаного. Традиційна гомеостатична система мала поступитись місцем більш конкурентоспроможній нерівноважній системі. Процес наростання ентропійності набував невтримного характеру. Саме такі соціальні, економічні, політичні, духовні ландшафти того часу в значній мірі визначили зміст та особливості творчості видатного митця, його світогляд, стали одним з найпотужніших трамплінів, що зумовили подальший розквіт його генію.

Дитинство та рання молодість Вільяма Шекспіра минули у рідному для нього місті Стратфорд-на-Ейвоні, в місцевості, в якій його предки мешкали вже багато поколінь. Вважається, що він був сином заможного торговця, представника міського істеблішменту Джона Шекспіра. Батько починав свою господарську діяльність представником цеху перчаточників, поступово збагатів,

займався обладками з нерухомістю та згодом заступив на посаду бейліфа — аналог посади мера для невеликих містечок, яким й був Стратфорд-на-Ейвоні. Протягом попередніх століть, за наявними документальними свідченнями, предки Вільяма Шекспіра з батьківської лінії були орендаторами землі в околицях міста та самостійно займались фермерською працею. З боку матері Вільям Шекспір походив з роду Арденів з Вілмкота, ймовірно одного з відгалужень заможної стародавньої шляхетної родини Арденів, відомої в Воркширі ще за часів, що передували вторгненню до Британії Вільгельма Завойовника [12, с. 178—180].

Ардени з Вілмкота, споріднені з місцевою знаттю — Арденами з Парк-Холлу, були невеликими землевласниками та частину земельних наділів протягом декількох поколінь здавали в оренду предкам Шекспіра з батьківської лінії. Родинні зв'язки з Арденами (та вигадані подвиги предків з батьківської лінії) в майбутньому дозволили Джоню Шекспіру претендувати на дворянський стан та герб, саме до цього він апелював у поданні 1576 року до Геральдичної палати та обгрунтовував у зібраних підтверджувальних документах. Соціально-економічні умови життя молодого Вільяма Шекспіра були типовими для дрібного помісного дворянства (на рівні не вище есквайра), міського ненобілітованого патриціата та середньої руки провінційної буржуазії. Не надто заможні торговці з нальотом сумнівного аристократизму — в такій родинній обстановці відбувалось дорослішання майбутнього поета.

Незважаючи на певне збагачення батька поета, його поступове просування щаблями соціально-економічної ієрархії, він й надалі не цурався свого сільського походження та не відвертався від сільськогосподарської діяльності. Джон Шекспір активно торгував збіжжям та худобою, архіви повідомляють про штрафи на його ім'я за перевищення дозволених квот на торгівлю, на порушення прав власності, за перепродаж вовни, придбаній в кредит, пов'язані з утилізацією відходів життєдіяльності тварин тощо [13, с. 13; 14]. Більш того, подібного залучення до бізнесу в аграрній сфері не був позбавлений й сам Вільям. Загальним місцем в шекспірознавстві вже стала дещо химерна згадка, що свій, мабуть, перший віршований монолог Вільям Шекспір прочитав саме під час забиття під орудою батька свійської тварини — так, його майже сучасник Джон Обрі (1626—1697) згадує, що "коли він бивав теля, він робив це у високому стилі, проголошуючи промову" [15]. Опанування мистецтвом виготовлення шкіряних перчаток передбачає набуття таких специфічних фахових компетенцій.

На жаль, часи "перехідного суспільства" диктують зростаючу невпевненість у завтрашньому дні, далеко не всі підприємливі, заповзятливі люди нової епохи здатні витримати випробування оновленням, посилення конкурентної боротьби, неочікувані виклики майбутнього, що вже формується. Не минула ця доля й родину Шекспірів, наприкінці 70-х років XVI століття сімейний бізнес занурюється у кризу, відбувається поступове їх збіднення. Джон Шекспір втрачає посаду старшого олдермена та мирового судді, припиняє фіксуватись на зборах місцевої ради, з 1586 року вже не є її членом. Однією з можливих причин такого економічного (застава 70 акрів

землі, продаж будинків, сплата штрафів, зростання боргового навантаження) та соціального занепаду можуть слугувати досить консервативні погляди старшого з Шекспірів, його близької рідні з Арденів та оточення, що в очах нової влади за умов протестантської реакції викликало доречні підозри у нелояльності [3, с. 411—412; 16, с. 121—138]. Його нонконформізм, небажання та нездатність до перегляду своєї світоглядної матриці за обставин, за яких процвітають та збагачуються саме соціально гнучкі, високоадаптабельні особистості, мали відповідні невтішні економічні наслідки — тільки перед державою його борги на 1583 рік становили 123 фунтів стерлінгів (у порівнянних цінах 2020 року за номінальним курсом це становить понад 750 000 гривень).

За таких умов Вільям Шекспір був змушений припинити навчання у першокласній граматичній школі в Стратфордї й розпочати свій трудовий шлях. Навчання було безкоштовним, проблема оплати не обтяжувала родину, проте її збіднення вимагало пошуку нових джерел доходів. Фізична праця загартувала його й, можливо, сприяла відносно тривалому життю (понад 50 років) у століття, коли багато-хто не доживав й до 35 років. Де й якою саме працею займався молодий Шекспір науці достеменно невідомо. Припускають, що він допомагав батькові у сімейній майстерні. На це начебто вказують його високофахові компетенції у сфері виготовлення шкір, які він багаторазово демонструє в своїх працях, — Вільям Шекспір добре розуміється на питаннях, яка шкіра потрібна для виготовлення пергаменту, барабанів, скрипок тощо.

Він чудово обізнаний у відмінності шкіри барана від шкіри кози чи теля і недвозначно доводить це у репліках своїх персонажів, що згадують особливі властивості, притаманні різновидам шкіри. Так, наприклад, у "Ромео та Джульєтті" словами Меркуціо він акцентує увагу читачів (слухачів) на якостях козячої шкіри — "О, твоя дотепність розтягається, мов лайкова шкіра, — і вздовж, і шири; з одного дюйма можна розтягти її до ліктя" [17, с. 350].

У "Генріху VIII" В. Шекспір за допомогою репліки літньої дами до Анни Болейн згадує про надзвичайну еластичність шеврової шкіри — "Шеврова совість ваша, — тільки звольте Ледь розтягти її" [18, с. 474]. В "Гамлеті, принці датському" автор знов демонструє свої фахові знання, тепер вже щодо технології виготовлення пергаменту. Так, Гамлет запитує: "Адже пергамент роблять з баранячої шкури і"? На що Горацио слушно продовжує: "Авжеж, принце, та ще з телячої" [19, с. 101].

З іншого боку, є альтернативні, менш популярні версії щодо сфери господарської діяльності майбутнього драматурга — підмайстром у м'ясника, на посаді судового клерка або вчителя. Ймовірний конфлікт з Томасом Люсі змушує Шекспіра у другій половині 80-х років залишити рідний дім й податись у мандри. Далі настають втрачені роки, щодо яких немає достеменної інформації. Наука не знає, де й чим конкретно займався протягом цих років Вільям Шекспір. Є гіпотези щодо проживання у одному з маєтків, вчителювання, інтенсивної самоосвіти — дослідження праць автора надає широке коло аргументів на користь таких припущень. Так, знання певних історико-економічних нюансів кон-

трастує з численними технологічними анахронізмами на кшталт биття годинника в дії II, сцені I "Юлія Цезаря":

"Б'є годинник.

Брут:

Цить! Порахуємо.

Кассій:

Пробило три.

Требоній:

Пора розходитись нам" [20, с. 273].

Аналогічні анахронізми ми спостерігаємо у випадку дивних пострілів з рушниць в Стародавній Греції у дії III, сцені II "Сну літньої ночі":

"І решта зразу врозтіч всі порснули,

Мов дикі гуси, що мисливця вчули,

Чи галич, що злітає аж під хмари,

Як постріл недалеко десь ударить" [21, с. 443].

Забарвлення авторського тексту іншими різноманітною технічною термінологією, цілком звичною для практики Ренесансу та знайомою його аудиторії, але чужорідною для давніших часів [22, с. 127—128], на жаль, вказує на певну фрагментарність знань та відсутність систематичного бачення історичного процесу, проте надає нам, спостерігачам та аналітикам епохи перехідного суспільства розуміння соціального, технологічного та історико-економічного ландшафту творчої діяльності видатного англійця, відкриває перспективи соціально-економічної інтерпретації його творів та розуміння авторських інтерпретацій сучасного йому життя й публічної трансляції своїх поглядів.

ВИСНОВКИ

Визначено специфіку соціально-економічних, історико-економічних та технологічних аспектів формування Вільяма Шекспіра як особистості, мислителя, творця, інноватора, активного представника епохи транзитивного суспільства на зламі XVI—XVII століть. Показано особливості залучення майбутнього творця до господарського життя в умовах пізнього Середньовіччя, розкрито прийоми інтерпретації соціально-економічного, технологічного та історичного контексту подій, що відображаються в працях мислителя, визначено певні недоліки їх інтерпретації та перспективи подальших наукових розвідок авторської спадщини.

Література:

1. Allen A.L., Seidl M.R. Cross-Cultural Commerce in Shakespeare's The Merchant of Venice. *American University International Law Review*. 1995. Vol. 10. no. 2. P. 837—859. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/235402235.pdf> (дата звернення: 23.03.2022).
2. Barber C.L. Shakespeare's Festive Comedy Shakespeare's Festive Comedy A Study of Dramatic Form and Its Relation to Social Custom. Princeton, 1959. 265 p.
3. Bearman R. John Shakespeare: A Papist or Just Penniless? *Shakespeare Quarterly*. 2005. Vol. 56. No. 4. P. 411—433.
4. Boyce Ch., White D. A. Shakespeare A to Z: The Essential Reference to His Plays, His Poems, His Life and Times, and More. New York, 1990. 742 p.
5. Greenblatt S. Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare. Chicago, 2005. 332 p.

6. Gogela A. M. (1999). Economic Conflict and Collusion in Shakespeare's Merchant of Venice. *Journal X*, 4. 21—39.

7. Ward, C. B. The Value of Commerce in The Merchant of Venice. URL: http://scholarship.claremont.edu/cmc_theses/1278 (дата звернення: 21.03.2022).

8. Parmet, J. R. Shylock's Demon and the Ideology of Capitalism. URL: https://scholar.colorado.edu/concern/graduate_thesis_or_dissertations/6969z1117 (дата звернення: 21.03.2022).

9. Ruebl, J. The Merchant of Venice and the Economics of Risk and Investment. URL: <https://static1.squarespace.com/static/58d6cdd81b10e366b420cb80/t/59605cc12e69cf41515c38e2/1499487425439/The+Merchant+of+Venice.pdf> (дата звернення: 12.03.2022).

10. Шайтанов І.О. Шекспир. Москва, 2013. 474 с.

11. Rostow W.W. The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto: 3-rd ed. Cambridge, 1991. 320 p.

12. Parry G., Enis C. Shakespeare Before Shakespeare: Stratford-upon-Avon, Warwickshire, and the Elizabethan State. Oxford, 2020. 240 p.

13. Chambers E. K. William Shakespeare. A study of facts and problems. Oxford, 1963. Vol. 1. 551 p.

14. Flood A. William Shakespeare: father's legal skirmishes shed light on bard's early years. *The Guardian*. 2018. 13 Sept. URL: <https://www.theguardian.com/books/2018/sep/13/william-shakespeare-father-legal-skirmishes-john-shakespeare-national-archives-glyn-parry> (дата звернення: 17.02.2022).

15. Aubrey J. Brief Lives; Ed. A. Clark. Oxford, 1898. Vol. 2. URL: <https://www.gutenberg.org/files/47791/47791-h/47791-h.htm> (дата звернення: 11.02.2022).

16. Parry G. Catholicism and Tyranny in Shakespeare's Warwickshire / The Oxford Handbook of the Age of Shakespeare / Ed. M. Smuts. Oxford, 2016. P. 123—138.

17. Шекспір В. Ромео і Джульєтта: пер. з англ. Стещенко / Твори в шести томах / За ред. П. А. Загребельного, Д. В. Затонського та ін. Київ, 1986. Т. 2. С. 311—413.

18. Шекспір В. Генріх VIII: пер. з англ. М. Габлевич / Твори в шести томах / За ред. П. А. Загребельного, Д. В. Затонського та ін. Київ., 1986. Т. 6. С. 438—538.

19. Шекспір В. Гамлет, принц датський: пер. з англ. Л. Гребінки / Твори в шести томах / За ред. П. А. Загребельного, Д. В. Затонського та ін. — Київ, 1986. Т. 5. С. 5—118.

20. Шекспір В. Юлій Цезар: пер. В. Мисик / Твори в шести томах / За ред. П. А. Загребельного, Д. В. Затонського та ін. Київ, 1986. Т. 4. С. 249—330.

21. Шекспір В. Сон літньої ночі: пер. Ю. Лісняк / Твори в шести томах / За ред. П. А. Загребельного, Д. В. Затонського та ін. Київ, 1986. Т. 2. С. 414—476.

22. Miller A. 'Words before blows': Civil and military in Julius Caesar. *Sydney Studys in English*. 2002. Vol. 28. P. 123—134.

References:

1. Allen, A.L. and Seidl, M.R. (1995), "Cross-Cultural Commerce in Shakespeare's The Merchant of Venice", *American University International Law Review*, [Online], vol. 10, no. 2, pp. 837—859, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/235402235.pdf> (Accessed 23 March 2022).

2. Barber, C.L. (1959), *Shakespeare's Festive Comedy Shakespeare's Festive Comedy, A Study of Dramatic Form and Its Relation to Social Custom*, Princeton.

3. Bearman, R. (2005), "John Shakespeare: A Papist or Just Penniless?", *Shakespeare Quarterly*, vol. 56, No. 4, pp. 411—433.

4. Boyce, Ch. and White, D.A. (1990), *Shakespeare A to Z: The Essential Reference to His Plays, His Poems, His Life and Times, and More*, New York, USA.

5. Greenblatt, S. (2005), *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*, Chicago, USA.

6. Gogela, A.M. (1999), "Economic Conflict and Collusion in Shakespeare's Merchant of Venice", *Journal X*, vol. 4, pp. 21—39.

7. Ward, C. B. (2015), "The Value of Commerce in The Merchant of Venice", [Online], available at: http://scholarship.claremont.edu/cmc_theses/1278 (Accessed 21 March 2022).

8. Parmet, J. R. (2014), "Shylock's Demon and the Ideology of Capitalism", [Online], available at: https://scholar.colorado.edu/concern/graduate_thesis_or_dissertations/6969z1117 (Accessed 21 March 2022).

9. Ruebl, J. (2014), "The Merchant of Venice and the Economics of Risk and Investment", [Online], available at: <https://static1.squarespace.com/static/58d6cdd81b10e366b420cb80/t/59605cc12e69cf41515c38e2/1499487425439/The+Merchant+of+Venice.pdf> (Accessed 12 March 2022).

10. Shaitanov, Y.O. (2013), *Shakespeare [Shakespeare]*, Moscow, Russia.

11. Rostow, W.W. (1991), *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, 3-rd ed., Cambridge.

12. Parry, G. and Enis, C. (2020), *Shakespeare Before Shakespeare: Stratford-upon-Avon, Warwickshire, and the Elizabethan State*, Oxford.

13. Chambers, E.K. (1963), *William Shakespeare. A study of facts and problems*, Oxford, vol. 1.

14. Flood, A. (2018), "William Shakespeare: father's legal skirmishes shed light on bard's early years", *The Guardian*, [Online], 13 Sept. available at: <https://www.theguardian.com/books/2018/sep/13/william-shakespeare-father-legal-skirmishes-john-shakespeare-national-archives-glyn-parry> (Accessed 17 February 2022).

15. Aubrey, J. (1898), *Brief Lives*, Oxford, [Online], vol. 2. available at: <https://www.gutenberg.org/files/47791/47791-h/47791-h.htm> (Accessed 11 February 2022).

16. Parry, G. (2016), *Catholicism and Tyranny in Shakespeare's Warwickshire*, *The Oxford Handbook of the Age of Shakespeare*, Oxford.

17. Shakespeare, W. (1986), "Romeo and Juliet", *Tvory [Works]*, vol. 2, Kyiv, Ukraine.

18. Shakespeare, W. (1986), "King Henry VIII", *Tvory [Works]*, vol. 6, Kyiv, Ukraine.

19. Shakespeare, W. (1986), "Hamlet, Prince of Denmark", *Tvory [Works]*, vol. 5, Kyiv, Ukraine.

20. Shakespeare, W. (1986), "Julius Caesar", *Tvory [Works]*, vol. 4, Kyiv, Ukraine.

21. Shakespeare, W. (1986), "A Midsummer-Night's Dream", *Tvory [Works]*, vol. 2, Kyiv, Ukraine.

22. Miller, A. (2002), "Words before blows: Civil and military in Julius Caesar", *Sydney Studys in English*, Vol. 28, pp. 123—134.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2022 р.

О. Г. Пенькова,
д. е. н., доцент, завідувач кафедри маркетингу,
Уманський національний університет садівництва,
ORCID ID: 0000-0002-7213-9824
І. І. Корман,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0003-1743-1213
О. В. Семенда,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0002-6690-645X

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.16

МАРКЕТИНГОВИЙ АНАЛІЗ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

O. Penkova,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Marketing
Uman National University of Horticulture
I. Korman,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Marketing,
Uman National University of Horticulture
O. Semenda,
PhD in Economics, Associate Professor, Senior lecturer of the Department of Marketing,
Uman National University of Horticulture

MARKETING ANALYSIS OF THE PHARMACEUTICAL MARKET IN UKRAINE

Фармацевтична промисловість України існує вже більше століття. На всіх етапах розвитку вона була і залишається інноваційним центром, що концентрує технологічний потенціал країни. Сучасна фармацевтична промисловість є одним із лідерів за продуктивністю та витратами на інновації, хоча і не є найбільшою галуззю економіки. Пандемія Covid-19 чітко продемонструвала важливість сильної фарми, як частини системи охорони здоров'я та фактора, що зміцнює національну безпеку: крім економічного впливу, зростання фармацевтичного виробництва позитивно впливає на рівень життя населення. Наразі країна переживає важкі часи військової агресії російської федерації проти України, що є негативним чинником більшої частини усіх сфер життєдіяльності.

В статті проаналізовано основні тенденції щодо обсягів продажу, споживання лікарських засобів, рівень витрат на препарати, визначено перспективні та трендові напрямки у розвитку діджитал-маркетингу та інноваційної діяльності фармацевтичної галузі.

The Ukrainian pharmaceutical industry has existed for more than a century. At all stages of development it has been and remains an innovation center, concentrating the country's technological potential. The modern pharmaceutical industry is one of the leaders in productivity and innovation costs, although it is not the largest sector of the economy. Pharmaceuticals serve many types of customers, from clinicians – who prescribe drugs, hospitals – who buy and prescribe, to distributors and pharmacies – who sell and deliver. With so many types of customers, it's critical for pharmaceutical companies to understand as much as they can about each and be able to identify the areas and consumers who need them most.

The Covid-19 pandemic has clearly demonstrated the importance of strong pharma as part of the health care system and a factor that strengthens national security: in addition to its economic impact, the growth of pharmaceutical production has a positive impact on the standard of living of the population. Currently, the country is going through a difficult time of military aggression of the Russian Federation against Ukraine, which is a negative factor in most all spheres of life.

The purpose of the study is to gain an understanding of the size and segmentation of the pharmaceutical industry market for more accurate forecasting and confidence in proper planning of marketing activities and business investments.

The article analyzes the main trends in sales volumes, drug consumption, drug cost levels, and identifies promising and trending areas in the development of digital marketing and innovation activities of the pharmaceutical industry.

Positive transformations in the digitalization of the healthcare system and drug production, as well as the development of market regulation system that stimulates its development. In particular, we should note the importance of the transition to electronic prescription, the development of e-commerce in medicines, the digitalization of drug production and the introduction of electronic document management by market participants.

As for the promotion of pharmaceutical products, the main challenge for market participants will be to find an effective balance between offline and online communication. While pharmaceutical companies annually increase investment in advertising their brands.

Ukrainian pharmaceutical market has positive prospects for further development. Key factors in accelerating its growth rate are continuation of reforming the healthcare system in Ukraine, development and creation of an effective sales system.

*Ключові слова: фармацевтичний ринок, споживач, аптека, маркетинг, цифровізація, інновації.
Key words: pharmaceutical market, consumer, pharmacy, marketing, digitalization, innovation.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У економіці особливе місце займає фармацевтичний сектор охорони здоров'я. Якщо звернутися до факторів, що визначають його особливість, то їх досить коротко можна описати кількома словами: рентабельність, науковість, суспільна значущість. Слід підкреслити, що унікальність фармацевтичної галузі полягає не тільки в цих факторах, а й у нерозривному взаємозв'язку та взаємозалежності між ними.

Фармацевтика обслуговує багато типів споживачів: від клініцистів — які виписують ліки, лікарень — які призначають і купують, до дистриб'юторів та аптек — які доставляють і продають. З такою кількістю типів клієнтів фармацевтичним компаніям надзвичайно важливо розуміти якомога більше про кожного та вміти визначати сфери та споживачів, які найбільше потребують їх. Політична нестабільність, економічні потрясіння, розмір та сегментація ринку, умови праці — це лише деякі з ключових факторів, які впливають на загальний успіх продукції компанії. За допомогою маркетингових досліджень можна визначити перешкоди або можливості, які можуть заважати або сприяти позитивним результатам на фармацевтичному ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми регулювання фармацевтичного ринку, євроінтеграції, поширення Covid-19 є предметом наукових досліджень українських вчених та фахівців, серед яких: Д.О. Гончаренко [1], О.Г. Алексєєв [2], В. Нікітюк, Т. Шікіна [3], О.В. Посилкіна, О.В. Гладкова [4],

Г.В. Разумова, К.А. Бут, К.Г. Буцанова [5], Н.Л. Кузьмінська, О.В. Місяйло [6], Л.А. Петренко, В.Ю. Кириленко, Ю.В. Терещенко [7], Н.В. Борис, С.П. Кошова, О.Ю. Качур [8], С.П. Митич [9], Л.М. Ємельяненко, М.М. Кохан [10].

Фармацевтична промисловість перебуває в постійному процесі розвитку, що у свою чергу, вимагає постійного аналізу та визначення динаміки змін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є отримання розуміння розмірів та сегментації ринку фармацевтичної промисловості для більш точного прогнозування та більшої впевненості у правильному плануванні маркетингової діяльності та бізнес-інвестицій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Фармацевтична промисловість України включає в себе виробництво лікарських засобів та виробів медичного призначення, оптово-роздрібну торгівлю, зберігання та розподіл через налагоджену мережу збуту (аптеки, аптечні пункти тощо). Фармацевтична промисловість є однією з найбільш динамічних і прибуткових галузей. Для України це важлива частина ринку, яка значною мірою визначає національну та оборонну безпеку країни, з великою наукоємною та розвинутою кооперацією. 48% фармацевтичних компаній зосереджуються на інноваціях досліджень і розробок, технологій та обладнання, отриманні та застосуванні нових знань [11].

Фармацевтичне виробництво, одне з лідерів за продуктивністю, за показником ВВП на одного працюючо-

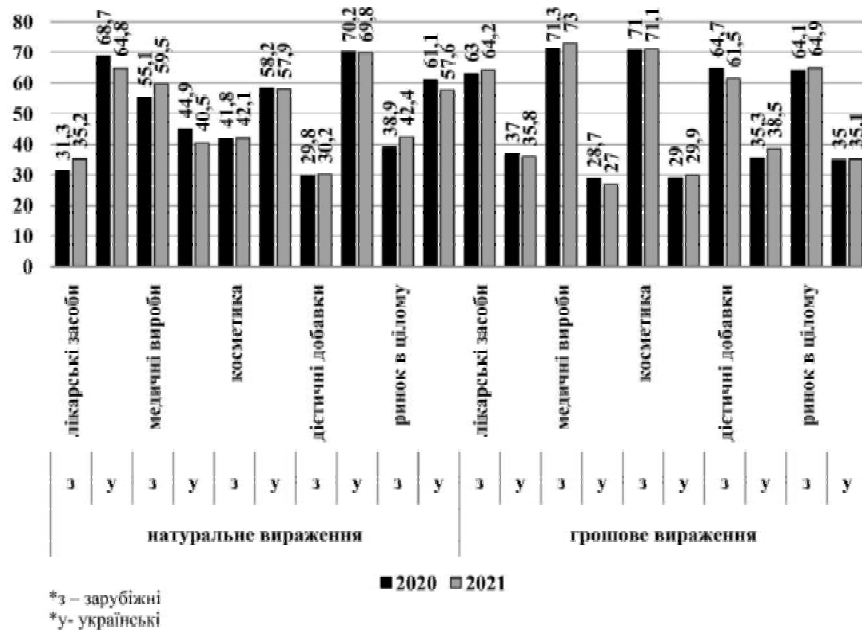

Рис. 1. Структура аптечного продажу товарів "аптечного кошика"

Джерело: [16].

го — 1 млн 356 тис. гривень, фармацевтична промисловість попереду серед усіх галузей переробної промисловості. Високий рівень продуктивності створює ресурси для інвестування в розвиток та залучення найкращих і високооплачуваних працівників. За даними Держстату, заробітна плата в цій сфері вдвічі вища, ніж у переробній промисловості [12].

На початку 2021 року споживання ліків зросло до 96 доларів США на одну особу в рік. Провідна роль належить аптечному сектору — 85% ринку безпосередньо фінансується споживачами і лише 15% — державою. Є чітка позитивна динаміка: аптечний ринок зростає в середньому на 12,6% на рік. Під впливом пандемії Covid-19 у 2020 році цей показник дещо сповільнився до 7,9%, але незважаючи на труднощі, всі рейтингові компанії відзначили зростання продажів, причому 13 з них змогли збільшити частку ринку, згідно з індексом Evolution Index [13; 14].

У 2021 р. були введені локальні карантини, які мали незначний вплив на розвиток ринку, що сприяло зростанню його на початку 2022 року. Збільшення продажів в основному було зумовлено поширенням захворюваності на грип та гострі респіраторні вірусні інфекції у другій половині січня, а також черговою хвилею Covid-19, що призвело до збільшення споживання протизастудних засобів. Загалом, за підсумками першого кварталу 2022 року темпи зростання становлять 19%, що мало б позитивний вплив на річний прогноз, але щоденна динаміка аптечних продажів свідчить про значне падіння продажів у квітні (близько 40%), тому очікується зниження споживання лікарських засобів на 16,8% — за оптимістичним сценарієм і 28,6% — за песимістичним.

Через Covid-19 у 2020 році відбулося структурне зрушення у споживанні ліків, що зумовлено збільшенням споживання препаратів, у відділеннях інтенсивної терапії, та занепокоєнням щодо перебоїв у постачанні ліків, які використовуються для лікування захворювань,

які не пов'язані з Covid-19. Через військову агресію Росії проти України люди змушені були створювати запаси не лише води, їжі, а й ліків, особливо для хронічно хворих, що призвело до значного зростання аптечного продажу лікарських засобів [15].

У 2021 році загальний обсяг продажів усіх товарів "аптечних кошиків" зросло на 20% у гривневому еквіваленті обчислення та на 18,6% — в доларовому. Роздрібний продаж досягнув 136,8 млрд грн (5 млрд доларів США). В упаковках продажі склали 1,75 мільярда упаковок, збільшившись на 0,9%.

У структурі аптечного продажу українських та зарубіжних товарів продовжує збільшуватися частка іноземних виробників у всіх категоріях товарів "аптечний кошик" у натуральному та майже всіх у грошовому вираженні (рис. 1).

Слід відзначити тенденцію до збільшення частки БАД (дієтичних добавок) у загальній структурі. Середньозважена вартість 1 упаковки товарів "аптечний кошик" становить 78,1 грн. За період дослідження найдорожчою категорією були БАД — 104 грн, лікарські засоби — 103,8 грн, косметика — 89,3 грн та вироби медичного призначення — 19,3 грн. Роздрібний продаж ліків склав 110,7 млрд грн, 1,1 млрд упаковок, 4,1 млрд доларів США. Темпи зростання становили 19,2% у гривні, 17,7% у доларах. Фармацевтичний ринок у 2021 році демонструє значне зростання в грошовому вираженні та відновився в упаковках.

Продажі в аптеках з першого дня військового вторгнення 2022 року зросли більш, ніж вдвічі порівняно з роком раніше. Але через зменшену кількість діючих аптек, обмежений робочий час, зниження пропозиції та створення населенням певного запасу, показники попиту зменшилися.

У 2020 році динамічний показник фармацевтичного ринку у грошовому еквіваленті показує, що ринок зріс за рахунок зміни цін. Розвиток ринку в 2021 році в ос-

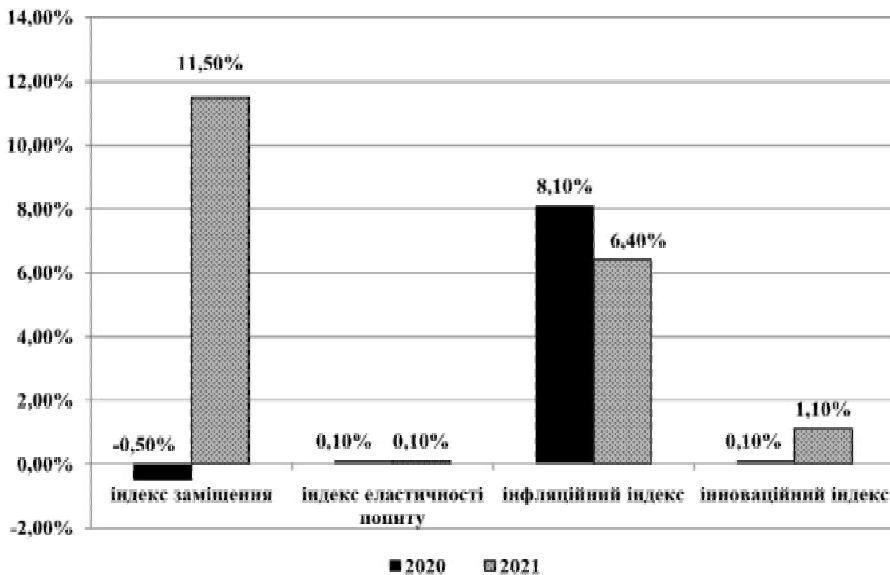

Рис. 2. Індикатори зміни обсягів аптечного продажу лікарських засобів у грошовому вираженні

Джерело: [16].

новному пов'язаний з перерозподілом споживання на дорожчі ліки, про що свідчить високий індекс заміщення. При цьому ціни не зросли істотно, індекс інфляції становить 6,4% (рис. 2).

Державна служба статистики України за 2021 рік надає дані про інфляцію в сфері охорони здоров'я — 6,6%, фармацевтична продукція, медичні товари та обладнання на рівні 5,7%. Для порівняння, загальний індекс інфляції в країні в 2021 році становив 9,4%, на продукти харчування — 11,3%, а комунальні послуги — 23,2%, тобто ціни на ліки зростають повільніше, ніж на більшість інших товарів [12].

З точки зору цінових ніш, структура аптечного продажу ліків також вказує на триваючу тенденцію пере-

розподілу споживання у бік більш дорогих лікарських засобів (рис. 3).

Якщо говорити про лідерів ринку, то найкращі компанії з продажу: "Фармак" (Україна), "Дарниця" (Україна), Teva (Ізраїль), Асіно (Швейцарія), Корпорація Артеріум (Україна). Bayer Pharmaceuticals у 2021 році стала лідером серед 20 кращих маркетингових агентств із зростанням продажів, продажі зросли на 43%, що дало їй значне збільшення частки в загальній структурі ринку (табл. 1) [17; 18].

За обсягами роздрібного продажу лідерами серед брендів лікарських засобів у грошовому вираженні в 2021 році стали препарати — Ксарелто, Німесил, Нурофен. Покращили свої позиції — Гептрал, Кардіомагніл, Трипліксам (табл. 2).

З огляду на структуру споживання ліків у 2021 році відбулося значне зростання попиту на анти тромботичні препарати та препарати при застуді, кашлю та захворюваннях порожнини носа. Під час збройної агресії в Україні користуються попитом препарати для лікування високого артеріального тиску, протизапальні та протизастудні засоби, анальгетики, антибіотики, а також психіатричні, антисептичні, дезінфікуючі засоби, кровоспинні. Їх аптечні продажі зросли, а залишки в аптеках значно зменшилися і дана тенденція триває. Незважаючи на збільшення попиту на лікарські засоби та обмежену пропозицію, істотного зростання цін не відбулося, але підвищення все ж фіксується на рівні 10% [15].

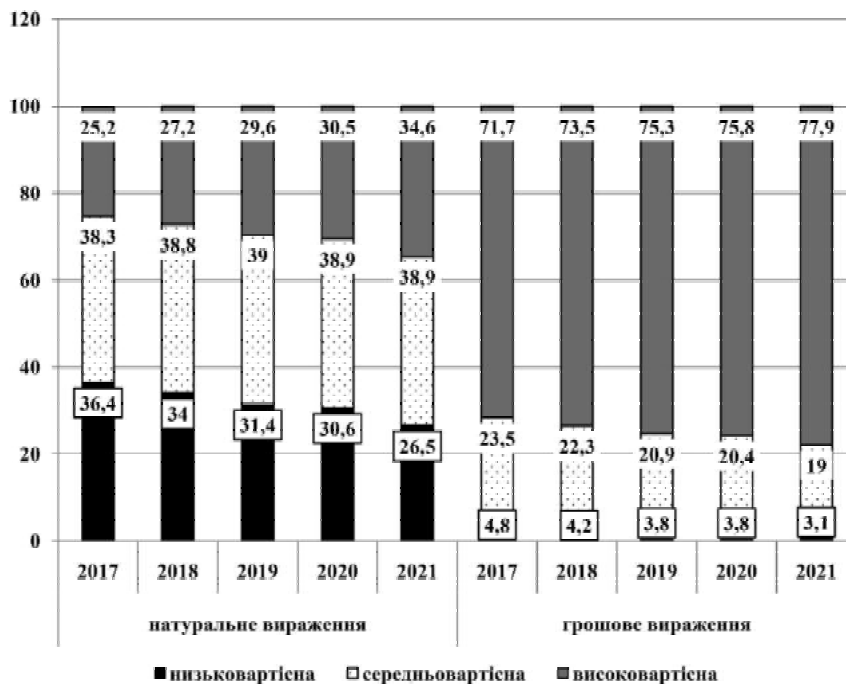

Рис. 3. Структура аптечного продажу лікарських засобів у розрізі цін, %

Джерело: [16].

У структурі зовнішньої торгівлі фармацевтичними препаратами переважає імпорту, що відображає загальне становище економіки. З 2015 року він зріс на 79%, до майже 2 мільярдів доларів, при цьому Україна в основному імпортує ліки з європейських країн та Індії. Подібними темпами росте і експорт — за останні 6 років він зріс на 68%, до 235 мільйонів доларів. Основними споживачами ліків, що експортуються з України є Узбекистан, Азербайджан, Казахстан та Молдова [19]. Експорт зростає не так швидко, як імпорту, хоча його кількість і вузька географія є менш ніж задовільними. Це пов'язано з тим, що для продажу в Європу українські виробники повинні отримати відповідні сертифікати GMP. На сьогодні українські фармацевти отримали лише сім таких сертифікатів, тому нашим виробникам поки що важко вийти на західноєвропейський фармацевтичний ринок. Треба також враховувати відсталість технології та матеріалів нашої країни, наслідком чого на фармацевтичному ринку є те, що власний розв'язок низький, а швидкість впровадження іноземних технологій повільна. Регулюючі чинні норми також створюють бар'єри, які сповільнюють вихід на ринок нових ліків.

Ще одним викликом розвитку вітчизняних фармацевтичних компаній є невеликий розмір внутрішнього ринку через низьку купівельну спроможність населення. Це позначається на зростанні інвестицій та повільному нарощуванні виробництва і як наслідок затримки у впровадженні технологій та збільшення собівартості, а також втрата можливостей виходу за кордон.

Наявність великої кількості фармацевтичних компаній спонукає найбільш амбітних шукати та впроваджувати інноваційні продукти, щоб не втратити конкурентоспроможність. Однак розробка оригінальних ліків і подальші випробування вимагають використання найсучасніших технологій, оскільки лікарський препарат як кінцевий продукт розробки, безпосередньо пов'язаний з життям і здоров'ям, тобто соціальною значущістю галузі. Висока науковість у сфері фармацевтичних інновацій пояснюється не лише бажанням мінімізувати час на запуск нових продуктів і збільшення кількості нових розробок, але й посилені регуляторний контроль — успішне затвердження рішення щодо інноваційного проекту регулюючим органом може бути прийняте лише за наявності достовірних і науково обґрунтованих доказів ефективності та безпеки препарату.

Велику роль в інноваційному процесі відіграють транснаціональні фармацевтичні компанії, які мають величезні матеріальні та людські ресурси. Лідерами у сфері інновацій є Roche, Novartis, Pfizer, Sanofi, Bayer, Glaxo Smith Kline та інші. Завдяки своїм величезним продажам ці компанії можуть витратити більше половини свого прибутку на інновації, що ставить їх на вершину світового міжгалузевого рейтингу інвестицій у дослідження та розробки [20]. Однак, незважаючи на зростання інвестицій у фармацевтичній галузі на дослідження і розробки, кількість успішних інноваційних ліків — знижується. Основні проблеми, з якими сьогодні

Таблиця 1. Рейтинг організацій за обсягами аптечного продажу лікарських засобів

Назва організації	Приріст продажу в гривневому вираженні, %	Evolution index	Частка на ринку, %	№ п/п, рік		
				2019	2020	2021
Фармак (Україна)	25	103	5,76	1	1	1
Дарниця (Україна)	17,2	97	3,48	4	2	2
Sanofi (Франція)	17,6	97	3,35	3	5	3
Teva (Ізраїль)	11,9	92	3,28	5	4	4
Acino (Швейцарія)	26,6	104	3,22	6	6	5
Корпорація Артеріум (Україна)	6,9	88	3,14	2	3	6
Berlin-Chemie (Німеччина)	19,3	98	2,84	7	7	7
KRKA (Словенія)	21,3	100	2,76	8	9	8
Київський вітамінний завод (Україна)	16,4	96	2,65	9	8	9
Юрія-Фарм (Україна)	32,6	109	2,41	12	12	10
Кусум Фарм (Україна)	19,1	98	2,39	11	10	11
Дельта Медікел (Україна)	27	105	1,96	14	14	12
Sandoz (Швейцарія)	9,3	90	1,94	13	13	13
Група компаній Здоров'я (Україна)	4,2	86	1,92	10	11	14
Bayer Pharmaceuticals (Німеччина)	43,2	118	1,75	19	16	15
Servier (Франція)	24,3	103	1,65	16	15	16
Abbott Products (Німеччина)	31,4	108	1,4	20	17	17
Борщагівський ХФЗ (Україна)	12,4	93	1,2	18	18	18
Dr. Reddy's (Індія)	10,8	92	1,15	21	19	19
Gedeon Richter (Угорщина)	9,9	91	1,12	23	20	20

стикаються фармацевтичні компанії в інноваціях включають складність прогнозування успіху проектів, високі нормативно-регулюючі вимоги та скорочення терміну дії патентів — процес розробки препарату часто переривається на останніх стадіях клінічних випробувань [21].

Причиною зниження продуктивності в інноваційному фармацевтичному секторі є ще й те, що все важче

Таблиця 2. Рейтинг брендів лікарських засобів за обсягами аптечного продажу

Назва бренду	№ п/п, рік		
	2019	2020	2021
Ксарелто	1	1	1
Німесил	3	2	2
Нурофен	2	4	3
Синупрет	6	9	4
Спазмалгон	4	3	5
Реосорбілакт	7	8	6
Детралекс	12	7	7
Тівортін	9	10	8
Цитрамон	10	5	9
Гептрал	26	23	10
Новірин	33	6	11
Біфрен	16	14	12
Кардіомагніл	28	20	13
Трипліксам	40	17	14
Ентерожерміна	27	29	15
Но-шпа	8	12	16
Пульмікорт	19	44	17
Евказолін	14	18	18
Натрію хлорид	5	13	19
Магне-В6	25	19	20

знайти нові ліки, які були б безпечні та достатньо конкурентоспроможні з існуючими препаратами. Ефективні лікарські засоби від більшості поширених захворювань вже винайдені, тому не варто очікувати значної прибутковості в цій галузі.

Інноваційні напрями світових фармацевтичних компаній чинять вплив на розвиток регіональної фармацевтичної галузі. У центрі уваги транснаціональних компаній — отримання високих прибутків. В той час коли переважна більшість людей на планеті страждає від поширених захворювань і не має доступу до необхідної кількості якісних і доступних в цій категорії ліків, це стимулює регіональні фармацевтичні компанії до розробок та впровадження у виробництво нових генеричних препаратів. Оскільки вони коштують значно дешевше, це робить їх доступними для широких верств населення. Фармацевтична промисловість України в основному зосереджена на розробці генеричних препаратів і це відіграє ключову роль у забезпеченні українців доступними високоякісними ліками.

Цифровізація економіки змушує бізнес переосмислювати звичні способи просування товарів і послуг, а нові цифрові методи обробки та використання інформації стають основним джерелом підвищення ефективності та результативності маркетингових кампаній. Швидка трансформація онлайн-шопінгу із Інтернет-сайтів в соціальні мережі призвела до необхідності застосування специфічних маркетингових інструментів, які привертають увагу споживачів [22].

Зростання фармацевтичного ринку в умовах загальної економічної кризи останніх років можна пояснити тим, що фармацевтична галузь є одним із лідерів української економіки за обсягом витрат на інновації. Пандемія значно прискорила цифровізацію галузі: цифрові медичні книжки, які надають доступ до історії лікування на постійній основі в будь-який час, електронні черги в клініках, електронні рецепти за програмою "доступних ліків" та онлайн-спілкування з лікарями — стали реальністю.

Електронна комерція активно розвивається завдяки перегляду Закону "Про лікарські засоби", який легалізував віддалену торгівлю та доставку ліків. Сьогодні майже кожна аптека має свій веб-сайт і водночас розвивається великий ринок маркетплейсів, за допомогою якого споживачі можуть вибрати аптеку, отримати інформацію про препарат, порівняти ціни, зробити замовлення, скористатися доставкою тощо. Яскравим представником цього формату є ресурс Liki24.com.

Крім того, фармацевтичні компанії прагнуть створити "нульові" канали збуту — без посередників. Вони шукають способи безпосереднього зв'язку з кінцевими користувачами. Перспективи та напрями тенденцій розвитку цифрового маркетингу у фармацевтичній галузі: інфлюенсер-маркетинг, телемаркетинг, соціальні мережі. У Польщі, Чехії та Угорщині найбільша частка просування ліків на ринок припадає на цифровий маркетинг, тоді як в Україні все ще частково залишається телебачення. Соціологічні дослідження показали, що серед різноманітних каналів поширення інформації телебачення охоплює більшість української аудиторії, проте 31% глядачів дивляться телевізор і перебувають у мережі, через що частка телеглядачів поступово зменшувати-

меться. Медіа-канали та користувачі вирішують, який контент є найбільш релевантним і компаніям потрібно врахувати ці сигнали та розробити платформи, щоб аудиторія відчувала себе комфортно, тому маркетингологи фармгалузі підкорюють Viber, Telegram і навіть TikTok [23].

За даними Всеукраїнської рекламної коаліції (ВРК), розмір ринку рекламних медіа в Україні в 2021 році оцінюється в 11,9 млрд грн. Бюджет фармацевтичних брендів на телебаченні в 2021 році, за даними сейлзхаусу Ocean Media Plus, становить 4,4 млрд грн (без урахування податку), що на 27% більше, ніж у попередньому році [24]. Лідерами серед телеканалів за обсягом закупівлі фармацевтичними брендами є "Україна", "Інтер", "СТБ", "1+1", "ICTV", "НТН", "Новий канал". Радіореклама також утримує свої позиції: національні радіостанції збільшили кількість передавачів і з'явилося кілька нових локальних станцій і мереж [25].

"Фармак", "Acino", "Reckitt Benckiser Healthcare International", "Sanofi", "Procter & Gamble", "GSK Consumer Healthcare", "Naturwaren", "Кусум Фарм", "Дарниця" та "Київський вітамінний завод" — формують найбільші рейтинги за сумою закупленої реклами у всіх категоріях продуктів.

Знизилася активність фармацевтичних компаній в сегменті онлайн-реклами. Наприкінці 2021 року було зафіксовано 1,3 мільярда онлайн-показів фармацевтичної реклами, що на 37,7% менше, ніж у 2020 році. Серед фармацевтичних брендів Kolikid, Engystol і Durex є лідерами за кількістю онлайн-показів протягом звітного періоду. Основними рекламодавцями є Кусум Фарм, Reckitt Benckiser Healthcare International, Nestle Ukraine, Heel, Sanofi, PRO-pharma, GlaxoSmithKline Consumer Healthcare, Дельта Медікел, Сперко Україна та Servier [26].

Телебачення завжди вважалося одним з найефективніших способів комунікації з кінцевими споживачами, але дедалі важче охопити споживачів лише за допомогою телевізійних послуг. За даними журналу Forbes, телеглядачі скорочуються в міру поширення стрімінгових сервісів [27]. Згідно з онлайн-дослідженням Kantar, спалах Covid-19 змусив споживачів спробувати щось нове: 5% оформили підписку на онлайн-платформи відео/TV, 31% українців віком від 12 до 65 років хоча б раз на тиждень використовує додатки YouTube, Megogo, Netflix на своєму смартфоні [28].

ВИСНОВОК

Фармацевтична галузь однією з перших пристосувалася до негативних наслідків пандемії та пов'язаних із нею карантинних обмежень. Високий рівень автоматизації процесів дозволив українським фармацевтичним виробникам швидко адаптуватися до вимог ринку. Позитивні перетворення у сфері діджиталізації системи охорони здоров'я та виробництва лікарських засобів, а також покращення системи регулювання ринку стимулює подальший розвиток. Що стосується просування фармацевтичних препаратів, то найважливішим завданням для учасників ринку буде пошук балансу між офлайн- та онлайн-комунікацією. Фармацевтичні компанії щороку збільшують інвестиції в рекламу своїх брендів. Ключовими факторами прискорення темпів зростання

є продовження реформування системи охорони здоров'я в Україні, розвиток виробництва та створення ефективної системи маркетингу.

Література:

1. Гончаренко Д.О. Теоретичні підходи та методологічні засади розвитку фармацевтики України в умовах європейської інтеграції. Бізнес Інформ. 2021. № 5. С.194—201. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-5-194-201>
2. Алексєєв О.Г. Фармацевтичний сектор України: сучасний стан правового регулювання. Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики. 2020. № 1. С.115—121. URL: <https://doi.org/10.14739/2409-2932.2020.1.198185>
3. Нікітюк В., Шікіна Т. Фармацевтична галузь України — інтеграція в європейський та світовий ринок чи тупцювання на місці? Аптека. 2019. №30. URL: <https://www.apteka.ua/article/510294>
4. Посилкіна О.В., Гладкова О.В. Удосконалення системи показників оцінки фінансового стану вітчизняних підприємств — виробників лікарських засобів з урахуванням вимог міжнародних стандартів фінансового аналізу. Бізнес Інформ. 2020. №2. С. 236—244. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-2-236-244>
5. Разумова Г.В., Бут К.А., Буцанова К.Г. Оцінка впливу пандемії на економіку країн світу. Бізнес Інформ. 2022. № 1. С. 28—32. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-1-28-32>
6. Кузьмінська Н.Л., Місяло О.В. Основні тенденції розвитку фармацевтичного ринку в Україні. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2018. № 17. С. 787—791.
7. Петренко Л.А., Кириленко В.Ю., Терещенко Ю.В. Проблеми та перспективи інтелектуальної власності у фармацевтичній галузі України. Економіка та держава. 2021. №6. С.110—117. URL: [10.32702/2306-6806-2021.6.110](https://doi.org/10.32702/2306-6806-2021.6.110)
8. Борис Н.В., Кошова С.П., Качур О.Ю. Державні підходи до регулювання імпорту та реєстрації лікарських засобів в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 20. С. 94—100. URL: [10.32702/2306-6814-2021.20.94](https://doi.org/10.32702/2306-6814-2021.20.94)
9. Митич С.П. Особливості державного регулювання і контролю у сфері виробництва та обігу лікарських засобів в Україні. Наука і правоохорона. 2018. № 1. С. 262—269.
10. Ємельяненко Л.М., Кохан М.М. Гармонізація регуляторного середовища торгівлі лікарськими засобами на фармацевтичному ринку України. Ефективна економіка. 2018. №7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7084>
11. Стресостійкістю "фарма" завдячує інноваціям. URL: <https://thepharma.media/uk/news/26774-stressostikisty-farma-zavdyacuje-innovacijam-22092021>
12. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
13. Інновації в фармвиробництві стимулюють позитивні зміни в системі охорони здоров'я — дані дослідження. URL: <https://www.darnitsa.ua/press-center/novini-kompan/ukrayinska-farmindustriya-dolaie-vikliki-koronakrizi-i-prodovzhuie-trend-zrostannya-dani-doslidzhennya>
14. Протасюк Л. Вітчизняна фармацевтична індустрія та ринок лікарських засобів у 2021 році. URL: <https://thepharma.media/uk/marketing/26979-vitcziznyana-farmaceuticna-industriya-ta-rinok-likarskix-zasobiv-u-2021-roci-25102021>
15. Дані аналітичної системи дослідження ринку "PharmXplorer"/"Фармстандарт" компанії "Proxima Research". URL: <https://proximaresearch.com/>
16. Кірсанов Д. Аптечний продаж за підсумками 2021 р.: фармринок продовжує зростання, перевищуючи очікування експертів. Аптека. 2022. № 2 (1323). URL: <https://www.apteka.ua/article/625683>
17. Симоненко К. Топ-10 аптечних мереж за товарообігом та інші підсумки фармринку-2021. URL: <https://rau.ua/novyni/top-10-aptechnih-merezh-2021/>
18. Загальна вартість трьох українських фармкомпаній становить \$1,6 млрд — рейтинг. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/pharmacy/700528.html>
19. Фармацевтика України 2021. Інфорграфічний довідник. URL: https://businessviews.com.ua/ru/get_file/id/the-infographics-report-pharmaceutical-industry-of-ukraine-2021.pdf
20. Євсейцева О., Люльчак З., Семенда О., Ярвіс М., Пономаренко І. Digital-маркетинг як сучасний інструмент просування товарів та послуг у соціальних мережах. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. № 1 (42). 2022. С. 361—370. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.1.42.2022.3723>
21. "Дарниця" розповідає про тренди розвитку діджитал-маркетингу фарми в 2022 році. Експертна думка. URL: https://www.darnitsa.ua/press-center/novini-kompan/darnitsya-viznachila-strategichno-vazhlivnapryamki-dlya-rozvitku-didzhital-marketingu-v-2022-rotsi?utm_source=press%20release&utm_medium%20=article&utm_campaign=pharmadigitalday
22. Ocean Media Plus. URL: <https://www.ocean-media.plus/>
23. Реклама фармбрендів у медіа: підсумки 2021р. URL: <https://www.apteka.ua/article/628087>
24. Комунікаційний Альянс. URL: <https://detector.media/tag/1568/>
25. Forbes. URL: <https://forbes.ua/news>
26. Kantar. URL: <https://tns-ua.com/category/news>
27. Grassano N., Hernandez G. and Tuebke A. et al. The 2020 EU Industrial R&D Investment Scoreboard Luxembourg. Publications Office of the European Union. 2020. 113p.
28. Tormay P. Big Data in Pharmaceutical R&D: Creating a Sustainable R&D Engine. Pharmaceut. Med. Vol. 29 (2). 2015. P.87—92

References:

1. Honcharenko, D.O. (2021), "Theoretical approaches and methodological principles of development of Ukrainian pharmaceuticals in the conditions of European integration", Biznes Inform, vol.5, pp.194—201, available at: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-5-194-201> (Accessed 10 May 2022).
2. Aleksiev, O.H. (2020), "Pharmaceutical sector of Ukraine: current state of legal regulation", Aktual'ni pytannia farmatsevychnoi i medychnoi nauky ta praktyky,

vol.1, pp.115—121, available at: <https://doi.org/10.14739/2409-2932.2020.1.198185>(Accessed 10 May 2022).

3. Nikitiuk, V. and Shikina, T. (2019), "Pharmaceutical industry of Ukraine — integration into the European and world market or stumbling block?", *Apteka*, vol.30, available at: <https://www.apteka.ua/article/510294> (Accessed 10 May 2022).

4. Posylkina, O.V. and Hladkova, O.V. (2020), "Improving the system of indicators for assessing the financial condition of domestic enterprises — manufacturers of medicines, taking into account the requirements of international standards of financial analysis", *Biznes Inform*, vol.2, pp. 236—244, available at: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-2-236-244> (Accessed 10 May 2022).

5. Razumova, H. V., But, K. A. and Butsanova, K. H. (2022), "Assessment of the impact of the pandemic on the world economy", *Biznes Inform*, vol.1, pp. 28—32, available at: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-1-28-32> (Accessed 10 May 2022)

6. Kuz'mins'ka, N.L. and Misajlo, O.V. (2018), "The main trends in the pharmaceutical market in Ukraine", *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, vol.17, pp. 787—791.

7. Petrenko, L.A., Kyrylenko, V.Yu. and Tereschenko, Yu.V. (2021), "Problems and prospects of intellectual property in the pharmaceutical industry of Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol.6, pp. 110—117, available at: [10.32702/2306-6806.2021.6.110](https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.6.110) (Accessed 10 May 2022).

8. Borys, N.V., Koshova, S.P. and Kachur, O.Yu. (2021), "State approaches to the regulation of import and registration of medicines in Ukraine", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 2021, vol. 20, pp. 94—100, available at: [10.32702/2306-6814.2021.20.94](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.20.94) (Accessed 10 May 2022)

9. Mytych, S.P. (2018), "Features of state regulation and control in the field of production and circulation of medicines in Ukraine", *Nauka i pravookhorona*, vol. 1, pp. 262—269.

10. Yemel'ianenko, L.M. and Kokhan, M.M. (2018), "Harmonization of the regulatory environment of trade in medicines in the pharmaceutical market of Ukraine", *Efektivna ekonomika*, vol.7, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7084> (Accessed 10 May 2022).

11. Pharmaceutical company Darnitsa (2021), "Stress-resistant "pharma" thanks to innovation", available at: <https://thepharma.media/uk/news/26774-stresostiiikistyufarma-zavdyacuje-innovaciyam-22092021> (Accessed 10 May 2022).

12. State Statistics Service of Ukraine (2021), "Official site of the State Statistics Service of Ukraine", available at: <http://ukrstat.gov.ua> (Accessed 10 May 2022).

13. Pharmaceutical company Darnitsa (2022), "Innovations in the pharmaceutical industry stimulate positive changes in the health care system, according to research", available at: <https://www.darnitsa.ua/press-center/novini-kompan/ukrayinska-farmindustriya-dolaievikliki-koronakrizi-i-prodovzhuie-trend-zrostannya---danidoslidzhennya> (Accessed 10 May 2022).

14. Protasiuk, L. (2021), "Domestic pharmaceutical industry and drug market in 2021", available at: <https://thepharma.media/uk/marketing/26979-vitciznyana-farmaceuticna-industriya-ta-rinok-likarskix-zasobiv-u-2021-roci-25102021> (Accessed 10 May 2022).

15. Proxima Research (2022), "Data from the analytical system of market research "PharmXplorer" / "Pharmstandard" of the company "Proxima Research", available at: <https://proximaresearch.com/> (Accessed 10 May 2022).

16. Kirsanov, D. (2022), "Pharmacy sales in 2021: the pharmaceutical market continues to grow, exceeding the expectations of experts", *Apteka*, vol.2(1323), available at: <https://www.apteka.ua/article/625683> (Accessed 10 May 2022).

17. Symonenko, K. (2021), "Top-10 pharmacy chains in terms of turnover and other results of the pharmaceutical market-2021", available at: <https://rau.ua/novyni/top-10-aptechnih-merezh-2021/> (Accessed 10 May 2022).

18. Interfax (2021), "The total value of the three Ukrainian pharmaceutical companies is \$1.6 billion — rating", available at: <https://ua.interfax.com.ua/news/pharmacy/700528.html> (Accessed 10 May 2022).

19. Farmatsevtika Ukrainy 2021, "Pharmaceuticals of Ukraine 2021", *Inforhafichnyj dovidnyk*, available at: https://businessviews.com.ua/ru/get_file/id/the-infographics-report-pharmaceutical-industry-of-ukraine-2021.pdf (Accessed 10 May 2022).

20. Yevsejtseva, O., Liul'chak, Z., Semenda, O., Yarvis, M., and Ponomarenko, I. (2022), "Digital marketing as a modern tool for promoting goods and services on social networks", *Finansovo-kredytna diial'nist': problemy teorii ta praktyky*, vol.1(42), pp.361-370, available at: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.1.42.2022.3723> (Accessed 10 May 2022).

21. Pharmaceutical company Darnitsa (2022), "Darnitsia talks about the trends in the development of digital marketing of the farm in 2022. Expert opinion", available at: https://www.darnitsa.ua/press-center/novini-kompan/darnitsya-viznachila-strategichno-vazhlyvnapryamki-dlya-rozvitku-didzhital-marketingu-v-2022-rotsi?utm_source=press%20release&utm_medium%20=article&utm_campaign=pharmadigitalday (Accessed 10 May 2022).

22. Ocean Media Plus (2022), available at: <https://www.oceanmedia.plus/> (Accessed 10 May 2022).

23. Dmytryk, K. (2021), "Advertising of pharmaceutical brands in the media: the results of 2021", available at: <https://www.apteka.ua/article/628087> (Accessed 10 May 2022).

24. Communication Alliance (2022), available at: <https://detector.media/tag/1568/> (Accessed 10 May 2022).

25. Forbes (2022), available at: <https://forbes.ua/news> (Accessed 10 May 2022).

26. Kantar (2022), available at: <https://tns-ua.com/category/news> (Accessed 10 May 2022).

27. Grassano, N., Hernandez, G. and Tuebke, A. et al. (2020), "The 2020 EU Industrial R&D Investment Scoreboard Luxembourg", Publications Office of the European Union, 113 p.

28. Tormay, P. (2015), "Big Data in Pharmaceutical R&D: Creating a Sustainable R&D Engine", *Pharmaceut. Med*, vol. 29 (2), pp. 87—92.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2022 р.

УДК 336.2

*Н. В. Лагодієнко,**д. е. н., доцент, професор кафедри бухгалтерського обліку і аудиту,
Миколаївський національний аграрний університет**ORCID ID: 0000-0002-8472-1395**Л. В. Іванченкова,**д. е. н., професор, завідувачка кафедри цифрових технологій фінансових операцій,
Одеський національний технологічний університет,**ORCID ID: 0000-0002-8402-4637**О. О. Євтушевська,**к. е. н., доцент, доцент кафедри цифрових технологій фінансових операцій,
Одеський національний технологічний університет**ORCID ID: 0000-0003-4869-5123**Л. Б. Скляр,**к. е. н., доцент, доцент кафедри цифрових технологій фінансових операцій,
Одеський національний технологічний університет,**ORCID ID: 0000-0002-8332-8823*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.24

ПОДАТКОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ

N. Lagodiienko,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department
of Accounting and Auditing, Mykolaiv National Agrarian University

L. Ivanchenkova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Digital
Technologies of Financial Operations, Odesa National University of Technology

O. Yevtushevska,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Digital Technologies of Financial Operations, Odesa National University of Technology

L. Skliar,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Digital Technologies of Financial Operations, Odesa National University of Technology

TAX CONTROL AS A CONDITION FOR THE EFFECTIVE FUNCTIONING OF THE TAX SYSTEM

Мета статті полягає у визначенні ролі податкового контролю у побудові ефективної податкової системи, аналізі його змістовного наповнення. Необхідною передумовою для забезпечення ефективного функціонування податкової системи є забезпечення режиму суворого дотримання норм податкового законодавства, що неможливо без податкового контролю.

Розкрито значення податкового контролю як складового елемента управління фінансовою системою та як процесу цілеспрямованої діяльності уповноважених органів. Податковий контроль є невід'ємним атрибутом реалізації відносин у сфері оподаткування, що реалізуються у правовому полі, тому слід визнати необхідність встановлення чітких правил його здійснення та наукового обґрунтування їх удосконалення. Ця обставина має велике значення із економічної точки зору, оскільки правова система здійснює вплив на рішення учасників економічного обороту, у тому числі і на формування податкових витрат, рівень яких для кожного економічного суб'єкта визначається вирішенням проблеми максимізації ефективності на основі дотримання чи порушення норм податкового права.

Визначено суб'єктів та об'єктів податкового контролю, методи та форми його здійснення. Визначено, що зміст податкового контролю розкривається через його специфічні риси. Проведено аналіз та надано характеристику специфічним рисам податкового контролю. На основі сутнісно-змістовних характеристик податкового контролю систематизовано основні вимоги до його проведення.

Обґрунтовано специфіку організаційно-управлінських моделей податкового контролю виходячи з ступеня консолідації управління доходами держави, функціонального характеру доходів, і навіть методичного забезпечення контрольних процедур. Організація податкового контролю передбачає управління системою заходів з контролю за виконанням податкових зобов'язань, що здійснюється посадовими особами в межах своєї компетенції шляхом використання форм податкового контролю, передбачених податковим та іншим законодавством. Узагальнено етапи здійснення податкового контролю. Обґрунтовано напрями вдосконалення та наукової організації податкового контролю на основі аналізу сучасних тенденцій його розвитку в Україні.

The purpose of the article is to determine the role of tax control in building an effective tax system, analysis of its content. A necessary precondition for ensuring the effective functioning of the tax system is to ensure a regime of strict compliance with tax legislation, which is impossible without tax control.

The importance of tax control as an integral element of financial system management and as a process of purposeful activity of authorized bodies is revealed. Tax control is an integral attribute of the implementation of relations in the taxation field, which are implemented in the legal field, so it should be recognized the need to establish clear rules for its implementation and scientific justification for their improvement. This fact is important from an economic point of view, as the legal system influences the decisions of participants in economic turnover, including the formation of tax costs, the level of which for each economic entity is determined by solving the problem of maximizing efficiency based on compliance or violation tax law.

The subjects and objects of tax control, methods and forms of its implementation are determined. It is determined that the content of tax control is revealed through its specific features. The analysis is carried out and the characteristic features of tax control are characterized. Based on the substantive characteristics of tax control, the basic requirements for its implementation are systematized.

The specifics of organizational and managerial models of tax control based on the degree of consolidation of state revenue management, the functional nature of revenues, as well as methodological support of control procedures are substantiated. The organization of tax control involves the management of a system of measures to control the implementation of tax obligations, which is carried out by officials within their competence through the use of forms of tax control provided by tax and other legislation. The stages of tax control are generalized. The directions of improvement and scientific organization of tax control on the basis of the analysis of modern tendencies of its development in Ukraine are substantiated.

Ключові слова: податковий контроль, контролюючі органи, податки, податкова система, Державна податкова служба.

Key words: tax control, controlling bodies, taxes, tax system, State Tax Service.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Стабільність економіки держави багато в чому залежить від ступеня ефективності функціонування податкової системи, яка в свою чергу визначається тим, наскільки компетентно були реалізовані форми податкового контролю, що включають такі основні завдання, як виявлення податкових правопорушень та забезпечення надходжень податків до бюджетів всіх рівнів за рахунок їх повної сплати у встановлені податковим законодавством терміни. Податковий контроль є ключовим елементом у податковій системі тому, що від того, наскільки ефективно будуть реалізовані форми податкового контролю залежить функціонування економіки країни. Будучи невід'ємними інструментами системи управління, форми проведення податкового контролю підвищують ефективність податкових відносин. Необхідність реалізації форм податкового контролю обумовлена тим, що при їх проведенні виникає взаємозв'язок між податковими органами та платниками податків. За доцільної організації податкового контролю відносини між податковими органами та платниками податків будуються на довірі, зумовлюючи створення комфортних та справедливих умов для сплати податків та зборів, що у свою чергу призводить до результативного функціонування податкової системи та реалізації всіх її цілей та завдань.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання впливу податкового контролю на функціонування податкової системи останнім часом перебувають в центрі уваги науковців і податківців. Так, податковий контроль ставав об'єктом досліджень представників вітчизняної науки фінансового права, таких як Бечко П., Волошин Ю., Дем'янишин В., Десятнюк О., Іванов Ю., Крисоватий А., Кучерявенко М., Мельник М., Шевчук О. та ін. Виходячи з цього, актуальність теми дослідження обумовлюється необхідністю наукового дослідження особливостей реалізації податкового контролю та впливу його на податкову систему в цілому, а також необхідності визначення загальних підходів до організації ефективного податкового контролю.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у визначенні ролі податкового контролю у побудові ефективної податкової системи, аналізі його змістовного наповнення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Податкова система у кожній конкретній державі визначається специфічним набором елементів. На їх склад впливають історичні, національні, політичні, глобальні чинники, що сукупно визначають унікальність

податкових інститутів. Різноманітність податкових відносин, поряд з різноманіттям управлінських форм впливу, ускладнює функціонування податкової системи, породжуючи підсистеми другого та третього рівня ієрархії, що потребує спеціалізації окремих напрямів управлінських дій. Зокрема, у структурі податкової системи виділяється підсистема податкового контролю, що здійснює вплив на податкові відносини силами спеціалізованих адміністраторів — контролюючих органів.

У податковій системі України податковий контроль є основною підсистемою, що визначається контрольною функцією податків, яка, своєю чергою, реалізується через координацію та контроль фінансово-господарської діяльності платників податків із використанням державними податковими органами різних форм і методів податкового контролю. Але досліджуючи сутність податкового контролю, необхідно чітко усвідомлювати, що належить до податкової системи держави. Загалом податкова система — це сукупність установлених у країні податків та механізмів їх стягнення. Вимога системності полягає в тому, що всі податки мають бути взаємопов'язані, органічно доповнювати один одного, не мати протиріч із системою в цілому і з окремими її елементами. Системний підхід також означає, що повинні реалізовуватися головні функції податків. З огляду на функції податків як прояв їх сутності в дії та вираження їх властивостей функція вказує, яким чином реалізується суспільне призначення цієї економічної категорії як інструменту вартісного розподілу та перерозподілу доходів. Звідси виникає головна розподільча функція податків, що виражає їх сутність як особливого централізованого (фіскального) інструменту розподільчих відносин. Але будь-яка система повинна перебувати під певним захистом. Однією з форм захисту податкової системи є податковий контроль [1].

Ефективне функціонування податкової сфери неможливе без єдиного механізму податкового контролю, важливою умовою дієвості якого є його достатньо повна та чітка регламентація.

В Україні стан контролю за виконанням платниками податків законодавства характеризуються такими факторами: завищена фіскальна орієнтація податкової політики, доволі низька фінансова дисципліна платників як наслідок неналежної податкової культури суспільства, недосконала законодавча база в податковій сфері.

Успішна організація податкового контролю за своєчасністю сплати і правильністю нарахування податкових платежів здатна забезпечити розв'язання важливого завдання у сфері бюджетної політики України — наповнення дохідної частини Державного бюджету та місцевих бюджетів, що особливо актуально під час фінансової кризи і зростання бюджетного дефіциту [2].

Податковий контроль як елемент управління оподаткуванням є необхідною умовою існування ефективної податкової системи; забезпечує зворотний зв'язок платників податків з органами державного управління, які наділені особливими правами і повноваженнями з усіх питань оподаткування. Податковий контроль — завершальна стадія управління оподаткуванням, один з елементів методики планування податкових доходів бюджету.

Стаття 6.1.1 ПКУ визначає податковий контроль як систему заходів, що вживаються контролюючими орга-

нами та координуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи [3].

Податковий контроль як складова частина державного управління економікою має певну специфіку практики застосування і цільову спрямованість, що відрізняє його від інших видів контролю. Він проводиться шляхом застосування науково обґрунтованих методів встановлення ступеня відповідності практики оподаткування положенням розробленої податкової політики.

Податковий контроль — це багатоаспектна міжгалузєва система спостереження державних контролюючих органів за фінансово-господарською діяльністю платників податків з метою об'єктивного забезпечення заданого рівня доходів бюджету згідно з вимогами чинного законодавства. Податковий контроль має свої особливості, адже він не тільки надає інформаційне забезпечення органам державного управління, а виконує ще й такі особливі функції, як нарахування сум податків і зборів, штраф! них санкцій під час проведення контрольних дій органами податкової служби та їх стягнення [4].

Податковий контроль як складовий елемент системи управління є необхідною умовою досягнення суспільної ефективності податкових відносин, забезпечуючи зворотний зв'язок платників податків як з органами державного управління, які наділені особливими правами та повноваженнями з питань оподаткування (податковими органами), а також з державними органами, що приймають рішення з питання встановлення нових та зміни умов стягнення діючих податків. При цьому податковий контроль — не лише завершальна стадія управління оподаткуванням, його результати слід розглядати як відправну точку чергового циклу розподільчих відносин щодо формування централізованих грошових фондів, і як один із факторів стійкості бюджету, яка досягається за рахунок стабільного приросту податкових доходів.

Податковий контроль є спеціальним способом забезпечення законності в податковому праві та здійснюється на всіх стадіях фінансово-господарської діяльності фізичних і юридичних осіб. Це особливий вид управлінської діяльності спеціально повноважених державних органів, який забезпечує реалізацію стратегії розвитку податкової системи за допомогою проведення масової роз'яснювальної роботи, контрольних дій, вжиття аналітичних та інших заходів, встановлених нормами податкового права, в рамках функціонування податкових правовідносин [5].

Податковий контроль виступає комплексом заходів щодо перевірки виконання норм податкового права, а також фактором, що забезпечує економічну безпеку та надає запобіжний вплив на господарську діяльність організації.

Податковий контроль є необхідною умовою функціонування податкової системи. Ефективним він може бути лише тоді, коли внаслідок його проведення забезпечується прозоре адміністрування податкових відно-

син за мінімального розміру витрат на його здійснення. Коли податковий контроль відсутній або характеризується невисокою ефективністю, створюються сприятливі умови для ухилення від оподаткування суб'єктам господарювання, спостерігається помітне зменшення податкових надходжень до бюджету, що може поставити під загрозу економічну безпеку держави [6, с. 108].

При визначенні сутності податкового контролю слід також враховувати його місце у системі державного фінансового контролю. Виходячи із загальновізної класифікації державного фінансового контролю, податковий контроль можна характеризувати як зовнішній контроль, який здійснюється органами виконавчої влади, наділеними спеціальними повноваженнями у сфері реалізації податкових відносин. Об'єктивний факт здійснення податкового контролю уповноваженими органами визначає проблему взаємодії учасників податкових відносин.

Податковий контроль також відіграє важливу роль у формуванні та функціонуванні податкової системи, оскільки заходи, що вживаються уповноваженими на те державними (фіскальними) органами під час реалізації покладених на них функцій щодо здійснення податкового контролю, зокрема, сприяють забезпеченню належного виконання платниками податків покладеного на них обов'язку щодо своєчасного та повного перерахування (сплати) до відповідного бюджету податків та інших обов'язкових платежів, що входять до податкової системи держави. Відповідно, за відсутності податкового контролю та в умовах недостатньої податкової культури, податкової дисципліни, навіть при нескладній та прозорій системі податків, запроваджена в державі податкова система не функціонуватиме, внаслідок чого держава не отримуватиме необхідних фінансових ресурсів. Отже, податковий контроль є обов'язковою та об'єктивною умовою для функціонування податкової системи та акумулювання коштів до бюджетів різних рівнів [7].

Таким чином, об'єктивна властивість контролю властива податкам як економічної категорії, вона потрібна для того, щоб податки могли повною мірою виконувати свою фіскальну функцію — наповнення грошових фондів держави, місцевих бюджетів, а також забезпечувати інформацією для оцінки необхідності застосування податкових регуляторів та дієвості податкових стимулів.

Об'єктом податкового контролю слід вважати діяльність платників податків податкових агентів, інших суб'єктів у процесі реалізації ними податкового обов'язку. Податковий контроль реалізується у визначених формах, які мають обов'язкове законодавче закріплення. Такими формами є: податкові перевірки, облік платників податків, оперативний облік податкових надходжень, контроль за відповідністю витрат фізичних осіб їхнім доходам. Серед інших форм податкового контролю — отримання пояснень платників податків, податкових агентів; перевірка даних обліку і звітності; огляд приміщень і територій, що використовуються з метою отримання доходу (прибутку). Найефективнішою формою податкового контролю як з позицій теорії, так і з використанням практичного досвіду є перевірка [8].

Тобто, податковий контроль характеризується двоїстістю змісту. Вона обумовлена тим, що податковий контроль, з одного боку, є способом реалізації властивого податкам (як основній формі розподільних відно-

син) контрольного змісту, тобто можливості кількісного відображення податкових надходжень, їх зіставлення із потребами держави, виявлення необхідності змін податкового законодавства. З іншого боку, податки — це примусові фінансові відносини, податковий контроль із боку держави є об'єктивною необхідністю функціонування податкової системи. Відповідно, податковий контроль функціонує в жорстких правових рамках і має державно-владний характер, що викликано особливими відносинами з юридичними та фізичними особами з приводу сплати податків до бюджетів, їхньої примусової спрямованості.

До елементів контролю за дотриманням законодавства у сфері оподаткування на підставі твердження про те, що саме елементи в сукупності визначають динаміку контролю, належать:

- суб'єкт податкового контролю (уповноважений контролюючий орган);
- об'єкт і предмет контролю;
- правові норми, які встановлюють повноваження суб'єктів податкового контролю, тобто забезпечують змістовність впливу і взаємозв'язки у контрольній діяльності;

- форми і методи контролю;
- порядок здійснення податкового контролю;
- заходи податкового контролю;
- види і напрями податкового контролю;
- техніка і технологія податкового контролю;
- категорії посадових осіб (кадри) податкового контролю;
- періодичність і глибина податкового контролю;
- інші [9].

Сучасними науковцями та дослідниками-практиками зазначається, що зміст податкового контролю розкривається через специфічні риси, характеристика яких наведена в таблиці 1 [10].

Тривалий час основним напрямом здійснення податкового контролю була розробка нових методик перевірок за правильністю та повнотою сплати податкових зобов'язань платниками до бюджету та притягнення до відповідальності осіб, що ухиляються від оподаткування. У контексті зміни податкового законодавства значно розширився перелік напрямів податкового контролю, зокрема, за:

- належним обліком організацій і фізичних осіб;
- своєчасністю сплати податків і зборів;
- правильністю обчислення та повнотою сплати;
- законністю використання податкових пільг;
- своєчасністю та правильністю утримання сум податків податковими агентами;
- правомірністю відшкодування сум непрямих податків з бюджету;
- своєчасністю перерахуванням податкових платежів і виконання платіжних доручень та інкасових доручень;
- дотриманням податкових режимів [11].

Можна виділити такі основні завдання податкового контролю:

1. Перевірка повноти та своєчасності сплати податків та зборів до бюджету та державних цільових фондів.

2. Контроль правильності визначення бази оподаткування.

3. Перевірка правомірності застосування податкових пільг за податками та зборами.

4. Контроль за своєчасністю подання до органів Державної фіскальної служби податкової звітності за податками та зборами.

5. Аналіз податкових надходжень.

6. Виявлення, усунення та попередження порушень чинного законодавства [3].

Таким чином, цілі, що визначаються при здійсненні податкового контролю, повинні відповідати тим завданням, які ставить державу перед усією податковою системою. У цьому слід визнати, що розвиток податкової системи передбачає активізацію податкового контролю та підвищення його результативності, зосередження ресурсів податкових органів на ключових сферах потенційних податкових порушень. Однак розвиток податкового контролю сам по собі не може дати того ефекту, який очікує держава у сфері збільшення податкової доходи.

Без вирішення проблеми взаємної відповідальності платника податків та держави, без погодження їхніх інтересів, зусилля податкового адміністрування будуть безрезультатними. Ефективність податкового контролю може бути забезпечена дотриманням базових принципів оподаткування, а також здійсненням податкової політики з урахуванням бюджетних пріоритетів та впорядкування державних видатків.

Висока ефективність податкового контролю є однією з ключових умов забезпечення безпеки та економічного добробуту держави. На ефективність податкового контролю перш за все негативно впливає скрутний фінансовий стан значної кількості юридичних осіб — платників податків, для яких податкове навантаження є занадто високим та які об'єктивно не в змозі сплачувати податки в повному обсязі, тому активно застосовують легальні, напівлегальні та нелегальні схеми щодо мінімізації податкових платежів, а це зменшує можливість податкових органів виявлення порушень податкового законодавства. Водночас на ефективність податкового контролю негативно впливає низький рівень податкової культури та ступеня довіри платників податків до податкових органів. Це спричинене постійними змінами та недосконалістю податкового законодавства, наявністю численних фактів протиправної поведінки посадових осіб податкових органів під час проведення перевірок [12, с. 36].

В результаті проведеного науковцями дослідження [13], слід виділити такі основні чинники підвищення ефективності вітчизняної податкової системи та контролю, а саме:

— побудова стабільної, зрозумілої і цілісної податкової системи з метою визначення збалансованих підходів до фінансового перерозподілу в межах країни й обґрунтування норм оподаткування;

Таблиця 1. Специфічні особливості податкового контролю

Специфічна риса податкового контролю	Характеристика
спеціальний державний контроль	елемент державного управління економікою, особлива діяльність із дотримання податкового законодавства яка: а) здійснюється спеціальними суб'єктами, наділеними державою особливою компетенцією саме в галузі оподаткування; б) здійснюється відносно спеціального об'єкта – централізованих і децентралізованих грошових фондів
особлива сфера діяльності, де відбувається взаємодія матеріальних і фінансових відносин у рамках єдиного товарно-грошового комплексу держави	податковий контроль пов'язаний не тільки із грошовими, але й з матеріальними ресурсами, які беруть участь в даному процесі побічно, опосередковано: а) як об'єкт визначення грошових обов'язків (наприклад, в основі обчислення й сплати майнових податків лежить предмет оподаткування – певний майновий комплекс або його частина); б) як кошти забезпечення грошових зобов'язань, коли відбувається реалізація певного майна, а за рахунок виручених коштів здійснюється погашення податкових боргів
складова державного регулювання трансформаційної економіки	податковий контроль відображає відносини влади й підпорядкування, що базуються на фіскальних функціях держави, особливою реалізації яких є чітко виражений імперативний характер
функціональний елемент податкового процесу	податковий контроль реалізується через сукупність активних дій як зобов'язаних, так і владних суб'єктів
основний елемент організації і дієвості податкової системи та головний інструмент державного фінансового контролю	податковий контроль характеризується чіткою цілеспрямованістю

— уніфікація системи оподаткування, уникнення подвійного оподаткування;

— ефективно структурувати систему оподаткування на користь прямого оподаткування майна, капіталу, землі;

— співучасть ДФС у законотворчій роботі;

— розвиток інформаційних технологій, тобто збільшення кількості електронних сервісів та покращення обслуговування платників. Процес розвитку ІТ-технологій повинен передбачати інтеграцію різноманітних ідей та суджень, які містяться в законах, в електронні системи ДФС і максимальну електроніфікацію процесів. Дане впровадження, на нашу думку, дозволить мінімізувати корупційні схеми;

— реструктуризація податкових органів, яка включає скорочення персоналу та мотивацію співробітників. Тобто, значна перебудова всієї системи управління, структури, функцій, що призведе до оптимізації кадрів в службі;

— юридичний напрям, основною метою якого має бути зміна процедур адміністративного оскарження, тобто створення системи податкових судів, як окремої гілки. Це також, в свою чергу, дозволить знизити ризики корупційних проявів.

ВИСНОВКИ

Питання побудови ефективною та адекватною умовам сьогодення системи оподаткування та податкового контролю завжди були і залишаються актуальними. Адже оптимально налагоджена система оподаткування має виконувати не тільки фіскальну функцію, але і стати потужним стимулом для розвитку економіки, комфортного ведення бізнесу та покращення інвестиційного клімату в Україні. Удосконалення економіки досягаєть-

ся шляхом побудови ефективної системи податкового контролю, за допомогою якого передбачається подолання несприятливих економічних ситуацій, соціально-економічних та політичних криз та інших негативних явищ.

Таким чином, удосконалення податкового контролю, що проводиться контролюючими органами, дозволить виявити та ліквідувати загрози дестабілізації податкової системи, а саме: дозволить зменшити зону тіньової економіки; підвищити доходи бюджетів; а вирішення питань податкового контролю дозволить за максимально вірного рішення мінімізувати ризики, дасть можливість створити сприятливі умови економічного зростання та звести порушення податкової безпеки до мінімуму. Вирішення існуючих проблем та вживання превентивних заходів для попередження нових необхідно проводити щодо наступних напрямків: підвищення податкової культури, рівня податкової освіченості та дисциплінованості держави та громадян; розвиток та вдосконалення інституту попереднього аналізу та планування заходів податкового контролю; розвиток системи досудового врегулювання спорів; актуалізація та розширення податкового законодавства; підвищення компетентності працівників податкових органів, контроль за їх діяльністю.

Література:

1. Потернак Ю. П. Податковий контроль у системі забезпечення економічної безпеки держави. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. 2013. № 1. С. 105—112.
2. Андрющенко І. Є., Шаповал С. С. Податковий контроль в системі протидії ухиленню від оподаткування. Ефективна економіка. 2017. №7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5691> (дата звернення: 13.04.2022).
3. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI із змінами та доповненнями. URL: <https://tax.gov.ua/nk> (дата звернення: 13.04.2022).
4. Васюк Ю. М. Податковий контроль як засіб державного управління. Економіка та держава. 2012. № 2. С. 129—132.
5. Квач Я.П., Князькова В.Я., Федоренко С.О. Податковий контроль в Україні: фіскальна ефективність та шляхи вдосконалення. Науковий погляд: економіка та управління. 2018. № 1 (59). С. 165—170.
6. Власов А., Понамарчук О. Сутність та функції податкового контролю. Юридичний вісник. 2011. № 2. С. 107—113.
7. Грищенко С. Попередній податковий контроль: теоретичний аспект. Фінансове право. 2018. № 10. С. 171—178.
8. Буглаєва О. Ю. Податковий контроль: теоретичний аспект. Наукові праці НДФІ. 2009. № 4 (49). С. 131—137.
9. Козьмук Н. І. Податковий контроль як інструмент забезпечення дотримання законодавства у сфері оподаткування. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 5. С. 871—874.
10. Ковальчук К. Ф., Петрова Л. В. Актуальні питання вдосконалення податкового контролю в Україні. Економічний вісник. 2017. № 4. С. 100—106.
11. Мельник М. І. Податковий контроль в Україні: проблеми та пріоритети підвищення ефективності: монографія. Львів: ДУ "Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України", 2015. 330 с.
12. Князькова В. Фіскальна ефективність податкового контролю та напрями його покращення. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2014. № 3 (74). С. 116—123.
13. Шевчук О. Д., Мазур Ю. В. Особливості функціонування сучасної системи податкового адміністрування і контролю в Україні. Ефективна економіка. 2015. №4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3983> (дата звернення: 13.04.2022).

References:

1. Poternak, Y.P. (2013), "Tax control in the system of the ensuring economic state security", *Naukovyy visnyk L'vivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya ekonomichna*, vol. 1, pp. 105—112.
 2. Andrushchenko, I. E. and Shapoval, S. S. (2017), "Tax control in the system of counteraction to tax evasion", *Efektivna ekonomika*. (electronic journal), vol. 7, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5691> (Accessed 13 April 2022).
 3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <https://tax.gov.ua/nk> (Accessed 13 April 2022).
 4. Vasyuk, Yu. M. (2012), "Tax control as a means of public administration", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 129—132.
 5. Kvach, Ya.P., Knyazkova, V.Ya. and Fedorenko, S.O. (2018), "Tax control in Ukraine: fiscal efficiency and ways of improvement", *Naukovyy pohlyad: ekonomika ta upravlinnya*, vol. 1 (59), pp. 165—170.
 6. Vlasov, A. and Ponomarchuk, O. (2011), "The essence and functions of tax control", *Yurydychnyy visnyk*, vol. 2, pp. 107—113.
 7. Grishchenko, S. (2018), "Preliminary tax control: theoretical aspect", *Finansove pravo*, vol. 10, pp. 171—178.
 8. Buglaeva, O. Y. (2009), "Tax control: theoretical aspect", *Naukovi pratsi NDFI*, vol. 4 (49), pp. 131—137.
 9. Kozmuk, N.I. (2015), "Tax control as a tool to ensure the implementation of the legislation in the field of taxation", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 5, pp. 871—874.
 10. Kovalchuk, K.F. and Petrova L.V. (2017), "Pressing questions of improving tax control in Ukraine", *Ekonomichnyy visnyk*, vol. 4, pp. 100—106.
 11. Melnyk, M.I. (2015), *Podatkovyy kontrol' v Ukrayini: problemy ta priorytety pidvyshchennya efektyvnosti* [Tax control in Ukraine: problems and priorities for improving efficiency: a monograph], DU "Instytut rehional'nykh doslidzhen' im. M. I. Dolishn'oho NAN Ukrayiny", Lviv, Ukraine.
 12. Knyazkova, V. (2014), "Fiscal efficiency of tax control and directions of its improvement", *Zovnishnya torhivlya: ekonomika, finansy, pravo*, vol. 3 (74), pp. 116—123.
 13. Shevchuk, A. D. and Mazur, Y. V. (2015), "Features of functioning of the modern system of tax administration and control in Ukraine", *Efektivna ekonomika*. (electronic journal), vol. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3983> (Accessed 13 April 2022).
- Стаття надійшла до редакції 17.05.2022 р.*

К. М. Дідур,

к. е. н., доцент кафедри економіки, Державний вищий навчальний заклад

"Дніпровський державний аграрно-економічний університет"

ORCID ID: 0000-0002-8489-0308

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.30

СУТНІСТЬ, КЛАСИФІКАЦІЯ Й СТРУКТУРА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

K. Didur,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics,

State Higher Educational Institution "Dnipro State Agrarian and Economic University"

ESSENCE, CLASSIFICATION AND STRUCTURE OF INVESTMENT AND INNOVATIVE ACTIVITIES OF THE ENTERPRISE

Розвиток підприємств будь-якої форми власності та сфери виробництва неможливий без досягнень науки та техніки, котрі втілюються у нові винаходи, технології, продукти, товари, засоби та джерела комунікацій, новітні методи та механізми технічного, соціального, організаційного управління, новітні види послуг. Саме нові винаходи та відкриття є джерелом науково-технічного прогресу, який має на меті покращення життя людства та спрощення буденних рутинних процесів. XX—XXI століття можна сміливо вважати інноваційною добою, яка характеризується швидкими змінами в усіх сферах життя. Це період переважання наукомістких технологій, прогресу фундаментальних та прикладних наук, впровадження масштабних науково-технологічних задумів та реалізації інноваційних проектів. За даних умов джерелом розвитку сучасного суспільства та буття людини стає інноваційна діяльність, в центрі якої є інновації. Отже, саме вони стають найважливішим інструментом глобальних радикальних змін у розвитку людства та світової економічної системи в цілому.

В статті систематизовано думки вчених щодо визначення економічної сутності категорії "інновації" та категорії "інвестиції", а також запропоновано власне визначення даних термінів. Розглянуто шість основних варіантів трактування інновацій та виділено їх особливості. Значна увага приділена дослідженню інвестицій та суміжних категорій. Поряд з терміном "інвестиції" часто використовують таке поняття як "інвестиційне забезпечення", а тому в статті детально розкрито сутність даного процесу та запропоновано авторське визначення категорії. Інвестиційне забезпечення інноваційної діяльності підприємства варто розуміти як систему, котра вмістить в собі наступні елементи: суб'єкти інвестування; об'єкти інвестування; джерела фінансування інноваційної діяльності; форми інвестування інноваційної діяльності. Запропоновано схему формування визначення системи інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності підприємств. Визначено принципи, на яких повинна будуватись система інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності підприємств, для того, щоб вона була адаптивною до сучасних вимог ринкової економіки.

The development of enterprises of any form of ownership and production is impossible without the achievements of science and technology, which are embodied in new inventions, technologies, products, goods, means and sources of communication, new methods and mechanisms of technical,

social, organizational management, new services. New inventions and discoveries are the source of scientific and technological progress, which aims to improve human life and simplify everyday routines. The XX–XXI century can be safely considered an innovative era, characterized by rapid changes in all spheres of life. This is a period of predominance of knowledge-intensive technologies, progress of basic and applied sciences, implementation of large-scale scientific and technological ideas and implementation of innovative projects. Under these conditions, the source of development of modern society and human existence is innovation, which focuses on innovation. Thus, they are becoming the most important instrument of global radical change in the development of mankind and the world economic system as a whole.

The article systematizes the opinions of scientists on the definition of the economic essence of the category "innovation" and the category "investment", as well as proposed its own definition of these terms. Six main options for the interpretation of innovations are considered and their features are highlighted. Considerable attention is paid to the study of investments and related categories. Along with the term "investment" often use the concept of "investment security", and therefore the article reveals in detail the essence of this process and offers an author's definition of the category. Investment support of innovation activity of the enterprise should be understood as a system that includes the following elements: investment entities; investment objects; sources of funding for innovation; forms of investment innovation. The scheme of formation of definition of system of investment maintenance of innovative activity of the enterprises is offered. The principles on which the system of investment support of innovative activity of enterprises should be built in order to be adaptable to modern requirements of market economy are defined.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційне забезпечення, система інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності підприємств, інновації, інноваційна діяльність, підприємство.

Key words: investments, investment support, system of investment support of innovative activity of enterprises, innovations, innovative activity, enterprise.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Історія економіки кожної країни свідчить про те, що головну роль у підвищенні ефективності національного виробництва, формуванні його стабільного розвитку та удосконаленні технічної та технологічної основи виробництва базується виключно на процесі взаємодії науки та виробництва. Безперервне покращення засобів та предметів праці, застосування новітніх технологій і оптимальне поєднання факторів виробництва є запорукою економічного зростання та досягнення максимальних результатів діяльності будь-якого підприємства. В сучасних умовах незадовільного фінансування інноваційної діяльності та низького рівня інвестицій в економіку України, головним напрямом підвищення ефективності національного виробництва є реалізація стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку. Саме тому актуальності набуває розробка нових та вдосконалення існуючих принципів і методів інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Інновації є основою безперервних економічних змін, котрі впливають на динамічний розвиток і підвищення ефективності діяльності як окремих підприємств, так і всієї економічної системи в цілому. Саме через це суттєве значення мають теоретичні положення, котрі визначають сутність понять "інновації", "інноваційний процес", "інноваційна діяльність". Від розуміння даних наукових понять залежить можливість здійснення інноваційної політики на підприємстві, реалізація системи оцінювання конкретного рівня розвитку інноваційних дос-

ліджень, вміле володіння механізмом управління інноваційними процесами не лише на підприємстві, але й в галузі [67]. Оскільки інноваційні зміни на сучасному етапі розвитку України та світу є дуже актуальними та значущими, то ці питання привертають увагу та інтерес багатьох науковців, таких як: Ю.М. Бажал, І.Т. Балабанова, І.Р. Бузька, С.В. Валдайцева, Г.С. Волобуєв, О.С. Височан, М.І. Грицаєнко, О.І. Дацій, Е.І. Крилова, О.А. Лапко, С.В. Мочерний, Л.І. Нейкова, Л.А. Омарбакиєв, О.І. Пампура, А.А. Пересада, Ю.В. Пікуш, С.Ф. Покропивний, М. Портер, Б. Санто, Н.О. Титаренко, П.С. Харів, Д.М. Черваньов, О.Г. Шпикуляк, Й. Шумпетер та інші [1–38]. Незважаючи на величезну кількість публікацій, деякі аспекти інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності залишаються недопрацьованими, що обумовлює актуальність обраної теми.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає в аналізі й вивченні сучасних підходів до визначення економічної сутності категорії "інвестиції", "інновації" та удосконаленню інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В сучасності України та української економіки вектор розвитку на основі інновацій зазначений у Законах України "Про інноваційну діяльність" від 04.07.2002 № 40-IV та "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні" від 16.01.2003 № 433-IV [1]. Вперше в науковий обіг термін "інновація" ввів в ХХ ст. видатний

Таблиця 1. Визначення економічної сутності категорії "інновації"

Автор	Визначення
Закон України «Про інноваційну діяльність»	Інновації – це новостворені або вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і соціальної сфери [1]
Бажал Ю.М.	Інновації – зміна технології виробництва, яка має історичне значення і становить собою стрибок від старої виробничої функції до нової [4]
Височан О.С., Пікуш Ю.В.	Інновація – це кінцевий результат інноваційної діяльності, який набув форми принципово нового або значно вдосконаленого виду продукції (роботи, послуги), техніки чи технології і якому передували науково-дослідні роботи з використанням нових методів, технологій, методик [8]
Волдачек Л.	Інновація – цільова зміна у підприємства як системи (кількісна, якісна в будь-якій сфері діяльності підприємства) [9]
Лапко О.А.	Інновація – процес, який не завершується освоєнням нової техніки у виробництві або доведенням до проектної потужності нової технології, а має безперервний характер навіть після впровадження [19]
Омарбакиєв Л.А.	Інновація – це результат діяльності, що отримала втілення в новому або вдосконаленому товарі, технологічному процесі, використовуваних в практичній діяльності, або в нових підходах до проблеми розвитку соціальних послуг [22]
Пимошенко Ю.	Інновація - це система, що виникла в процесі створення, використання та реалізації результатів наукових досліджень і розробок, спрямованих на вдосконалення технічних, організаційних, економічних, соціальних і правових відносин в галузі науки, виробництва, культури, освіти та інших сферах діяльності суспільства [25]
Плаксин В.И.	Інновація – це результат успішного ринкового обміну ідей на інвестиції для їхньої реалізації [26]
Портер М.	Інновації – це можливість здобуття конкурентних переваг. Інновації виявляються в новому дизайні продукту, у новому процесі виробництва, у новому підході до маркетингу, у новій методиці підвищення кваліфікації працівників [28]
Санто Б.	Інновація – це такий суспільно-технічно-економічний процес, який через практичне використання ідей і винаходів сприяє створенню кращих за своїмвласивостями виробів і технологій [30]
Харів П.С.	Інновація – є процесом доведення наукової ідеї до стадії практичного використання, що приносить дохід, а також пов'язані із цим процесом техніко-економічні та інші зміни у соціальному середовищі [34]
Черванов Д.М., Нейкова Л.І.	Інновація – це результат інноваційної діяльності, відображений у вигляді наукових, технічних чи соціально-економічних новинок, котрий може бути отриманий на будь-якому етапі інноваційного процесу [35]
Шпикуляк О.Г.	Інновація – це закінчений результат творчої праці винахідника, який матеріалізований, тобто втілений у вигляді нового продукту, процесу, послуги або системи управління, що базуються на отриманих нових знаннях, відкриттях чи винаходах, які запропоновані на ринку, але поки що не знайшли масового практичного застосування у споживачів [37]
Шумпетер Й.	Інновація – це конструювання нових способів виробництва і продуктів [38]

Джерело: складено автором на основі літературних джерел.

австрійський науковець Йозеф Шумпетер. Вивчаючи базові поняття теорії інновацій, він досліджував дану категорію як суттєві зміни технології й управління, нові поєднання стосовно техніки та технології, використання ресурсів або ж створення нових товарів чи послуг. На думку за Й. Шумпетера, інновації — це не лише нововведення, а новітній чинник виробництва [38]. Вчений виокремив п'ять різновидів інновацій: створення невідомого для покупців нового продукту з якісно новими характеристиками; введення нового засобу виробництва, в основі якого не обов'язково повинно бути закладено нове наукове чи технічне відкриття, а може бути використаний новітній підхід до торговельного застосування продукції; відкриття нового ринку реалізації товару, незважаючи на те, чи існував раніше даний ринок або ж ні; використання нових до нині джерел матеріалів й напівфабрикатів, незалежно від того, чи були раніше ці джерела чи ні; застосування нових інституційних та організаційних форм.

Інноваційна діяльність є головною складовою виробничо-фінансової діяльності підприємства, яка направлена на оновлення та покращення його виробничих потужностей та фінансових, соціальних, організаційно-економічних відносин. Об'єктом будь-якої інноваційної діяльності є інновація. Існує безліч трактувань даного поняття, адже кожен вчений трактує дане визначення по-своєму та вкладає в нього особливий зміст. В таблиці 1 наведений аналіз дефініцій категорії "інновація".

Проведений аналіз літературних джерел щодо інновацій дозволив встановити існування різних точок зору щодо визначення поняття "інновації" (рис. 1).

Отже, деякі вчені під інноваціями розуміють зміни, що направлено здійснюються в процесі відтворення для кращого задоволення існуючої або сформованої нової потреби суспільства. Або ж як "технічна, організаційна, економічна та управлінська зміна, що відрізняється від існуючої практики на даному підприємстві". Інші

Рис. 1. Варіанти трактування інновацій

вчені стверджують, що інновація — це "комплексний процес виготовлення, розповсюдження та використання нового продукту для ліпшого задоволення існуючих потреб людей". Також дуже часто інновації ототожнюють з процесом створення нового технічного продукту та розповсюдження його в межах всієї економіки, а в довгостроковій перспективі вбачають в інноваціях джерело добробуту та результат творчої діяльності, котрий направлений на розробку, створення і поширення новітніх видів конкурентоспроможної продукції, сучасних технік і технологій, застосування нових, прийнятних ринковим умовам ведення господарства організаційних форм та методів, стилів управління.

Отже, узагальнюючи всі точки зору щодо сутності інновацій та підводячи підсумки, виділимо наступні їх особливості: інновація є бажаною, необхідною зміною, що приносить користь порівняно з попереднім станом будь-якого об'єкту, предмету, процесу; дана зміна має бути практичною та приносити позитивний результат; ці зміни можуть стосуватись будь-яких виробів, технологій, організацій виробництва, менеджменту тощо; інновації є найважливішим джерелом втілення цілей розвитку суб'єкта, в результаті чого підвищується ефективність його діяльності.

На нашу думку, враховуючи всі визначення щодо трактування змісту категорії "інновація", їх всі можна умовно розподілити на три великі групи, в яких інновації будуть розглядатись як: результат певного винаходу; процес змін характеристик чи властивостей; засіб для реалізації нових можливостей.

Проте, інноваційний розвиток підприємств неможливий без інвестиційної підтримки. Саме інноваційна направленість інвестицій у сучасній економіці є тим максимально потужним фактором економічного зростання, котрий є детермінантою для стабільної, гнучкої, злагоджено працюючої системи інвестування та пов'язаних з нею механізмами. Поняття "інвестиція" є первинною поняттям, базою побудови ієрархії інших понять, що віддзеркалюють відтворення основного та оборотного капіталів. Термін "інвестиція" є похідним від латинського слова "invest" та означає "вкладати".

Деякі вчені сприймають під інвестиціями будь-яке вкладення грошей, котре може бути не пов'язане із досягненням суб'єктами інвестування конкретних цілей. Ряд науковців існуючі визначення щодо трактування

інвестицій пов'язують лише з приростом капіталу або ж з одержанням поточного доходу, хоча інвестиції за своєю суттю, можуть мати на меті не тільки економічні, але й позаекономічні цілі вкладення капіталу. Також часто "інвестиції" вважають синонімом категорії "капітальні вкладення", проте інвестиції можуть здійснюватись не лише в приріст обігових активів, але й в різні фінансові інструменти та деякі види нематеріальних активів. Тобто, капітальні вкладення є одним із видів інвестицій, а не їх визначенням. Теоретичну сутність категорії "інвестиції" систематизовано таблиці 2.

Характеризуючи інвестиції, ніхто з авторів не звернув увагу на головну ознаку інвестицій — їх ризиковість. Відсутність даної ознаки в визначенні є значним недоліком, адже лише в зазначених випадках термін "інвестиції" є неповним, бо втрачається його природне значення. Ризик завжди існує через те, що при здійсненні будь-якої інвестиційної програми існує можливість її відхилення від наміченої цілі інвестування. Цьому причинами може стати наявність великої кількості економічних дестабілізуючих факторів, які в комплексі і формують ризик. В економіці існує такий термін, як "інвестиційний ризик", під яким розуміють можливість настання подій, що здійснюють певні наслідки, в тому числі і негативні: втрати інвестиційного доходу; недотримання цілі інвестування; втрата інвестованих коштів тощо. Саме тому на нашу думку, інвестиції — це грошові (або ж еквівалентні їм) кошти, які потенційний інвестор (тобто власник фінансових засобів), бажає вкласти в проєкт, з ціллю збільшення ефективності діяльності будь-якої сфери діяльності даного проєкту (з врахуванням існуючих ризиків) та одержання прибутку (доходу) або ж соціального ефекту в майбутньому [31].

Поряд з терміном "інвестиції" часто використовують таке поняття як "інвестиційне забезпечення", яке є достатньо багатограним, але єдине визначення щодо його трактування на даний час відсутнє. О.Б. Погірщук, під інвестиційним забезпеченням підприємства розуміє підсистему, яка призначена для покриття всіх витрат виробничого характеру та накопичення з ціллю збільшення обсягів виробництва та збуту продукції, ресурси підсистеми формуються з додержанням принципів оптимальності, довгостроковості, альтернативності [27]. На думку Я.А. Шевцової, "інвестиційне забезпечення" — це система заходів щодо концентрації та вкла-

Таблиця 2. Визначення економічної сутності категорії "інвестиції"

Автор	Визначення
Закон України «Про інвестиційну діяльність»	Інвестиції – це всі види майнових та інтелектуальних цінностей, які вкладають в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, внаслідок якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект [2]
Білик В.В.	Інвестиції – це певні засоби, вкладання коштів у які забезпечує збільшення їх вартості та зростання доходу [5]
Бланк І.О.	Інвестиції – витрати грошових коштів, спрямовані на відтворення капіталу (його підтримку і розширення) [6]
Воробйов Ю.Н. Воробйова Є.І.	Інвестиції – це економічна категорія, яка характеризує процес вкладання інвестиційних ресурсів, що направляються на просте та розширене відтворення капіталу економічної системи, розвиток інноваційної діяльності з метою отримання більшого об'єму ВВП, доходу, дивіденду або відсотка [10].
Ганечко І.	Інвестиціями можна вважати засоби, що направляються на відтворення або збільшення капіталу з метою одержання прибутку в майбутньому [11]
Герасимчук З.	Інвестиції – це будь-які вкладання, зумовлені стратегічними цілями економічної політики та спрямованими на розвиток окремих галузей, виробництв, регіональних господарських систем з метою примноження матеріального та соціально-значимого багатства у майбутньому [12]
Денисенко М.П.	Інвестиції – рушійна сила процесів економічного зростання, відновлення виробничого апарату та підвищення добробуту населення» [14]
Колесник О.О.	Інвестиції – сукупність засобів, що реалізуються у формі довгострокових вкладень капіталу в різні галузі економіки [17]
Крупка М.І.	Інвестиції – це ті вкладання, що забезпечують приріст капіталу, створюють новий капітал. [18]
Макконел К., Брю С.	Інвестиції – «... затрати на виробництво і накопичення засобів виробництва і нарощення матеріальних запасів» [20]
Массе П.	Інвестиції являють собою акт обміну задоволення сьогоденної потреби на очікуване задоволення її в майбутньому з допомогою інвестованих благ [21]
Олексенко Л.М.	Інвестиції – довгострокові вкладання капіталу в грошовій, матеріальній і нематеріальній формах в об'єкти підприємницької діяльності або фінансові інструменти з метою отримання прибутку, забезпечення збільшення капіталу або досягнення соціального ефекту [3]
Перар Ж.	Інвестиції – це додаткові вкладання до вже наявних коштів, тобто це вкладання, що спрямовані на розширення бізнесу або створення умов для підвищення ефективності його функціонування [24]
Сааджан В.А.	Під інвестиціями необхідно розуміти ті економічні ресурси, що спрямовуються на збільшення як реального капіталу суспільства, так й інвестиції в «людський капітал», які на сучасному етапі набувають усе більшого значення [29]
Титаренко Н.О.	Інвестиції – це всі види активів, вкладених у господарську діяльність з метою одержання доходу [32]
Федоренко В.Г.	Інвестиції – довготермінові вкладання капіталу в підприємства та галузі економіки з метою його нарощування в майбутньому та отримання прибутку [33]

Джерело: складено автором на основі літературних джерел.

денні інвестицій та вибору оптимальних методів управління у сфері вкладання фінансів [36]. Під інвестиційним забезпеченням, В.О. Герасіна, вважає таку систему, котра включає матеріальні, фінансові, інформаційні й інші ресурси, які стимулюють одержання прибутку або соціального ефекту [13]. За визначенням С.В. Параконного, під інвестиційним забезпеченням варто розуміти всі види приватних та інтелектуальних цінностей, котрі інвестуються в підприємницьку діяльність, в підсумку чого формується дохід або одержується соціальний ефект [23]. О.О. Колесник зазначає, що інвестиційне забезпечення — це множина ресурсів та заходів, що є потрібними для реалізації інвестиційного процесу [17]. На думку М.Ю. Коденської, інвестиційне забезпечення — це організаційно умови та економічні відносини, які виникають під час руху фінансів, вкладених в капітал з ціллю створення, накопичення та використання інвестиційних ресурсів задля розвитку виробництва [16]. Проаналізувавши думки вчених щодо категорії "інвестиційне забезпечення", ми сформулювали власне визначення: "Інвестиційне забезпечення — це комплекс

різноманітних умов, ресурсів, методів, економічних механізмів і важелів, котрі забезпечують бажаний перебіг інвестиційних процесів і призводять до зміни кількісних і якісних показників діяльності підприємства у довготривалій перспективі, при його здатності протистояти негативному впливу зовнішнього середовища".

Головною метою інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності підприємств є формування його ефективної господарської діяльності в будь-якій сфері економіки на новій методологічній, організаційній, технологічній основі для забезпечення конкурентоспроможності розвитку та закріплення позицій як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Інвестиційне забезпечення інноваційної діяльності підприємства — це система, котра вмістить в собі наступні елементи:

1. Суб'єкти інвестування, до яких включають всіх суб'єктів господарювання, які зацікавлені в інвестуванні засобів у інноваційну діяльність для одержання конкретного ефекту: урядові інституції (міністерства і відомства), індивідуальні інвестори (приватні особи), корпо-

Рис. 2. Схема формування визначення терміну "система інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності підприємств"

ративні інвестори (наукові установи, інноваційно активні підприємства, суб'єкти інноваційної інфраструктури, спеціалізовані інноваційні фонди), різноманітні за своєю формою фінансово-кредитні установи (банки, інвестиційні компанії, страхові компанії, лізингові компанії, недержавні пенсійні фонди та ін.), іноземні інвестори та венчурні фонди;

2. Об'єкти інвестування — це всі сфери, програми, проекти, в які мають вкладатись кошти задля підвищення ефективності їх функціонування. До них належать: інноваційні програми та проекти; певні стадії інноваційного процесу; нові навички та продукти розумової діяльності; обладнання для виробництва та виробничих процесів; структура виробництва та підприємництва; організаційно-технічні рішення щодо виробничих, адміністративних, комерційних питань, що значно покращують структуру та якість виробництва та/або соціальної сфери; різноманітні суб'єкти інноваційної діяльності, певні напрямки інноваційної діяльності) [17];

3. Джерела фінансування інноваційної діяльності, основні з яких внутрішні та зовнішні, проте існують й інші класифікації;

4. Форми інвестування інноваційної діяльності, котрі можуть визначатись за різними або ж кількома критеріями (джерела фінансування; суб'єкти інвестування; об'єкти інвестування та/або його спрямованість — одержання прибутку або ж досягнення іншого соціально-економічного ефекту). Виділяють наступні форми інвестування: державне (комунальне) інвестування (реалізується органами державної влади чи органами місцевого самоврядування за рахунок коштів бюджету та інших коштів відповідно чинного законодавства); комерційне інвестування (здійснюють різноманітні суб'єкти господарювання за рахунок власних або позичкових коштів з ціллю розвитку підприємницької бази); соціальне інвестування (здійснюють органи державної влади в об'єкти соціальної інфраструктури та інших невиробничих сфер); іноземне інвестування (як правило, здійснюють іноземні юридичні або фізичні особи і також інші країни); спільне інвестування (реалізують суб'єкти України разом з іншими іноземними юридичними або ж фізичними особами) [15].

Сутність системи інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності можна розглянути через дослідження основних підходів до його складових, таких як "система", "інвестиційне забезпечення", "інноваційна діяльність". Основні положення узагальнено на рисунку 2.

Для того, щоб система інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності була адаптивною до сучасних вимог ринкової економіки, вона повинна будуватись на наступних принципах:

- 1) погодження системи інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності із завданням найшвидшого та ефективного досягнення наміченої цілі;
- 2) наукова обґрунтованість та оптимальність інвестиційних рішень;
- 3) чітке розподілення джерел інвестиційних ресурсів;
- 4) концентрація та перерозподіл інвестиційних ресурсів між певними напрямками інноваційної діяльності та конкретними етапами реалізації інноваційного процесу;
- 5) Системність, що являє собою тобто можливість захвату широкого спектру науково-технічних, організаційних, економічних і соціальних інновацій, ефективно перерозподіляючи інвестиційні потоки між ними, що зумовлює єдність стадій і етапів інноваційних процесів, усіх сфер і напрямків інноваційної діяльності;
- 6) адаптивність та гнучкість під якими розуміється повсякчасна направленість всієї системи та її окремих елементів за умови значних динамічних змін зовнішнього середовища для одержання максимальної ефективності [5].

Використання зазначених принципів у практиці інвестування інноваційної діяльності українських підприємств дозволить їм безпосередньо утримувати та значно підвищувати конкурентні переваги при реалізації цього роду діяльності, що призведе до потреби залучення великої кількості інвестиційних ресурсів у інноваційну діяльність підприємств із можливих альтернативних джерел фінансування.

Література:

1. Закон України "Про інвестиційну діяльність": за станом на 1 груд. 2013. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 47, С. 646.

2. Закон України "Про інноваційну діяльність": за станом на 1 груд. 2013. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 36, С. 266.
3. Алексєєнко Л.М. Фінансові аспекти оцінки інвестиційної привабливості підприємства. Економічний форум. 2009. № 3. С. 94—102.
4. Бажал Ю.М. Розвиток інноваційної діяльності у знаннєвому трикутнику "держава — університети — промисловість". Економіка і прогнозування. 2015. № 1. С. 76—88.
5. Білик В.В. Державне регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності. Економіка та суспільство. 2017. № 10. С. 172—176.
6. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент. К.: МП "ИТЕМ" ЛТД, 1995. 448 с.
7. Вахович І.М. Концептуальні засади інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку регіону. Актуальні проблеми економіки. 2011. № 1. С. 138—144.
8. Височан О. С. Наукові підходи до визначення понять "інновації" та "інноваційна діяльність" у сільському господарстві. Вісник Хмельницького національного університету. 2011. № 2. С. 101—104.
9. Волдачек Л. Стратегия управления инновациями на предприятии. М.: Экономика, 2001. 128 с.
10. Воробьев Ю. Н. Инвестирование: учеб. пособ. Симферополь: Таврия, 2004. 340 с.
11. Ганечко І. Проблеми розвитку інновацій в Україні. Економіка. 2011. № 5. С. 21—24.
12. Герасимчук З.В., Ткачук В.Р.. Інвестиційний потенціал регіону: методика оцінки, механізми нарощення: монографія. Луцьк: Надстир'я, 2009. 232 с.
13. Герасіна В. О. Інвестиційне забезпечення ефективного функціонування підприємств хлібопрод.комплексу АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.00.04 "економіка та управління підприємствами". Київ, 2007. 20 с.
14. Денисенко М.П. Можливості активізації інвестування в сучасних умовах. Економіка України: Політико-економічний журнал. 01/2003. №1. С. 28—32.
15. Кісіль М.І. Інвестиційне забезпечення розвитку аграрного виробництва та сільських територій. Менеджмент: збірник наукових праць. К., 2009. № 11. 225 с.
16. Коденська М.Ю. Мотиваційні чинники інвестиційного забезпечення розвитку аграрно-промислового виробництва. Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2013. № 2. С. 62—66.
17. Колесник О.О. Оцінка інвестиційного забезпечення розвитку туризму в Україні. Економіка. Управління. Інновації. 2011. № 2(6). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://tourlib.net/statti_kolesnyk6.htm
18. Крупка М.І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. 608 с.
19. Лапко О. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання Ін-т екон. прогноз. НАН України; Івано-Франків. держ. техн. ун-т нафти і газу. К., 1999. 253 с.
20. Макконнелл К. Р. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. М.: Инфра-М, 2008. 940с.
21. Массе П. Критерии и методы оптимального распределения капиталовложений. М.: Статистика, 1971. 415 с.
22. Омарбакиев Л. А. Инновационные процессы в сельском хозяйстве Республики Казахстан: теория, методология, императивы развития [Текст]: автореф. дис. на соискание наук. степени доктора эконом. наук: спец. 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством (по отраслям и сферам деятельности)". Алматы, 2010. 45 с.
23. Параконний С.В. Напрями інвестиційного забезпечення розвитку економічного потенціалу підприємства. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Дала: наук. журнал. Луганськ, 2011. № 11 (153). Ч. 1. С. 68—76.
24. Перар Ж. Управление финансами: с упражнениями. М.: Финансы и статистика, 1999. 480 с.
25. Пимошенко Ю. Инноватор — это прежде всего предприниматель. Финансы и бизнес. 1997. № 3 (41). С. 26
26. Плаксин В. И. Основы системы инновационной деятельности предприятия: монография. Симферополь: ДиАйПи, 2009. 333 с.
27. Погріщук О. Б. Інвестиційне кредитування в системі інвестиційного забезпечення розвитку аграрного сектора. Агросвіт. 2017. № 21. С. 35—40.
28. Портер М. Международная конкуренция. Москва: Междунар. отношения, 1993. 896 с.
29. Сааджан В.А. Іноземні інвестиції: аналіз та вплив на економічний розвиток України. Економіка: реалії часу. Науковий журнал. 2012. № 3—4 (4—5). С. 129—135.
30. Санто Б. Инновация как средство экономического развития: пер. с венг. М.: Прогресс, 1990. 384 с.
31. Твист Б. Управление научно-техническими нововведениями. М.: Экономика, 1989. 380 с.
32. Титаренко Н.О., Поручник А.М. Теорії інвестицій: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2000. 160 с.
33. Федоренко В. Г. Инвестування: підруч. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Алерта, 2008. 448 с.
34. Харів П.С. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів. Тернопіль: Економічна думка, 2003. 326 с.
35. Черваньов Д.М., Нейкова Л.І. Менеджмент інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств України: Монографія. К.: Т-во "Знання", КОО, 1999. 514 с.
36. Шевцова Я.А. Інвестиційне забезпечення діяльності підприємств: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня 40 кандидата економічних наук. Луганськ, 2003. 20 с.
37. Шпикуляк О.Г. Етапність інноваційного процесу та оцінка ефективності інноваційної діяльності. Економіка АПК. 2011. № 12. С. 109—116.
38. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры): пер.с англ. М.: Прогресс, 1982. 455 с.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "On innovation activity", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (Accessed 4 April 2022).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "On investment activity", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (Accessed 4 April 2022).

3. Alekseenko, L.M. (2009), "Financial aspects of the investment attractiveness of an enterprise", *Ekonomichnyi forum*, vol. 3, pp. 94—102.
4. Bazhal, Y.M. (2015), "Development of innovation in the knowledge triangle "state — universities — industry", *Ekonomika i prohozuvannya*, vol. 1, pp. 76—88.
5. Bilyk, V.V. (2017), "State regulation of innovative-investment activity", *Economy and Society*, vol. 10, pp. 172—176.
6. Blank, I.A. (1995), *Investicionnyj menedzhment [Investment management]*, MP "ITEM" LTD, Kyiv, Ukraine.
7. Vakhovych I. M., Denysiuk H. L. (2011), "Conceptual principles of investment support of innovative development of the region", *Actual problems of economics*, vol. 1 (115), pp. 138—144.
8. Vysochan, O. S., and Pikush, Yu. V. (2011), "Scientific approaches to the definition of "innovation" and "innovation" in agriculture", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnogo universytetu*, vol. 2, pp. 101—104.
9. Voldachek, L. (2001), *Strategija upravljenija innovacijami na predprijatii [The strategy of innovation management in the enterprise]*, Ekonomika, Moscow, Russia.
10. Vorobyov, Y. N. and Vorobeva, E. N. (2004), *Investment [Investyrovanie]*, Tavria, Simferopol, Ukraine.
11. Ganechko, I. (2011), "Problems of innovation development in Ukraine", *Ekonomika*, vol.5, pp. 21—24.
12. Gerasymchuk, Z.V. (2009), *Investytsijnyj potentsial rehionu: metodyka otsinky, mekhanizmy naroschennia [Investment potential of the region: methods evaluation and increasing mechanisms]*, Nadstyr'ia, Luts'k, Ukraina.
13. Gerasina V.O. (2007), "Investment security for the efficient functioning of enterprises of the bakery complex of the agro-industrial complex", Ph.D. Thesis, Economy, Kyiv, Ukraine.
14. Denysenko, M.P. (2003), "Enhance investment opportunities in modern conditions", *Ekonomika Ukrainy: Polityko-ekonomichnyj zhurnal*, vol. 01, pp. 28—32.
15. Kisil, M.I. (2003), "Investment and innovation components of the doctrine Agricultural policy in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 82—87.
16. Kodens'ka, M. Yu. (2013), "Motivational factors of investment support for development of agrarian-industrial production", *Visnyk Akademii pratsi i sotsial'nykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy*, vol. 2, pp. 62—66.
17. Kolesnyk O.O. (2011), "Estimation of investment support of tourism development in Ukraine", *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. [Online]*, vol. 2 (6), available at: http://tourlib.net/statti_ukr/kolesnyk6.htm (Accessed 4 April 2022).
18. Krupka, M.I. (2001), *Finansovo-kredytnyj mehanizm innovacijnogo rozvytku ekonomiky Ukrai'ny [The financial and credit mechanism of innovation development of Ukrainian economy]*, Vydavnychij centr LNU imeni Ivana Franka, l'viv, Ukraine.
19. Lapko, O. (1999), *Innovacijna dijal'nist' v systemi derzhavnogo reguljuvannja [Innovation activity in the system of governmental regulation]*, Kyiv, Ukraine.
20. Makkonnell, K.R., Brju, S.L. (2003), *Jekonomiks: principy, problemy i politika [Economics: principles, problems and policies]*, 14-th edition, Infra-M, Moscow, Russia.
21. Masse, P. (1971), *Kriterii i metody optimal'nogo opredelenija kapitalovlozhenij [Criteria and methods for determining the optimal investment]*, Statistika, Moscow, Russia.
22. Omarbakiev, L. A. (2010), *Innovation processes in agriculture of the Republic of Kazakhstan: theory, methodology, development imperatives*. Almaty.
23. Parakonnyi S. V., Voishvillo L. V., Shpankovskiy I. V. (2011), *Napriamy investytsiinoho zabezpechennia rozvytku ekonomichnogo potentsialu pidpriemstva [Directions of investment support of economic potential development of the enterprise]*. *Visnik of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*, vol. 11 (153), no. 1, pp. 68—76.
24. Perar, Zh. (1999), *Upravlenye fynansamy: suprazhnenyamy [Financial Management]*, Fynansy ystatystyka, Moscow, Russia.
25. Pimoshenko, Yu. (1997), "Innovator — is primarily an entrepreneur", *Finansy i biznes*, vol. 3, no. 41, pp. 26.
26. Plaksin, V.I. and Gorbacheva, O.V. (2009), *Osnovy sistemy innovacionnoj dejatel'nosti predprijatija [Basis of innovation activity of an enterprise]*, DiAjPi, Simferopol', Ukraine.
27. Pohrishchuk, (2017), O. B. "Investment lending in the system of investment support for the development of the agrarian sector", *AgroSvit*, vol. 21, pp. 35—40.
28. Porter, M. (1993), *Mezhdunarodnaya konkurentsija [International competition]*, Mezhdunarodnyye otnosheniya, Moscow, Russia.
29. Saadzhan V.A. and Skoryk T.O. (2012), "Foreign investment: analysis and impact on Ukraine's economic development", *Ekonomika: realii chasu. Naukovy zhurnal*, vol. 3—4 (4—5), pp. 129—135.
30. Santo, B. (1990), *Innovacija kak sredstvo jekonomicheskogo razvitija [Innovation as a tool for economic development]*, Progress, Moscow, Russia.
31. Tviss, B. (1989), *Upravlenie nauchno-tehnicheskimi inovovvedenijami [Management of scientific and technical innovations]*, Jekonomika, Moscow, Russia.
32. Tytarenko, N.O. and Poruchnyk, A.M. (2000), *Teorii investytsij [Theories of investment]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.
33. Fedorenko, V. H. (2008), *Investuvannia [Investment]*, 2nd ed, Alerta, Kyiv, Ukraine.
34. Hariv, P.S. (2003), *Innovacijna dijal'nist pidpryemstva ta ekonomichna ocinka innovacijnyx procesiv [Innovative activity of the enterprise and economic estimation of innovative processes]*, Ternopil: Ekonomichna dumka.
35. Chervan'ov, D.M. and Nejnova L.I. (1999), *Menedzhment innovatsijno-investytsijnogo rozvytku pidpryemstv Ukrainy [Management of innovation and investment of enterprises in Ukraine]*, Znannia, Kyiv, Ukraine.
36. Shevtsova Y. A. (2002), "Investment allowance of enterprises activities", Ph.D. Thesis, Economy, V.Dal Eastern National University press, Lugansk, Ukraine.
37. Shpikuliak, O.G. (2011), "The formation of the innovation process and the estimation of the effectiveness", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 109—116.
38. Schumpeter, J. (1982), *Teorija jekonomicheskogo razvitija (Issledovanie predprinimatel'skoj pribyli, kapitala, kredita, procenta i cikla konjunkturny) [The Theory of Economic Development: An Inquiry Into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle]*, Progress, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2022 р.

О. М. Прокопова,

к. е. н., доцент, Державний торговельно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0003-0823-0188

Н. В. Кудлаєва,

к. е. н., доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ORCID ID: 0000-0001-8369-886X

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.38

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: КЛЮЧОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

O. Prokopova,

PhD in Economics, Associate Professor, State University of Trade and Economics

N. Kudlaieva,

PhD in Economics, Associate Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ACCOUNTING IN THE CONDITIONS OF MARTIMATE: KEY CHARACTERISTICS AND PROBLEM ASPECTS

Встановлений порядок ведення діяльності та відображення її результатів у бухгалтерському обліку був порушений через запровадження в Україні воєнного стану. Перші декілька днів життєдіяльність країни повністю сфокусувалась на збройній агресії Російської Федерації та захисті української державності. Проте, однією із ключових заповрок функціонування держави, а отже і забезпечення оборони, є робота її економіки. Відтак, поступово суб'єкти господарювання повернулися до ведення своєї діяльності. Проте нові умови зовнішнього середовища вимагали від уряду країни розробки нових правил ведення бізнесу, і як наслідок, адаптованого під ці умови, порядку ведення бухгалтерського обліку.

У науковому дослідженні ми визначили вплив правового режиму воєнного стану на порядок ведення обліку на підприємстві. Систематизували ключові сфери запровадження новацій, пов'язаних із обліковою діяльністю. Розглянули систему пільг та послаблень для малого та середнього бізнесу, як заповрки для їх виживання в нових умовах. Визначили порядок ведення ними діяльності за межами України.

Дослідили ключові зміни щодо заробітної плати та пов'язаних із нею виплат. Зокрема, встановили порядок сплати єдиного соціального внеску за мобілізованих працівників та процедури його відшкодування за рахунок коштів держави. Визначили порядок надання відпусток в умовах воєнного стану. Розглянули новий порядок розрахунку середньої заробітної плати мобілізованих працівників. Дослідили можливість працевлаштування тимчасово переміщених осіб без звільнення з основного місця роботи.

Розкрили порядок ведення обліку гуманітарної та благодійної допомоги, крізь призму визначення правил відображення добровільної передачі майна на потреби збройних сил України та підрозділів територіальної оборони, а також у випадку його примусового вилучення. Дослідили порядок нарахування амортизації основних засобів у випадку неможливості їх використання для ведення діяльності. Визначили порядок адміністрування податку на додану вартість, в умовах відсутності можливості проводити реєстрацію податкових накладних та розрахунків коригувань до них в єдиному реєстрі податкових накладних, а також окреслили зміни у новому порядку на найближчу перспективу. Проаналізували кроки держави для подолання дефіциту пального та нафтопродуктів в Україні через запровадження податкових пільг для імпортерів пального, а також зміну закріпленого законодавчо граничного рівня торговельної націнки.

The established procedure for conducting activities and reflecting its results in accounting was violated due to the imposition of martial law in Ukraine. For the first few days, the country's life focused entirely on the armed aggression of the Russian Federation and the defense of Ukrainian statehood. However, one of the key guarantees of the functioning of the state, and hence the provision of defense, is the work of its economy. As a result, businesses gradually returned to business. However, the new environmental conditions required the government to develop new rules for doing business, and as a result, adapted to these conditions, the order of accounting.

In the research we determined the influence of the legal regime of martial law on the order of accounting at the enterprise. Systematized key areas of innovation related to accounting activities. The system of benefits and concessions for small and medium-sized businesses was considered as a guarantee for their survival in the new conditions. They determined the procedure for their activities outside Ukraine.

Key changes in wages and related benefits were explored. In particular, the procedure for paying the single social contribution for mobilized workers and the procedure for reimbursing it at the expense of the state were established. The procedure for granting martial law leave was determined. A new procedure for calculating the average salary of mobilized workers was considered. The possibility of employment of temporarily displaced persons without dismissal from the main place of work was investigated.

The procedure for keeping records of humanitarian and charitable assistance was revealed, through the prism of determining the rules for reflecting the voluntary transfer of property to the needs of the Armed Forces of Ukraine and territorial defense units, as well as in case of forcible seizure. The procedure for calculating the depreciation of fixed assets in case of inability to use them for business was investigated. Determined the procedure for administering value added tax, in the absence of the possibility of registration of tax invoices and calculations of adjustments to them in a single register of tax invoices, and outlined changes in the new order in the near future. They analyzed the steps taken by the state to overcome the shortage of fuel and oil products in Ukraine through the introduction of tax benefits for fuel importers, as well as changes in the statutory marginal level of trade margins.

Ключові слова: бухгалтерський облік, воєнний стан, мобілізовані працівники, вилучення майна, добровільна передача, податкові пільги.

Key words: accounting, martial law, mobilized workers, seizure of property, voluntary transfer, tax benefits.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Правила ведення бухгалтерського обліку формуються під впливом національних та міжнародних стандартів обліку, які розроблялись не одне десятиліття. Ці правила є добре відомими, і в переважній більшості випадків, не виникає проблем при їх практичному застосуванні. Так, з приводу тих чи інших облікових питань, є велика кількість роз'яснень податкових органів, статей аналітиків та практиків, які розміщують їх у популярних бухгалтерських журналах, тощо. Іншими словами, якщо у бухгалтера і виникають якісь непорозуміння щодо правильності відображення в обліку тих чи інших операцій, він має змогу швидко їх вирішити.

24 лютого поточного року на Україну була здійснена збройна агресія з боку Російської Федерації, внаслідок чого цього ж дня, Указом Президента України №64/2022 було введено воєнний стан [1]. З цього ж дня, Торгово-промисловою палатою України було підтверджено, що обставини, в яких опинилась Україна починаючи з 24 лютого і до офіційного закінчення воєнного стану, є надзвичайними та невідворотними, тобто підпадають під визначення форс-мажорних [2]. Багато громадян були змушені покинути свої домівки, значна частина людей виїхала за кордон, проте багато хто з підприємців залишився в Україні та продовжив свою господарську діяльність. Так, обсяги її здійснення стали значно меншими, стандартні схеми роботи піддались вагомим перетворенням, але вони продовжують працювати і підтримувати вітчизняну економіку. Відтак, вивчення особливостей відображення в бухгалтерському обліку діяльності цих суб'єктів у принципово нових умовах зовнішнього середовища, зумовлює актуальність наукового дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Необхідність роз'яснення нових правил ведення облікової діяльності для суб'єктів господарювання, які продовжили свою роботу для підтримки життєдіяльності держави, зумовили великий інтерес науковців та аналітиків до тематики дослідження. Зокрема, ваговий вклад у відображення в бухгалтерському обліку операцій із вилученням майна юридичних осіб на потреби оборони здійснювала Озерова О. [3]. Клименко М. досліджував ключові характеристики бухгалтерського обліку під час війни та шляхи оптимізації податків [2], а Семенченко Ж. розглядала особливості нарахування та сплати ЄСВ у воєнний час [4]. У свою чергу, Догадіна О. вивчала трудові відносини в умовах воєнного стану згідно з новоприйнятим законом [5], а Морозовська Г. розкривала особливості нарахування амортизації основних засобів у нових умовах [6]. Окрім того, Куртенок С. досліджувала особливості нарахування та обліку ПДВ, зокрема на особливі групи товарів, призначені для оборонної галузі [7]. Проте, не применшуючи вклад зазначених авторів, вважаємо, що динамічність змін, які впроваджуються у сфері бухгалтерського обліку, пов'язані із продовженням воєнного стану, формують поле для проведення подальших досліджень.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

З урахуванням вищенаведеного, метою наукового дослідження виступає виокремлення та систематизація особливостей ведення бухгалтерського обліку в умовах воєнного стану із виокремленням проблемних аспектів, які спричинені нововведеннями.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Будь-яка господарська операція, здійснена на підприємстві, в обов'язковому порядку повинна бути відображена в бухгалтерському обліку із дотриманням принципів безперервності та послідовності. До господарських операцій відносяться дії або події, в результаті яких відбувається зміна структури активів та зобов'язань, а також власному капіталу підприємства. У випадку, коли господарські операції не відображаються в бухгалтерському обліку безперервно, відбувається їх накопичення, яке в подальшому вимагатиме значних затрат часу і коштів для відновлення обліку. Саме тому, попри дію форс-мажорних обставин у вигляді воєнного стану, необхідно всіма силами забезпечувати продовження облікової діяльності на підприємстві. Дані бухгалтерського обліку дозволяють у режимі реального часу проконтролювати активи та зобов'язання підприємства, а отже уникнути негативних наслідків у майбутньому. З урахуванням цього, для підтримки бізнесу, в Україні було прийнято ряд новацій, які стосуються наступних сфер (рис. 1).

Розглянемо детальніше ключові із них. Найбільш вразливими для впливу обставин із зовнішнього середовища, звичайно є середній бізнес. Відтак, на його підтримку було розгорнуто масштабну систему пільг та послаблень. Зокрема, згідно Закону України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану" для ФОП було запроваджено наступні зміни:

- 1) добровільна сплата єдиного податку, починаючи з березня 2022 року;
- 2) звільнення платників єдиного податку (ЄП) від сплати єдиного соціального внеску (ЄСВ) за себе і за мобілізованих працівників починаючи з березня поточного року;
- 3) зниження ставки єдиного податку з 5% до 2%. При цьому, встановлені обмеження для перебування на зменшеній ставці, щодо граничного обсягу доходу в обсязі до 10 млрд. грн для ФОП 3 групи було знято Законом України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану" [11].
- 4) мобілізовані підприємці або підприємці-військовослужбовці повністю звільняються від податкового навантаження, а також обов'язку з подання Податкової декларації з ПДВ.

Значна частина ФОП була змушена виїхати за кордон, деякі з них маючи змогу продовжувати діяльність поза межами України закономірно зіткнулась із низкою запитань, яким чином вони мають право її здійснювати. В офіційному роз'ясненні Державної податкової служби

Рис. 1. Сфери впровадження новацій, пов'язаних із запровадженням воєнного стану

Джерело: власна розробка автора на основі [2; 4; 8—11].

України вказано, що такі підприємці мають право відкрити рахунки для зарахування коштів в іноземних банках на власне ім'я. На цей рахунок зараховуватимуться кошти від діяльності ФОП, проте для цілей бухгалтерського обліку всі суми, які надійшли на нього враховуватимуться в загальний річний обсяг доходу. Важливо контролювати, щоб всі господарські операції строго відповідали наявним у підприємця КВЕДам, а також необхідності виконання ними своїх податкових зобов'язань [2].

Велика кількість новацій торкнулись нарахування заробітної плати та пов'язаних із нею виплат та платежів. Зокрема, було скасовано пеню за несвоєчасну сплату ЄСВ, а також відмінено всі штрафні санкції на період дії воєнного стану.

Окрім того, ФОП 2 та 3 груп, а також юридичних осіб, платників єдиного податку 3 групи було звільнено від сплати ЄСВ за мобілізованих працівників. Проте, в той же час, платників ЄП 4 групи, а також незалежних професіоналів не наділили повноваженнями самостійно ухвалювати рішення про несплату ЄСВ за мобілізованих працівників, а також тих, які добровільно вступили до складу Територіальної оборони [4].

Відтак, якщо у першому випадку, ЄСВ нараховується проте не сплачується роботодавцями, у випадку платників ЄП 4 групи обов'язку по сплаті ЄСВ не уникнути. З

іншого боку, звільнення від сплати ЄСВ формує собою для роботодавців ряд суперечностей, пов'язаних із заповненням звітності, які на момент дослідження вирішені не були. Зокрема, щодо відображення сплати ЄСВ за рахунок коштів держави, адже внесок в нараховується роботодавцем у звичному порядку, а типова форма Об'єднаної звітності з ЄСВ, податку на додану вартість та військового збору не дає можливості цей момент врахувати. Таким чином, у роботодавців виникають зобов'язання перед бюджетом, хоча фактично їх виникати не повинно.

Нововведення торкнулись і порядку надання відпусток. Так, згідно із Законом України "Про відпустки" надання відпустки без збереження заробітної плати відбувається роботодавцем у обов'язковому порядку за ініціативою працівника, а всі інші види відпусток — за згодою сторін. Проте, відповідно до Закону України "Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану" відпустка без збереження заробітної плати, як і під час дії карантину, пов'язаного із поширенням корона вірусної інфекції COVID-19, надається працівнику без обмежень [12]. При цьому, основні зміни торкнулись порядку надання будь-яких інших відпусток, крім відпустки у зв'язку із вагітністю та пологами. Так, на час дії правового режиму воєнного стану роботодавець може відмовити у наданні будь-якої з цих відпусток. Основні щорічні відпустки за згодою сторін також переносяться на інший період.

У той же час, Постановою Кабінету Міністрів України "Про внесення змін до Порядку обчислення середньої заробітної плати" внесено зміни до схеми обчислення заробітної плати, шляхом виключення із розрахункового періоду часу, за який відсутні дані щодо нарахованої заробітної плати працівника через проведення бойових дій під час воєнного стану.

Через збройну агресію Російської Федерації, багато людей були змушені змінити своє місце проживання. Відтак, можливості продовжувати працювати, для забезпечення свого життя у них немає. У цих умовах, постає питання про можливість працевлаштування внутрішньо переміщених осіб (ВПО). На думку експертів, такі особи мають право на працевлаштування без звільнення із попереднього місця роботи, але в цьому випадку трудові відносини повинні бути оформлені як сумісництво. Окрім того, ВПО мають право на отримання матеріального забезпечення, страхових виплат та інших послуг в межах загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Протягом останніх двох місяців, значної актуальності набули особливості обліку гуманітарної та благодійної допомоги. Так, Міністерство фінансів України, у своєму листі від 27 квітня 2022 року нагадав про діючий Порядок бухгалтерського обліку гуманітарної допомоги, який був прийнятий у 1999 році. Згідно з ним отримана гуманітарна допомога обліковується за дебетом рахунків грошових коштів, товарів, запасів та іншого майна у кореспонденції із рахунком 48 "Цільове фінансування і цільові надходження" [13].

Під час воєнного стану, держава має право вилучити у юридичної особи майно на потреби оборони. Головною умовою його проведення є обов'язкове попереднє або наступне відшкодування вартості такого майна у повному обсязі. Унікальність ситуації, спричинює виникнення ряду запитань, щодо порядку відображення її в обліку. Так, згідно дослідження Озерова О. у

випадку вилучення майна формується відповідний Акт про примусове відчуження або вилучення майна, при цьому таке майно не потрібно списувати з балансу підприємства. Необхідність подальшого його обліку пов'язана із тим, що після закінчення дії правового режиму воєнного стану таке майно повинно бути повернуто власнику. Для забезпечення точності бухгалтерського обліку, рекомендується ввести додатковий субрахунок до рахунку 10 "Основні засоби", із перенесенням на нього всього майна, вилученого державою [3]. Амортизація в цьому випадку нараховується у звичайному порядку із подальшим віднесенням її у кредит рахунку 977 "Інші витрати звичайної діяльності". Після повернення майна у власність підприємства, достатньо буде просто перенести його із додаткового субрахунку на попереднє місце його обліку.

У випадку добровільної передачі підприємствами майна або коштів на потреби Збройних Сил України (ЗСУ) або підрозділів територіальної оборони (ТО), без подальшого їх відшкодування з боку держави, така операція не вважатиметься реалізацією з ціллю оподаткування. При цьому, підприємство має право включити до витрат повну вартість майна чи обсяг коштів, які були добровільно передані на потреби армії. Окрім того, Законом України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану" передбачено, що відшкодування вартості пального, яке було використано під час надання транспортних послуг для потреб ЗСУ та підрозділів ТО також не повинно включатись до оподаткованого доходу таких надавачів послуг [14].

Неможливість повноцінно здійснювати свою діяльність, зумовили у бухгалтерів виникнення суперечностей щодо доцільності та правомірності нарахування амортизації основних засобів, які не використовуються через призупинення діяльності у зв'язку із веденням військових дій. У цьому випадку є два варіанти розвитку подій. Перший із них полягає у тому, що амортизація продовжує нараховуватись, так як воєнний стан є форс-мажорною обставиною, а амортизація основних засобів припиняється лише на період їх модернізації, консервації, реконструкції, добудови та дообладнання. Тобто у діючих умовах амортизація повинна нараховуватись у звичному порядку. Другим варіантом є тимчасове виведення з експлуатації основного засобу шляхом видачі відповідного наказу [6]. У такому випадку нарахування амортизації припиняється до моменту повторного введення в експлуатацію об'єкта. При цьому, негативним моментом припинення нарахування амортизації є те, що попри зупинку фізичного знову об'єкту, він піддається моральному старінню за будь-яких умов. Проте, яким шляхом розраховувати амортизацію і чи нараховувати її взагалі вирішують вже самі підприємства, чітко встановлених правил для цього немає.

Вагомий комплекс новацій торкнувся порядку розрахунку ПДВ. Через значні перебої у роботі сервісів Державної податкової служби України у перший місяць після запровадження правового режиму воєнного стану, було спрощено механізм реєстрації в Єдиному державному реєстрі податкових накладних (ЄРПН) податкових накладних (ПН) та розрахунків коригувань до них. Так, за лютий місяць 2022 року платники податків під

час формування податкових зобов'язань (ПЗ) та податкового кредиту (ПК) повинні були керуватись вже зареєстрованими в ЄРПН ПН, а також первинними документами, сформованими із дотриманням вимог чинного законодавства. У всіх інших наступних звітних періодах ПЗ та ПК формуються платником виключно на підставі наявних первинних документів. При цьому, після завершення дії воєнного стану на платників податку накладено обов'язок забезпечити реєстрацію в ЄРПН всіх податкових накладних та коригувань до них. Проте, такий порядок розрахунку ПДВ формує собою багато суперечностей та неточностей, як в майбутньому буде вкрай важко відстежити. З урахуванням цього, голова податкового комітету Верховної Ради України, Д. Гетьманцев анонсував відновлення реєстрації податкових накладних найближчим часом. На такий крок вплинули численні звернення з боку бізнесу щодо запуску механізму відшкодування ПДВ та реєстрації ПН [15].

Окрім того, на фоні руйнування налагоджених ланцюгів постачання виник дефіцит багатьох товарів. Критичним для життєдіяльності країни стала нестача пального та нафтопродуктів. Ще за часів поширення пандемії корона вірусної інфекції COVID-19 урядом було запроваджено державне регулювання цін на пальне та встановлено граничний рівень торговельної надбавки. В умовах воєнного стану, для подолання сформованого дефіциту, Кабінет Міністрів України збільшив встановлену торговельну надбавку на дизельне паливо та бензин на 40%. При цьому, введено ставку 7% ПДВ для операцій з ввезення та постачання пального та нафтопродуктів на територію України. Після впровадження таких заходів, очікується, що сформований дефіцит буде значно зменшений до повного його подолання.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

На основі проведеного дослідження, можемо побажити, що запровадження правового режиму воєнного стану суттєво вплинуло на звичний порядок ведення бухгалтерського обліку. Зокрема, вітчизняні суб'єкти господарювання стикнулись із необхідністю відображення в обліку операцій з безоплатної передачі та вилучення майна на користь ЗСУ та підрозділів ТО. Окрім того, змін зазнав і порядок нарахування амортизації на таке майно, а також ті основні засоби, які суб'єкти господарювання не мають змоги використовувати для своєї діяльності у зв'язку із їх розміщенням у зоні ведення бойових дій. У цьому випадку підприємства можуть продовжувати нараховувати амортизацію таких об'єктів для відшкодування втрат від морального старіння або ж тимчасово вивести їх з експлуатації.

Найбільш вразливими від впливу різних факторів із зовнішнього середовища є малий та середній бізнес. Для його підтримки на період дії воєнного стану урядом було введено ряд послаблень. Зокрема, запровадження добровільної сплати ЄП, звільнення від сплати ЄСВ за себе та за мобілізованих працівників, зменшення ставки ЄП з 5% до 2%. Окрім того, було скасовано штрафи за несвоєчасну подачу звітності та сплату податків, а також нарахування пені.

Поруч із цим, працівники і далі можуть отримати безстрокову відпустку без збереження заробітної плати. Про-

те, роботодавцю було надано право відмовити працівника у отриманні всі інших видів відпусток, крім відпустки по вагітності та пологах. На фоні активної фази мобілізації, велика кількість працівників була змушена залишити свої робочі місця для виконання свого військового обов'язку. Для підтримки роботодавців, державою розроблено механізм відшкодування ЄСВ за мобілізованих працівників, проте на момент дослідження він не був до кінця регламентований в частині подання звітності по таких працівниках. Окрім того, змін зазнав порядок розрахунку середньої заробітної плати мобілізованих працівників, шляхом виключення із розрахункового періоду днів, за які відсутні дані щодо нарахованої заробітної плати.

Ключовими новаціями по ПДВ було зміна порядку реєстрації ПН та розрахунків коригувань до них в ЄРПН. Так, за всі наступні місяці, крім лютого 2022 року, в яких діяв правовий режим воєнного стану, платники податку формують свої ПЗ та ПК на основі оформлених згідно діючого законодавства первинних документів. При цьому механізм бюджетного відшкодування припиняє роботу на аналогічний період. Проте, через значні проблеми із адмініструванням ПДВ головою податкового комітету Верховної Ради України вже анонсовано скасування цих новацій.

Досліджений нами перелік нововведень не є вичерпним. Очевидно, що допоки воєнний стан триватиме, держава та бізнес будуть максимально намагатись адаптувати свою діяльність під нові умови. Які наступні правила ведення бухгалтерського обліку будуть запроваджені, які скасовані, а також їх наслідки для точності та повноти ведення обліку вони матимуть залишається наразі питанням відкритим.

Література:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 04.05.2022).
2. Клименко М. Бухгалтерський облік під час війни: що буде зі звітністю та як оптимізувати податки. Юридична Газета Online. 2022. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/podatкова-praktika/buhgalterskiy-oblik-pid-chas-viyni-shcho-bude-zivnitnistyu-ta-yak-optimizuvati-podatki.html> (дата звернення 04.05.2022).
3. Озерова О. Майно юрособи забрали на потреби оборони: що з обліком та податками. Головбух. 2022. №10. URL: <https://egolovbuh.mcfra.ua/960396> (дата звернення 04.05.2022).
4. Семенченко Ж. Нарухування та сплата ЄСВ у воєнний час: актуальні питання. Професійний бухгалтер. 2022. №11. URL: <https://ibuhgalter.net/material/1301/25855> (дата звернення 04.05.2022).
5. Догадіна О. Трудові відносини в умовах воєнного стану за новим законом. Expertus: кадри. 2022. URL: https://1k-vip.expertus.ua/?utm_source=letter_client&utm_medium=letter&utm_campaign=EKA_VIP_demo_04.05.2022&utm_content=1483901357&utm_term=demo#/document/16/33311/ (дата звернення 04.05.2022).
6. Морозовська Г. Амортизація основних засобів під час воєнного стану: нараховувати чи ні. Група Ком-

паній Баланс. 2022. URL: <https://balance.ua/uteka/article> (дата звернення 04.05.2022).

7. Куртенко С. ПДВ у воєнний час. Професійний бухгалтер. 2022. 11. URL: https://ibuhgalter.net/material/1301/25851?utm_source=eSputnik-promo&utm_medium=email&utm_campaign=rassylka_PV_novuj_nomer_&utm_content=1294897753 (дата звернення 04.05.2022).

8. ПДВ в умовах воєнного стану. Державна податкова служба України. 2022. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/576814.html> (дата звернення 05.05.2022).

9. Журавська І. Зміни в розрахунку середньої заробітної плати: оновлено Порядок № 100. Liga 360. 2022. URL: <https://interbuh.ligazakon.net/article?id=145428&edition=100> (дата звернення 05.05.2022).

10. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 17.03.2022 р. №2120-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення 05.05.2022).

11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану: Закон України від 01.04.2022 р. №2173-IX. Liga 360. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T222173.html (дата звернення 05.05.2022).

12. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. №2136-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення 05.05.2022).

13. Мінфін нагадав порядок бухобліку гуманітарної допомоги. Liga 360. URL: <https://interbuh.ligazakon.net/article?id=145431&edition=100> (дата звернення 06.05.2022).

14. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану: Закон України від 03.03.2022 р. №2118-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text> (дата звернення 06.05.2022).

15. Влада обіцяє відновити реєстрацію податкових накладних найближчим часом. Бухгалтер 911. 2022. URL: <https://buhgalter911.com/uk/news/news-1065162.html> (дата звернення 07.05.2022).

References:

1. President of Ukraine (2022), Decree "On the imposition of martial law in Ukraine, available at: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (Accessed 04 May 2022).

2. Klymenko, M. (2022), "Accounting during the war: what will happen to reporting and how to optimize taxes", Yurydychna Hazeta Online, [Online], available at: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/podatкова-praktika/buhgalterskiy-oblik-pid-chas-viyni-shcho-bude-zi-zvitnistyuta-yak-optimizuvati-podatki.html> (Accessed 04 May 2022).

3. Ozerova, O. (2022), "The property of legal entities was confiscated for the needs of defense: what about

accounting and taxes", Holovbukh, [Online], vol. 10, available at: <https://egolovbukh.mcfra.ua/960396> (Accessed 04 May 2022).

4. Semenchenko, Zh. (2022), "Accrual and payment of SDRs in wartime: current issues", Profesijnyj bukhhalter, [Online], vol. 11, available at: <https://ibuhgalter.net/material/1301/25855> (Accessed 04 May 2022).

5. Dohadina, O. (2022), "Labor relations in martial law under the new law", Expertus: kadry, [Online], available at: https://1k-vip.expertus.ua/?utm_source=letter_client&utm_medium=letter&utm_campaign=EKA_VIP_demo_04.05.2022&utm_content=1483901357&utm_term=demo#/document/16/33311/ (Accessed 04 May 2022).

6. Morozovs'ka, H. (2022), "Depreciation of fixed assets during martial law: to accrue or not", Hrupa Kompanij Balans, [Online], available at: <https://balance.ua/uteka/article> (Accessed 04 May 2022).

7. Kurtenok, S. (2022), "VAT in wartime", Profesijnyj bukhhalter, [Online], vol. 11, available at: https://ibuhgalter.net/material/1301/25851?utm_source=eSputnik-promo&utm_medium=email&utm_campaign=rassylka_PB_novuj_nomer_&utm_content=1294897753 (Accessed 04 May 2022).

8. State Tax Service of Ukraine (2022), "VAT in martial law", available at: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/576814.html> (Accessed 05 May 2022).

9. Zhuravs'ka, I. (2022), "Changes in the calculation of the average wage: updated Order № 100", Liga 360, [Online], available at: <https://interbuh.ligazakon.net/article?id=145428&edition=100> (Accessed 05 May 2022).

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Concerning the Effect of Norms for the Period of Martial Law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (Accessed 05 May 2022).

11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine on the administration of certain taxes during martial law, state of emergency", available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T222173.html (Accessed 05 May 2022).

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On the organization of labor relations in martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (Accessed 05 May 2022).

13. Liga 360 (2022), "The Ministry of Finance reminded of the procedure for accounting for humanitarian aid", available at: <https://interbuh.ligazakon.net/article?id=145431&edition=100> (Accessed 06 May 2022).

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine on the peculiarities of taxation and reporting during martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text> (Accessed 06 May 2022).

15. Accountant 911 (2022), "The authorities promise to resume registration of tax invoices in the near future", available at: <https://buhgalter911.com/uk/news/news-1065162.html> (Accessed 07 May 2022).

Стаття надійшла до редакції 10.05.2022 р.

Н. М. Бондаренко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри статистики, обліку та економічної інформатики,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ORCID ID: 0000-0003-4733-8159

О. І. Бобирь,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ORCID ID: 0000-0002-5640-5723

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.44

ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ГРОШОВОЇ ПАРАДИГМИ СІЛЬВІО ГЕЗЕЛЯ ТА ЇЇ ПЕРЕВАГИ В МІНІМІЗАЦІЇ РИЗИКІВ

N. Bondarenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Statistics,
Accounting and economic informatics, Oles Honchar Dnipro National University

O. Bobyr,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Oles Honchar Dnipro National University

THE PRACTICE OF APPLYING THE MONEY PARADIGM OF SILVIO GEZEL AND ITS ADVANTAGES IN MINIMIZING RISKS

Авторами розглянуто і проаналізовано концепцію старіючих грошей, запропоновану Сільвіо Гезелем, за допомогою яких в майбутньому можна буде досягти ефективного розвитку економіки і соціального добробуту, мінімізуючи існуючі ризики і направити розвиток економіки в напрямку природного подолання криз. Представлено історичний аналіз австрійської економіки з початку 1900 років ХХ століття і до кризового і посткризового періоду 1930-х років у Європі, зокрема, в Австрії. Науковий економічний інтерес для сьогодення представляє названий економічним вергелівським дивом економічний експеримент у м. Вергель (Австрія), коли було емітовано вільні альтернативні (старіючі) гроші, що дозволило швидко підняти економіку регіону, але через лоббі монополії Центробанку через два роки призупинено. Подібні експерименти пізніше проводилися в багатьох країнах світу, але з часом також натикалися на перешкоди з боку державних регуляторів. Обґрунтовано, що з кризою у 2012 році з введенням Центробанком Данії від'ємного відсотка -0,5%, фактично змінено традиційну грошову парадигму на парадигму старіючих грошей. Пропонується розвивати вивчення концепції старіючих грошей С. Гезеля з метою її модифікації і пристосування до сучасних реалій задля мінімізації фінансових ризиків і ефективного подолання негативних наслідків світових фінансових криз.

The authors considers and analyzes the concept of aging money proposed by Silvio Gezel, which will help in the future to achieve effective economic development and social welfare, minimizing existing risks and direct economic development towards natural crisis management. A historical analysis of the Austrian economy from the early 1900s to the crisis and post-crisis periods of the 1930s in Europe, particularly in Austria, is presented. The economic experiment in Vergel (Austria), called free economic miracle, is of scientific interest today, when free alternative (aging) money was issued, which allowed the region's economy to rise quickly, but was suspended two years later

due to the lobby of the Central Bank monopoly. Similar experiments were later conducted in many countries around the world, but over time also encountered obstacles from government regulators. It is justified that with the crisis in 2012 with the introduction of a negative interest rate of -0.5% by the Central Bank of Denmark, and then by other European banks, Europe has actually changed the traditional monetary paradigm to the paradigm of aging money. That is, after the economic crisis of 2008, the economy of aging money is beginning to gain momentum, as discussed by S. Gezel, JM Keynes and others. almost 100 years ago. Indeed, in times of economic crisis, the aging money proposed by Silvio Gezel and successfully used by local economies in many countries around the world, confirms its effectiveness and natural direction of the global financial and monetary system. The article states that in the world economy there will be a tendency to systematically transform the monetary concept in the direction of aging money, proposed by S. Gezel. In different regions of the world this money was called differently: commodity coupons, bills, surrogates, certificates, certificates, shaimuratiki (from the name of the village Shaimuratovo in Bashkortostan, etc. It is proposed to develop the study of the concept of aging money S. Gezel modern realities in order to minimize financial risks and effectively overcome the negative effects of global financial crises.

Ключові слова: гезелівські вільні гроші, економічне диво, старіючі гроші, мінімізація ризиків, природний економічний порядок, диво Вергеля.

Key words: Hezel free money, economic miracle, aging money, risk minimization, natural economic order, Vergel miracle.

"Економічний порядок, за якого людство процвітає,
є найприроднішим економічним порядком"

Сільвіо Гезель,
підприємець, фінансист, автор теорії "вільної економіки",
1862—1930 рр.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В усі часи людство, як і наша держава в сьогодення в тому числі, стояло перед необхідністю вирішення невідкладних першочергових задач щодо ефективного і справедливого економічно-грошового впорядкування, а також перед визначенням оптимальних шляхів розвитку цих відносин. Багато відомих і маловідомих світових економістів працювали над цією задачею і намагалися вирішити, як же має бути побудована грошово-фінансова система, щоб найефективніше задовольнялися інтереси всіх її учасників. Сьогоднішня концептуальна модель економічно-фінансових відносин до цих пір задовольняла інтереси, можна сказати, більшості. Але за останні 100 років почастішали економічні кризи, і в тому числі, загальносвітові (1924 р., 1930—1933 рр., 2008 р., 2020 р. і до нинішнього часу). Також війни і військові дії знесилюють і без того слабку економіку регіонів і світу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Тому питаннями пошуку і побудови ефективної економічно-фінансової парадигми займалися багато науковців теоретиків і практиків, особливо в піки криз, і одним із таких вчених, поряд із Дж. М. Кейнсом і К. Марксом, став Сільвіо Гезель, аргентино-австрійський підприємець, фінансовий теоретик-реформатор, який був сучасником Кейнса і розробив свою унікальну, так би мовити, альтернативну грошову систему, за

якої, навіть, найкризовіші економіки могли досить швидко вийти із кризи. Цю теорію С. Гезель виклав у праці "Природний економічний порядок" [1, с. 5], яка виявилася дуже популярною в 1920—1930 роках в Європі, так що практично її називали не інакше, як "економічне диво". Але поглиблююча монополістичність економіки звела нанівець всі благі зусилля молодих реформаторів і послідовників, таких, як П. Гловер, М. Унтергугенбергер, Б. Ліетер, Ф.фон Хайек, наш сучасник Р. Давлетбаєв і, навіть, під тиском монополістичних структур була витіснена із тем обговорення як така, що не відповідала інтересам держателів капіталу, не даючи корупційних і інших тінювих недобросовісних конкурентних переваг. Однак, з прийняттям в 2012 році Центробанком Данії вперше в новітній сучасній історії грошей від'ємного депозитного відсотка в -0,5%, автоматично було започатковано відродження "гезелівської" моделі економіки на заміну "кейнсіанської", як передбачав свого часу С. Гезель, тобто рано чи пізно гроші починають старіти [2, с. 5]. В гезелівській моделі відсутня накопичувальна функція грошей, на відміну від традиційної кейнсіанської. І це фундаментальна різниця, можна сказати, зміна концепції, парадигми грошового обігу, до якого ми дуже звикли. Але нічого не стоїть на місці, всі системи рано чи пізно змінюються, трансформуються під впливом тих чи інших як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. На початку ХХ століття ще багато в яких регіонах світу на якийсь короткий час (до 2х років) з'являлися подібні,

схожі на гезелівську, грошово-валютні моделі, але всі вони, так або інакше, зводилися нанівець протидією незацікавлених тінювих структур, по аналогії із вільною енергією М. Тесли.

Отже, метою статті є вивчення сучасної грошової парадигми та визначення напрямків її розвитку в контексті теорії С. Гезеля, що передбачає важливість старіння грошей наряду з іншими товарами з метою мінімізації ризиків в умовах подолання глибинних фінансових криз в економіці.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянемо один із прикладів економічного дива практичного застосування теорії "гезелівських грошей". Це сталося, коли темні часи стали темнішими. Молода Австрійська Республіка постала з попелу та руїн колись могутньої імперії — розваленої на полях убивств Першої світової війни (1914—1918 рр.). Імператора вигнали, і нічого не здавалося таким, як було. Тисячі й тисячі загинули у шаленстві й боях війни; людям доводилося боротися з холодом, голодом, хворобами — найгірше — безнадійністю. Між 1918 і 1932 роками 13 урядів прийшли та зникли [2, с. 18]. Стабільності не було видно, політична поляризація наростала. Політичні партії почали озброюватися, і Австрія розпочала громадянську війну. Гіперінфляція руйнувала економіку протягом багатьох років після війни. У 1914 році 10 000 крон були багатством, яке дозволило б купити будинок або два. Через вісім років за ці гроші не можливо було купити навіть буханця хліба. Потрібна була комплексна реформа (1924—1925 рр.), потребує підтримки Ліги Націй, і жорстка валютна політика уряду для пом'якшення проблеми. Проте будь-яка надія на покращення швидко зникла, коли у 1929 році світ охопила, мабуть, найбільша економічна криза в пам'яті людства. Великі банки почали спотикатися під тиском кризи, а рівень безробіття коливався на рівні 30%. Будь-які хороші перспективи були відсутні. У 1916 році 32-річний інженер-залізничник Міхаель Унтергуггенбергер, проходячи військову службу поблизу лінії фронту поблизу України, натрапив на періодичне видання з дивною назвою ("Der Physiokrat"). Він знайшов статтю, опубліковану людиною на ім'я Сільвіо Гезель, в якій представлена дивовижна ідея: проблема грошей у тому, що вони відрізняються від заліза. Якщо поставити залізо на полицю, воно почне іржавіти. Але з грошима нічого подібного не стається. Однак під час кризи гроші на полиці можуть спричинити спіральну проблему: менше доступних коштів, нижча заробітна плата, менше споживання, менше продажів, більше банкрутств, звільнень, високий рівень безробіття... це було до болю ясно в Австрії наприкінці 1920-х і на початку 1930-х років [3, с. 28].

У 1931 році М. Унтергуггенбергер, на той час вже військовий ветеран, став новообраним мером промислового міста Вергелль, що в Тіролі, яке було повністю вражене кризою. Компанії зникали, працівників звільняли, навіть місцева пивоварня була на межі краху. Рівень безробіття сягав 15, 20, 25 і більше відсотків. Покращення не було видно [3, с. 32].

Щоб стабілізувати нову австрійську валюту — шилінг — федеральний уряд зменшив кількість шилінгів

в обігу, тим самим ще більше зменшивши споживання. У Вергелі, як і в інших містах, довелося припинити низку проектів, які фінансуються державою. Коли М. Унтергуггенбергер вирішив представити свою кмітливу ідею з гезелівськими старіючими грошами, він спромігся переконати місцеву раду, адже, втрачати було нічого.

Його ідея: місту довелося б видавати власні "гроші", оплачувати необхідні будівельні роботи і щоб робітники могли купувати необхідний товар. Унтергуггенбергер не називав документи, які він використовуватиме, "грошима", він називав їх "Arbeitsbestätigungsscheine" — свідоцтва про роботу, товарні талони (ТТ) яким було присвоєно конкретні значення [3, с. 15].

Однак саме це не гарантує, що ТТ будуть циркулювати. Тому він додав інтригуючу особливість: кожен, хто хотів зберегти сертифікат до кінця будь-якого місяця, повинен був поставити штамп на сертифікаті, який можна було купити за 1% від вартості сертифіката. Тобто, іншими словами: щоб зберегти цінність сертифіката номіналом 5 шилінгів, потрібно було б щомісяця ставити на ньому марку номіналом 5 грошенів. Раптом гроші стали як залізо: заіржавіли. Хоча спочатку люди, робітники, крамарі, фермери тощо були налаштовані скептично, але згодом всі прийняли ідею і товарні талони запрацювали. З часом ці документи почали приймати навіть корчмарі сусідніх сіл.

Негативні відсотки за товарними сертифікатами забезпечували їх збереження в обігу; люди почали витрачати гроші, а не накопичувати їх. Громада Вергеля отримала збільшений податковий прибуток — адже люди хотіли сплачувати податок наперед, а не втрачати на сертифікатах, зберігаючи їх. Ці гроші, в свою чергу, були використані на нові ініціативи громади, які знову принесли нові можливості та нові доходи. Безробіття у Вергелі скоротилося, тоді як для решти Австрії воно все ще зростало. Політично решта Австрії дедалі більше поляризувалася. Експериментом зацікавилася все більше людей, зокрема національні ЗМІ та міжнародна преса [3, с. 19].

Навіть Конгрес США отримав повідомлення про ці, здавалося б, дивовижні події в австрійських Альпах. Кажуть, що до 200 австрійських громад розглядали те, щоб робити те саме, що й Унтергуггенбергер. Кінець настав швидко, коли Австрійський національний банк почув про ці сертифікати. Банк наполягав на своїй законній монополії на емісію грошей і вжив юридичних заходів, щоб припинити експеримент Вергеля — незважаючи на багатство, яке він створив, незважаючи на те, що він приніс громаді Вергеля та його жителям. Нарешті, наприкінці 1933 року австрійські суди винесли рішення на користь Національного банку і визнали експеримент Унтергуггенбергера порушенням закону. 1 вересня 1933 року обіг сертифікатів припинився, а також генерація багатства. Люди втратили роботу, споживання зменшилося, компанії страждали, а спадна спіраль продовжувалася. Політична поляризація зростала — тепер також у Вергелі [3, с. 23].

В інших регіонах в інші історичні періоди гезелівські гроші знецінювалися на 2% на місяць, щоб "у кубушках не залежались". Ця спроможність "гезелівських грошей" не залежуватися, а обертатися в економічному

Рис. 1. Переваги застосування гезелівських грошей ТТ (товарних талонів) у м. Вергель Австрія у 1931—1933 рр.

Джерело: [2, с. 27].

середовищі, має неоцінимий потенціал, особливо в економіках, що знаходяться у край глибоких кризах, і в майбутньому, на випадок загострення фінансових криз, стануть природним рішенням. Практика "гезелівських грошей" починає цікавити все більшу кількість фінансових фахівців і господарників. Фахівці стверджують, що парадигма "вільних" (фіатних) або альтернативних грошей не нова, а така, що вже існувала і включалася на певних кризових етапах історії економіки, то, вважаємо, що і в наших кризових умовах сьогодні парадигма фіатних грошей на якомусь із етапів стане в нагоді [3, с. 6—7]. Альтернативні гроші дуже зручні і прості в використанні, але для них повинен настати час.

Як це все працює, проілюструємо на умовному прикладі. У схемі присутні три суб'єкти, три особи. Перша — це Адміністрація м. Вергель, друга — товаровиробники і магазини, і третя — жителі м. Вергель. Мерією міста разом із товаровиробниками розроблено програму лояльності, згідно якої було розроблено правила використання товарних талонів. Цими правилами передбачено, що товарні талони придбаються за договором купівлі-продажу, таким чином, укладається договір купівлі-продажу між умовним магазином і виконавчим органом Адміністрації м. Вергель. Як продовження договору купівлі-продажу, одночасно підписується акт прийому-передачі товарних талонів, де зареєстрована їх кількість і сума номіналу. Товарні талони (ТТ) пере-

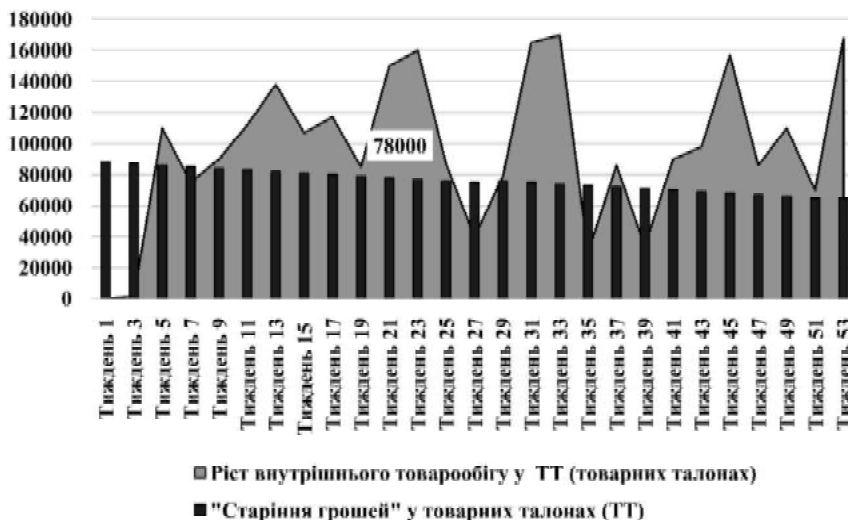

Рис. 2. Ріст внутрішнього товарообігу в формі ТТ (товарних талонів) в м. Вергель Австрія, 1931—1933 рр.

Джерело: [3, с. 12].

Таблиця 1. Етапи становлення фіатної (альтернативної) грошової системи з використанням "старіючих грошей" за Сільвіо Гезелем в Європі

Етап	Період	Характеристика етапу
I	1924-1930 рр.	Підприємець і вчений Сільвіо Гезель на фоні світової фінансової кризи впроваджує вдалий локальний економічний експеримент з так званими «вільними» (фіатними) грошима (локації – Австрія, Германія, Франція та ін.)
II	1936 р.	Джон Кейнс «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей», де згадується «економічне диво» Сільвіо Гезеля
III	Початок 2012 р.	Доповідь Бернара Лістара у Римському клубі «Гроші і сталий розвиток: недостатня ланка»
IV	Середина 2012 р.	Центробанк Данії вводить від'ємну відсоткову ставку –0,5%
V	6 червня 2014 р.	Вперше в історії ЕЦБ вводить від'ємну відсоткову ставку –0,2%
VI	15 січня 2015 р.	ЦБ Швейцарії вводить від'ємну відсоткову ставку –0,75%
VI	Грудень 2020 р.	Від'ємні відсоткові ставки: Німеччина –0,01%, Данія –0,14%.

Джерело: [2, с. 11–13; 3, с. 54; 4, с. 57].

ходять виконавчому органу Адміністрації м. Вергель. Далі виконавчий орган (ВО) Адміністрації м. Вергель укладає на добровільних засадах угоду із своїми мешканцями. Далі згідно Правил утворення і використання товарних талонів магазинами, товаровиробниками ВО Адміністрації м. Вергель пропонує своїм мешканцям до реалізації товарні талони на добровільних засадах.

При цьому укладається відповідний договір про купівлю-продаж товарних талонів між ВО Адміністрації м. Вергель і місцевими мешканцями [4, с. 18]. При цьому в положеннях Договору обов'язково вказуються Правила продажу товарних талонів магазинам і товаровиробникам. А при отриманні товарних талонів складається акт прийому-передачі товарних талонів на кожну операцію, на кожне отримання. Таким чином, товарні талони передаються ВО Адміністрації м. Вергель місцевим мешканцям, які виявили бажання. Місцевий мешканець може далі користуватися товарними талонами на свій розсуд. Тому він іде з ними в магазини та до товаровиробників, обирає товари, які йому потрібні, та їх отримує [3, с. 21]. Коли з'являється готівка, товарні талони погашаються.

Таким чином, ця схема дозволяє долати касові розриви в економічному житті через невідповідність виробничих циклів і тих законодавчих моментів, які передбачені по оплаті праці працівників. Що ж відбулося за ці два роки? На початку експерименту заборгованість по зарплаті складала більше 9 місяців (Рис. 1) [3, с. 25]:

- 1) Заборгованість по зарплаті була повністю закрита і протягом двох років жодного звернення працівників до компетентних органів так і не відбулося;
- 2) Середній заробіток виріс на 26 %;
- 3) Продуктивність праці виросла на 20 %;
- 4) Внутрішній товарообіг протягом цього періоду виріс у 20 разів.

Крім того, дивлячись на велику кількість підприємств з аналогічними проблемами недостатності коштів, цю систему можна постійно оновлювати і прилаштовувати до особливостей господарюючого суб'єкта і ефективно модернізувати [3, с. 11].

На Рисунку 2 показано ріст внутрішнього товарообігу в формі ТТ (товарних талонів) в порівнянні зі старінням товарних талонів в м. Вергель Австрія, 1931—1933 рр., тобто позитивний ефект від впровадження даного сурогатного грошового інструменту — альтернативи традиційним існуючим грошам, який, як видно з аналізу, в даному випадку використовується як ефективне доповнення до існуючої кейнсіанської грошової системи [3, с. 123].

У Таблиці 1 показано етапи становлення фіатної (альтернативної) грошової системи з використанням "старіючих грошей" за Сільвіо Гезелем в Європі, яка де-факто з'являється на наших очах, коли через світову кризу 2008 року у європейських країнах Данії (2012 р.) та Швейцарії (2015 р.) були введені від'ємні відсоткові ставки за депозитами, тобто плата за зберігання грошей [3, с. 51].

Проаналізувавши таблицю 1, можна стверджувати, що має місце гезелівська економіка із від'ємною відсотковою ставкою, що підтверджує правильність прогнозів Сільвіо Гезеля стосовно плавної трансформації світової економіки в сторону "старіючих грошей" неопротекціонізму в період логічно обумовлених світових криз. І це є логічним витком історичного розвитку, так як і "старіючі гроші" на етапі найбільших світових фінансових криз стануть природнім органічним виходом із глухого кута старої згортаючої системи економічних відносин, особливо в поєднанні з суспільною кооперацією, яка неодноразово доводила свою корисність в періоди економічних дисбалансів, і в т. ч. в 90-х роках ХХ ст. на пострадянському просторі [2, с. 25].

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дійсно, всі теорії грошей, які сьогодні подаються, вони подаються достатньо однобоко, із позицій інтересів кредитно-фінансової системи, банків і фінансових структур, але не реальних інтересів простих рядових виробників та домогосподарств. Але, як відомо, стійкість економічної системи досягається зваженістю

інтересів всіх її учасників. Гроші, в дійсності, це просто інформація, інформація на паперових чи електронних носіях. Існуючі на сьогодні державні валюти позиціонуються не вірно, їхнє позиціонування має здійснюватися в дещо іншому ракурсі. Якщо в наявності є земля, є електроенергія, є ліс, є праця, є попит, то не може бути нестачі грошей. На сьогоднішній день існує потреба у чіткому і правильному налаштуванні грошового еквівалентного обміну, можливо, як у випадку із локальною "валютою", необхідно надрукувати альтернативну валюту, яка б не була залежною від світових грошових монополій [4, с. 129]. У випадку із м Вергель, а також з усіма іншими гезелівськими грошима все закінчувалося монопольним подавленням цього новаторства — прокуратури та інші слідчі органи, гальмували і зводили нанівець всі чудові започаткування [3, с. 15]. Однак, можна стверджувати, що досвід гезелівських грошей, в тому числі і у м. Вергель, показує, що фактично старіючі гроші працюють і лише чекають свого часу. До деякого переломного кризового моменту гезелівські гроші не могли пробити собі дорогу, але по мірі підвищення економічно-фінансової напруги у суспільстві, ці платіжні інструменти стануть природним і органічним продовженням трансформаційних змін у світовій економіці [2, с. 15].

По мірі поглиблення кризи парадигма старіючих грошей, яку описав С. Гезель, почне набирати обертів, адже в цій концепції відсутня можливість зберігання грошей через те, що вони, як будь-який інший товар, старітимуть.

Тобто при середньорічному темпі старіння в 24% (2% в місяць), через 4 роки і 2 місяці їх вартість повністю знеціниться і, як пропонував автор С. Гезель, чотири одиниці старої валюти повинні бути обмінені на три одиниці нової емісії. Це дасть змогу, з одного боку, надати економіці регіону, де проводиться експеримент, кошти, яких не достає на певний період часу під певні потреби в капіталі, піднявши соціальний рівень і добробут населення, але, з іншого, не даватиме можливості держателям капіталу накопичувати кошти в даному виді валюти, і їм прийде шукати інші способи зберігання капіталів. Але недоліки системи цілком окупляться, як видно із практичного експерименту, за рахунок наповнення локальної економіки грошовими ресурсами, в яких є невідкладна потреба. Звідси і такий великий ріст внутрішнього товарообігу. Іще суттєвою відмінною рисою гезелівської концепції грошей, на відміну від існуючої сьогодні, є те, що в ній цінністю виступають не гроші, як у кейнсіанській моделі, а саме праця. Такий експеримент доцільно було б запроваджувати також і у сфері банківської діяльності, приміром, через банківську емісію грошових фіатних сурогатів на певний період, для мінімізації ризиків банку і його контрагентів.

Дехто з науковців вважає, що, якби експеримент не був зупинений, успіх був би ще більшим і з'явився б новий інструмент для подолання криз. Інші вважають, що це було зупинено якраз вчасно, перш ніж воно могло завдати шкоди. Отже, як би там не було, експеримент приніс проблиск надії у важкі часи, і, можливо, тому так багато людей досі називають його дивом: дивом Вергеля.

Література:

1. Сильвіо Гезель. Естественный экономический порядок [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://royallib.com/book/gezel_silvio/estestvenniy_ekonomicheskij_poryadok.html
2. Австрійський експеримент. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=gavBsZrK-As>
3. Markus Reiterer. New Austrian Transatlantic Perspectives since 1948. Austrian Places: The Woergl Experiment [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.austrianinformation.org/summer-2012/2012/8/21/austrian-places-the-woergl-experiment.html>
4. Давлетбаєв Р. Гезелівські гроші 1 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=GJh>

References:

1. Gesel, S. (2011), "Natural economic order", [Online], available at: https://royallib.com/book/gezel_silvio/estestvenniy_ekonomicheskij_poryadok.html. (Accessed 25 Feb 2022).
2. TheMMMOnline (2017), "Austrian experiment", [Online], available at: <https://www.youtube.com/watch?v=gavBsZrK-As> (Accessed 24 Feb 2022).
3. Reiterer, M. (2018), "The Woergl Experiment" New Austrian Transatlantic Perspectives since 1948 Austrian Places, [Online], available at: <https://www.austrianinformation.org/summer-2012/2012/8/21/austrian-places-the-woergl-experiment.html> (Accessed 4 Feb 2022).
4. Davletbaiev, R. (2012), "Gezelian money 1", [Online], available at: <https://www.youtube.com/watch?v=GJh> (Accessed 2 Feb 2022).

Стаття надійшла до редакції 12.05.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Л. М. Фронько,
к. е. н., доцент, доцент адміністративного менеджменту та державного управління,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001-5633-901X

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.50

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

L. Pronko,
PhD in Economics, Associate Professor, Vinnytsia National Agrarian University

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF THE FORMATION OF RURAL EMPLOYMENT

В статті здійснюється оцінка соціально-економічним аспектам формуванню зайнятості сільського населення України. Доведено, що сільське населення як економічний агент територій сільського типу та необхідна умова збереження її життєдіяльності найбільш чутливе до наслідків економічних спадів. Галузева специфіка виробничого сектору сільських територій носить моногалузевий характер (переважно — сільське господарство) і тому в сучасних умовах має обмежений вибір додаткових резервів. Реальні й потужні трансформації у зовнішньому по відношенню до сільської місцевості середовищі, а також модернізація чинної законодавчо-нормативної бази у сфері зайнятості згідно із міжнародними стандартами матимуть своїм наслідком і певні локальні зміни, і глибокі зрушення в секторах зайнятості сільського населення.

Встановлено, що сільське населення за сферою економічної діяльності переважно зайнято у сільськогосподарському виробництві, ефективність якого багато в чому залежить від насичення галузі робочою силою необхідного профілю, високого рівня професійної підготовки і мотивації праці. В умовах ринкової економіки, коли сільськогосподарські підприємства стали самостійними економічними суб'єктами господарювання в конкурентному середовищі, постають нові вимоги до професійного складу робочої сили, рівня їх кваліфікації, результативності праці й відповідальності.

Вирішення проблеми забезпечення сільського господарства робочою силою можливо тільки за рахунок підвищення рівня продуктивності праці, застосування новітніх технологій і систем механізації, організації виробництва, використання досягнень науки і техніки. У зв'язку з цим зростає попит на працівників із високим рівнем професійної підготовки.

Доведено, що важливість професійно-кваліфікаційного чинника формування робочої сили зумовлена розвитком науково-технічного прогресу, який висуває підвищені вимоги до працівників, їхніх знань, фахової підготовки. Якісні зміни, які відбуваються в матеріально-технічній базі сільськогосподарських підприємств, вимагають від працівника гнучкості, здатності орієнтуватися у всій виробничій системі, швидко освоювати нову техніку, без особливих ускладнень переходити до управління нею. Він має бути готовим до швидкого оновлення своїх професійних знань і умінь. Висока ефективність сільськогосподарського виробництва залежить не тільки від науково-технічного прогресу, але й від того, якою мірою досягнутий рівень науки, досвіду, знань, навичок став надбанням кожного працівника суб'єкта господарювання у сфері агробізнесу.

The article assesses the socio-economic aspects of the employment of the rural population of Ukraine. It is proved that the rural population as an economic agent of rural areas and a necessary condition for the preservation of its vital activity is most sensitive to the effects of economic downturns. The sectoral specifics of the production sector of rural areas are mono-sectoral (mainly — agriculture) and therefore in modern conditions has a limited choice of additional reserves. Real and powerful transformations in the external environment in relation to rural areas, as well as modernization of the current legal and regulatory framework in the field of employment in accordance with international standards will result in certain local changes and profound changes in the rural employment sector.

It is established that the rural population in the field of economic activity is mainly engaged in agricultural production, the effectiveness of which depends largely on the saturation of the industry with the required workforce, a high level of training and motivation. In a market economy, when agricultural enterprises have become independent economic entities in a competitive environment, there are new requirements for the professional composition of the workforce, their level of qualification, productivity and responsibility. The solution to the problem of providing agriculture with labor is possible only by increasing

the level of labor productivity, the use of new technologies and systems of mechanization, the organization of production, the use of advances in science and technology. In this regard, the demand for workers with a high level of training is growing.

It is proved that the importance of the professional qualification factor in the formation of the workforce is due to the development of scientific and technological progress, which puts forward increased demands on employees, their knowledge, professional training. Qualitative changes that take place in the material and technical base of agricultural enterprises require flexibility from the employee, the ability to navigate the entire production system, to quickly master new equipment, without much difficulty to move to its management. He must be ready to quickly update his professional knowledge and skills. The high efficiency of agricultural production depends not only on scientific and technological progress, but also on the extent to which the achieved level of science, experience, knowledge and skills has become the property of every employee of the business entity in the field of agribusiness.

Ключові слова: зайнятість, робоча сила, сільське населення, сільськогосподарське виробництво, суб'єкт господарювання.

Key words: employment, labor force, rural population, agricultural production, business entity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Питання зайнятості у сільській місцевості сьогодні є важливою проблемою розвитку аграрного сектору України. Рівень зайнятості населення виступає головним показником стану економіки, основою добробуту населення та умовою соціальної стабільності.

В умовах функціонування ринкових відносин управління процесом зайнятості має ґрунтуватися на певних методологічних принципах. По-перше, управління сферою зайнятості — процес організації та контролю функціонування та розвитку системи сільського ринку праці, що передбачає високий рівень ринкових трудових відносин у ринковій сфері економіки. По-друге, регулювання рівня зайнятості на селі необхідно вважати однією з найважливіших функцій управління ринком сільської праці. Це пояснюється тим, що всі стадії управління працею (прогнозування та планування, організація та координування, мотивація та контроль, облік та аналіз) регулюються в умовах трансформації аграрних відносин. У цьому сенсі впорядкування процесу зайнятості є гнучким механізмом управління процесами відтворення робочої сили в системі її підготовки, розподілу та використання. По-третє, регулювання процесу зайнятості є сукупністю виробничих взаємин між учасниками сільського ринку праці з приводу підготовки, перепідготовки, розподілу та використання робочої сили.

Виходячи з цього економічна сутність та особливість, що існують у сфері зайнятості сільського населення, а також основні фактори, що впливають на підвищення її рівня, дозволило розробити механізм регулювання процесів сільської зайнятості, визначити його основні складові та принципи регулювання на сільському ринку праці. Таким чином, методологія регулювання процесів зайнятості на селі є механізмом взаємозв'язку основних наукових підходів до реалізації даної проблеми, загальних та специфічних принципів управління трудовими процесами в ринковій сфері. Нині процес економічних реформ, включаючи систему зайнятості, перебуває в стадії удосконалення. У цей час надзвичайно актуальним є проведення обґрунтованих, еволюційних, соціально прогнозованих та адекватних реальним умовам трансформацій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання зайнятості сільського населення, підвищення продуктивності праці та ефективності виробництва і на цій основі удосконалення економічних відносин з подальшою структурною перебудовою аграрного сектору, організаційних форм господарювання широко досліджували відомі вчені, зокрема: В.Г. Андрійчук, Д.П. Богиня, О.Г. Булавка, В.С. Дієсперов, С.М. Злупко, С.Г. Кафлевська, Ю.М. Краснов, Д.Ф. Крисанов, Г.І. Купалова, Е.М. Лібанова, М.Й. Малік, Л.І. Михайлова, В.В. Юрчишин, К.І. Якуба та ін. Проте в умовах тривалої кризи та відходу держави від належної фінансової допомоги селу стосовно розвитку сільських територій питання зайнятості сільського населення вимагають подальшого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є розробка практичних рекомендацій щодо стимулювання зайнятості сільського населення в умовах трансформаційних процесів в економіці країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Кризові явища та процеси в економіці в різному ступені торкаються всіх сфер соціально-економічного життя. Основна відмінність цього нестабільного періоду для агросоціальної сфери України полягає в тому, що сільське господарство, на загальну думку, є своєрідним образним "драйвером" економічного зростання, що в цілому підтверджується параметричними характеристиками його функціонування [1]. Водночас, цю тезу складно застосувати до сільських територій, якщо розглядати їх як особливий соціально-економічний континуум, а не галузеву виробничо-економічну систему.

Значний вплив на процеси трансформації в соціально-трудовій сфері вплинув функціонуючий ринок праці як важлива складова ринкової економіки. В міру його розвитку та налагодження ринкових відносин між найманими робітниками та підприємцями відбуваються глибокі якісні зміни, що сприяють підвищенню ефективності економіки та трудових ресурсів країни. З одного боку, підвищуються вимоги до якості робочої сили, ре-

зультативності праці персоналу. Головним критерієм розподілу фонду особистого споживання та виплати заробітної плати стали знання та вміння працівника, кількісні та якісні результати його праці. Це призвело, своєю чергою, до зміни ставлення працівника до праці, до його результатів. Поступово, поетапно, але, наполегливо долалися важкі наслідки зрівнялівки, байдужості та безвідповідального ставлення до праці, незацікавленість до його результатів, систематичне порушення трудової дисципліни, тобто все, що в минулому завдало величезної шкоди виробництву, знижувало доходи та рівень життя працюючих. Ринок закономірно став пред'являти жорсткі вимоги до працівників за формальну присутність на роботі, за необгрунтовані простой, прогули, неефективне, невміле використання техніки та ресурсів, низька якість праці та продукції.

З іншого боку — в умовах ринку працівники, як власники своєї робочої сили, висувають більш високі вимоги до роботодавців, незалежно від форми власності. Вони вимагають підвищення об'єктивності оцінки свого внеску та його адекватної оплати. Оцінюючи процес радикальних змін у соціально-трудої сфері, слід зазначити, що затвердження принципів ринкової економіки закономірно призвели до встановлення ринкової ціни робочої сили на основі вільної її купівлі-продажу на конкурентному ринку праці. Вона, поза сумнівом, значно вища, ніж була в минулому, в умовах планової економіки, проте вона поки що набагато нижча, ніж вона повинна бути в умовах із розвинутою ринковою економікою.

Сільське населення як економічний агент територій сільського типу та необхідна умова збереження її життєдіяльності найбільш чутливе до наслідків економічних спадів. Галузева специфіка виробничого сектору сільських територій носить моногалузевий характер (переважно — сільське господарство) і тому в сучасних умовах має обмежений вибір додаткових резервів. Реальні й потужні трансформації у зовнішньому по відношенню до сільської місцевості середовищі, а також модернізація чинної законодавчо-нормативної бази у сфері зайнятості згідно із міжнародними стандартами матимуть своїм наслідком і певні локальні зміни, і глибокі зрушення в секторах зайнятості сільського населення [2].

Перше, що привертає до себе увагу — це тенденція до постійного зменшення частки сільського населення, яке працює у межах свого сільського населеного пункту. Зокрема, з урахуванням простежуваної протягом чверть століття (1991—2020 рр.) тенденції, бачимо, що показник зменшився практично удвічі — з двох третин (67%) від загального числа працюючих сільських жителів у межах населеного пункту, де вони зареєстровані, до однієї третини. Це свідчить про надзвичайно потужний вплив міського потенціалу області, а особливо столиці, по тобто залучення робочої сили, що зареєстрована за місцем проживання на території СНП, та її входження до сфер прикладання праці, сформованих у містах і селищах міського типу. Тим самим створюється додатковий тиск на зайнятість сільських жителів у господарствах первинного виробництва, адже найбільш освічені й мобільні, тобто молоді працівники, одними з перших змінюють місце прикладання праці, надаючи перевагу зайнятості в міських поселеннях [3].

Друга тенденція, яка простежується з 2005 р. — зменшення контингенту населення у працездатному віці, зайнятого лише в особистому підсобному господарстві (натепер ОСГ), практично удвічі. Це свідчить про широкий спектр змін, що відбувалися протягом наступного періоду часу, серед яких виділимо такі: вибуття найбільш мобільної частини працівників для роботи в містах і за кордоном; передача земель в оренду іншим підприємницьким структурам; розширення власного виробництва й реєстрація власників ОСГ в офіційному Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (ЄДР); скорочення контингенту сільських зайнятих із демографічних причин. Отже, привабливість ОСГ як місць прикладання праці постійно звужується, що свідчить про дві ключові різноспрямовані тенденції: з одного боку, розширення масштабів ОСГ (оренда земельних угідь, розвиток сімейних молочних ферм та інших напрямів присадибного тваринництва) і переходу їхніх власників в інші групи; а з другого — звуження ролі ОСГ до підсобної внаслідок впливу низки обставин (відсутність вільної робочої сили, неможливість підтримувати особисте господарство лише з використанням ручної праці членів сім'ї тощо).

І, нарешті, збільшення прошарку осіб, які не працюють і не навчаються. Від початку 1990-х років цей контингент збільшився у п'ятеро (понад 78,3 тис. осіб у 2005 р.), хоча в останній період дещо зменшився (на 9 в.п. — до 71,3 тис. осіб). Частина з них становлять інваліди внаслідок різних захворювань, які фактично виживають за рахунок пенсій і фінансової допомоги, однак постійно розширюється контингент прибулих з інших поселень та із за кордону. На нашу думку, це свідчить про те, що роль сільської місцевості пристойного регіону як рекреаційної зони, а також фактичне використання значної частини сільських поселень як привабливих пунктів для поселення в них міських жителів, що вирішили змінити місце реєстрації проживання, постійно підвищується.

Це пояснюється тим, що місцеві працівники, які беруть участь у створенні нової продукції та наданні різних видів послуг, найбільш зацікавлені у збереженні й розширенні існуючих виробництв і пунктів (точок) обслуговування та покращанні соціальних умов життя. Вони та їхні сім'ї — важлива складова демографічного потенціалу села і безпосередньо чи побіжно причетні до відтворення, виховання та професійної підготовки молодого покоління до виходу на сільський ринок праці [4].

Водночас поза сферою аналізу поки що залишилася найбільш проблемна група сільського сектору — зайняте в неформальному секторі економіки сільське населення. Її існування є наслідком структурних дисбалансів на ринку праці, наявності безробіття та бідності серед сільського населення, його недостатньою економічною активністю та низькою мобільністю тощо. Під неформальною економікою прийнято вважати будь-яку економічну діяльність працівників або виробничих одиниць, яка не охоплюється або не повною мірою регулюється чинними інституційно-правовими нормами, а отже, доходи і способи їх отримання перебувають поза межами регулювання держави. Одним із ключових секторів неформальної зайнятості виступають господарства населення, а також сільські жителі на сезонних роботах у первинному виробництві, в торгівлі сезонною

продукцію та виконанні різних будівельних, монтажних і ремонтних робіт у міських поселеннях тощо, однак без відповідного юридичного оформлення трудових відносин [5]. Йдеться про працю сільського населення в економічно активному віці за наймом у неформальному секторі економіки та працю не за наймом у формальному секторі економіки. Оскільки на регіональному рівні відповідна інформація статистичними органами не виокремлюється і не оприлюднюється, то залучимо до аналізу необхідні статистичні дані по Україні, а також спробуємо їх спроєктувати на ситуацію із неформальною зайнятістю сільського населення в неформальному секторі економіки Вінницької області.

Статистичні, розрахункові та експертні дані свідчать про те, що у зайнятості сільського населення області в неформальному секторі економіки відбуваються суттєві зміни, а саме: первинне виробництво, включаючи роботу в господарствах населення, як ключовий сегмент зайнятості економічно активних сільських жителів, поступово і кількісно, і відносно згортає свої роль та значення у неформальній зайнятості населення. Абсолютне зменшення кількості зайнятих у неформальному секторі первинного виробництва Вінницької області становило майже 42 тис. осіб (зменшилось до 33 тис. осіб), а відносно — скоротилося на 27,9 в.п. (до 45,8%). Це свідчить про те, що у сільському секторі області зазначені позитивні процеси відбуваються значно швидше, ніж по Україні: абсолютне скорочення чисельності зайнятих у неформальному секторі первинного виробництва можна вважати незначним — на майже 273 тис. осіб (на 10,6% — до 2,3 млн осіб), однак відносно — навіть збільшилося на 4,3 в.п. (до 62,1%). Отже в Україні на тлі загального скорочення кількості зайнятих у неформальному секторі економіки (майже на 17% за 2005—2020 рр.) роль і значення первинного виробництва, навпаки, дещо підвищилася; первинне виробництво як щодо формальної, так і неформальної зайнятості сільського населення в економічно активному віці відчутно звужує свої роль і значення, а отже, при збереженні цієї тенденції на перспективу можливе подальше скорочення чисельності сільського населення. Зазначимо, що первинне виробництво тут не є ключовим чинником. Отже, ефективним інструментом протидії цьому тренду має бути розширення сфери несільськогосподарської зайнятості в сільській місцевості.

Серед зайнятих у неформальному секторі економіки виділяються: працюючі за наймом (формальна зайнятість у неформальному секторі) і працюючі без найму в неформальному секторі. По сільській місцевості України при абсолютному і відносному зменшенні зайнятих у неформальному секторі діяльності кількість працюючих за наймом збільшилася у півтора рази (до 544 тис. осіб), а частка їх — підвищилася на 16 в.п. (до 27,2%), а працюючих не за наймом — абсолютно скоротилася практично удвічі (до понад 1,45 млн осіб), а частка їх — зменшилася відповідно на 16 в.п. (до 72,8%). Отже, і в неформальному секторі економіки відбуваються позитивні зміни, які, з одного боку, свідчать про помітне звуження його ролі в забезпеченні населення в економічно активному віці місцями прикладання праці, а з іншого про те, що правові відносини дедалі більше охоплюють і цей сегмент зайнятості населення.

Водночас, нині доволі поширилася практика, коли, перебуваючи на заробітках за кордоном, сільське населення накопичило достатній стартовий капітал, і повернувшись на батьківщину з урахуванням набутого досвіду спробує започаткувати власну підприємницьку справу [6]. Частото його перші кроки пов'язані зі створенням дрібних (переважно сімейних) підприємств, але без необхідного юридичного оформлення, з метою виходу та закріплення на місцевих ринках. У тих випадках, коли вони досягли реального успіху, і суб'єкти господарської діяльності поставали перед питанням вибору відповідної організаційно-правової форми легалізації та зверталися до статистичних і податкових органів з метою заснування і реєстрації підприємства й оформлення його як платника податку. Вказані логічні дії сприяють виходу тіньових форм зайнятості сільського населення в економічно активному віці на рівень прозорих і регульованих в інституційно-правовому відношенні, а отже — звуженню ролі неформального сектору економіки та розширенню формального.

Очевидно, що сільське населення за сферою економічної діяльності переважно зайнято у сільськогосподарському виробництві, ефективність якого багато в чому залежить від насичення галузі робочою силою необхідного профілю, високого рівня професійної підготовки і мотивації праці [7]. В умовах ринкової економіки, коли сільськогосподарські підприємства стали самостійними економічними суб'єктами господарювання в конкурентному середовищі, постають нові вимоги до професійного складу робочої сили, рівня їх кваліфікації, результативності праці й відповідальності.

Важливою характеристикою людського капіталу, залученого в сільськогосподарське виробництво, є належність до певної статі [8]. Статева ознака — це суттєва властивість особистості, що визначає можливості розвитку якісних характеристик робочої сили, пов'язаних не тільки із фізичними, але і психологічними особливостями чоловіків і жінок.

Як свідчать результати дослідження, в сільськогосподарських підприємствах Вінницької області робоча сила використовується у таких пропорціях: чоловіча (61,9%) і жіноча (38,1%). Якщо розглядати цю якісну ознаку по окремих кваліфікаційних групах, то можна дійти висновку, що серед керівників і спеціалістів переважають в основному жінки, із часткою 68,2%. У таких професіях, як економісти, бухгалтери у 2020 р. частка жінок становила 93,1%. Така ситуація не сприяє покращенню демографічної ситуації, адже не створює умов для відволікання жінок із виробничого процесу на більш тривалий термін (догляд за дітьми).

Наступною якісною характеристикою є вік працівників. Вважається, що молодь швидше приймає оперативні рішення, керуючись тільки першими враженнями, хоча з віком ця здатність втрачається. З роками працівники накопичують професійну майстерність, але одночасно з цим втрачають необхідні в ринковій економіці мобільність і схильність до нововведень. Не випадково найбільш продуктивними вважаються працівники віком від 20 до 40 років [9].

Притік молодих фахівців у сільськогосподарські підприємства Вінницької області вкрай низький, що підтверджує віковий склад керівників і спеціалістів. За нашими дослідженнями, у 2020 р. частка працівників у віці до 30 років знизилася на 0,3 в.п. — до рівня 2013 р.,

а керівників і фахівців передпенсійного і пенсійного віку збільшився на 5,7 в.п. до того ж року. Серед фахівців середньої ланки частка працівників до 30 років у 2020 р. становила 14,0%, що вище рівня 2013 р. на 3,2 в.п. (особливо серед агрономів і економістів на 8 і 6,7 в.п. відповідно). Окрім того, частка працівників пенсійного віку в 2020 р. збільшилася на 6,4% до рівня 2013 року.

ВИСНОВКИ

Вирішення проблеми забезпечення сільського господарства робочою силою можливо тільки за рахунок підвищення рівня продуктивності праці, застосування новітніх технологій і систем механізації, організації виробництва, використання досягнень науки і техніки. У зв'язку з цим зростає попит на працівників із високим рівнем професійної підготовки.

Очевидно, що важливість професійно-кваліфікаційного чинника формування робочої сили зумовлена розвитком науково-технічного прогресу, який висуває підвищені вимоги до працівників, їхніх знань, фахової підготовки. Якісні зміни, які відбуваються в матеріально-технічній базі сільськогосподарських підприємств, вимагають від працівника гнучкості, здатності орієнтуватися у всій виробничій системі, швидко освоювати нову техніку, без особливих ускладнень переходити до управління нею. Він має бути готовим до швидкого оновлення своїх професійних знань і умінь. Висока ефективність сільськогосподарського виробництва залежить не тільки від науково-технічного прогресу, але й від того, якою мірою досягнутий рівень науки, досвіду, знань, навичок став надбанням кожного працівника суб'єкта господарювання у сфері агробізнесу.

Молоді спеціалісти не мають бажання займатися тяжкою, монотонною і низькооплачуваною працею. Вони бажать здійснювати інтелектуальну, порівняно легку, престижну, високооплачувану трудову діяльність. Сільська праця для молодих фахівців стане привабливою за умови, що вона буде досить високо механізованою, електрифікованою, автоматизованою, мотивованою і виконуватиметься у комфортному для працівника середовищі.

Література:

1. Варченко О.М., Свиноус І.В., Понедільчук Т.В. Розвиток підприємництва на базі особистих селянських господарств як засіб покращення якісної складової людського капіталу сільських територій. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2021 Вип 16. Т. 2. С. 114—125
2. Могильний О. М., Патица Н. І., Грищенко О. Ю. Вплив карантинних обмежень, пов'язаних із COVID-19, на ринок праці та зайнятість у сільській місцевості. Економіка АПК. 2021. № 4. С. 51—67.
3. Бондаревська К. Зайнятість сільського населення в сучасних умовах. Науковий вісник [Одеського національного економічного університету]. 2015. № 10. С. 19—32.
4. Калініна С. П., Ланська С. П. Зайнятість сільського населення: проблеми і виклики на сучасному етапі економічного розвитку України. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка. 2019. Вип. 17. С. 11—18.
5. Нежид Ю. С. Зайнятість в аграрному секторі економіки: економічна сутність та чинники формування.

Проблеми системного підходу в економіці. 2019. Вип. 4 (1). С. 65—70.

6. Токарчук Д. М. Зайнятість сільського населення та диверсифікація сільської економіки як шлях до покращення її стану. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 12. С. 68—79.

7. Джегур Г. Зайнятість і безробіття сільського населення: сучасні тренди та інструменти їх згладжування. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2016. Вип. 42 (1). С. 71—81.

8. Біттер О., Назаркевич М. Зайнятість як основа підвищення рівня життя сільського населення. Аграрна економіка. 2016. Т.9, № 1—2. С. 18—26.

9. Воловик Л. М. Зайнятість та проблеми безробіття населення як важливий чинник розвитку сільських територій України (на прикладі Згурівського району Київської області). Економічний вісник університету. 2017. Вип. 32 (1). С. 45—51.

References:

1. Varchenko, O.M. Svyynous, I.V. and Ponedil'chuk, T.V. (2021), "Development of entrepreneurship on the basis of personal farms as a means of improving the quality of human capital in rural areas", *Aktual'ni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, vol. 16, no. 2, pp. 114—125.
 2. Mohyl'nyj, O.M. Patyka, N.I. and Hryshchenko, O.Yu. (2021), "Impact of quarantine restrictions related to COVID-19 on the labor market and rural employment", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 51—67.
 3. Bondarevs'ka, K. (2015), "Employment of the rural population in modern conditions", *Naukovyj visnyk Odes'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu*, vol. 10, pp. 19—32.
 4. Kalinina, S.P. and Lans'ka, S.P. (2019), "Employment of the rural population: problems and challenges at the present stage of economic development of Ukraine", *Visnyk Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu. Serii: Ekonomika*, vol. 17, pp. 11—18.
 5. Nezhyd, Yu.S. (2019), "Employment in the agricultural sector of the economy: the economic essence and factors of formation", *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*, vol. 4 (1), pp. 65—70.
 6. Tokarchuk, D.M. (2017), "Employment of the rural population and diversification of the rural economy as a way to improve its condition", *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky*, vol. 12, pp. 68—79.
 7. Dzhehur, H. (2016), "Employment and unemployment of the rural population: current trends and tools to smooth them", *Zbirnyk naukovykh prats' Cherkas'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky*, vol. 42 (1), pp. 71—81.
 8. Bitter, O. and Nazarkevych, M. (2016), "Employment as a basis for improving the living standards of the rural population", *Ahrarna ekonomika*, vol. 9, no. 1—2, pp. 18—26.
 9. Volovyk, L.M. (2017), "Employment and unemployment problems as an important factor in the development of rural areas of Ukraine (on the example of Zhuriv district of Kyiv region)", *Ekonomichnyj visnyk universytetu*, vol. 32 (1), pp. 45—51.
- Стаття надійшла до редакції 09.05.2022 р.*

УДК 338.432.01(477):658.589

Б. В. Хахула,
доктор філософії в галузі економіки, доцент кафедри менеджменту
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0003-4286-2381

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.55

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

B. Khakhula,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management,
Bila Tserkva National Agrarian University

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF INNOVATIVE ACTIVITY DEVELOPMENT IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

Стаття присвячена теоретичним засадам розвитку інноваційної діяльності в аграрному секторі України. Особливістю сучасного періоду розвитку всіх галузей та сфер агропромислового виробництва є необхідність прискорення науково-технічного прогресу на основі інноваційних процесів, що дозволяють вести безперервне оновлення виробництва на базі освоєння досягнень науки, техніки та передового досвіду. Світовий досвід показує, що інноваційні процеси, як правило, не лише заохочуються, а й регулюються державою шляхом формування відповідної політики та планомірної організації інноваційної діяльності.

Інноваційний процес пов'язаний із створенням, освоєнням та поширенням інновацій. Це процес, у рамках якого виробники інновацій з метою отримання прибутку створюють та просувають нововведення до їх споживачів. Починається він із появи ідеї та закінчується її комерційною реалізацією.

Стосовно сільськогосподарського виробництва, то під інноваційною діяльністю слід розуміти сукупність послідовно здійснюваних дій щодо створення нової чи покращеної сільськогосподарської продукції, нової чи покращеної продукції її переробки, чи вдосконаленої технології й організації їх виробництва на основі використання результатів наукових досліджень та розробок чи передового виробничого досвіду.

Постійне та безперервне здійснення інноваційної діяльності в аграрному секторі України зумовлює формування інноваційного процесу, який закономірно та послідовно чергується й постає як система конкретних заходів щодо проведення наукових досліджень та розробок, створення інновацій й освоєння їх безпосередньо в агропромисловому виробництві.

Вважаємо, що інноваційна політика в сільському господарстві — це частина аграрної політики держави, спрямована на розвиток інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві, яка формується та реалізується у галузі з метою забезпечення її інноваційного розвитку. Вважаємо, що відношення держави до інноваційної політики та її реалізації повинно бути зафіксоване в інноваційній доктрині.

Таким чином, стосовно аграрного сектору України організаційно-економічна сутність інноваційних процесів пов'язана з цілями та завданнями їх розвитку, які полягають у постійному організаційно-економічному, технічному та технологічному оновленні сільськогосподарського виробництва, спрямованого на його удосконалення з урахуванням досягнень науки, техніки та світового досвіду. Кінцевою метою інноваційного розвитку галузі є формування аграрної економіки інноваційного типу.

The paper deals with the theoretical foundations of innovation development in the agricultural sector of Ukraine. The need to accelerate scientific and technological progress based on innovative processes is a typical feature of the current development of all sectors of agro-industrial production since it provides continuous renewal of production based on the science progress, technology and best practices. World experience shows that innovation processes are not just encouraged by the state but they are regulated through the formation of appropriate policies and systematic innovation activity organization.

The innovation process is related to, development, implementation and sharing innovations. Innovations producers develop and promote innovations to their consumers in order to make a profit. This process begins with the emergence of the idea and ends with its commercial implementation.

In agricultural production, innovation should be considered as a set of consistent actions aimed to create new or improved agricultural products, new or improved processing technology and organization of their production based on the results of research and development or best practices.

Constant and continuous implementation of innovation in the agricultural sector of Ukraine contributes to the formation of the innovation process, which naturally and consistently alternates and works as a system of specific measures for innovations research and development and their further direct implementation in agro-industrial production.

We believe that the innovation policy in agriculture makes a part of the national agricultural policy aimed at the development of innovative activities in agro-industrial production. It is formed and implemented in the industry to ensure its innovative development. We believe that the attitude of the state to innovation policy and its implementation should be enshrined in the doctrine of innovation.

Therefore, the organizational and economic essence of innovation processes in the agricultural sector of Ukraine is related to the goals and objectives of their development. These imply constant organizational and economic, technical and technological renewal of agricultural production aimed at its improvement considering science, technology and world experience. Formation of innovative agrarian economy is the ultimate goal of innovative development of the industry.

Ключові слова: інновація, аграрний сектор, сільськогосподарське виробництво, інноваційна діяльність, інноваційна політика.

Key words: innovation, agricultural sector, agricultural production, innovation activity, innovation policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Особливістю сучасного періоду розвитку галузей аграрного сектору економіки України є необхідність прискорення науково-технічного прогресу на основі інноваційних процесів, що дозволяють вести безперервне відтворення виробного потенціалу суб'єктів підприємницької діяльності в сфері агробізнесу на основі освоєння досягнень науки, техніки та передового досвіду господарювання. Світовий досвід свідчить, що інноваційні процеси, як правило, не лише заохочуються, а й регулюються державою шляхом формування відповідної політики та організації інноваційної діяльності.

Необхідність активізації інноваційної діяльності у всіх сферах народного господарства передбачається у шляхом прийняття відповідних нормативних актів державних та міждержавних інституцій. Саме завдяки їм відбувається упорядкування розвитку інноваційних про-

цесів в галузях та сферах народного господарства країни з обов'язковим врахуванням їх організаційно-економічних, технічних, технологічних та інших особливостей. Тільки за цих умов розробка та реалізація засад інноваційної політики дозволять досягти суб'єктам господарювання позитивного значення ведення виробничо-господарської діяльності та позитивно впливати на розвиток економіки країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вивчення інновацій, як чинника розвитку матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств були предметом досліджень таких вчених, як Я. Дворнікевич, М.П. Дідківський, Я. Змія, М.М. Ільчук, В.Б. Ковальов, Р.І. Рудик, А.В. Проценко, Т.Ю. Приймачук, З. Самон, Ю.І. Савченко та ін. Проте складність проблеми й відсутність істотних зрушень в її розв'язанні в Україні потребують подальших наукових розробок.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є на основі узагальнення досліджень науковців розробити теоретичні підходи до здійснення інноваційної діяльності в аграрному секторі України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Як свідчить досвід економічно розвинених країн світу, що підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва досягається переважно за рахунок активізації інноваційної діяльності. Кінцевим результатом її є створення інновацій та впровадження їх у технологічний процес, що сприятиме системному та прискореному організаційно-економічному, технічному та технологічному розширеному відтворенні матеріального-технічного бази суб'єктів господарської діяльності в сфері агробізнесу та буде сприяти підвищенню ефективності виробничо-господарської діяльності.

Необхідно зазначити, що поступальний розвиток вищезазначених процесів в аграрному секторі економіки країни поки що не спостерігається, що викликано несприятливою макроекономічною ситуацією, у тому числі й у науково-технічній сфері галузі, що у поєднанні з надзвичайно низькими інвестиційними можливостями сільськогосподарських товаровиробників суттєво обмежує умови для активізації інноваційної діяльності. Так, Україна, маючи значні природні ресурси, зокрема сільськогосподарські угіддя, виробляє найменші обсяги сільськогосподарської продукції в розрахунку на душу населення порівняно з іншими країнами світу за винятком Молдавії та Грузії. При цьому частка у структурі виробництва валового внутрішнього продукту (ВВП) є однією із найвищих і становить 10 %. Це вимагає запровадження дієвих інструментів державної політики стосовно до аграрного сектору України з метою повного використання можливостей галузі.

Передовий досвід провідних вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та дослідження науковців свідчать про те, що подальший розвиток інноваційних процесів в аграрному секторі економіки неможливий без глибокого та всебічного аналізу сучасного стану інноваційної діяльності галузі, який дозволив би дати оцінку та розробити реальну інноваційну політику, активна реалізація якої дозволить забезпечити науково-технічний прогрес у сільськогосподарському виробництві [1]. В даному випадку виникає необхідність до формування теоретичних засад здійснення інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Нині в науковому середовищі виникають дискусії щодо тлумачення термінологічного апарату інноваційної діяльності під якою розуміється сукупність дій щодо створення інновацій на основі наукових досліджень та розробок та освоєння їх безпосередньо у виробництві. Відповідно до цього, термін "інновація" у економічній літературі інтерпретується як перетворення потенційного науково-технічного прогресу на реальний та має втілення у нових продуктах та технологіях. В Україні застосування цього терміну протягом багатьох років використовувалося в процесі проведення економічних досліджень розвитку науково-технічного прогресу. Термін "інновація" найактивніше став використовував-

ся в тісному поєднанні з поняттями "інноваційна діяльність", "інноваційний процес", тощо.

Методологія системного, статистичного обстеження створення та впровадження інновацій базується на основі міжнародних стандартів в сфері управління інноваційною діяльністю, що функціонує в світовій практиці як Керівництво Фраскаті.

Остання редакція прийнято 1993 р. і в ній містяться основні поняття про інновацію. Так, відповідно до міжнародних стандартів інновація визначається як кінцевий результат інноваційної діяльності, який отримав втілення у вигляді нового або вдосконаленого продукту, впровадженого на ринку, нового або вдосконаленого технологічного процесу, що використовується у практичній діяльності.

В середовищі науковців не має одностайної думки щодо трактування поняття "інновація". Так, деякі вчені вважають, що інновація — це суспільно-економічний процес, який через практичне використання ідей та винаходів призводить до створення кращих за властивостями виробів та технологій з отриманням вигоди та додаткового доходу [2].

Група науковців (Дубина М., Садчикова І., Чийпеш Н.) трактує поняття "інноваційний процес" залежно від об'єкта та предмета дослідження [3]. В перше найповнішу характеристику інноваційних процесів ввів у економічну науку І. Шумпетер у роботі "Теорія економічного розвитку" (1911р.). На той час ще не йшлося про інновації, йшлося про "нові комбінації" змін у розвитку. І. Шумпетер трактує нововведення, як нову науково-організаційну комбінацію виробничих факторів, мотивовану підприємницьким духом [4]. У внутрішній логіці нововведень — новий момент динамізації економічного розвитку. С. О. Єрмак визначає інновацію як процес, у якому винахід чи ідея набуває економічного змісту [5]. І. В. Бутирська вважає, що інновація — це такий суспільно техніко-економічний процес, який через практичне використання ідей і винаходів призводить до створення кращих за своїми властивостями виробів і технологій, і якщо інновація орієнтована на економічну вигоду (прибуток), її поява на ринку може принести додатковий прибуток [6].

В своїх дослідженнях деякі науковці розуміють під інновацією щось "краще, ніж існував до неї, щось ефективніше та має лише позитивний результат". Так, О. Л. Богашко під інновацією розуміє результат творчої діяльності, спрямованої на розробку, створення та розповсюдження нових видів виробів, технологій, запровадження нових організаційних форм, тощо [7].

Інноваціями є, на думку Х. П. Данилків, певні технічні, організаційні, економічні та управлінські зміни, відмінні від існуючих, які мають практичне застосування [8]. Вони можуть бути відомі та використовуватися на інших підприємствах, де вони ще не освоєні, їхнє впровадження є новим. Інновація перебуває, з одного боку, у суперечності з консервативним, спрямованим на збереження існуючого становища, з іншого боку, спрямована в межах стратегії змін на значне підвищення техніко-економічної діяльності суб'єкта господарювання.

Інноваційний процес пов'язаний із створенням, освоєнням та поширенням інновацій. Це процес, в рамках якого виробники інновацій з метою отримання позитив-

ного фінансового результату створюють та просувають нововведення до їх споживачів. Починається він із появи ідеї та закінчується її комерційною реалізацією.

До основних етапів інноваційного процесу можна віднести:

аналітичні дослідження проблем (пошук рішень та формування ідей у вигляді концепцій, вибір пріоритетних НДР);

розробка НДР та передпроектних пропозицій; розробка проектів розвитку (підготовка до освоєння науково-технічних розробок у виробництві);

реалізація проектів розвитку (організація виробництва та система розподілу продукції).

Для проходження продукту розумової праці від одного інноваційного етапу до іншого необхідно долати опір, пов'язаний, по-перше, з різним рівнем знань та, по-друге, з технологічним розривом між освоєнням та новими технологіями, тобто. необхідно витратити додаткові зусилля (мотивація, стимулювання) для підвищення рівня знань та професійних навичок.

Створення та тиражування інновацій пов'язано не тільки з рівнем розвитку науки, але й зі здатністю виробництва сприймати її досягнення, для цього необхідні певні стимули, що спонукають людей створювати та запроваджувати інновацію в дію, фінансові ресурси, сприятливі соціальні умови тощо. що залежить від суспільства, рівня розвитку, його орієнтації на науково-технічний прогрес. Якщо орієнтація позитивна, суспільство формує інноваційну систему. Вона включає всі компоненти структури інноваційного процесу, у тому числі його інфраструктуру, забезпечуючи їх взаємодію. З метою формування інноваційної системи в Україні необхідне ретельне відпрацювання структури інноваційного процесу, де основними складовими повинні стати: великі суб'єкти підприємницької діяльності, здатні вкласти значні фінансові ресурси в розвиток досліджень та розробок, доводити їх результати до серійного виробництва, модернізувати обладнання тощо; малий інноваційний бізнес із специфічними формами його фінансування (ризиковий капітал), організації обслуговування; держава з її законодавчою базою, науково-технічною політикою, спрямованою на регулювання та стимулювання інноваційного процесу з використанням правових, економічних, організаційних засобів; ринок нових технологій, що забезпечує інноваційній системі зворотний зв'язок та попит на інноваційну продукцію.

Вважаємо, що розвиток інноваційних процесів визначається низкою чинників, як: політичне становище в країні; кон'юнктура товарних та фінансових ринків та інноваційним кліматом у країні; розвиненістю ринкової інфраструктури; національною науковою, інноваційною та структурно-технологічною політикою. Події, які спричинені війною з Росією викличуть зниження інвестицій в матеріальне виробництво, зокрема в її технологічне переозброєння, що викликано в першу чергу проявом цілої низки інвестиційних ризиків.

Але, при цьому необхідно відзначити, що нині відбувається масове переміщення виробничих потужностей суб'єктів підприємницької діяльності в західні області України, що на нашу думку буде формувати певних поштовх до фінансування інноваційних розробок, зокрема вітчизняних і їх впровадження у виробництво. Так,

переорієнтація частини сільськогосподарських товаровиробників на вирощування овочів буде сприяти залученню інвестицій в вищезазначену галузь, зокрема в придбання вхідних матеріальних ресурсів.

Останнім часом потік іноземних технологій у Україну пригнічує розвиток національної інноваційної політики та прикладної науки, створює реальну небезпеку виникнення технологічної залежності від зарубіжних розробок. Практично країна нині переживає глибоку інноваційну кризу. Головним протиріччям, що породжує цю кризу, і те, що, з одного боку, перехід до вільного підприємництва, створення конкурентного середовища, орієнтація на запити споживачів, що має стимулювати інноваційну діяльність, технологічні нововведення, реалізацію науково-технічних та інших інновацій. З іншого боку, економічна нестабільність, зниження інвестиційної активності, соціальна напруга у суспільстві дезорганізують інноваційний процес. Так, За 2021 рік вітчизняні суб'єкти підприємницької діяльності в сфері агробізнесу здійснили придбання зарубіжних сільськогосподарських товаровиробників 21,8 тис. т насіння зернових, 25,8 тис. т насіння олійних культур, 740 т насіння цукрових буряків та 1524 т насіння овочів на загальну суму 419,5 млн дол. США, що у 16 разів більше за обсяги експорту вітчизняного насіння. При цьому необхідно відзначити, що більшість вітчизняних сільськогосподарських підприємств використовують посівний матеріал іноземної селекції. Проте, розробки українських селекціонерів по якісним параметрам не поступаються зарубіжним. Основна причина на нашу думку полягає в тому, що насіннєвий матеріал є складовою технологій вирощування сільськогосподарських культур.

Слід зазначити, що у країні є потужне фундаментальне і технологічне підґрунтя, унікальна науково-виробнича база і висококваліфіковані кадри, але при цьому має вкрай слабку орієнтацію інноваційного потенціалу на реалізацію наукових досягнень у виробництві та інших сферах діяльності. Інноваційна криза проявляється у різкому зниженні рівня керованості процесом створення та реалізації нововведень, у згортанні діяльності дослідницьких колективів. Істотно знизилася інноваційна активність, яка кількісно виражається показником частки суб'єктів господарювання, що здійснюють розробку та використання нововведень. Необхідно зазначити, що найближчим часом не очікується суттєвого зростання інноваційної активності. Дана обставина викликає, по-перше, скороченням інноваційного потенціалу та пов'язаних із ним видів діяльності, як наслідок суттєвого скорочення фінансування витрат державного бюджету на проведення наукових досліджень; по-друге, зниженням обсягів фінансування фундаментальних досліджень, зумовило закриття наукових установ, ліквідацію галузевих фондів підтримки науки [9]. Як свідчать аналіз останніх законодавчих ініціатив був проведений секвестр Державного бюджету, що призвів до суттєвого скорочення фінансування наукових досліджень як вищими навчальними закладами так і науководослідними установами галузевих академій.

Вважаємо, що інноваційний процес виникає тоді, коли відбувається передача інформації та її матеріальних втілень із сфери НДДКР у виробництво, причому результати цього процесу знаходять свого споживача,

тобто НДДКР, виробництво та споживання є основними та базовими елементами структури інноваційного процесу. Кожен її компонент виконує певну функцію: у сфері НДР інновація створюється, у виробництві — тиражується і потім переміщується у сфері виробничого чи невиробничого споживання, де реалізуються її якісні характеристики. Зі сфери споживання надходить зворотна інформація про якість продукції, її переваги і недоліки, а також відповідні запити на продукти інноваційної діяльності. Інноваційний процес відбувається у звичному порядку, коли відбувається рух потоків в прямому та зворотному напрямках і кожен компонент інноваційної структури відповідає своєму призначенню.

В практичній діяльності розрізняють три логічні форми інноваційного процесу:

проста, внутрішньоорганізаційна (натуральна), передбачає створення та використання нововведень всередині однієї і тієї ж суб'єкта господарювання і в цьому випадку нововведення не приймає безпосередньо товарної форми;

проста міжорганізаційна (товарна) передбачає створення інноваційного продукту, як об'єкта купівлі-продажу.

розширений проявляється у створенні нових виробників нововведення, у порушенні монополії виробника-піонера, що сприяє (через взаємну конкуренцію) удосконаленню споживчих властивостей продукції, що випускається.

В умовах товарного інноваційного процесу діють як мінімум два суб'єкти господарювання: виробник (творець) і споживач (користувач) нововведення. Якщо нововведення — технологічний процес, його виробник і споживач можуть поєднутися в одному суб'єкті господарювання.

Наведені вище поняття інновації та інноваційного процесу носять загальний характер і розкривають основні цілі, завдання та принципи організації інноваційної діяльності загалом у всьому народному господарстві країни та сільському господарстві зокрема.

Їх недоліком є те, що вони не відображають особливостей різних галузей та сфер народного господарства, що не дає можливості визначити властиві конкретній галузі чи сфері інноваційні пріоритети, що сприяють формуванню середовища проживання та умов для стимулювання та розвитку інноваційної діяльності. Ця обставина потребує конкретної прив'язки сукупного понятійного апарату, пов'язаного з розвитком інноваційних процесів та здійсненням інноваційної діяльності до особливостей вітчизняного сільськогосподарського виробництва.

Стосовно аграрного сектору економіки, інноваційну діяльність слід розуміти як сукупність послідовно здійснюваних дій щодо створення нової чи покращеної сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, удосконаленої технології та організації їх виробництва на основі використання результатів наукових досліджень та розробок чи передового виробничого досвіду зарубіжних та вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників.

Постійне та безперервне здійснення інноваційної діяльності в сільськогосподарському виробництві зумовлює формування інноваційного процесу, який постає

як закономірно та послідовно чергується система конкретних заходів щодо проведення наукових досліджень та розробок, створення інновацій та освоєння їх безпосередньо технологічному процесі суб'єктів підприємницької діяльності в сфері агро бізнесу.

Інновація, інноваційна діяльність, інноваційний процес є ключовими термінами. Крім них, практика розвитку інноваційного процесу, характер інноваційної діяльності зумовили появу багатьох інших термінів стосовно особливостей сільськогосподарського виробництва:

Інноваційна політика в сільськогосподарському виробництві — частина аграрної політики держави, спрямована на розвиток інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві, яка формується та реалізується у галузі з метою забезпечення її інноваційного розвитку.

Інноваційний потенціал аграрного сектору (держави, адміністративно-територіального утворення, суб'єкта господарювання) — сукупність матеріальні, фінансові, інтелектуальні, науково-технічні чи інші ресурси, необхідні реалізації інноваційної діяльності в сільськогосподарському виробництві. Інноваційна активність — ступінь готовності, прагнення та темпи переходу підприємств чи регіонів до інноваційної моделі виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки.

Інноваційний проект — економічний документ, що визначає конкретний перехід до розробки та освоєння (або лише освоєння) інновацій в сільськогосподарському виробництві, погоджений за обсягами фінансування та термінами виконання.

Інноваційна програма — комплекс інноваційних проектів та заходів щодо їх реалізації, узгоджених за ресурсами та термінами виконання, що забезпечують ефективність вирішення завдань щодо освоєння та розповсюдження нових видів продукції, технологій, прийомів тощо. у агропромисловому виробництві.

Інноваційна сприйнятливість — здатність підприємства чи окремих фізичних осіб швидко освоювати інновації у процесі виробництва сільськогосподарської продукції або продуктів її переробки.

ВИСНОВКИ

Проголошення ставлення держави до інноваційної політики та її реалізації може бути зафіксоване в інноваційній доктрині. При визначенні ступеня розвитку інноваційної діяльності застосовують такі терміни як інноваційна економіка, інноваційна сфера, інноваційна інфраструктура, при виборі методів фінансування — інноваційні фонди, інноваційно-інвестиційний процес, інноваційно-інвестиційна інфраструктура і т.д.

Таким чином, стосовно аграрного сектору України організаційно-економічна сутність інноваційних процесів пов'язана з цілями та завданнями їх розвитку, які полягають у постійному організаційно-економічному, технічному та технологічному оновленні сільськогосподарського виробництва, спрямованому на його вдосконалення з урахуванням досягнень науки, техніки та світового досвіду. Кінцевою метою інноваційного розвитку галузі є формування аграрної економіки інноваційного типу.

Література:

1. Свиноус І. В. Інноваційне забезпечення інтенсивного розвитку свинарства. Інноваційна економіка. 2014. № 3. С. 284—285.
2. Марченко О. І., Саєнко Я. П. Огляд підходів до визначення поняття "інновація". Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 10 (2). С. 17—21.
3. Дубина М., Садчикова І., Чийпеш Н. Концептуальні положення розгляду сутності дефініцій "інновація", "фінансова інновація" та "кредитна інновація". Проблеми і перспективи економіки та управління. 2019. № 4. С. 320—333.
4. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Й. А. Шумпетер; пер. з англ. В. Старка. К.: Вид. дім "Києво-Могилян. акад.", 2011. 242 с.
5. Єрмак С. О. Дослідження економічного змісту поняття "інновація". Економіка. Фінанси. Право. 2017. № 8. С. 42—46.
6. Бутирська І. В. Еволюція теоретичних підходів до управління інноваціями. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2018. Вип. 1—2. С. 172—178.
7. Богашко О. Л. Економічний зміст поняття "інновація" у науці, техніці, технологіях та організаціях. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. 2013. Вип. 3. С. 11—15.
8. Данилків Х. П. Еволюційний розвиток поглядів вчених на поняття "інновація". Молодий вчений. 2015. № 2 (6). С. 1028—1031.
9. Сімахова А. О. Теоретичне обґрунтування підходів до сутності категорії "інновація". Європейський вектор економічного розвитку. Економічні науки. 2013. № 1. С. 159—165.
10. Корнук О. В. Необхідність розмежування категорій "інновація" та "інновація підприємства". Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 24. С. 31—37.

References:

1. Svynous, I.V. (2014), "Innovative support of intensive development of pig breeding", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 3, pp. 284—285.
2. Marchenko, O.I. and Saienko, Ya.P. (2016), "Review of approaches to the definition of "innovation"", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo*, vol. 10 (2), pp. 17—21.
3. Dubyna, M. Sadchykova, I. and Chyjpeshe, N. (2019), "Conceptual provisions for considering the essence of the definitions of "innovation", "financial innovation" and "credit innovation"", *Problemy i perspektivy ekonomiky ta upravlinnia*, vol. 4, pp. 320—333.
4. Shumpeter, J.A. (2011), *Teoriia ekonomichnoho rozvytku: Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsykladu* [Theory of Economic Development: A Study of Profit, Capital, Credit, Interest, and the Economic Cycle], *Vyd. dim "Kyievo-Mohyl. akad."*, Kyiv, Ukraine.
5. Yermak, S.O. (2017), "Research of the economic meaning of the concept of "innovation"", *Ekonomika. Finansy. Pravo*, vol. 8, pp. 42—46.

6. Butyrs'ka, I.V. (2018), "Evolution of theoretical approaches to innovation management", *Visnyk Chernivets'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky*, vol. 1—2, pp. 172—178.

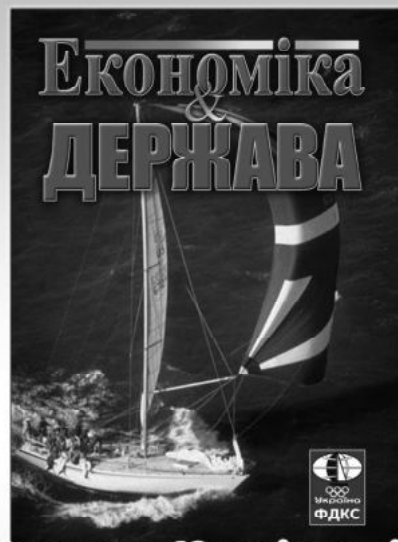
7. Bohashko, O.L. (2013), "Economic meaning of the concept of "innovation" in science, technology, technology and organizations", *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky*, vol. 3, pp. 11—15.

8. Danykiv, Kh.P. (2015), "Evolutionary development of scientists' views on the concept of "innovation"", *Molodyj vchenyj*, vol. 2 (6), pp. 1028—1031.

9. Simakhova, A.O. (2013), "Theoretical substantiation of approaches to the essence of the category "innovation"", *Yevropejs'kyj vektor ekonomichnoho rozvytku. Ekonomichni nauky*, vol. 1, pp. 159—165.

10. Kornukh, O.V. (2013), "The need for differentiation of categories of "innovation" and "innovation enterprise", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 24, pp. 31—37. *Стаття надійшла до редакції 16.05.2022 р.*

Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності – **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 336.41

*Н. В. Волкова,**к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва і права,
Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава
ORCID ID: 0000-0002-8374-1546**А. С. Олійник,**к. е. н., старший викладач кафедри менеджменту ім. І.А. Маркіної,
Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава
ORCID ID: 0000-0002-0274-5204**А. Б. Михайлова,**здобувач вищої освіти спеціальності "Менеджмент",
Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава
ORCID ID: 0000-0003-1506-1300**Я. С. Кремпоха,**здобувач вищої освіти спеціальності "Публічне управління та адміністрування",
Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава
ORCID ID: 0000-0002-8036-9961**А. М. Черепанова,**здобувач вищої освіти спеціальності "Менеджмент",
Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава
ORCID ID: 0000-0002-8095-6779*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.61

ЕФЕКТИВНЕ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ — ЗАПОРУКА ЗМЕНШЕННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ

N. Volkova,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Law, Poltava State Agrarian University, Poltava

A. Oliinyk,

PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Management named after I.A. Markina, Poltava State Agrarian University, Poltava

A. Mykhailova,

Applicant for higher education specialty Management, Poltava State Agrarian University, Poltava

Ya. Krempekha,

Applicant for higher education specialty Public Administration, Poltava State Agrarian University, Poltava

A. Cherepanova,

Applicant for higher education specialty Management, Poltava State Agrarian University, Poltava

EFFECTIVE PERSONNEL MANAGEMENT — GUARANTEE OF REDUCING CONFLICTS OF INTEREST

Зазначено, що ефективне управління персоналом особливо вагоме у сучасних умовах глобальної конкуренції і стрімкого науково-технічного прогресу. Доведено, що ефективність управління персоналом слід розуміти як рівень якості, корисності управління людськими ресурсами та здатність функціонування трійстого ефекту у вигляді економічної вигоди для підприємства, удосконалення організації виробництва і соціальної вигоди для співробітників. Досліджено, що визначальним чинником економічної ефективності управління персоналом є, перш за все, діагностика якісних характеристик працівників та загального рівня управління. Акцен-

товано, що організаційна ефективність управління персоналом досягається щоденною наполегливою роботою. Проаналізовано, що соціальна ефективність управління персоналом відображає аспекти привабливості чи непривабливості роботи, задоволеності чи незадоволеності трудового колективу у широкому аспекті. З'ясовано, що конфлікт інтересів є передумовою, причиною подальшого скоєння злочину або адміністративного правопорушення, а врегулювання конфлікту інтересів — мірою запобігання вчиненню правопорушень. Доведено, що вирішальне значення для формування сприятливого соціально-психологічного клімату мають соціально-економічні й політичні умови життєдіяльності організації (колективу).

It is noted that effective personnel management is especially important in today's global competition and rapid scientific and technological progress. In particular, increasing the efficiency of personnel management has a positive effect on the effectiveness of equipment, machinery, timeliness of work, and as a result — the maximum volume of production, minimizing its cost, profitability and profit. It is proved that the effectiveness of personnel management should be understood as the level of quality, usefulness of human resources management and the ability to operate triple effect in the form of economic benefits for the enterprise, improving production organization and social benefits for employees. It is investigated that the determining factor of economic efficiency of personnel management is, first of all, diagnostics of qualitative characteristics of employees and the general level of management. It is emphasized that the organizational efficiency of personnel management is achieved by daily hard work. It is analyzed that the social effectiveness of personnel management reflects the aspects of attractiveness or unattractiveness of work, satisfaction or dissatisfaction of the workforce in a broad sense. Conflict of interest has been found to be a prerequisite for further criminal or administrative offenses, and conflict of interest is a precaution to prevent offenses. The severity of the conflict of interest depends on the socio-psychological characteristics, as well as on the situation that requires immediate action by management. Diagnosis of the socio-psychological climate of the team, the implementation of recommendations for its improvement is a comprehensive tool that can harmonize limitations and complications in the process of activities, stop the generation of negative emotions, prevent overexertion of physical and mental functions, and prevent conflicts of interest. Socio-psychological climate is the predominant and relatively stable spiritual atmosphere, which is manifested in the attitude of employees to each other and to the common cause. It is proved that the socio-economic and political living conditions of the organization (team) are crucial for the formation of a favorable socio-psychological climate. Creating a favorable climate is not only a responsible but also a creative task that requires an understanding of its nature and regulatory means, as well as the ability to anticipate what may arise in the team.

Ключові слова: управління персоналом, блоки персоналу, економічна ефективність, соціальна ефективність, організаційна ефективність, соціально-психологічний клімат, конфлікт інтересів.

Key words: personnel management, personnel units, economic efficiency, social efficiency, organizational efficiency, socio-psychological climate, conflict of interest.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Основною метою підвищення ефективності управління персоналом є формування сприятливого організаційно-психологічного клімату за рахунок виявлення та зняття соціальної напруги колективу. Колектив — ланка конфліктів інтересів, врегулювання яких відіграє подвійну роль в управлінні. Вони можуть руйнувати, зменшувати ефективність управління, але також, у дея-

ких випадках, можуть бути позитивними. Конфлікти інтересів показують приховані, негативні процеси, реальне існування відмінностей і тенденція до їх зміни, невидимі перешкоди. Їхній можливий позитивний ефект полягає не тільки в "здійсненні" інформації, а й у можливості інновації. З деякими конфліктами потрібно боротися, а деякі — провокувати.

Конфлікт інтересів є дуже тонкою річчю і вимагає мистецтва управління, маневрування в ситуаціях, чіткого бачення результату. Коли конфлікт інтересів виходить з-під контролю, він може призвести до конфрон-

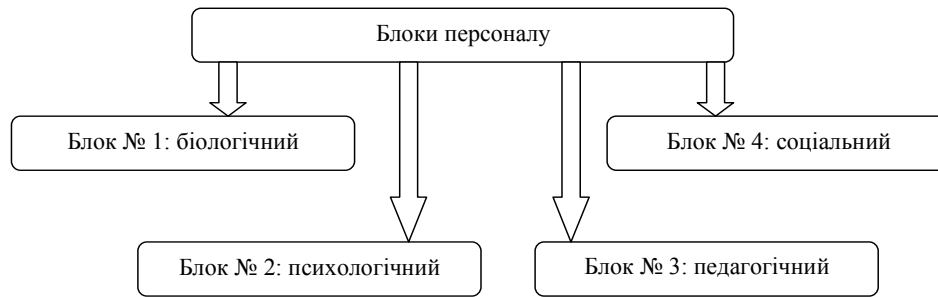

Рис. 1. Основні блоки персоналу

Джерело: [6: 9].

тації (коли організації або учасники мікро- чи макрокоманд перестають співпрацювати та спілкуватися один з одним). Зрештою, така ситуація розділення може призвести до значних проблем. У деяких випадках конфлікти інтересів є корисними, їх керівники свідомо провокують.

Усвідомлення причин конфлікту, критична їх оцінка, як правило, дають можливість застосувати певні заходи з попередження подібних конфліктних ситуацій. Важливо не тільки недооцінити, але й переоцінити існуюче чи можливе протистояння.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Питаннями ефективного управління персоналом та зменшенням конфліктів інтересів присвячені праці: Т. Е. Василевської, І. В. Ващенко, О. А. Даниленка, М. І. Іншина, Є. П. Качана, М. І. Мельника, О. В. Токар-Остапенко, Д. Г. Шушпанова, С. С. Яремчука та багато інших.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідження та обґрунтування ефективного управління персоналом як запоруки зменшення конфлікту інтересів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Компетентний персонал, його структурне, раціональне та просторове розміщення, культура управління ним у системі менеджменту підприємства і є запорукою досягнення успіху діяльності. Без кваліфікованих та мотивованих працівників не у змозі жодне господарство створити результативні системи маркетингу, фінансів, бухгалтерського обліку тощо. Ефективне управління персоналом особливо вагоме у сучасних умовах глобальної конкуренції і стрімкого науково-технічного прогресу, тоді коли продукти, операційні методи, технології і навіть організаційні структури старіють з нечуваною швидкістю, а знання та навички працівників стають основним джерелом тривалого розквіту підприємства.

За останні роки у результаті економічної і демографічної кризи, змін у соціальній політиці, регулюванні доходів, розрахунків у приватизаційних процесах, недоліків у проведенні реструктуризації виробництва персонал зазнав руйнації при використанні неефективних та нерациональних дій [7]:

- невідповідність обсягів, структури персоналу кадровим потребам;

- кадровий дефіцит, що зростає внаслідок збільшення обсягів трудової міграції в інші країни, де пропонується на підприємствах більш приваблива заробітна плата;

- якість підготовки персоналу у регіонах не влаштує керівництво підприємств.

Проблематика персоналу зумовлена й умовами господарської діяльності підприємств, а саме:

- складність проблем управління персоналу у сучасних умовах;

- потреба суб'єктам ринку мати у штаті висококваліфікованих співробітників для виконання стратегічних завдань відповідно вимог економії витрат та мінімізації втрат на оподаткування;

- неточність у законодавстві відносно оподаткування, оплати та соціального захисту праці.

Основними причинами необхідності ефективного використання персоналу також є [5]:

- інтернаціоналізація вимог і стандартів до працівників, глобалізаційні і інтеграційні фактори діяльності підприємств;

- відсутність точної ефективної системи інформаційного забезпечення відносно законодавчого та економічного регулювання питань у сфері персоналу;

- потреба постійного збільшення ефективності господарської діяльності підприємств в умовах жорсткої конкуренції, ускладнення управлінських процесів, врахування потреб ринку;

- прагнення власників та керівників поліпшити імідж і конкурентоспроможність підприємства, рівень виконання соціально-економічних завдань;

- підвищення навантаження на керівників, потреба враховувати кризові явища, використовувати сучасні знання;

- необхідність навчання персоналу новітнім управлінським, комунікаційним та інформаційним технологіям;

- потреба впровадження інновацій у господарську діяльність підприємства на основі нетрадиційного та нестереотипного мислення.

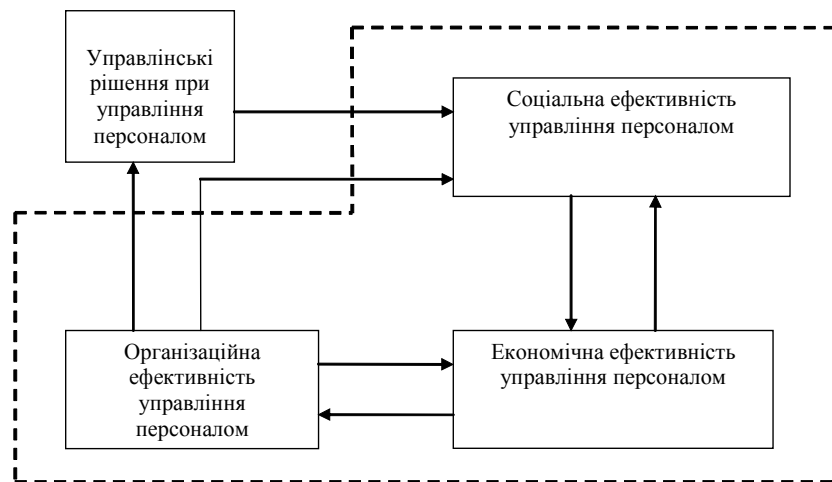

Рис. 2. Взаємодія складових ефективності управління персоналом

Джерело: [1; 6; 7].

Вплив персоналу на діяльність підприємства безперечна. Від забезпеченості потрібної кількості працівників необхідного рівня кваліфікації і досвіду, залежить рівень продуктивного функціонування підприємства. Зокрема, збільшення ефективності управління персоналом позитивно впливає на результативність використання устаткування, обладнання, механізмів, машин, своєчасність виконання робіт, та як результат — максимальний обсяг виробництва продукції, мінімізація її собівартості, рентабельність та прибуток [4; 10].

Категорію персонал при менеджменті господарської діяльності також доцільно розглядати виходячи з чотирьох блоків (рис. 1).

Блок № 1: охоплює характеристики особистості, зумовлені її біологічними особливостями (вік, стать, тип нервової системи, фізичне здоров'я, темперамент).

Блок № 2: характеристики обумовлені психічними процесами, що лежать у ядрі психічного розвитку людини, пізнавальних здібностей (відчуття, представлення, сприйняття, увага, уява, мислення, емоції, мова).

Блок № 3: поєднує життєвий досвід людини, а саме загальні, професійні та соціальні характеристики.

Блок № 4: мотиваційна сфера особистості, функціонування систем потреб, життєвих цінностей, відносин, мотивів, моральних норм.

Здійснення ефективного використання персоналу на підприємствах вимагає впливу та участі здібних, талановитих менеджерів на початковому етапі, який вимагає вирішення закономірного опору змінам, деяким бар'єрам психологічного несприйняття при впровадженні нових проектів і нетрадиційних для працівників заходів у сфері управління.

Відтак, ефективність управління персоналом слід розуміти як рівень якості, корисності управління людськими ресурсами та здатність функціонування трієстого ефекту у вигляді економічної вигоди для підприємства, удосконалення організації виробництва і соціальної вигоди для співробітників [1].

Усі три складові (економічна, організаційна і соціальна) ефективності управління персоналом тісно взаємопов'язані і взаємодіють між собою, однак певна перевага належить організаційній ефективності. Це об-

ґрунтується тим, що управлінські рішення трансформуються у конкретні організаційні заходи. При чіткій організації праці та виробництва, а отже раціональному використанню виробничих ресурсів підвищуються економічні показники господарської діяльності підприємства, тим самим створюються фінансові можливості для збільшення якості трудового життя персоналу (підвищення трудових доходів, удосконалення умов праці), що є проявом ефективності управління персоналом. Якщо матеріальні, соціально-психологічні, організаційні, морально-етичні та інші умови роботи персоналу удосконалюються, то це обов'язково відображається на подальшому підвищенні економічної, організаційної ефективності управління персоналом. Цей взаємозв'язок складових ефективності управління персоналом зображено на рис. 2.

Визначальним чинником економічної ефективності управління персоналом є, перш за все, діагностика якісних характеристик працівників та загального рівня управління. У процесі економічної ефективності управління персоналу обов'язково потрібно аналізувати динаміку співвідношення балансового прибутку та сукупних витрат на оплату праці, а також оцінювати як змінюється частка витрат на оплату праці у загальній сукупності витрат виробництва. Якщо при суміжних періодах спостерігається позитивна динаміка прибутку відносно витрат на персонал, прибутку та витрат на оплату праці, якщо збільшується частка витрат на оплату праці у загальній сукупності виробничих витрат, то це свідчить про ефективну політику трудових доходів та результативні організацію оплати праці [6].

Організаційна ефективність управління персоналом досягається щоденною наполегливою роботою у напрямках:

- високоякісного інформаційного забезпечення (стандарты, нормативно-правові акти, організаційно-розпорядчі документи тощо);
- підбору, комплектуванні та розстановці кадрів, делегуванні повноважень, поділу та кооперуванні праці;
- організації та обслуговуванні робочих місць;
- створенні сприятливих умов праці;
- ефективного моніторингу ритмічності виробництва;

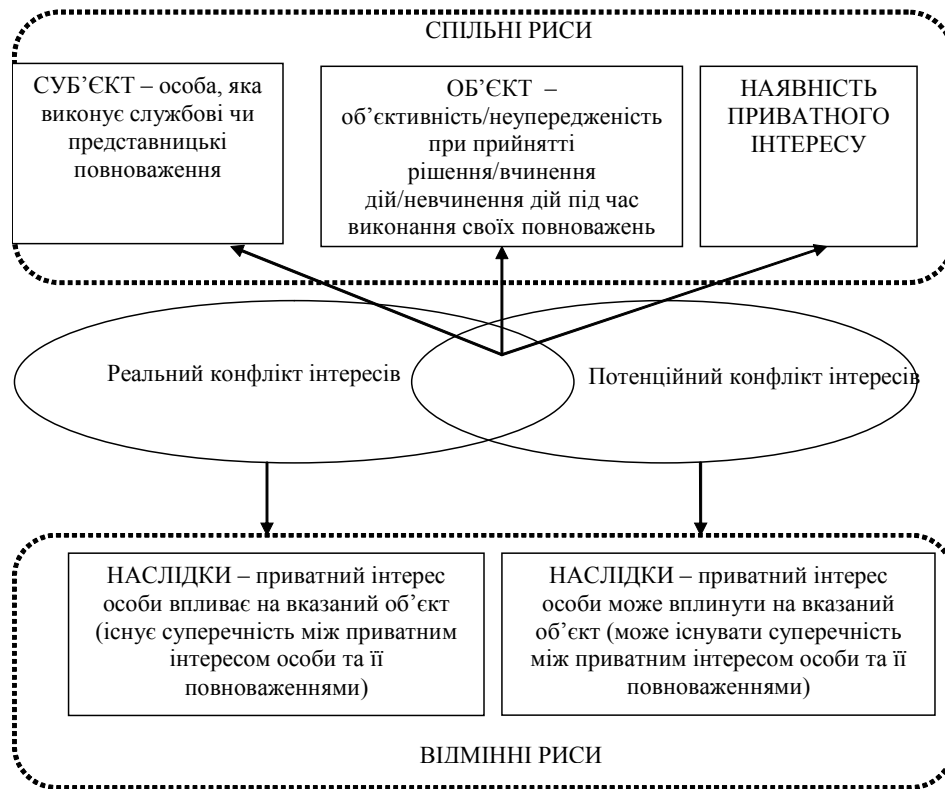

Рис. 3. Спільні та відмінні риси реального і потенційного конфлікту інтересів

Джерело: [3; 8].

— звітності, обліку та контролю результатів виробництва.

Щодо соціальної ефективності управління персоналом, то вона відображає аспекти привабливості чи непривабливості роботи, задоволеності чи незадоволеності трудового колективу у широкому аспекті.

Управління персоналом є специфічною функцією менеджменту підприємства, основним об'єктом якої є працівник, який входить у певні соціальні групи. Сучасні концепції менеджменту персоналу ґрунтуються, з одного боку, на адміністративних принципах управління, а з іншого — на концепції розвитку особи та теорії людських відносин.

У світі немає країни, яка б мала імунітет проти негативних явищ, пов'язаних із конфліктом інтересів при управлінні персоналом. Усі країни вдаються до певних дій, для того щоб запобігати та протидіяти ситуаціям конфлікту інтересів, і роблять це з різним ступенем успіху. Тривалий час навіть у розвинених країнах при управлінні конфліктом інтересів застосовувався підхід, спрямований лише на усунення наслідків конфлікту інтересів, що припускає управління конфліктом інтересів, який уже виник.

Зараз відбувається трансформація підходів до процесу зменшення конфліктів інтересів при управлінні персоналом: традиційний підхід змінюється випереджувальним, спрямованим на профілактику конфлікту інтересів і включає навчання, консультації, розробку інструкцій та підготовку персоналу. Акцент при цьому зосереджується не на контролі та судовому переслідуванні за порушення відповідно до кримінального законодавства, а на встановленні чітких стандартів поведінки і виявленні та вирішенні потенційних конфліктів

інтересів за допомогою використання звітів про доходи.

На практиці розповсюдженими прикладами конфлікту інтересів є ситуації, що виникають під час:

- здійснення функцій контролю чи перевірки юридичних осіб, посадовими особами чи керівниками яких є близькі особи, або ж випадки отримання нагород, подарунків від осіб чи організацій, якщо посадовою особою здійснюються контрольні функції щодо них;

- розроблення та прийняття рішень, у результаті яких розподіляються бюджетні кошти, інші матеріальні чи нематеріальні блага, відводяться земельні ділянки — у тому разі, якщо між суб'єктом прийняття рішень та набувачем благ наявний зв'язок;

- приватизації або відчуження державного або комунального майна, укладення договорів оренди такого майна, видачі дозволів або ліцензій на окремі види діяльності, проведення державної експертизи;

- взаємодії службовця за змістом своїх повноважень із тією юридичною особою, у якій він працював у минулому або був її керівником.

Особа, у ситуації конфлікту інтересів під час виконання своїх прямих обов'язків, має приватний інтерес — особисту заінтересованість. Цей інтерес не обов'язково призводить до вчинення неправомірного діяння або прийняття неправомірного рішення, але цілком здатний до них призвести. Відтак, законодавець безпосередньо не визначає конфлікт інтересів як злочин із відповідною санкцією. Конфлікт інтересів більш точно можна назвати передумовою, причиною подальшого скоєння злочину або адміністративного правопорушення. А врегулювання конфлікту інтересів — мірою запобігання вчиненню правопорушень.

Потенційний конфлікт інтересів переходить у реальний. Реальний конфлікт інтересів — суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень [2]. Даний вид конфлікту заслуговує на більшу увагу. Саме він загострює ефективну роботу, врегулювання його у деяких випадках потребує залучення зовнішнього контролю та навіть притягнення до відповідальності.

Аналіз категорій "реальний конфлікт інтересів" та "потенційний конфлікт інтересів" у контексті визначення спільних та відмінних рис дозволяє зробити наступні висновки.

По-перше, при реальному та потенційному конфлікті інтересів спільним є об'єкт, суб'єкт та наявність у суб'єкта приватного інтересу. Під суб'єктом потенційного та реального конфлікту інтересів розуміється особа, яка виконує службові чи представницькі повноваження, в свою чергу, під об'єктом потенційного та реального конфлікту інтересів — об'єктивність/неупередженість при прийнятті рішення / вчинення дій / невчинення дій під час виконання своїх повноважень визначеним суб'єктом.

По-друге, відмінність даних категорій полягає у наслідках потенційного та реального конфлікту інтересів. Наслідками реального конфлікту інтересів є ситуація, коли приватний інтерес особи (яка виконує службові чи представницькі повноваження) вплинув (впливає) на об'єкт (об'єктивність / неупередженість при прийнятті рішення/вчинення дій / невчинення дій під час виконання своїх повноважень), тобто існує суперечність між приватним інтересом особи та її повноваженнями. Натомість, наслідками потенційного конфлікту інтересів є ймовірна ситуація, коли приватний інтерес особи може вплинути на об'єктивність / неупередженість при прийнятті рішення/вчинення дій / невчинення дій під час виконання своїх повноважень, тобто коли може існувати суперечність між приватним інтересом особи та її повноваженнями.

Гострота конфлікту інтересів залежить і від соціально-психологічних характеристик, а також від ситуації, що вимагає негайних дій з боку керівництва. Причинами виникнення конфлікту інтересів є:

- різний характер поведінки, ступінь освіти, життєвий досвід;
- стан комунікацій;
- розходження цілей;
- різне ранжування цінностей;
- обмеженість ресурсів, що розподіляються між групами;
- взаємозалежність завдань окремих груп;
- існування авторитетності.

Діагностика соціально-психологічного клімату колективу, впровадження рекомендацій щодо його покращення є комплексним інструментом, який здатен гармонізувати обмеження та ускладнення у процесі здійснення діяльності, припинити породження негативних емоцій, попередити виникнення перенапруги фізичних і психічних функцій, а також запобігти випадкам виникнення конфлікту інтересів. Соціально-психологіч-

ний клімат є переважаючою й відносно стійкою духовною атмосферою, що проявляється у ставленні працівників як один до одного, так і до спільної справи.

Зміст соціально-психологічного клімату має визначатися тим, що:

1) є найбільш суттєвим елементом у загальній системі організації спільної діяльності людей, оскільки зумовлює її безпосередні умови, характеризує внутрішні психологічні аспекти мікросередовища й оцінку результатів праці;

2) забезпечує механізм зворотного зв'язку особистості із соціальним середовищем і сприяє її розвитку. До числа соціально-психологічних параметрів колективу, якими можна керувати, належать: згуртованість колективу; сумісність співробітників, які в нього входять; психологічний клімат; колективна думка і настрої; традиції колективу.

Сприятливий клімат у колективі — той, що спонукає до продуктивного, якісного, творчого виконання поставлених завдань на благо суспільства, громади, людини. Колективи органів влади реалізують її від імені народу, тому їх представники мають знати та поділяти моральні принципи та настанови, якими живе суспільство. Адже спочатку з'являється суспільна мораль, яка має історичні корені. Зокрема в українському суспільстві сформувались такі моральні норми, як людяність і справедливість, гостинність, працелюбність, взаємоповага, толерантність, повага до старших.

Враховуючи те, що діяльність у колективі базується на взаємодії його співробітників, велике значення мають міжособистісні відносини як система настанов, орієнтацій, сподівань, стереотипів, через які люди сприймають і оцінюють один одного, враховуючи те, що члени колективу роблять спільну справу і такі відносини впливають на її виконання. Від цих відносин напряму залежать результати діяльності колективів. Якщо міжособистісні відносини формуються лише на підставі формальної залежності, змушеному визнанні керівника, страху покарання, то поведінка членів групи набуває виконавчого, а не творчого характеру, свідомість загальмована, ініціатива придушена. І навпаки, в колективах, де підтримується ініціатива, самостійність, творчість членів групи, група працює як самостійна система, нівелюється міжособистісна конкуренція, формуються певні норми поведінки специфічні для колективу. Недооцінка міжособистісних відносин одна з розповсюджених помилок при формуванні колективів. Нерозвиненість міжособистісних відносин призводить до викривленого сприйняття людьми реальності, погіршення настрою, відокремлення думок, відсутності інтересу до колективних традицій [8].

На психологічному рівні задоволеність виражена співвідношенням суб'єктивної оцінки того, що людина віддає організації, і того, що вона отримує у відповідь. Задоволеність/незадоволеність людини роботою може бути обумовлена різними обставинами. Серед них найбільш поширеними є:

- характер праці;
- розмір заробітної плати;
- престиж професії;
- перспективи підвищення кваліфікації, рангу, посадового статусу;

Таблиця 1. Основні шляхи врегулювання та характер конфлікту інтересів

Шляхи врегулювання	Характер конфлікту
1) доручення виконання відповідного завдання іншій особі; 2) особисте виконання керівником завдання; 3) відмова від участі у прийнятті рішення колегіальним органом (комітету, комісії, колегії, ради тощо), якщо така неучасть не впливає на повноваження цього органу.	тимчасовий (разовий) характер
1) позбавлення приватного інтересу, з приводу якого може виникнути конфлікт інтересів, шляхом відчуження корпоративних прав, майна або майнових прав, передачі їх у довірче управління або в будь-який інший спосіб; 2) заміщення іншою особою; 3) переведення на іншу посаду відповідної категорії посад; 4) здійснення контролю за рішеннями, що приймаються. У рішенні про здійснення контролю зазначаються форма контролю, відповідальна особа та вимоги до виконавця щодо прийняття рішень стосовно предмета конфлікту інтересів.	постійний або тривалий характер

Джерело: [1; 3; 8].

- специфічні особливості й умови роботи: місце-розташування;
- установа, в якій багато друзів;
- зручний режим роботи;
- шанований та впливовий керівник і т. ін.;
- супутні роботі, можливості цікавих зустрічей, поїздок;
- можливості дізнатися і навчитися новому.

У питаннях створення сприятливого соціально-психологічного клімату визначальну роль також відіграє служба персоналу. Основними завданнями якої мають бути:

- планування і прогнозування потреби у людських ресурсах;
- відбір персоналу;
- організація заходів з підвищення рівня професійної компетентності персоналу;
- адаптація персоналу;
- організація заходів з професійного розвитку та планування кар'єри;
- управління ефективністю діяльності;
- розроблення корпоративної політики компенсацій і пільг;
- організаційно-методичне забезпечення управління людськими ресурсами;
- забезпечення внутрішньої комунікації (вирішення проблем співробітників, роз'яснення їм очікувань керівництва і, у разі потреби, виправдання дій керівництва, якщо вони отримують несподіваний відгук);
- участь у формуванні бюджету витрат на персонал і контроль за його виконанням;
- спрямування, координація, організаційно-методичне керівництво та контроль за роботою з персоналом у підпорядкованих організаціях.

Уникнути конфлікт інтересів можна в колективах, де існує організована сукупність ідей, тобто система цінностей, яка об'єднує спільноту, спрямовує діяльність у потрібне для розвитку русло. Це необхідний чинник формування професійних відносин у системі управління, де діяльність кожного працівника відіграє важливу роль.

Врегулювання конфлікту інтересів у разі його виникнення повинне ґрунтуватися на принципах:

- верховенства права;
- законності;
- невідворотності відповідальності за вчинення корупційних правопорушень;
- забезпечення відновлення порушених прав та законних інтересів, відшкодування збитків і шкоди, завданих корупційними правопорушеннями.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, у колективах зі сприятливим соціально-психологічним кліматом існують норми справедливого і шанобливого ставлення до всіх її членів, високо цінують такі риси особистості, як принциповість, чесність, працьовитість і безкорисливість. У колективах із несприятливим соціально-психологічним кліматом, навпаки, відсутні норми справедливості та рівності у взаєминах, вона помітно розділяється на "привілейованих" і тих, якими "нехтують"; такі риси особи, як принциповість, чесність, працьовитість, безкорисливість не в пошані. Такі відносини безпосередньо сприяють виникненню конфліктів інтересів.

Соціально-психологічний клімат віддзеркалює єдність політичних, моральних і соціально-психологічних відносин колективу. Вирішальне значення для формування сприятливого соціально-психологічного клімату мають соціально-економічні й політичні умови життєдіяльності організації (колективу). Вони найбільш адекватно віддзеркалюють рівень соціальної справедливості у межах підрозділу і сприяють утвердженню в ньому позитивного морально-психологічного клімату.

Хороший психосоціальный клімат є умовою підвищення продуктивності праці, задоволеності працівників роботою. Психосоціальный клімат виникає спонтанно, але хороша атмосфера — це не просто результат девізу та зусиль керівника, це результат системної психологічної роботи з членами колективу, здійснення спе-

ціальних заходів, спрямованих на організацію взаємовідносин керівників і співробітників. Формування та вдосконалення соціально-психологічної атмосфери є безперервним практичним завданням керівників. Створення сприятливого клімату є не тільки відповідальним, а й творчим завданням, що вимагає розуміння його природи та регулятивних засобів, а також здатності передбачати, що може виникнути у колективі. Формування хорошої соціально-психологічної атмосфери вимагає, особливо від керівників, розуміння психології людей, їх емоційних станів, настроїв, почуттів, емоцій, стосунків один з одним.

Література:

1. Даниленко О. А. Методичні підходи до оцінювання ефективності управління персоналом організації. Актуальні проблеми економіки. 2011. № 6. С. 89—94.
2. Закон України "Про запобігання корупції" від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
3. Іншин М.І. Трудові конфлікти та трудові спори у системі соціальних конфліктів. Форум права. 2006. № 2. С. 71—75.
4. Щейкін Т. Є., Олійник А. С. та ін. Управління виробничо-комерційною діяльністю підприємства. Економіка та держава. 2022. № 2. С. 141—146. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.2.141
5. Качан Є. П., Шушпанов Д. Г. Управління трудовими ресурсами. Київ: "Юридична книга", 2003. 258 с.
6. Лук'яновець Н. М., Олійник А. С. Процес управління персоналом в системі менеджменту підприємством. Фінансові механізми сталого розвитку України в умовах сучасних викликів: зб. матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених. Київ. 2021. С. 197—198.
7. Олійник А. С., Вельбой М.Б., Лук'яновець Н.М. Роль персоналу та виробничих витрат при ефективному управлінні підприємством. Агросвіт. 2021. № 7—8. С. 94—102. DOI: 10.32702/2306-6792.2021.7-8.94
8. Олійник Є. О., Олійник А. С., Волкова Н. В., Ярошенко А. В. Врегулювання конфлікту інтересів на державній службі як важливий напрям адміністративної реформи в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 20. С. 91—97. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.20.91
9. Шегда А. В. Менеджмент. Київ: Знання, 2002. 583 с.
10. Щекин Г. В. Теория и практика управления персоналом. Київ: МАУП, 2003. 280 с.

References:

1. Danilenko, O.A. (2011), "Methodical approaches to assessing the effectiveness of personnel management of the organization", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 6, pp. 89—94.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On the prevention of corruption", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>. (Accessed 29 March 2022).
3. Inshin, M.I. (2006), "Labor conflicts and labor disputes in the system of social conflicts", Forum prava, vol. 2, pp. 71—75.
4. Ishcheikin, T., Oliinyk, A., Kozin, O., Furman, A. and Hryn, A. (2022), "Management of production and commercial

activities of the enterprise", Ekonomika ta derzhava, vol. 2, pp. 141—146. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.2.141

5. Kachan, E.P. and Shushpanov, D.G. (2003), Upravlinnya trudovymy resursamy [Human resources management], Yurydychna knyha, Kyiv, Ukraine.

6. Lukianovets, N. and Oliinyk, A. (2021), "The process of personnel management in the enterprise management system", Finansovi mekhanizmy staloho rozvytku Ukrainy v umovakh suchasnykh vyklykiv. III Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiya molodykh vchenykh [Financial mechanisms of sustainable development of Ukraine in the conditions of modern challenges. III International Scientific and Practical Conference of Young Scientists], NUBIP, Kyiv, Ukraine, pp. 197—198.

7. Oliinyk, Ye., Oliinyk, A., Volkova, N. and Yaroshenko, A. (2019), "Resolution of the conflict of interests in the public service as an important directive of the administrative reform in Ukraine", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 20, pp. 91—97. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.20.91

8. Oliinyk, A., Velboi, M. and Lukianovets, N. (2021), "The role of personnel and production costs in effective management of the enterprise", Agrosvit, vol. 7—8, pp. 94—102. DOI: 10.32702/2306-6792.2021.7-8.94

9. Shegda, A.V. (2002), Menedzhment [Management], Znannya, Kyiv, Ukraine.

10. Shchekin, G.V. (2003), Teoriya i praktika upravleniya personalom [Theory and practice of personnel management], MAUP, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2022 р.

АГРОСВІТ
www.agrosvit.info
Передплатний індекс: 23847

АГРОСВІТ
Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

С. С. Полях,
к. е. н., доцент, Черкаський державний бізнес-коледж
ORCID ID: 0000-0001-6825-5083

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.69

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІНИ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧІВ НА РИНКУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

S. Poliakh,
PhD in Economics, Associate Professor, Cherkasy State Business College

FEATURES OF CHANGES OF CONSUMER BEHAVIOR IN THE MARKET IN MODERN CONDITIONS

Стаття містить локальний аналіз споживчих тенденцій, що виникли в Україні за час пандемії Covid-19 та під час військової агресії Російської Федерації. В роботі виокремлена сутність поняття "поведінка споживача" та його місце в економічній літературі. Розглянуто теорії споживчої поведінки, виділено основні типи поведінки споживача на ринку, а також охарактеризовано основні тренди, які формують тип купівельної поведінки споживача. У дослідженні представлена інформація, що була отримана з первинних джерел за допомогою анкетування, стосовно адаптації українського населення до змін, з якими воно зіткнулося за час військової агресії на території України, а також визначено вплив факторів на вибір споживача при здійсненні покупки в сучасних умовах. На основі аналізу нових тенденцій, запропоновано використання моделі зміни поведінки споживача при форс мажорних обставинах (MAPPs), яка визначає ключові аспекти, вагомі для зміни поведінки споживача, бар'єри, драйвери, тригери, та допомагає розробити набір дій при зміні звичайної поведінки споживача.

The article contains a local analysis of consumer trends that emerged in Ukraine during the Covid-19 pandemic and during the military aggression of the Russian Federation. The essence of the concept of "consumer behavior" and its place in the economic literature is highlighted. Traditional and modern theories of consumer behavior are considered, the main types of consumer behavior in the market are identified, namely: hedonists, rationalists, ascetics divided into optimists and pessimists.

The main trends that shape the type of consumer buying behavior in three areas are described: personalization of technological behavior, "transformation of consciousness", when pride in high wealth, replaced by shame for excessive consumption, consumer desire to have goods "out of time", and not just considering instant trend.

The study presents information obtained from primary sources through a questionnaire on the adaptation of the Ukrainian population to the changes they faced during the military aggression in Ukraine, according to which the biggest impact was rising store prices, lower wages and difficulties with employment. The influence of factors on consumer choice when making a purchase in modern conditions was also determined, the main of which were the ratio of price and quality, personal safety, ease of purchase, trust in the brand and support of domestic producers. The above shows that consumers are most concerned about the health of their loved ones, free access to basic needs, as well as their financial situation.

Accordingly, in the current situation, consumers are characterized by a decrease in confidence in stability, the desire to save, have limitations in movement, move to remote work, which leads to changes in values and consumer behavior. Based on the analysis of new trends, it is proposed to use the model of changing consumer behavior in case of force majeure (MAPPS), which identifies key aspects important for changing consumer behavior: barriers, drivers, triggers; and helps to develop a set of actions to change the usual consumer behavior.

Research may be of interest to marketing and management professionals.

Ключові слова: поведінка споживача, споживачі, адаптація споживачів, нові реалії, модель споживчої поведінки MAPPS.

Key words: consumer behavior, consumers, consumer adaptation, new realities, MAPPS consumer behavior model.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасній системі ринкових відносин споживач є ключовим елементом, на який орієнтуються підприємства при побудові маркетингової політики, встановлення ціни, визначення асортименту товару та способу його просування. Зміна умов функціонування внутрішнього та зовнішнього середовищ в Україні, під впливом форс мажорних обставин, зумовлює необхідність вивчення особливості поведінки споживача, ідентифікації його інтересів для сучасних реалій.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням поведінки споживачів у науковій літературі займалися різні вітчизняні та зарубіжні вчені: Бочко О.Ю., Комірна В.В., Євтушевська О.В., Трайно В.М., Альошина І.В., Баліцька О.П., Котлер Ф., Міллер А., Вонг В., Статт Д. та інші

Проте, теорія та практика вивчення особливостей формування та адаптації поведінки споживачів в нових реаліях, а саме за час пандемії Covid-19, потім під час військових дій на території України, залишається недостатньо висвітленими та потребує подальшого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є виявлення основних тенденцій поведінки споживачів в сучасних умовах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно до того, як відбуваються воєнні дії на території України, стає очевидним, що життя українців змінилося і буде змінювати відповідно до нових реалій. На початку 2022 року 75% людей в Україні розглядали майбутнє з оптимізмом і вважали, що 2022 рік стане кращим для них та їхніх сімей [1]. Через три місяці війни, все більше зростає розуміння того, що російська військова агресія становить загрозу не тільки для країни в цілому, а накладає відбиток на роботу та життя кожної окремої людини. У той час як споживачі стикаються з труднощами і перебувають у стані невизначеності, компанії також змушені адаптуватися до нової реальності, динаміка розвитку подій якої може докорінно змінити підхід до побудови брендів.

Визначення сутності поняття "поведінка споживачів" — відносно нова сфера дослідження не тільки в Україні, але й у всьому світі. Теоретичні передумови, щодо вивчення поведінки споживачів виникли на початку 20 століття, в аспекті престижного споживання, та можливості використання психологічних принципів у рекламі. У 1950-х роках ідеї Фрейда використовувались рекламодавцями. Загалом у підходах до вивчення змісту категорії "споживач" виділяють три етапи [2, с. 98]:

— акцентований на процес прийняття рішення споживачем (70-х — початок 80-х років). Споживач розглядався як людина, що приймає рішення, робить раціональний, свідомий вибір, що включає декілька етапів);

— акцентований на аналіз впливу факторів (кінець 80-х — початок 90-х років). Вибір споживача здебільшого обумовлюється такими факторами середовища, як методи просування товарів, культурне середовище, природа, соціальний тиск тощо;

— експериментальний (кінець 90-х років). Експериментатори розглядають споживача як такого, хто не завжди робить свій вибір раціонально, вагомий вплив на здійснення покупки здійснюють емоції, почуття, фантазії.

Поведінка споживачів на ринку — це не тільки купівля товарів та послуг, запропонованих на ньому, а й прийняття рішень, пов'язаних з купівлею товару, його вибором та його використанням. Поведінка споживача — це основний критерій формування ринкового попиту, оскільки під час вибору товарів покупець незалежно вибирає співвідношення ціни та якості.

Кожен покупець купує товар, керуючись особистими цілями, які можуть бути дуже різними: придбання товару для особистого користування, для подарунку або з метою надання допомоги, купівля товарів для продажу та отримання прибутку, тобто бізнес. Саме мета купівлі товару виділяє покупця та споживача, а саме покупець купує товар собі або для інших, може користуватися сам, дарувати чи продавати (покупець — це той, хто купує), споживач, на відміну від покупця, сам користується товаром, який він міг би і не купувати.

Отже, якщо товар купується для цілей власного використання, то споживач та покупець є тотожними поняттями, у випадку придбання товару для задоволення

потреб інших осіб або організацій, зазначені поняття є різними.

За час дворічної боротьби із пандемією Covid-19 та в умовах воєнного стану в країні, виробнику необхідно змінити підходи до дослідження механізмів поведінки споживачів та можливості використання даних механізмів для виживання та розвитку компанії. Сьогодні покупці, вибираючи товари та послуги, керуються не тільки власним бажанням, але також відчують вплив соціуму, економічних перетворень, нав'язування переваг інших суб'єктів, вплив культурних факторів, різних спільнот та субкультур, що впливають на купівельну спроможність та купівельний попит.

В економічних наукових дослідженнях розрізняють традиційні та сучасні теорії поведінки споживачів. Традиційна поведінка споживача показує, що поведінка є механістичною. Один із принципів пояснює, що споживачі будуть купувати більше продуктів або послуг, оскільки вони збільшують свій дохід, інший принцип — що споживачі будуть купувати оптом, в той момент коли пропозиція зменшується. Тому традиційна теорія поведінки споживачів базується на економічних нормах. У порівнянні з традиційною теорією сучасна теорія споживчої поведінки є більш непередбачуваною [3].

Філіп Котлер в своїй роботі "Основи маркетингу" виділяє чотири основні групи факторів, що впливають на поведінку споживача:

- фактори культурного рівня (культура, субкультура та соціальне становище);
- соціальні фактори (референтні групи, сім'я, ролі, статуси);
- особистісні фактори (вік, життєві обставини, рід занять, спосіб життя, тип особистості та уявлення про себе);
- психологічні фактори (мотивація, сприйняття, переконання і ставлення) [4, с. 158].

Сучасні теорії на противагу традиційним не ґрунтуються ні на економічних принципах, ні на інтуїції маркетологів, а в першу чергу на висновках різних дисциплін соціальних і поведінкових наук. Оскільки поведінка споживача сьогодні розглядається як міждисциплінарна область дослідження, теорії, що пояснюють поведінку споживачів, також базуються на таких дисциплінах, з яких запозичена поведінка споживача.

Споживач описується як найскладніша і непередбачувана істота на цій землі. Він є соціальним елементом, який взаємодіє з різними групами, що належать до певної культури. Більш того, він сам є ідентичністю. Через цю багатомірність його поведінка часом є раціональною, а іноді дуже ірраціональною та непередбачуваною. Його розум також дуже часто змінюється, змінюючи його поведінку. Крім того необхідно відмітити, що у реальному житті більшість споживачів ірраціональні та непередбачувані. Сучасні теорії зосереджуються переважно на цих аспектах у поясненні поведінки споживачів. Саме тому поведінку споживачів необхідно розуміти в сукупності, і для цього слід проводити одночасний розгляд кожної окремої змінної, яка впливає або потенційно має вплив на купівельну поведінку.

Перш за все, для того, щоб зрозуміти поведінку споживача в нових умовах, необхідно охарактеризувати основні типи особистостей учасників ринку, що існують

в науковій літературі. Р. Хейлі, представник традиційної теорії поведінки споживача, розробляючи концепцію "сегментування з вигод", запропонував наступну класифікацію мотивації споживачів [5, с. 656]:

- "статусні" — шукають положення в суспільстві (статусу, престижу);
- "життєлюбні" — шукають сучасності;
- "консерватори" — шукають стабільності, соціальності;
- "раціоналісти" — шукають економічної вигоди;
- "індивідуалісти" — шукають неповторності, незалежності;
- "гедоністи" — шукають задоволень.

Ряд чинників, які впливають на поведінку споживача на ринку умовно можна поділити на зовнішні (релігійні, культурні, політичні, економічні, соціальні, ситуативні, кліматичні тощо) та внутрішні (песимістичні та оптимістичні очікування споживача, його світогляд, виховання, стереотипи тощо). Проте, поведінка споживачів залежить не лише від зовнішніх або внутрішніх факторів, але й від їхнього світогляду, виховання, вроджених особливостей. У працях зарубіжних дослідників подаються різні типи особистостей учасників ринку [4, с. 229], проте така класифікація більше стосується психологічних особливостей людини, а не її ставлення до споживання.

Сучасна теорія поведінки споживача зосереджена на основних тенденціях зміни поведінки споживача на ринку, таких як [6]:

- ринкова невизначеність та чутливість споживача до ціни;
- зручність і доступність, як основа споживчого досвіду;
- цифрова взаємодія: між онлайн та офлайн покупками;
- турбота про себе та благополуччя — пріоритет "нових" споживачів.

До основних трендів, які формують тип купівельної поведінки споживача, в сучасних умовах, належать такі:

- персоналізація технологічної поведінки, яка базується на передбаченні та постійному накопиченні інформації; зростання можливостей споживача. Споживачі усвідомлюють, що їх можливості зростають дуже швидко, вони мають явні переваги в ринковому просторі, тому компанії повинні враховувати подібні очікування при створенні комунікаційної схеми процесу вирішення проблем;
- "трансформація свідомості", тобто гордість за високий рівень достатку змінилася соромом за безмірне споживання. Вивчення споживачьких звичок дає можливість зробити висновок, що люди стають "більш свідомими і прагнуть до високих цілей" у своїх рішеннях, тобто "надмірне споживання поступилося місцем більш свідомому чи практичному споживанню";
- споживач бажає мати товар "поза часом", а не тільки враховуючи миттєвий тренд. Однак слід враховувати, що споживач потребує "позачасовий" продукт у форматі XXI ст., який відповідає стандартам цифрового покоління;
- "зелене мислення" споживачів — це змінна величина, яка корегується з часом, проте подібні настрої сьогодні досить поширені. Увага до проблеми захисту

Таблиця 1. Підходи до визначення типів поведінки споживачів

Типи поведінки споживачів	Підгрупа поведінки споживачів	
	Оптимісти	Песимісти
Гедоністи	Соціально активна група молодих людей. Високі витрати на забезпечення власного емоційного та фізичного задоволення. Прояв під час купівлі товару імпульсивності та ірраціоналізму	Емоційне (позитивне чи негативне) реагування на купівлю товару. Інтерес до нових товарів. Уважний аналіз реклами. Значні витрати на покупки для забезпечення захисту
Раціоналісти	Орієнтація на придбання необхідних товарів. Першочерговість співвідношення ціни, якості, власних уявлень про продукт. Мінімізація витрат на створення запасів продукції	Ставлення до продуктів харчування як до засобу вгамування голоду. Схильність до використання послуг «товари – додому». Раціональний підхід, до формування запасів товарів першої необхідності
Аскети	Ставлення до продовольчих товарів як до засобу збереження життя. Підтримування ідеї «здорової їжі». Основний мотив купівлі товару – розумне співвідношення його ціни і якості	Психологічно не сприймають «новинок». Негативне ставлення до зарубіжних виробників. Надання вирішальної переваги при купівлі товару його ціни. Панічне створення запасів товару

Джерело: складено автором на основі [8].

навколишнього середовища стала частиною повсякденного мислення, яку слід враховувати при спілкуванні з клієнтами;

— прагнення до самообслуговування, що пов'язано з рядом факторів: зі стрімким темпом сучасного життя, з технологічною просунутістю покупців, а в деяких випадках навіть зі зручністю для особливо сором'язливих клієнтів, яким простіше мати справу з машиною, ніж спілкуватися з іншою людиною в прямому контакті або хоча б по телефону. Компанії змушені враховувати всі ці зміни у своїй роботі з клієнтами [7, с. 302].

В сучасній економічній літературі, споживачів (тому що покупець може демонструвати різні типи поведінки залежно від обставин і життєвого етапу) можна поділити на такі групи: гедоністи, раціоналісти, аскети (табл. 1).

В українських реаліях початку 2022 року можна виділити ряд тенденцій змін споживчої поведінки, а саме пошук альтернативи для товарів, які виявилися недоступними через глобальний збій постачання, а також послаблення лояльності до звичних брендів та готовність замінювати їх іншими. Зокрема йдеться про вибір продукції місцевих виробників. Також важливою тенденцією було виявлено підвищення фінансової грамотності та контроль за грошима, зростання кількості інвесторів-аматорів завдяки розвитку фінтех-додатків та доступності інформації для прийняття рішень про вкладення. Ще один тренд, що став результатом тривалих локдаунів та стресу на тлі війни, прагнення людей перегляду своїх життєвих цінностей та балансування роботи та особистого життя. Підвищення уваги споживачів до себе, турбота про себе, що проявилися під час пандемії, впливатимуть на попит на персоналізовані продукти та послуги [9].

Для більш детальної оцінки сучасного стану споживчих тенденцій на ринку України, було проведено дослідження серед жителів міста Черкаси. Чисельність респондентів, які взяли участь в анонімному опитуванні,

становила 100 осіб, їх вік варіювався від 16 до 65 років, з розподілом на профіль поколінь, а саме: Gen Z (16—25 років) — 26%, Gen Y (26—40 років) — 32%, Gen X (41—55 років) — 25%, Silver age (56—65 років) — 20%.

За результати дослідження 87% опитуваних зіткнулися із зростанням цін в магазинах, 21% із зниженням заробітної плати (бонусів, премій) або їх затримкою. Найменші зміни що відчули на собі жителі міста є дефіцит продуктів в магазинах.

Крім того проведене дослідження дало змогу виявити, що зростання цін найсильніше позначилося на поколіннях X та Silver Age. Для покоління Y позначилося в основному на зниженні їх доходів на робочому місці та затримка виплати заробітної плати. Також покоління Y, серед інших, найбільше відчувало проблеми з придбанням житла, або взяттям його в оренду. За кількістю чинників, які позначилися на кожному поколінні, найбільше вплив відчули представники покоління Z та покоління X.

Таким чином, різні верстви населення неоднаково відчують на собі вплив кризових явищ. Відповідно і їх реакція на цей вплив суттєво відрізняється. Будь-яка криза відбивається насамперед на економічному стані населення, і в першу чергу із середнім рівнем доходу. Як наслідок споживачі віддають перевагу менш дорогим категоріям товарів, змінюючи й своїй місця здійснення покупок. Крім того значний вплив на модель поведінки має невизначеність та невпевненість у завтрашньому дні.

Також, в ході анкетування, було визначено відношення респондентів за основними факторами впливу на здійснення купівлі товару/послуги представлено на рис. 2.

Відповідно до результатів дослідження на підхід споживачів до купівлі товару/послуги впливає найбільше впливає співвідношення ціни та якості товару (71%), 60% зазначили важливість довіри до бренду, 58% —

Рис. 1. Зміни, з якими зіткнулися споживачі за час військової агресії на території України, %

Джерело: сформовано автором.

особистісну безпеку, 55% — наявний асортимент товарів та послуг. Найменший вплив здійснюють такі фактори як політика компанії щодо персоналу /людей — 40%, прямі комунікації компанії та підхід бренду до навколишнього середовища — по 41%.

Крім того необхідно зазначити, що на витрати споживачів впливає як зниження наявного доходу, так і психологічний вплив від наслідків COVID-19 та початку військової агресії проти України. З'являються нові сегменти, розділені потребою групувати продукти та послуги за категоріями необхідності, при цьому витрати модеруються фінансовими настроями.

Проте, слід зазначити, що деякі елементи поведінки споживачів є тимчасовими, оскільки люди сприймають їх як неприємні (наприклад, зменшення кількості по-

купок) і навіть шкідливі (перехід на продукти нижчої якості).

Проведене опитування дало змогу виявити зміни та очікування споживачів, щодо зміни економічної ситуації в країні та її вплив (рис. 3).

Отже за підсумками першого кварталу 2022 р. більшість респондентів (82%) наголосили на негативній зміні в економічній ситуації в країні і лише 15% зазначили, що ситуація залишилася без змін. Говорячи про очікування на найближчі три місяці, приблизно 26% опитаних продовжує вважати, що буде гірше; 13% вважають, що ситуація не зміниться; а 61% опитаних мають надію на покращення.

Узагальнюючи дані проведеного дослідження можна виявити, що основні зміни в моделі поведінки

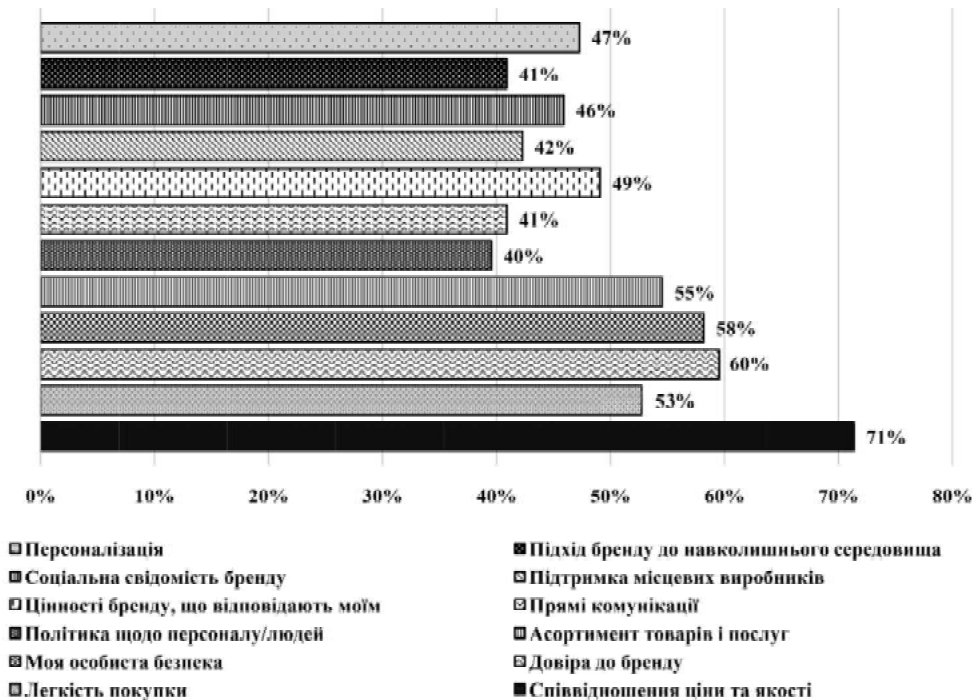

Рис. 2. Вплив факторів на вибір споживача при здійсненні покупки в умовах військового стану в країні

Джерело: сформовано автором.

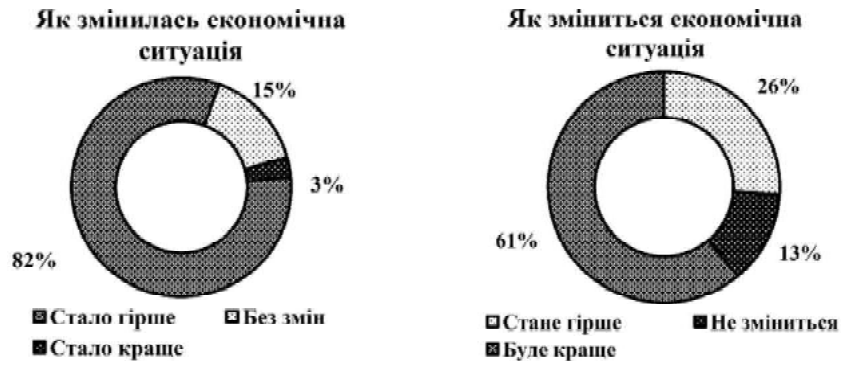

Рис. 3. Зміни та очікування споживачів на найближчі пів року

Джерело: сформовано автором.

споживача в умовах форс мажорних обставинах (пандемія, воєнний стан) характеризується наступними етапами:

I етап. Споживачі змінюють місця придбання товарів (ідуть туди, де звичні товари/марки коштують дешевше та де асортимент товару більший, де безпечніше). Споживачі активніше починають купувати товари в мережі Інтернет. Відчувається емоційний голод, який компенсується кіно, Інтернетом, комп'ютерними іграми. В такому випадку доцільно використовувати: ефективні прямі дисконтні програми (червоний цінник), товар дня, паровози (збитковий лідер), тощо.

II етап. Споживач дещо змінює свої звички щодо якості, марок, цінових характеристик товару, купує рідше, але у більших обсягах (створення запасу). Споживачі активніше починають купувати різноманітні товари-замінники, активно пробують нові недорогі марки. Для продавців ефективними є програми стимулювання: мультикупівлі, banding, промо-набори, економічні упаковки.

III етап. Споживач значно змінює звички щодо якісно-цінових переваг, набору продуктів і брендів, що купуються (іде "вниз") Продукти першочергового призначення складають значну частину (більше 60% кошика). Для продавців необхідна обов'язкова оптимізація асортименту, пошук нових постачальників недорогих марок, пошук регіональних постачальників, здійснити фокусування маркетингу лояльності.

Отже в ситуації нестабільності люди повинні навчитися раціональніше оцінювати співвідношення ціни та якості товару/послуги. Невпевненість у завтрашньому дні та непередбачуваність кризових явищ в країні не дозволяють населенню незабаром повернутися до колишньої моделі поведінки. Наразі споживачів найбільше хвилює здоров'я своїх близьких, вільний доступ до задоволення базових потреб, а також їхній фінансовий стан.

У свою чергу, зміни у споживчій поведінці стануть причиною довгострокових змін у роздрібній торгівлі та виробництві споживчих товарів. Ціна, як і раніше, залишиться важливим фактором для споживачів, внаслідок чого вони надаватимуть перевагу маркам, що надають додаткову вигоду і власним торговим маркам роздрібних мереж. Багатьом компаніям також доведеться скоригувати свою пропозицію з урахуванням умов, що змінилися [10].

Усі наукові підходи до дослідження споживчої поведінки, створюють загальний методологічний контур для виділення моделей споживчої поведінки, які в загальному вигляді можна поділити на дві укрупнені групи: психографічні (AIO; VALS і її національні модифікації: американська, європейська, міжнародна; LOV, PRIZM, Global Scan) та предметні (мультиатрибутивна (компенсаційна), модель ідеального товару, модель некомпенсаційних правил прийняття рішень, лексикографічна) [11, с. 23].

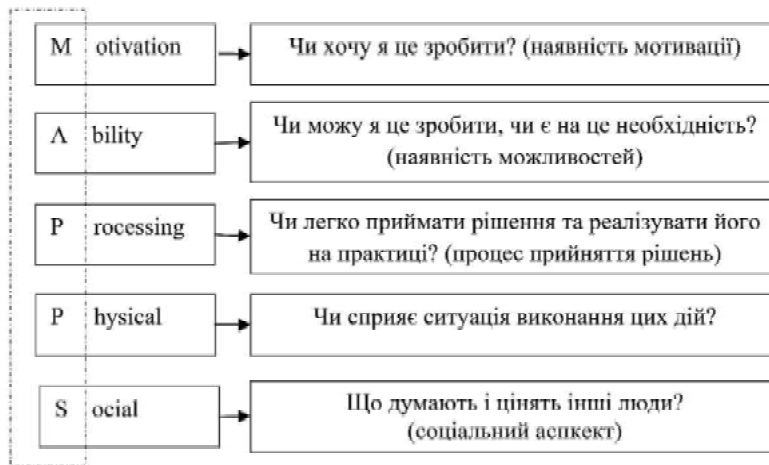

Рис. 4. Модель визначення поведінки споживача MAPPS

Джерело: сформовано автором на основі [13].

Таблиця 2. Поведінкова карта MAPPS

Норативи	Категорія	Фактор	Умови зміни
Я не думаю, що це вийде	Очікування результатів	MOTIVATION	Уточнити/зменшити ризик
Мені не хочеться це робити	Емоція		Допоможіть керувати реакцією
Я не хочу цього робити	Інтерналізація		Заохочуйте володіння
Я не така людина	Ідентичність		Узгодьте поведінку та ідентичність
Я не відчуваю, що можу це зробити	Самоефективність	ABILITY	виховувати почуття майстерності
Я не маю для цього навичок	Можливість		Освіта
Це не частина того, що я зазвичай роблю	Рутинність	PROCESSING	Приєднати до інших рутин
Важко робити вибір	Сили прийняття рішень		Допоможіть краще виконувати завдання
Фактори, що не є сприятливими для цього	Фактори навколишнього середовища	PHYSICAL	Узгодити з навколишнім середовищем
Я не думаю, що інші люди це роблять	Соціальні норми	SOCIAL	Уточнюйте, що роблять інші
Це не ті цінності, якими ми живемо	Культурні норми		

Джерело: сформовано автором на основі [13].

В нинішній ситуації споживачі характеризуються зниженням впевненості у стабільності, прагненням до економії, мають обмеження у пересуванні, переходять на віддалену роботу, все це призвело до зміни цінностей та поведінки споживачів.

Саме тому необхідно використовувати нові підходи та моделі до оцінки поведінки споживачів. Модель — це спрощене уявлення про реальність, а моделі споживання — це стереотипне, стандартне сприйняття реакції покупця на товар, мотиви покупки та вибір продукту. Впливати на купівельну поведінку на ринку дозволяє знання потреб, запитів та інтересів певного кола людей, вибрати правильний підхід кожного покупця, звернути увагу та зацікавити запропонованим продуктом [12].

Основні зміни поведінки споживача при форс мажорних обставинах, можна виразити за допомогою моделі MAPPS (рис. 4). Дана модель визначає ключові аспекти, вагомими для зміни поведінки споживача, бар'єри, драйвери і тригери, та допомагає розробити набір дій при зміні звичайної поведінки споживача.

Відповідно до представленої моделі, консалтинговою компанією Ipsos, сформовано п'ять основних факторів, що визначають поведінку споживача в умовах форс-мажорних обставин. Це ті чинники, що дозволяють визначити психологічні процеси, пов'язані з розпізнаванням потреб і плануванням їх задоволення у вигляді споживання товару, а також фізична діяльність із виконання цих планів.

Модель MAPPS має таку структуру, в рамках якої поведінку споживача найкраще розуміють, передбачають і впливають на неї через призму, яка ретельно і систематично розглядає особистісні та ситуаційні чинники (постійні та тимчасові). Особиста та контекстна особливість моделі MAPPS є надзвичайно важливою для того, щоб враховувати, людські думки та переконання, плани та наміри, а також натхнення та імпульси, прихованих когнітивних механізмів, звичних і нейронних шляхів, настроїв, почуттів та емоцій тощо. Саме перераховані фактори формують мотивацію людей і обме-

жують, гальмують або полегшують їх поведінку під час форс мажорних обставин.

Після визначення мотивації споживачів модель MAPPS використовується, щоб отримати уявлення про основні поведінкові проблеми:

— особисті фактори, сформульовані навколо тих чинників, які рефлексивно та звично впливають на нашу мотивацію, а також ті, які гальмують або обмежують і запускають або підсилюють нашу здатність виконувати певну поведінку.

— ситуаційні фактори, які відображають соціальні чинники, що впливають на нашу поведінку, а також фізичне та тимчасове (момент, час, сезон тощо) середовище, яке може сильно вплинути на наше сприйняття ситуації, враження, які ми формуємо, та поведінку, яку ми застосовуємо через різні тригери.

Використання зазначеної моделі, це простий і природний вимір зміни поведінки споживача, що складається з наступних етапів:

1. Визначити поведінку, яку потрібно змінити;
2. Отримати глибоке уявлення про контекст (MAPPS);
3. Розробити методи втручання;
4. Виміряти та покращити його ефективність з часом.

Остання позиція є основною на шляху до зміни поведінки, та повинна відповідати на питання "що потрібно змінити, щоб поведінка споживача змінилася?". Дана модель має шість основних питань, які складають простий механізм процесу MAPPS (табл. 2).

За допомогою даної моделі можна визначити та пом'якшити перешкоди на шляху до бажаних результатів і запропонувати способи подолання бар'єрів.

ВИСНОВКИ

Отже, пандемія COVID-19 та ведення війни на території України зумовили безпрецедентні виклики та призвели до нового способу споживання. Через виникнення загрози для життя, а також з введенням певних обмежень змінилися звички людей, частота покупок та їх

місце, структура та обсяги споживання, демографічні потреби та поведінка споживачів загалом.

Можна зробити припущення, що більшість нинішніх моделей поведінки збережуться і після закінчення кризи. У ситуації нестабільності люди навчилися раціональніше оцінювати співвідношення ціни та якості. Невпевненість у завтрашньому дні та непередбачуваність кризових явищ навряд чи дозволять населенню незабаром повернутися до колишньої моделі поведінки. У свою чергу, зміни у споживчій поведінці стануть причиною довгострокових змін у роздрібній торгівлі та виробництві споживчих товарів. Ціна, як і раніше, залишиться важливим фактором для споживачів, внаслідок чого вони надаватимуть перевагу маркам, що надають додаткову вигоду і власним торговим маркам роздрібних мереж. Багатьом компаніям також доведеться скоригувати свою пропозицію з урахуванням умов, що змінилися.

Література:

1. Суспільно-політичні настрої населення. Соціологічна група "Рейтинг". 2021. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_14—16_dekabrya_2021.html
2. Неізнана О. В. Скринько Н. В. Теорія споживчої поведінки в трактуванні маркетингу: монографія. Донецьк: ДонНУЕТ, 2016. 216 с.
3. Теорії поведінки споживачів. Відкритий університет Бангладеш. 2021. URL: http://www.ebookbou.edu.bd/Books/Text/SOB/MBA/mba_4321/Unit-02.pdf
4. Котлер Ф., Армстронг Г., Сондерс Дж., Вонг В. Основы маркетинга. Компьютерное издательство "Диалектика", 2001. 752 с.
5. Russell I. Haley. Benefit Segmentation: A Decision-Oriented Research Tool. Journal of Marketing. 1968. № 32. pp. 30—35.
6. Трайно В. М. Особливості поведінки споживачів в умовах Covid-19. Економіка та суспільство. 2021. № 29. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29—20>
7. Коломицева О. В., Васильченко Л. С., Пепчук С. М. Маркетингові комунікації підприємства: стратегічні вектори розвитку в епоху цифрової економіки: монографія. М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: видавець Гордієнко Є. І., 2022. 455 с.
8. Бочко О. Ю., Кожушок Н. Дослідження поведінки споживачів в умовах Covid-19 та вплив на них трендів маркетингу — 2021. Приазовський економічний вісник. 2021. № 2 (25). С. 66—71. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2021/2_25_ukr/14.pdf
9. Consumers and the new reality. KPMG International. 2021. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_14-16_dekabrya_2021.html
10. Шайда, С., Горін, Н. Зміни в маркетинговій діяльності підприємств під впливом пандемії Covid-19. Збірник наукових праць ЛОГОΣ. 2021. №. 1. С. 92—94.
11. Євтушевська О. В. Особливості поведінки споживачів на ринку в сучасних умовах. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 20. С. 22—24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_20_6
12. Сенишин О. С., Кривешко О. В. Маркетинг: навч. посібник. Львів. Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. 347 с.
13. Trend Vision: споживач у світі змін. Консалтингова компанія Ipsos. 2021. URL: <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/publication/documents/2021-07/TrendVision-2021-ENG.pdf>

References:

1. Sociological group "Rating (2021), "Socio-political sentiments of the population", [Online], available at: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_14-16_dekabrya_2021.html (Accessed 4 April 2022).
 2. Neizvestna, O.V. and Skrynko, N.V. (2016), Teoriya spozhyvchoyi povedinky v traktuvanni marketynhu: monohrafiya [Theory of consumer behavior in the interpretation of marketing], DonNUET, Donetsk, Ukraine.
 3. Bangladesh Open University (2021), "Consumer behavior theories", [Online], available at: http://www.ebookbou.edu.bd/Books/Text/SOB/MBA/mba_4321/Unit-02.pdf (Accessed 14 May 2022).
 4. Kotler, F. Armstronh, H. Sonders, D. and Vonh, V. (2001), Osnovy marketinha [Principles of Marketing], Vil'ams, Moscow, Russia.
 5. Haley, R. I. (1968). "Benefit Segmentation: A Decision-Oriented Research Tool", Journal of Marketing, vol. 32, pp. 30—35.
 6. Trayno, V. M. (2021), "Features of consumer behavior in the conditions of COVID-19", Ekonomika ta suspil'stvo, vol 29. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-20>
 7. Kolomytseva, O. V., Vasylychenko, L.S. and Pepochuk, S.M. (2022), Marketynhovi komunikatsiyi pidpnyemstva: stratehichni vektory rozvytku v epokhu tsyfrovoyi ekonomiky [Marketing communications of the enterprise: strategic vectors of development in the epoch of digital economy], CHDBK, Cherkasy, Ukraine.
 8. Bochko, O.Yu. and Kozhushok, N. (2021), "Research on consumers' behavior in the conditions of the Covid-19 pandemic and impact of the marketing trends 2021 on them", Pryazovs'kyi ekonomichnyy visnyk, vol. 2 (25), pp. 66—71.
 9. KPMG International (2021). "Consumers and the new reality", [Online], available at: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2020/06/consumers-and-the-new-reality.pdf> (Accessed 04 May 2022).
 10. Shaida, S. and Gorin, N. (2021), "Changes in the marketing activities of enterprises under the influence of the Covid-19 pandemic", Zbirnyk naukovykh prats' ЛОГОΣ, vol. 1, pp. 92—94.
 11. Yevtushevs'ka, O. V. (2016), "Features of consumer behavior in the market in modern conditions", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 20, pp. 22—24.
 12. Senyshyn, O.S. and Kryveshko, O. V. (2020), Marketynh Marketing L'vivs'kyi natsional'nyy universytet imeni Ivana Franka, L'viv, Ukraine.
 13. Consulting company Ipsos (2021), "Trend vision: consumers in a changing world", [Online], available at: <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/publication/documents/2021-07/TrendVision-2021-ENG.pdf> (Accessed 14 May 2022).
- Стаття надійшла до редакції 20.05.2022 р.*

УДК 338.439:351.778.2

О. А. Ніконенко,
аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-4601-8076

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.77

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ІНДИКАТОРІВ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

О. Nykonenko,
Postgraduate student, Bila Tserkva National Agrarian University

METHODICAL APPROACHES TO THE ASSESSMENT OF FOOD SECURITY INDICATORS OF THE COUNTRY

Досягнення продовольчої безпеки вимагає створення системи цільових індикаторів, що дозволяє обґрунтовувати та приймати дієві управлінські рішення державними органами управління та влади.

Об'єктивна оцінка стану та необхідності підтримки продовольчої безпеки держави на високому рівні вимагає використання спеціальних показників, що дозволяє комплексно досліджувати її динаміці та розглядати у порівнянні із науково обґрунтованими нормами та окремих країн.

Продовольча безпека є складовою економічної безпеки, а стан останньої оцінюється об'єктивною системою критеріїв, показників і індикаторів, які визначають порогові значення функціонування економічної системи. Тому побудова системи продовольчої безпеки неможлива без створення системи показників та індикаторів, які дозволяють сформулювати кількісно-якісні характеристики соціально-економічним явищам і процесам.

Встановлено, що індикатори відносяться до 3 груп: економічна доступність (affordability), наявність та достатність (availability), якість та безпека (quality and safety). Показники, які відносяться до першої групи, характеризують здатність споживачів купувати продукти харчування, їх вразливість в цьому відношенні до можливих цінових шоків і наявність програм і державних заходів щодо підтримки споживання продуктів харчування у випадку появи подібних шоків. Індикатори наявності та доступності характеризують доступність продовольчих запасів, ризики своєчасного та повного продовольчого забезпечення, можливості щодо поширення продуктів харчування і використання наукового потенціалу з метою розширення сільськогосподарського виробництва. Необхідно зазначити, що індикатори, подібні між собою, однак у різних методиках можуть входити до різних груп показників.

Окрім визначених законодавчо показників, пропонується використати показник самозабезпечення продовольством, який часто зустрічається в науковій літературі і змістовно характеризує ресурсний потенціал в галузі продовольчої безпеки. Даний показник визначається як відношення об'єму виробництва продуктів харчування до внутрішнього споживання, яке включає в себе фонд споживання, витрати на корми і насіння.

Визначена система показників продовольчої безпеки дозволяє при аналізі та прогнозуванні по основних групах продовольчих товарів провести порівняння, наявного і імовірного в майбутньому стану продовольчого забезпечення, оцінити реальні потреби держави в основних продуктах харчування й ресурсах для їхнього виробництва, а також визначити базові показники продовольчої стратегії як складової аграрної політики держави. Вважаємо, що в охарактеризованій вище системі показників, відсутній розрахунок узагальнюючого показника, який би комплексно оцінював стан продовольчої безпеки.

Achieving food security requires the creation of a system of target indicators that can justify and make effective management decisions by public authorities and authorities.

An objective assessment of the state and the need to maintain the food security of the state at a high level requires the use of special indicators, which allows a comprehensive study of its dynamics and considered in comparison with scientifically sound standards and individual countries.

Food security is a component of economic security, and the state of the latter is assessed by an objective system of criteria, indicators and indicators that determine the threshold values of the functioning of the economic system. Therefore, building a food security system is impossible without creating a system of indicators and indicators that allow to form quantitative and qualitative characteristics of socio-economic phenomena and processes.

It is established that the indicators belong to 3 groups: affordability, availability and availability, quality and safety. Indicators of the first group characterize the ability of consumers to buy food, their vulnerability in this regard to possible price shocks and the availability of programs and government measures to support food consumption in the event of such shocks.

Indicators of availability and affordability characterize the availability of food stocks, the risks of their temporary and complete food security, opportunities for food distribution and the use of scientific potential through the expansion of agricultural production. It should be noted that the indicators are similar to each other, but in different methods may belong to different groups of indicators.

In addition to the statutory indicators, it is proposed to use the indicator of self-sufficiency in food, which is often found in the scientific literature and meaningfully characterizes the resource potential in the field of food security. This indicator is defined as the ratio of food production to domestic consumption, which includes the consumption fund, feed and seed costs.

The defined system of food security indicators allows analyzing and forecasting the main groups of food products to compare the current and probable future state of food supply, assess the real needs of the state in basic food and resources for their production, as well as determine the basic indicators of food strategy agricultural policy of the state. We believe that in the system of indicators described above, there is no calculation of a summary indicator that would comprehensively assess the state of food security.

Ключові слова: продовольча безпека, індикатори продовольчої безпеки, показники продовольчої безпеки, методика.

Key words: food security, food security indicators, food security indicators, methodology.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Продовольча безпека, будучи частиною національної безпеки держави впливає на різні її види, оскільки продовольство є основним показником життєдіяльності людини. Очевидно, що рівень та якість харчування населення вказують на рівень соціально-економічного розвитку держави, а також на здоров'я та тривалість життя людини. Отже, продовольча безпека характеризується на основі можливостей держави гарантувати кожному жителю країни економічно доступну якісну продукцію переважно вітчизняного виробництва із урахуванням науково обґрунтованих норм. Об'єктивна оцінка стану та необхідності підтримки продовольчої безпеки держави на високому рівні вимагає використання спеціальних показників, що дозволяє комплексно досліджувати її у динаміці та розглядати у порівнянні із науково обґрунтованими нормами та окремих країн.

Продовольча безпека є складовою економічної безпеки, а стан останньої оцінюється об'єктивною системою критеріїв, показників і індикаторів, які визначають порогові значення функціонування економічної системи. Тому побудова системи продовольчої безпеки неможлива без створення системи показників та індикаторів, які дозво-

ляють сформувати кількісно-якісні характеристики соціально-економічним явищам і процесам.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження проблеми національної продовольчої безпеки зробили такі провідні вчені і практики, як М. Бабієнко, Є. Бузовський, О. Варченко, О. Гойчук, В. Збарський, І. Кушнір, П. Лайко, Б. Пасхавер, Я. Пушак, П. Руснак, П. Саблук, Р. Тринько та інші. Однак, незважаючи на значну кількість публікацій, залишаються невирішеними або належать до дискусійних численні проблеми формування системи національної продовольчої безпеки. Зокрема, не сформовано єдиних підходів щодо побудови категоріально-понятійного апарату, потребує удосконалення методика діагностики стану та оцінки ефективності процесу забезпечення національної продовольчої безпеки.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є розробка методичних рекомендації щодо визначення індикаторів продовольчої безпеки країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Так, методологія ФАО дозволяє оцінювати продовольчу безпеку як на загальносвітовому рівні, так й регіональному (національному) на основі використання системи показників. Розглянемо показники, що використовуються на національному рівні, які розроблено відповідно до методичних рекомендацій Комітету з Світової Продовольчої Безпеки (Committee on World Food Security).

У редакції 2012 р., показники були поділено на: первинні (input), які характеризують структурні умови забезпечення продовольчої безпеки; результуючі (outcomes), які включають дані антропометричних досліджень та інформацію про недоспоживання продовольства та показники стабільності/вразливості (vulnerability/stability), які характеризують стійкість до шоків. У свою чергу, перші показники поділено на такі підгрупи — наявність (availability), економічна доступність, фізична доступність та використання (utilization). Результуючі поділено на індикатори використання та індикатори доступу до продовольства.

Більш пізніше, у 2015 р. система показників ФАО була зміненою, унаслідок чого не передбачено поділу на первинні та результуючі показники. Уся сукупність показників поділена на 4 групи: наявність, доступність, стабільність та використання/повноцінність (utilization). Окрім цього, додатково включено наступні показники: валовий внутрішній продукт на душу населення, поширення анемії вагітних та дітей до 5 років, поширення дефіциту йоду та вітаміну А, середнє споживання жирів на душу населення, частка осіб, які систематично недоїдають та інші. Зазначимо, що загальна кількість показників, що використовуються ФАО для оцінювання стану продовольчої безпеки на національному рівні становить 43, із них 31 основні та 12 допоміжні.

Відомо, що однією із найбільш відомих сучасних програм щодо одержання інформації про забезпечення продовольчої безпеки на національному рівні є ініціатива ФАО Country STAT [1], яка представляє собою мережеву інформаційну технологічну систему з продовольчої та сільськогосподарської статистики на національному та субнаціональному рівнях. Нині ця інформаційна система стала єдиною для країн, які створюють систему стандартних статистичних даних із численних джерел на універсальній платформі, що дозволяє будувати складні інформаційні системи для моніторингу стану продовольчої безпеки. Отже, використання показників продовольчої безпеки ФАО дозволяє порівнювати різні країни за конкретними показниками, аналізувати динаміку зміни їх значень у часі, однак загальної інтегральної оцінки стану продовольчої безпеки у конкретних країнах вони не дозволяють визначити.

Встановлено, що ФАО використовує також систему допоміжних показників, серед яких доцільно виділити такі: частка населення, що знаходиться у зоні ризику нестачі калорій; середня достатність енергетичної цінності харчування (середнє значення для розвинених країн становить 136%); виробництво продуктів харчування на душу населення (в середньому для розвинених країн становить 419 дол. США у 2011—2013 рр.;

середньодушкове споживання білків та білків тваринного походження (у середньому для розвинених країн значення цих показників становить 103 і 60 гр. на людину на добу відповідно); густина дорожньої мережі; індекс внутрішнього рівня цін на продукти харчування; частка населення, що має доступ до якісних джерел води (до числа яких відноситься водопровід, захищені колодязі та свердловини, колектори дощової води із розрахунку не менше 20 літрів на людину в день із джерел віддалених не більше 1 км від житла); показник доступу до покращених санітарних умов (до числа яких відносяться санітарно-технічні умови, що дозволяють ізолювати людей, тварин та комах від контактів з продуктами життєдіяльності. Водночас, до числа індикаторів ФАО, які характеризують використання продовольства, окремої уваги заслуговує поширення анемії серед вагітних жінок; частка людей, які систематично переїдають. Отже, використання індикаторів продовольчої безпеки ФАО, дозволяє проводити співставлення різних країн за конкретними показниками, аналізувати динаміку змін їх значень у часі, однак загальної інтегральної оцінки стану продовольчої безпеки у конкретних країнах вони дати не можуть.

Розглянемо оцінку продовольчої безпеки на основі показника Global Food Security Index (GFSI) — глобальний рейтинг країн світу за рівнем продовольчої безпеки та ефективності роботи державних закладів щодо її забезпечення, що складається аналітичним агентством Economist Intelligence Unit [2]. На його основі здійснюється оцінка стану продовольчої безпеки у 113 країнах світу. Із цієї метою використовується 28 індикаторів, окремі із них одержуються методом експертних оцінок. Індикатори відносяться до 3 груп: економічна доступність (affordability), наявність та достатність (availability), якість та безпека (qualityandsafety). Показники, які відносяться до першої групи, характеризують здатність споживачів купувати продукти харчування, їх вразливість в цьому відношенні до можливих цінових шоків і наявність програм і державних заходів щодо підтримки споживання продуктів харчування у випадку появи подібних шоків. Індикатори наявності та доступності характеризують доступність продовольчих запасів, ризики своєчасного та повного продовольчого забезпечення, можливості щодо поширення продуктів харчування і використання наукового потенціалу з метою розширення сільськогосподарського виробництва.

Значення індикаторів нормалізуються (мінімальному значенню надається значення 0, максимальному — 100), після присвоюється кожному із них вага із використанням експертів, і в результаті по кожній країні одержують значення індексу, який характеризує стан продовольчої безпеки.

Для показників, високе значення яких, позитивно характеризує стан продовольчої безпеки (наприклад, середньодушкове споживання тваринних білків нормалізація).

Для показників, високе значення яких негативно характеризує стан продовольчої безпеки (наприклад, ризик нестабільності або підвищення тарифу на імпорт сільськогосподарської продукції).

Процедура нормалізації та наступне зважування значень індикаторів дозволяє одержати інтегральну

оцінку продовольчої безпеки у кожній країні та дає можливість співставляти, ранжувати та порівнювати різні країни світу як за загальним рівнем продовольчої безпеки (у трактуванні GFSI), так й за рівнем доступності, наявності та якості продуктів харчування.

Вважаємо, що ця методологія оцінки є специфічною, оскільки для всіх країн однакові показники мають рівні ваги, тобто не враховують національну або регіональну специфіку, а також рівень добробуту населення.

Дефіцит продовольства в країнах, що постраждали в результаті конфліктів, продовжує посилюватися, а це означає, що гуманітарні зусилля з надання допомоги і підтримки засобів до існування залишаються життєво важливими.

В шести країнах з цього переліку, за остаточною оцінкою ФАО і ВПП, чверть або більше населення стикається з кризовим або надзвичайним рівнем голоду, відповідно до міжнародної класифікації фаз продовольчої безпеки (ІКФ).

Якщо ми порівняємо підходи ФАО та Economist Intelligence Unit до оцінки продовольчої безпеки, то можна сказати, що вони багато спільного. Так, у цих методиках питання доступності продовольства відокремлена від його наявності та виробництва. Окрім цього, виділяються показники, які характеризують споживання калорій та поживних речовин із їжею на душу населення в день, а також їх тваринне чи рослинне походження; стан розвитку транспортної інфраструктури, політичну стабільність; рівень втрат продовольства та інші. Разом з тим, у цих індикаторів є відмінності. Так, ФАО серед допоміжних індикаторів використовуються не лише ті, що характеризують недоїдання, але й переїдання (частка людей, які систематично переїдають). Зазначимо, що при підрахунку GFSI значна увагу приділяється наявності та рівню розвитку тих або інших інститутів у країнах (наявність державних стратегій, систем моніторингу і т. д.).

Необхідно зазначити, що індикатори, подібні між собою, однак у різних методиках можуть входити до різних груп показників. Наприклад, індикатори, які характеризують стан транспортної інфраструктури (частка доріг із твердим покриттям, частка залізничних шляхів) у рамках системи індикаторів ФАО відносяться до показників (фізичної) доступності (access) продовольства та характеризують можливість доставляти продовольство до мереж роздрібною торгівлі, і доступ населення до ним. Водночас, як у дослідженні GFSI стан портової та дорожньої інфраструктури відноситься до показників наявності та достатності продовольства (availability), очевидно, у зв'язку із тим, що транспортна інфраструктура може бути обмежувальним чинником при організації імпорту поставок продовольства на внутрішній ринок.

Заслуговує на увагу вітчизняної практики щодо оцінювання продовольчої безпеки підхід Республіки Білорусь. Відповідно до Концепції національної продовольчої безпеки країни (2004 р.) виділяється 5 основних критеріїв [3].

Розглянемо критерій рівень задоволення фізіологічних потреб у компонентах в енергетичній цінності раціону. З метою оцінювання за цим критерієм, насампе-

ред, визначаються продукти харчування, які достовірно характеризують структуру споживання харчування, тобто товари, за рахунок споживання яких покривається 80% та більше потреб у калоріях. Так, виділено дев'ять товарних груп: молочні продукти, м'ясні продукти, яйця, хлібобулочні продукти, картопля, олія рослинна, фрукти, овочі та цукор.

До показників енергетичної цінності раціону харчування та його забезпечення поживними речовинами відносять індекс енергетичної цінності та індекс харчової цінності продуктів харчування, що споживаються, які дозволяють охарактеризувати співвідношення фактично спожитих із їжею поживних речовин та фізіологічних норм. З метою оцінки самозабезпечення продовольством пропонують використовувати виробництво або споживання відповідних продуктів харчування населенням.

Наступним показником є критерій відповідності раціону харчування за вмістом у продуктах шкідливих для здоров'я людини речовин. Для цього використовують показники, які характеризують забрудненість продукції радіонуклідами та забрудненість ґрунту хімічними речовинами.

Щодо показника рівень фізичної та економічної доступності продовольства, то фізична доступність продовольства визначається співвідношенням кількості продовольства на внутрішньому ринку та необхідних обсягів відповідних видів продуктів харчування із урахуванням поставок спецспоживачам. Під економічною доступністю продовольства розуміють можливість для різних груп споживачів набувати продовольчі товари у нормативному розмірі на ринку, а також одержувати їх по неринковим каналам (наприклад, із особистих підсобних господарств). Урахування можливості придбання продуктів харчування не за ринковими каналами є специфічною складовою білоруського підходу до визначення та вимірювання економічної доступності продовольства. Забезпечення економічної доступності продовольства передбачається досягати шляхом впливу на рівноважний рівень цін продуктів харчування і на доходи населення. Важливим індикатором є частка витрат на продовольство від загальних витрат населення, а в перспективі 30—35 процентів. При цьому в країні передбачено створити умови, які гарантують можливість для всіх соціальних груп населення споживати продовольство відповідно до медичних норм.

Критерій "рівень залежності продовольчого постачання країни та ресурсного забезпечення агропромислового комплексу від імпорту продовольства. Зазначимо, що експертами країни обґрунтовано, що для Білорусі доцільним є обсяг імпорту у межах 25% від загального обсягу споживання. Важливе місце відводиться вивченню стабільності поставок білоруського продовольства на внутрішній ринок. Одним із показників, які характеризують стабільність є захищеність власного виробництва. Для його оцінки використовують коефіцієнт конкурентності, який розраховується діленням ринкової вартості окремих видів продуктів харчування, які надходять по імпорту, на величину собівартості аналогічного продовольства для місцевих товаровиробників.

За допомогою оцінки динаміки національної та регіональної продовольчої безпеки за цим критерієм Кон-

цепція національної продовольчої безпеки Республіки Білорусь передбачає використання таких показників: індекс виробництва продукції, який розраховується діленням фактичного обсягу виробництва по кожному виду продукції на нормативний обсяг споживання.

І наприкінці, критерій 5 — відповідність розмірів оперативних та стратегічних запасів нормативній потребі. Достатність відповідних запасів характеризується можливістю забезпечення поставок продовольства населенню у обсягах споживчої корзини в екстремальних умовах.

Зазначимо, окрім інтегральних, використовуються також коефіцієнти дефіциту калорій, білків у раціоні харчування та інші, які характеризують ті ж аспекти продовольчої безпеки, на які робить акцент ФАО та інших міжнародних організацій, однак орієнтація до використання інтегральних показників, які одночасно враховують численні фактори, є характерною рисою білоруського підходу.

Серед найбільш помітних інтегральних показників можна виділити індекс життєзабезпечення. Очевидно, що наявність однозначних інтегральних показників спрощує процедуру прийняття рішень державними органами, тому що дозволяє використовувати порівняльні показники, які із різних сторін характеризують продовольчу безпеку, що доцільно використовувати у вітчизняній практиці.

Рівень доступності продовольства вимірюється за допомогою загального коефіцієнта доступності, який розраховується діленням вартості продовольчої корзини на середній розмір доходу на душу населення.

Окрім цього цим документом передбачається розрахунок коефіцієнту самозабезпечення, який враховує як фактичне, так й нормативне споживання населенням продуктів харчування. Зазначимо, що оцінка продовольчої безпеки в Республіці Білорусь оцінюється за семи рівнями. Перший рівень забезпечення продовольчої безпеки — критичний передбачає середньодушкове споживання близько 1800—2300 ккал енергії із їжею в день, що є достатнім для не допускання хронічного недоїдання.

Другий рівень — середньодушкове споживання 2300—2800 ккал, при якому вважається, що продовольства у товаро-просувній системі країни достатньо для виключення епізодичного голоду та забезпечення стійкого приросту населення.

Третій рівень — середньодушкове споживання 2800—3600 ккал, що свідчить про достатність продовольчих ресурсів у країні для забезпечення стабільного, хоча й не обов'язково збалансованого за елементами раціону харчування. Цей рівень є базовим для цієї країни унаслідок того, що в момент прийняття Концепції його було вже досягнуто упродовж 10 минулих років.

Четвертому рівню відповідає середньодушкове споживання у межах до 3300—3500 ккал (достатнього за енергетичною цінністю) у добу за умови збалансованого раціону за білками, вітамінами та іншими важливими характеристиками.

П'ятому рівню відповідає вимога відповідного середньодушкового споживання "екологічно чистих" продуктів харчування, які сприяють зміцненню здоров'я людини.

На шостому рівні передбачається споживання відповідних продуктів усіма соціальними групами населення.

Сьомому рівню відповідає структура раціону, яка дозволяє "поліпшувати природу людини" та "продовжувати її активну життєдіяльність". Отже, стан продовольчої безпеки, що відповідає першим трьом рівням, означає кількісну достатність продовольства для збереження життя громадян, відсутність голоду, а на наступних чотирьох рівнях ураховується також й якість продовольства, що споживається.

Узагальнюючи вищезазначене можна зробити наступний висновок, що важливим показником забезпечення продовольчої безпеки як у Білорусі, так й інших країнах світу. Характерною рисою підходів Білорусі до продовольчої безпеки є їх орієнтація не лише на середні показники, але й положення усіх соціальних груп населення.

Заслугує на увагу української практики система оцінки та вимірювання продовольчої безпеки США, країни яка є світовим лідером по середньодушовому виробництву продуктів харчування. Оскільки для цієї країни питання наявності та фізичної доступності продовольства є вирішеними, то пріоритетними є питання економічної доступності продуктів харчування для населення, якості та безпечності продовольства, а також стабільне забезпечення продовольчої безпеки.

Зазначимо, що у США на сьогодні сформовано досконалу правову базу забезпечення продовольчої безпеки. Так, Закон 1985 р. "Про продовольчу безпеку США" (Food Security Act of 1985) [4] Згідно цього закону, продовольча безпека пов'язана із можливістю експортувати продовольство, а саме у розрізі окремих груп були встановлені мінімальні порогові значення експорту.

У 2002 р. прийнято так званий аграрний закон США ("Farm Security and Rural Investment Act of 2002") [5] на зміну якого прийнято сільськогосподарський "Закон про продовольство, захист ґрунту та розвиток енергетики" США, який вступив в силу у червні 2008 р. (Food, Conservation, and Energy Act of 2008) [6]. У законі визначено три пріоритетних напрями розвитку сучасної аграрної політики США — забезпечення продовольчої безпеки населення країни, підтримка природоохоронних заходів і родючості ґрунту, а також розвиток нової ролі аграрної галузі як джерела одержання альтернативної енергії у рамках програми диверсифікації джерел одержання енергії.

Характерною особливістю вимірювання продовольчої безпеки у США є широке використання результатів вибіркового досліджень домогосподарств. У 80-х роках минулого століття експертами робочої групи Американського інституту харчування були розроблені основні підходи до визначення та оцінки відсутності продовольчої безпеки (food insecurity).

Збирання первинної інформації про стан продовольчої безпеки відбувається за допомогою вибіркового обстеження з питань продовольчої безпеки методом анкетування. Так, членам домогосподарств пропонується відповісти на окремі питання, які характеризують витрати на їжу: мінімально необхідні витрати на продовольство; участь у програмі продовольчої допомоги; способи уникнення або пом'якшення моментів настання го-

лоду; достатність продовольства. Число питань залежить від складу домашнього господарства — для домогосподарств без дітей їх 10; для домогосподарств із неповнолітніми дітьми — 18.

У процесі оцінювання продовольчої безпеки кожній сім'ї визначається в інтервалі від високого рівня продовольчої безпеки до дуже низького рівня. Шкала визначення рівня продовольчої безпеки має наступний вигляд: високий рівень продовольчої безпеки (foodsecure) — відсутність серйозних проблем у домогосподарства щодо забезпечення продбезпеки. До цієї групи включають домогосподарства, які позитивно відповіли не більше ніж 2 питання анкети (позитивні відповіді свідчать про наявність труднощів в області продовольчої безпеки); відсутність продовольчої безпеки, але буз голоду — стан домогосподарств викликає стурбованість у його членів. Як правило, раціон харчування таких домогосподарств не є збалансованим, можливі проблеми із якістю продуктів харчування, але при цьому кількісне споживання продовольства є достатнім або незначно відстає від норми. До цієї групи включають домашні господарства, які ствердно відповіли на 3-7 питань при наявності дітей та 3—5 за умови їх відсутності; відсутність продовольчої безпеки та помірний голод — раціон харчування дорослих членів домогосподарства є недостатнім, вони періодично відчувають голод. Скоріш за все, але не завжди, недоспоживання продуктів харчування не є критичним для дітей. До цієї групи включають домогосподарства, які позитивно відповіли на 8—12 питань за наявності дітей і на 6—8 їх відсутності; відсутність продовольчої безпеки та сильний голод — у цій групі нестача продуктів харчування досягає критичних значень й від неї страждають діти [8].

Окрім інформації, що характеризує продовольчу безпеку домогосподарств, збирається супутня інформація за демографічними та соціальними характеристиками; статі, віку, расі, латиноамериканському походженні, сімейному стану, ветеранському статусу, відомостей про освіту, професію та доходам. У результаті дослідники одержують інформацію про те, у яких соціальних групах існують проблеми щодо продовольчої безпеки, та уряд одержує можливість для прийняття адресних заходів. Так, у 2008 р. 55% домашніх господарств США брали участь у Федеральних продовольчих програмах — програмі продовольчих талонів, програмі шкільного харчування.

Необхідно зазначити, що незважаючи на відмінність підходів різних держав до оцінки продовольчої безпеки, спільною рисою для багатьох є констатація про необхідність підтримки продовольчої безпеки населення на рівні, при якому гарантовано соціальну стабільність у суспільстві та стійкий економічний розвиток країни.

Відповідно до постанови Кабінету міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379 "Деякі питання продовольчої безпеки", затверджена система основних індикаторів продовольчої безпеки: добова енергетична цінність раціону людини, забезпечення раціону людини основними видами продуктів, достатність запасів зерна у державних ресурсах, економічна доступність продуктів, диференціація вартості харчування за соціальними групами, ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, продовольча незалежність за окремим продуктом.

Індикатори, що характеризують стан продовольчої безпеки держави (регіону), розраховуються за такими основними групами харчових продуктів: хліб і хлібопродукти; картопля; овочі, баштанні; фрукти, ягоди і виноград; цукор; олія; м'ясо і м'ясопродукти; молоко і молокопродукти; риба і рибодукти; яйця. Питання продовольчої безпеки має два основні аспекти — виробничий і споживчий. Іншими словами характеристика пропозиції і попиту. Відповідно, в залежності від того, який аспект характеризує показник, варто розділити їх на показники ресурсного потенціалу: достатність зерна у державних ресурсах, продовольча незалежність, самозабезпеченість; і споживчої кон'юнктури: добова енергетична цінність, економічна доступність, достатність споживання.

Так, добова енергетична цінність раціону людини визначається як сума добутоків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності.

Граничний (пороговий) критерій становить 2500 ккал на добу, при цьому 55% добового раціону повинне забезпечуватися за рахунок споживання продуктів тваринного походження. Згідно з рекомендаціями ФАО/ВООЗ, мінімальна потреба в енерговитратах в середньому на працездатну людину не може бути меншою 2560 ккал.

Економічна доступність продовольства визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств. Граничним (пороговим) критерієм, встановленим урядом, для зазначеного показника вважається його 60-відсотковий рівень; Слід зазначити, що у країнах Європи питома вага витрат на харчування у загальних витратах домогосподарств знаходиться в межах 20—25%.

Індикатор достатності споживання окремого продукту-забезпечення раціону людини основними видами продуктів, що визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою.

Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання людиною продуктів харчування протягом року відповідає раціональній нормі, тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці.

Зазначимо, що диференціація вартості харчування за соціальними групами відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20 відсотків домогосподарств із найбільшими доходами та вартістю харчування 20 відсотків домогосподарств з найменшими доходами.

Відповідно, чим далі ці відношення від одиниці, тим більшим є соціальне розшарування.

Водночас, коефіцієнт диференціації продовольчого споживання використовується для більш поглибленої оцінки вище зазначеного індикатора.

Достатність запасів зерна у державних ресурсах визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно.

Граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 17-відсотковий рівень,

що відповідає 60 дням споживання. Методика розрахунку індикатора не враховує обсягів зерна, яке знаходиться у державному продовольчому резерві, зважаючи на те, що така інформація складає державну таємницю.

Показник ємності внутрішнього ринку окремих продуктів відстежується в динаміці та визначається у натуральному виразі як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення.

Індикатор ємності внутрішнього ринку є важливою складовою для складання балансів попиту і пропозиції та визначення продовольчої незалежності за окремим продуктом.

Продовольча незалежність за окремим продуктом визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку.

Граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 30-відсотковий рівень. Проте, ряд вчених зазначають, що перевищення 20% значення даного індикатора, призводить до припинення ефекту кумуляції, тобто галузь уже не в змозі впливати на основну економіку в сторону її росту [9].

ВИСНОВКИ

Окрім визначених законодавчо показників, пропонується використати показник самозабезпечення продовольством, який часто зустрічається в науковій літературі і змістовно характеризує ресурсний потенціал в галузі продовольчої безпеки. Даний показник визначається як відношення об'єму виробництва продуктів харчування до внутрішнього споживання, яке включає в себе фонд споживання, витрати на корми і насіння.

Визначена система показників продовольчої безпеки дозволяє при аналізі та прогнозуванні по основних групах продовольчих товарів провести порівняння, наявного і імовірного в майбутньому стану продовольчого забезпечення, оцінити реальні потреби держави в основних продуктах харчування й ресурсах для їхнього виробництва, а також визначити базові показники продовольчої стратегії як складової аграрної політики держави. Вважаємо, що в охарактеризованій вище системі показників, відсутній розрахунок узагальнюючого показника, який би комплексно оцінював стан продовольчої безпеки.

Література:

1. Продовольча безпека як пріоритет агропромислової політики України: монографія [І. І. Савенко та ін.; за заг. ред. І. І. Савенка, І. О. Седікової]; Одес. нац. акад. харч. технологій. Харків: ПромАрт, 2019. 263 с.
2. Румик І. Продовольча безпека держави: питання теорії, методології, практики: монографія; ВНЗ "Ун-т економіки та права "КРОК". Київ: КРОК, 2020. 419 с.
3. Осипова О. І., Піскунова О. В. Кластерний аналіз у моделюванні продовольчої безпеки на регіональному рівні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. Київ: Київський університет. 2014. № 9 (162). С. 82—88.

4. Забарна Ю. В., Файчук О. М.. Продовольча безпека України: якісний вимір: монографія. Київ: НУБіП України, 2017. 265 с.

5. Кардаш О. Л. Продовольча безпека України: оцінювання та державне регулювання: монографія; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. Рівне: НУВГП, 2015. 207 с.

6. Чернега О. Б. Продовольча безпека і персоналіфікація харчування: у пошуках балансу та ефективної системи управління: монографія. Кривий Ріг: Чернявський Д. О. [вид.], 2015. 255 с.

7. Зеліско Н. Продовольча безпека як економічний пріоритет аграрної політики України. Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. 2019. № 26. С. 77—80.

8. Жемойда О. В. Продовольчі резерви зерна як інструмент регулювання пропозиції на внутрішньому ринку. Економіка України. 2013. № 11. С. 41—50.

9. Свиноус І. В. Щодо проблеми продовольчої безпеки у контексті зміни умов господарювання. Інноваційна економіка. 2013. № 3. С. 206-20.

References:

1. Savenko, I.I. (2019), *Prodovol'cha bezpeka iak priorytet ahropromyslovoi polityky Ukrainy* [Food security as a priority of Ukraine's agro-industrial policy], Odes. nats. akad. kharch. tekhnolohij.: PromArt, Kharkiv, Ukraine.
 2. Rumyk, I. (2020), *Prodovol'cha bezpeka derzhavy: pytannia teorii, metodolohii, praktyky* [Food security of the state: issues of theory, methodology, practice], VNZ "Un-t ekonomiky ta prava "KROK". : KROK, Kyiv, Ukraine.
 3. Osypova, O.I. and Piskunova, O.V. (2014), "Cluster analysis in food security modeling at the regional level", *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, vol. 9 (162), pp. 82—88.
 4. Zabarna, Yu.V. and Fajchuk, O.M. (2017), *Prodovol'cha bezpeka Ukrainy: iakisnyy vymir* [Food security of Ukraine: qualitative dimension], NUBiP Ukraine, Kyiv, Ukraine.
 5. Kardash, O.L. (2015), *Prodovol'cha bezpeka Ukrainy: otsiniuvannia ta derzhavne rehuliuivannia* [Food security of Ukraine: evaluation and state regulation], NUVHP, Rivne, Ukraine.
 6. Cherneha, O.B. (2015), *Prodovol'cha bezpeka i personifikatsiia kharchuvannia: u poshukakh balansu ta efektyvnoi systemy upravlinnia* [Food security and personalization of nutrition: in search of balance and effective management system], Cherniavs'kyj D.O., Kryvyj Rih, Ukraine.
 7. Zelisko, N. (2019), "Food security as an economic priority of Ukraine's agricultural policy", *Visnyk L'vivs'koho natsional'noho aharnoho universytetu. Seria: Ekonomika APK*, vol. 26, pp. 77—80.
 8. Zhemojda, O.V. (2013), "Food reserves of grain as a tool for regulating supply in the domestic market", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 11, pp. 41—50.
 9. Svinous, I.V. (2013), "On the problem of food security in the context of changing economic conditions", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 3, pp. 206-20.
- Стаття надійшла до редакції 09.05.2022 р.*

З. В. Гбур,

д. держ. упр., професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П.А. Шупика
ORCID ID: 0000-0003-4536-2438

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.84

РОЛЬ НАТО ЯК ОБОРОННОГО СОЮЗУ В БЕЗПЕЦІ ЄВРОПИ

Z. Hbur,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor of the Department of Healthcare Management and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine

NATO'S ROLE AS A DEFENSE UNION IN EUROPE'S SECURITY

Посилення агресивних настроїв Радянського Союзу в період після Другої Світової війни, спонукали ряд країн Європи до пошуку законних шляхів гарантування власної безпеки. Після оцінки наявних ресурсів, очевидним став той факт, що впоратися власними силами країнам не вдасться. Відтак, розпочався процес переговорів для створення оборонного союзу, до якого окрім ряду європейських країн також долучились Сполучені штати Америки та Канада. В подальшому цей союз отримав назву Організація Північноатлантичного Договору. Необхідність визначення ролі Організації в формуванні безпеки Європи, у тому числі з урахуванням загроз та викликів пов'язаних із збройною агресією Російської Федерації в Україні зумовлюють актуальність даного дослідження.

Відтак, для визначення оборонних та безпекових засад діяльності Альянсу, у статті проведено історичну ретроспективу до процесу підписання договору. Визначено країн-підписантів договору у 1949 році. Проаналізовано діючу організаційну структуру організації, з урахуванням внесених з моменту заснування змін. Встановлено історичні події, які стали поштовхом для проведення військових дій силами Альянсу на шляху до укріплення безпеки його членів. Визначено, яким чином військові операції вплинули на реформування Стратегічної концепції діяльності організації на межі тисячоліть. Розглянуто політику відкритих дверей Альянсу та причини її реалізації. Встановлено ключові військові операції, які проводились силами організації з 2000 року.

Досліджено причини та наслідки інституційної та ідейної кризи в Альянсі. Визначено характер впливу незаконної анексії Криму та "гібридної війни" на сході України на обсяг витрат на оборону в структурі валового внутрішнього продукту країн-членів організації. Проаналізовано напрямки перетворення підходів до оборони в межах безпечної політики Альянсу з урахуванням умов "гібридної війни".

Розкрито вплив військової агресії Російської Федерації на посилення присутності військ Альянсу біля його східних кордонів, а також на заходи, які ним проводяться для недопущення поширення військового конфлікту на територію Європи.

The intensification of the aggressive mood of the Soviet Union in the period after the Second World War, prompted a number of European countries to seek legal ways to ensure their own security. After assessing the available resources, it became clear that the countries would not be able to cope on their own. Thus, the process of negotiations for the creation of a defense union began, which, in addition to a number of European countries, was also joined by the United States and Canada. This

alliance was later called the North Atlantic Treaty Organization. The need to determine the role of the Organization in shaping the security of Europe, including taking into account the threats and challenges associated with the armed aggression of the Russian Federation in Ukraine, determine the relevance of this study.

Therefore, in order to determine the defense and security principles of the Alliance's activities, the article provides a historical retrospective of the process of signing the treaty. The countries that signed the treaty in 1949 were identified. The current organizational structure of the organization is analyzed, taking into account the changes made since its inception. Historical events have been identified that have prompted military action by Allied forces to strengthen the security of its members. It is determined how military operations will influence the reform of the Strategic Concept of the organization at the turn of the millennium. The Alliance's open door policy and the reasons for its implementation are considered. The key military operations conducted by the organization since 2000 have been identified.

The causes and consequences of the institutional and ideological crisis in the Alliance have been studied. The nature of the impact of the illegal annexation of Crimea and the "hybrid war" in eastern Ukraine on the amount of defense spending in the structure of gross domestic product of member countries is determined. The directions of transformation of approaches to defense within the framework of the Alliance's security policy are analyzed, taking into account the conditions of "hybrid war".

The impact of the Russian Federation's military aggression on increasing the presence of Allied troops near its eastern borders, as well as on the measures it is taking to prevent the spread of military conflict in Europe, has been revealed.

Ключові слова: Організація Північноатлантичного Договору, військова операція, Стратегічна Концепція, безпека, витрати на оборону, збройний конфлікт.

Key words: North Atlantic Treaty Organization, military operation, Strategic Concept, security, defense spending, armed conflict.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З самого початку свого заснування, Організація Північно-Атлантичного Договору (НАТО) ставила своєю головною метою захист свободи та безпеки своїх членів шляхом використання всіх можливих політичних та військових засобів, які відповідають Статуту Організації об'єднаних націй (ООН). За словами діючого генерального секретаря Альянсу, Єнса Столенберга, НАТО виступає "єдиним гарантом безпеки в Європі", що запобігає конфліктам та зберігає мир [1]. Справді, вже більше як пів сторіччя організація працює над встановленням справедливого і довготривалого миру в Європі, керуючись засадами демократичних цінностей, дотримання прав людини та забезпечення верховенства права. НАТО виступає трансатлантичною організацією, яка є основою безпеки не лише Європи, а й Північної Америки. Вперше, головна мета Альянсу набула принципового значення після закінчення холодної війни, коли перспектива її настання була дуже ймовірною. Ретроспектива на події останнього десятиліття, коли через протиправні дії Російської Федерації в Україні розпочались військові дії на сході нашої країни, дає змогу впевнено стверджувати, що потреба у наявності організації, яка б забезпечувала безпеку в регіоні, набуває ще більшого значення, ніж напередодні.

Більше того, у лютому 2022 року Російська Федерація розпочала збройну агресію проти України, таким чином військові дії перенеслися прямо на поріг європейського співтовариства. Відтак, дослідження НАТО, як оборонного союзу в безпеці Європи у нових умовах є вкрай актуальним.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Вивчення ролі НАТО як оборонного союзу в безпеці Європи, а також напрямків взаємодії організації із європейськими країнами, проводиться вже протягом не одного десятиліття. Зокрема, Giovanna De Maio висвітлювала можливості поглиблення співпраці між НАТО та Європейським союзом (ЄС) [2], а Howorth J. проводив розвідки на тему стратегічної автономії та співробітництва ЄС-НАТО [3]. Намагання розтлумачити особливості побудови відносини між європейськими країнами та НАТО крізь призму вивчення значення держав-членів у організації здійснювала Ewers-Peters, Nele Marianne [4]. Серед вітчизняних науковців, значний вклад у вивчення еволюції НАТО і системи європейської безпеки в умовах "гібридної" агресії Російської Федерації здійснив Жовтенко Т. [5]. Янковська Т. досліджувала роль НАТО у європейській системі безпеки [6], а Котляр О. висвіт-

Рис. 1. Структура НАТО

Джерело: власна розробка автора на основі [8].

лював роль Альянсу в безпеці та обороні країн Північної Європи [7].

Проте, не применшуючи вклад зазначених авторів, вважаємо, що з урахуванням динамічності подій у сфері безпеки в європейському регіоні формують основу для проведення подальших розвідок у обраному напрямку дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

З урахуванням вищенаведеного, метою наукового дослідження виступає вивчення оборонної ролі НАТО у структурі безпеки Європи крізь призму викликів та загроз останніх років.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Після Другої світової війни, гостро постало питання не допущення її повторення ніколи в майбутньому. Відтак, для побудови системи колективної безпеки в Європі, а також протидії ймовірності отримання Німеччиною можливості реваншу поруч із агресивними випадами Радянського Союзу, у березні 1948 на зустрічі представників Бельгії, Великої Британії, Люксембургу, Нідерландів та Франції було закладено основу майбутньої Організації Північноатлантичного Договору. Первинний аналіз ресурсів цих країн показав, що їх було недостатньо для ефективного протистояння існуючим на той момент загрозам. З урахуванням цього, було прийнято рішення залучити до угоди ряд інших країн. В першу чергу, ключові зусилля країн-ініціаторів були зосереджені на залученні до системи колективної безпеки Сполучених штатів Америки (США), проте після проведення додаткових переговорів, до підписання договору окрім США долучились Канада, Данія, Ісландія, Італія, Норвегія і Португалія. Фактичне його підписання відбулося 4 квітня 1949 року. Ключовою рисою цієї міжурядової організації є те, що всі її держави-члени зберігають повною мірою суверенітет та незалежність. В той же час, перебування у списку членів Альянсу доз-

воляє країнам отримувати консультації з будь-якого питання та ухвалювати рішення стосовно військових та політичних проблем, які безпосередньо впливають на їхню безпеку.

Впродовж декількох років після підписання договору було створено керівні органи Альянсу та побудовано чіткий механізм взаємодії країн-учасниць. В подальшому, структура НАТО була дещо спрощена, деякі комітети були розформовані, а керівний орган — Рада НАТО був кількісно збільшений. Згідно даних на офіційному сайті Альянсу, його теперішня структура виглядає наступним чином (рис. 1).

Наведена на рис. 1 організаційна структура підлягає подальшому розгалуженню на відокремлені підрозділи та комітети, які забезпечують всебічний процес надання консультацій та забезпечення співробітництва між її членами у політичній, військовій, економічній, науковій та інших галузях. Саме тому, попри несхожість ситуацій та стилів управління державами, а також різний військовий потенціал членів Альянсу, кожна з країн в однаковому ступені відчуває себе в безпеці, що, в свою чергу, забезпечує загальну стабільність в Європі. Окрім того, функціонування НАТО на теренах Європи, США та Канади, створює сприятливі умови для розгортання співпраці між країнами всередині Альянсу, а також за його межами до набуття іншими країнами членства.

Проте, протягом перших 40 років з моменту свого заснування, НАТО керувались виключно методами політичного та дипломатичного впливу. Все змінилось на початку 90-х років минулого століття, коли війна в Югославії спровокувала утворення серйозної загрози для миру в Європі. У відповідь на наявні загрози, силами НАТО було здійснено декілька військових операцій, які мали на меті забезпечити дотримання введених ООН санкцій. Конфлікт у Югославії став відправною точкою для перетворення ключових напрямків стратегії Альянсу. Відтак, починаючи з 1991 року до характерних рис Стратегії розвитку НАТО стало об'єднання широкого підходу до безпеки, включаючи політичні та військові

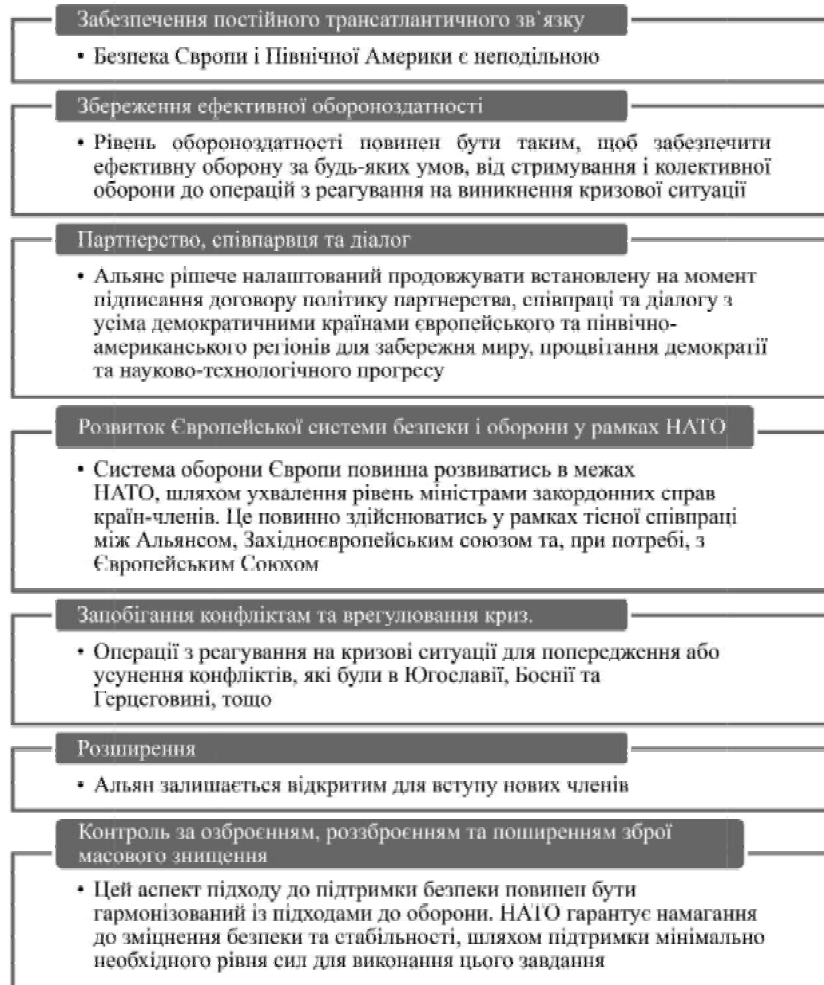

Рис. 2. Ключові елементи, які характеризували Нову Стратегічну Концепцію НАТО у 1999 році

Джерело: власна розробка автора на основі [10].

засоби, які є взаємодоповнюючими один для одного, з акцентом на забезпечення співробітництва з іншими країнами, які підтримують цілі Альянсу. Описаний підхід втілюється у формуванні Стратегічної концепції 1991 року.

У період з 1 березня 1992 року по 14 грудня 1995 року, Європа знову стикнулась із загрозою розширення військового конфлікту через міжетнічні суперечності на території Республіки Боснія і Герцеговина. Поштовою для нього став розпад Югославії. В подальшому до конфлікту було залучено армії Хорватії, добровольців та найманців з усього світу, а також збройні сили НАТО [9]. Описана ситуація спровокувала нову хвилю перетворень у Альянсі. Зокрема, у 1997 році за домовленістю керівників країн-членів Альянсу було переглянуто і оновлено Стратегічну концепцію таким чином, щоб вона відповідала змінам, які відбулись у період з 1991 року. В той же час, дана стратегія повинна була підвереджувати відданість Альянсу, забезпеченню колективної оборони та тісним трансатлантичним зв'язкам. Іншими словами, Стратегічна концепція — це авторитетна заява про цілі та завдання НАТО, а також директива вищого рівня щодо політичних та військових методів, необхідних для забезпечення досягнення описаних цілей.

Подальших змін Концепція зазнала в 1999 році, де було підтверджено головну мету Альянсу у збереженні

свободи та безпеки його членів. Окрім того, даним документом було підтверджено відданість НАТО цінностям демократичного суспільства, правам людини, верховенству права і намагання Альянсу забезпечувати не лише спільну оборону, а й мир та стабільність в європейському та трансатлантичному регіонах в цілому. Ключовими елементами, які характеризуються Новою Стратегічною концепцією є (рис. 2).

Однією із ключових з поміж описаних на рис. 2 характеристик Нової Стратегічної концепції є те, що двері НАТО залишаються відкритими для нових країн членів. Американський президент, Білл Клінтон у своїй промові 26 лютого 1999 року в штаті Каліфорнія, так прокоментував цей пункт: "Ми прагнемо, щоб вся Європа мала те, що побудовано спільними зусиллями у Західній Європі, а саме спільноту, яка підтримує спільні стандарти прав людини, та де люди мають впевненість у безпеці для інвестування у власне майбутнє; де нації співпрацюють, щоб зробити війну недопустимою. Ось чому я наполегливо домагаюсь розширення кордонів НАТО і чому ми повинні тримати двері для вступу в Альянс відкритими, щоб інші країни мали стимул поглиблювати свою демократію" [11].

Починаючи з 2000 років, НАТО продовжила активну роботу у напрямку до підтримки миру не лише у Європі, а й по всьому світу. Зокрема, до ключових опе-

Таблиця 1. Ключові операції, які проводились НАТО починають з 2000 року

Період	Назва операції	Країна проведення	Тип операції	Характеристика операції
20.12.2001-28.12.2014	Міжнародні зусилля сприяння безпеці	Афганістан	Підтримка миру	Рішення про проведення операції по підтримці миру прийняте резолюцією Ради Безпеки Організації об'єднаних націй (ООН) 20.12.2001 №1386. На зміну цій операції прийшла операція «Рішуча підтримка»
01.01.2015-01.08.2021	Рішуча підтримка	Афганістан	Підтримка миру	Було розміщено на території Афганістану близько 12500 військових. Після закінчення операції НАТО, військові дії продовжились власними Військовими силами країни
01.10.2008-14.12.2008	Союзний оператор	Індійський океан, Аденська затока, Червоне та аравійське море	Військово-морська	Супровід суден ООН під час поставок гуманітарної допомоги до Сомалі
24.03.2009-17.08.2009	Союзний покровитель	Індійський океан, Аденська затока, Червоне та аравійське море	Військово-морська	За час проведення операції попереджено 16 нападів із 37, захоплено близько 150 осіб, які підозрюються у піратській діяльності
17.08.2009 - не визначено	Океанський щит	Індійський океан, Аденська затока, Червоне та аравійське море	Підтримка миру	Операція спрямована на боротьбу з піратством в Сомалі
21.03.2011-31.10.2011	Союзний захисник	Лівія	Повітряна операція	Повалення та вбивство Муаммара Каддафі, продовження збройного конфлікту між різними угрупованнями, фактичний розпад Лівії на декілька самостійних державних утворень
грудень 2012 - не визначено	Активне обмеження	Туреччина	Протиповітряна операція	Розміщення США, Нідерландами та Німеччиною своїх зенітно-ракетних комплексів на території Туреччини для захисту від сирійських ракет

Джерело: власна розробка автора на основі [12;13].

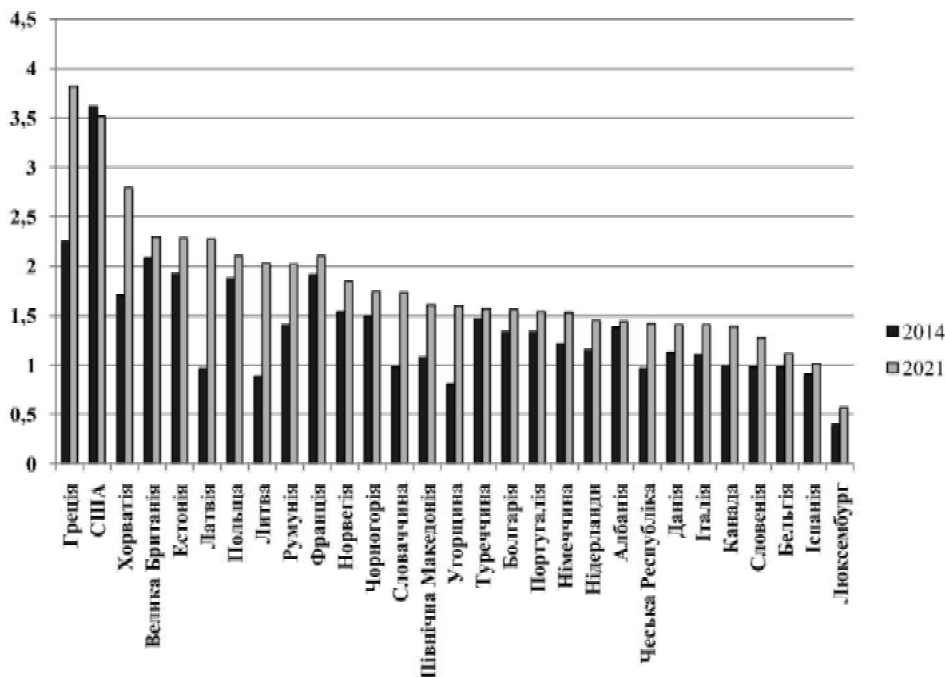

Рис. 3. Динаміка витрат на оборону у структурі валового внутрішнього продукту (ВВП) у 2014 та 2021 роках

Джерело: власна розробка автора на основі [15].

рацій, які проводились Альянсом протягом останніх 20 років відносять (табл. 1).

Таким чином, можемо побачити, що протягом тривалого часу конфліктних ситуацій, які б потребували безпосереднього втручання НАТО у Європі не виникало. Протягом останніх двох десятиліть, основними напрямками, на яких були зосереджені сили Альянсу це не допущення поширення наявних конфліктів та загроз з території Азії та північної Африки на весь цивілізований світ.

Будь-яка система, і система безпеки не є виключенням, потребує наявності постійних стимулів для свого розвитку. Розпад Радянського Союзу і поступовий перехід важелів впливу у руки Вашингтону, а також активний розвиток стратегічного партнерства із

Російською Федерацією (у минулому головним противником Альянсу) спровокували виникнення в НАТО інституційної та ідеологічної кризи. Кризові прояви підсилювалися відсутністю реальної загрози для безпеки Європи. Поштовхом для її подолання стала незаконна анексія Криму у лютому-березні 2014 року, а також "гібридна" інтервенція Російської Федерації (РФ) в східну частину України. Генеральний секретар НАТО Єнс Столенберг у одному із своїх виступів зазначив, що "дії РФ в Україні повністю дестабілюють діючу систему безпеки Європи" [14].

Підтвердженням активізації перетворень у структурі оборонного комплексу країн-членів Альянсу у період гібридної війни РФ та анексії Криму, є динаміка витрат на оборону у структурі валового внутрішнього продукту (ВВП) у 2014 та 2021 роках (рис. 3).

Аналізуючи дані, наведені на рисунку, можемо зробити висновки, що всі країни, окрім США, збільшили частку витрат на оборону в структурі ВВП країни. При цьому, найбільше оборонні витрати зросли в Латвії, Литві, Словаччині та Угорщині. Закономірним є той факт, що дані країни є найближчими сусідами України, що означає перебування під вищим ступенем загрози безпеці ніж у інших країнах-членах Альянсу.

В умовах розгортання військових дій біля кордонів НАТО, які зокрема проводились в умовах гібридної війни, постала очевидною необхідність внесення змін до порядку реагування сил Альянсу на загрозливий ситуації. Зокрема, ключовим питанням стало розробка механізму протидії гібридним військам. Це пов'язано із тим, що діючі схеми реагування сил НАТО були адаптовані під військові дії у режимі конфлікту двополюсного світу із використанням традиційних видів озброєння. Реалії гібридної війни дещо відрізняються від стандартних правил ведення військових дій, адже розпочинається вона з диверсійних та підривних операцій із використання спеціалізованих угруповань, ідентифікувати які за національною приналежністю практично не можливо.

Головним завданням згідно із концепцією гібридної війни є отримання інформаційної переваги над супротивником. В умовах, коли неможливо ідентифікувати агресора, стає неможливо дати реальну оцінку ситуації, а отже вжити ефективних заходів по її усуненню. Ймовірність повторення зазначених дій у одній із країн-членів НАТО ставить під загрозу можливість виконання 5 статті основоположного Вашингтонського договору, яким гарантується колективна безпека і напад на одну із країн-підписантів договору ідентифікується як напад на всіх інших. З метою вирішення проблеми, в рамках Альянсу розпочато створення спеціального підрозділу — Сил швидкого реагування. Основним його завданням повинно стати максимально оперативне визначення національної приналежності диверсантів та так званих "зелених чоловічків". З моменту визначення агресора, розпочинається стандартний механізм колективного захисту.

24 лютого 2022 року Російська Федерація здійснила повномасштабне вторгнення в Україну. Вперше, з моменту закінчення Другої Світової війни, настільки масштабний військовий конфлікт розгорнувся на території Європейського континенту. В умовах розгортання активної фази війни, безпосередньо біля кордонів НАТО, його роль як оборонного союзу для безпеки Європи набуває особливого значення. З урахуванням

цього, у відповідь на дії РФ в Україні, держави-члени Альянсу задіяли оборонні плани НАТО, розгорнули підрозділи Сил швидкого реагування, а також переїстили близько 40 тисяч військових у східну частину Європи, у тому числі військово-морські та повітряні сили, і засоби, які перебувають під безпосереднім командуванням НАТО і підсилюються шляхом залучення національних збройних сил країн-членів.

Окрім того, в умовах реальної загрози з боку РФ, Альянсом утворено чотири бойові групи, які розміщені у Болгарії, Угорщині, Румунії і Словаччині, як доповнення до раніше створених груп у країнах Прибалтики та Польщі. Ці угруповання в сукупності формують єдиний фронт НАТО від Балтійського до Чорного моря [16].

Поруч із цим, невіддільним елементом формування надійної оборони є зміцнення стійкості суспільства, а також наявної інфраструктури як засобу протидії ймовірному негативному впливу РФ. До таких елементів відносять підсилення кіберзахисту та кіберможливостей, а також підтримка взаємного захисту на випадок кібератак. Протягом декількох останніх тижнів активізувався механізм обміну інформацією між країнами-членами Альянсу, що дозволило покращити ступінь обізнаності про ситуацію. Посилено боротьбу із проявами дезінформації. У відповідь на неоднозначні заяви очільників РФ щодо приведення ядерної зброї у режим підвищеної бойової готовності, посилено здатність реагувати на хімічні, біологічні та ядерні загрози [16].

Окрім зазначених заходів оперативного реагування, НАТО планує зміцнити стримування та оборонну позицію на фоні більш небезпечних стратегічних умов на більш тривалу перспективу. Зокрема, планується провести підсилення морських, авіаційних та піхотних сил, поруч із збільшенням потенціалу в сфері кіберзагроз та захисту від них, а також більш ефективного використання космічних ресурсів, зокрема супутників. Невід'ємною складовою цих процесів буде систематичне розширення військових навчань з акцентом на колективну оборону і оперативну сумісність. При цьому, представники НАТО наголошують на виключно оборонному спрямуванні заходів, які вживаються, і небажанні подальшої ескалації наявного конфлікту.

Сумний досвід України, підштовхнув ще дві країни для прийняття рішення про вступ до НАТО. Так, Швеція та Фінляндія домовились про спільний день, коли вони офіційно оголосять про намір вступу до Альянсу. Попередньо заваля планується на травень 2022 року [17]. Відтак, ескалації ситуації уникнути не вдалося, так як РФ вкрай негативно відреагувала на рішення цих країн. З урахуванням цього, можемо впевнено стверджувати, що НАТО зараз проходить свій рішучий екзамен на здатність виконати свою ключову ціль — забезпечення колективної оборони країн-членів. Очевидно, що ближчим часом будуть внесені зміни до основоположних документів, якими регулюється поточна та перспективна діяльність, проте наскільки ефективними будуть заходи, і який результат ми отримуємо по завершенню війни на даний момент спрогнозувати вкрай важко.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Катастрофічні наслідки Другої Світової війни спонукали світову спільноту вжити превентивних заходів

для запобігання загрозам початку нової війни. Особливе занепокоєння було у деяких країн Європи, адже через невелику територію самостійно вони не могли протистояти загрозам, які починали надходити з боку Радянського Союзу. Відтак, 4 квітня 1949, між США, Канадою, Данією, Ісландією, Італією, Норвегією, Португалією, Великою Британією, Люксембургом, Бельгією, Нідерландами та Францією було підписано угоду про створення Організації Північноатлантичного Договору. З самого початку свого заснування, НАТО було виключно оборонною організацією. З урахуванням цього, всі заходи, які нею вживались були спрямовані виключно на попередження та усунення військових конфліктів.

Вперше на практиці механізм функціонування Альянсу був перевірений під час конфлікту у Югославії, згодом — у Боснії та Герцеговині, Афганістані, Сомалі та ряді інших країн. Кожна із військових операцій НАТО неухильно впливала на реформування Стратегії діяльності організації, перетворення організаційної структури, а також спонукала Альянс активно проводити політику відкритих дверей для нових членів, як гарантії високого ступеня оборони країн-членів на всіх фронтах.

Найбільшим викликом для НАТО з моменту його заснування став початок РФ "гібридної війни" на сході України, а також незаконна анексія Криму. Це пов'язано із тим, що під час "гібридної війни" важко ідентифікувати приналежність диверсійних груп, а в умовах, коли неможливо ідентифікувати агресора, стає неможливо дати реальну оцінку ситуації, а отже вжити ефективних заходів по її усуненню. Відтак, закономірною є необхідність перетворення порядку реагування сил Альянсу на загрозові ситуації, відповідно до нових умов. З урахуванням цього, в межах НАТО розпочато формування спеціального підрозділу — Сил швидкого реагування, ключовим завдання якого власне є встановлення національної приналежності диверсантів та так званих "зелених чоловічків". З моменту визначення агресора, розпочинається стандартний механізм колективного захисту, згідно з яким напад на одну із країн-членів вважається нападом на весь Альянс.

24 лютого 2022 року РФ здійснила повномасштабне вторгнення в Україну. Військовий конфлікт є прямою загрозою безпеці Європи, так як поширюється безпосередньо біля її кордонів. Для підвищення ступеня контрольованості ситуації та встановлення максимального рівня обороноздатності східних кордонів Альянсу було додатково сформовано підрозділи Сил швидкого реагування, збільшено кількість військових у цьому регіоні, а також посилено кіберзахист та кібербезпеку. В умовах коли не можливо спрогнозувати подальший розвиток подій, роль НАТО як оборонного союзу Європи зростає у геометричній прогресії. Проте, чи виникне потреба у реалізації оборонних заходів у нових умовах на практиці, покаже лише час.

Література:

1. НАТО є єдиним гарантом безпеки в Європі — Столтенберг. Армія INFORM: веб-сайт. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/11/26/nato-ye-yedynym-garantom-bezpeky-v-yevropi-stoltenberg/> (дата звернення 22.04.2022).
2. De Maio, G. Opportunities to deepen NATO-EU cooperation. The Brookings Institution. 2021. URL: <https://www.brookings.edu/research/opportunities-to-deepen-nato-eu-cooperation/> (дата звернення 22.04.2022).

[/www.brookings.edu/research/opportunities-to-deepen-nato-eu-cooperation/](https://www.brookings.edu/research/opportunities-to-deepen-nato-eu-cooperation/) (дата звернення 22.04.2022).

3. Howarth J. Strategic Autonomy and EU-NATO Cooperation: A Win-Win Approach. L'Europe en Formation. 2019. №2. С. 85-103. URL: <https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2019-2-page-85.htm?contenu=article> (дата звернення 22.04.2022).

4. Ewers-Peters, Nele Marianne. Understanding EU-NATO Cooperation How Member-States Matter: book. Oxfordshire: Routledge, 2021, 220 с.

5. Жовтенко Т.Г. Еволюцію НАТО і системи європейської безпеки в умовах "гібридної" агресії Російської Федерації. Міжнародні відносини. Серія "Політичні науки". 2017. №13. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2999 (дата звернення 22.04.2022).

6. Янковська Т. Європейська система безпеки: трансформація чи колапс? Шевченківська весна: зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених. Частина 1. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015, С. 129—132.

7. Котляр О. Співпраця держав Північної Європи у сфері безпеки та оборони: фактор НАТО та регіональний вимір кооперації. Кризи сучасної системи безпеки: у пошуках нового міжнародного порядку: матеріали Міжнародної наукової конференції. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2019, С. 74—78.

8. Working structure. NATO: web-site. 2022. URL: <https://www.nato.int/nato-welcome/index.html#-structures> (дата звернення 22.04.2022).

9. Іщенко Н. Як перестати стріляти: як НАТО зупинило війну в Боснії і Герцеговині. Українська правда. 2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2020/08/5/7112853/> (дата звернення 23.04.2022).

10. Krimi, S. The NATO-EU partnership in a changing global context. NATO parliamentary Assembly. 2020. URL: <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=/sites/default/files/2020-12/037%20PCNP%-2020%20E%20rev.%202%20fin%20-%20REPORT%-20-%20NATO-EU%20PARTNERSHIP.pdf> (дата звернення 23.04.2022).

11. Strengthening NATO and European Security. The White House. 1999. URL: <https://clintonwhitehouse5.archives.gov/WH/EOP/NSC/html/nsc-05.html> (дата звернення 24.04.2022).

12. Diego A. Ruiz Palmer. Два десятиліття операцій НАТО: подводим итоги, заглядываем в будущее. NATO Review. 2012. URL: <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2012/05/07/dva-desyatiletija-operatsij-nato-podvodim-itogi-zaglyadyvaem-v-budushchee/index.html> (дата звернення 24.04.2022).

13. Операции НАТО. Википедия. 2022. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Операции_НАТО (дата звернення 24.04.2022).

14. Banks, M. TOP NATO Official: Assertive Russia Threatens European Security. Defense News. 2016. URL: <https://www.defensenews.com/home/2016/02/24/top-nato-official-assertive-russia-threatens-european-security/> (дата звернення 24.04.2022).

15. Defence Expenditure of NATO Countries (2014—2021). NATO Press Release. 2021. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2021/6/pdf/210611-pr-2021-094-en.pdf (дата звернення 24.04.2022).

16. Відповідь НАТО на вторгнення Росії в Україну. Організація Північноатлантичного Договору. 2022. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_192648.htm (дата звернення 25.04.2022).

17. Фінляндія і Швеція подадуть заявки на вступ до НАТО вже у травні. Українська Правда. 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/25/7341993/> (дата звернення 25.04.2022).

References:

1. Army INFORM (2019), "NATO is the only guarantor of security in Europe - Stoltenberg", available at: <https://army-inform.com.ua/2019/11/26/nato-ye-yedynym-garantom-bezpeky-v-yevropi-stoltenberg/> (Accessed 22 April 2022).

2. De Maio, G. (2021), "Opportunities to deepen NATO-EU cooperation", The Brookings Institution, available at: <https://www.brookings.edu/research/opportunities-to-deepen-nato-eu-cooperation/> (Accessed 22 April 2022).

3. Howorth, J. (2019), "Strategic Autonomy and EU-NATO Cooperation: A Win-Win Approach", L'Europe en Formation, vol. 2, pp. 85-103, available at: <https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2019-2-page-85.htm?contenu=article> (Accessed 22 April 2022).

4. Ewers-Peters, N.M. (2021), Understanding EU-NATO Cooperation How Member-States Matter, Routledge, Oxfordshire, UK.

5. Zhovtenko, T.H. (2017), "The evolution of NATO and the European security system in the context of "hybrid" aggression of the Russian Federation", Mizhnarodni vidnosyny. Seriya "Politychni nauky", vol. 13, available at: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2999 (Accessed 22 April 2022).

6. Yankovs'ka, T. (2015), "The European security system: transformation or collapse?", Shevchenkivs'ka vesna: zb. materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv, aspirantiv i molodykh vchenykh, vol. 1, pp. 129—132.

7. Kotliar, O. (2019), "Northern European Security and Defense Cooperation: The NATO Factor and the Regional Dimension of Cooperation", Kryzy suchasnoi systemy bezpeky: u poshukakh novoho mizhnarodnoho poriadku: materialy Mizhnarodnoi naukovo konferentsii [Crises of the modern security system: in search of a new international order: materials of the International Scientific Conference], L'vivs'kyj natsional'nyj universytet imeni Ivana Franka, Lviv, Ukraine, pp. 74—78.

8. NATO: web-site (2022), "Working structure", available at: <https://www.nato.int/nato-welcome/index.html#structures> (Accessed 22 April 2022).

9. Ischenko, N. (2020), "How to stop firing: how NATO stopped the war in Bosnia and Herzegovina", available at: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2020/08/5/7112853/> (Accessed 23 April 2022).

10. Krimi, S. (2020), "The NATO-EU partnership in a changing global context", NATO parliamentary Assembly, available at: <https://www.nato-pa.int/download->

[file?filename=/sites/default/files/2020-12/037%-20PCNP%20%20E%20rev.%20%20fin%20-%20REPORT%20-%20NATO-EU%20PARTNER-SHIP.pdf](https://www.nato-pa.int/download-file?filename=/sites/default/files/2020-12/037%-20PCNP%20%20E%20rev.%20%20fin%20-%20REPORT%20-%20NATO-EU%20PARTNER-SHIP.pdf) (Accessed 23 April 2022).

11. The White House (1999), "Strengthening NATO and European Security", available at: <https://clintonwhitehouse5.archives.gov/WH/EOP/NSC/html/nsc-05.html> (Accessed 24 April 2022).

12. Diego, A. and Palmer, R. (2012), "Two decades of NATO operations: taking stock, looking into the future", NATO Review, available at: <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2012/05/07/dva-desyatiletiya-operatsij-nato-podvodim-itogi-zaglyadyvaem-v-budushchee/index.html> (Accessed 24 April 2022).

13. wikipedia (2022), "List of NATO operations", available at: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_NATO_operations (Accessed 24 April 2022).

14. Banks, M. (2016), "TOP NATO Official: Assertive Russia Threatens European Security", Defense News, available at: <https://www.defensenews.com/home/2016/02/24/top-nato-official-assertive-russia-threatens-european-security/> (Accessed 24 April 2022).

15. NATO Press Release (2021), "Defence Expenditure of NATO Countries (2014-2021)", available at: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2021/6/pdf/210611-pr-2021-094-en.pdf (Accessed 24 April 2022).

16. NATO (2022), "NATO's response to Russia's invasion of Ukraine", available at: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_192648.htm (Accessed 25 April 2022).

17. Ukrains'ka Pravda (2022), "Finland and Sweden will apply to join NATO in May", available at: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/25/7341993/> (Accessed 25 April 2022).

Стаття надійшла до редакції 01.05.2022 р.

www.dy.nauka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

О. В. Банчук-Петросова,
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного права
та публічно-правових дисциплін, Київський інститут інтелектуальної власності
та права Національного університету "Одеська юридична академія", м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-8426-1475

Г. В. Ортіна,
д. держ. упр., професор, декан факультету Економіки та бізнесу,
Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного
ORCID ID: 0000-0003-0266-740X

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.92

МЕТОДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

O. Banchuk-Petrosova,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Constitutional, International Law and Public Law Disciplines, Kyiv Institute
of Intellectual Property and Law of the National University "Odessa Law Academy", Kyiv
G. Ortina,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Dean of the Department
of Economics and Business, Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University

METHODS OF PUBLIC REGULATING THE DEVELOPMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY

Зазначено, що зовнішня торгівля є провідною ланкою у зовнішньоекономічній діяльності, беручи, з одного боку, активну участь у формуванні національного доходу, будучи, з іншого боку, продовженням відтворювального циклу поза національного митного кордону. Нині зовнішньоторговельна діяльність у Україні є найбільш стабільну платоспроможну сферу. У зв'язку з цим практично вся система державного регулювання ЗЕД зведена до впливу на зовнішню торгівлю з використанням широкого арсеналу різноманітних, по суті та змісту, заходів. Загалом механізм державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності розглядають як комплекс економічних, правових та адміністративно-управлінських заходів з боку виконавчих органів влади, що вживаються з метою формування сприятливих умов господарювання для суб'єктів ЗЕД, що забезпечують їм економічну підтримку та правову захищеність на внутрішньому та зовнішньому ринках, спрямованих на вдосконалення експортного потенціалу, стійка підтримка платіжного балансу країни та її економічної безпеки.

Визначено, що якщо на початку свого існування вони грали в основному фіскальну роль, то сьогодні їх функції в промислово розвинених країнах пов'язані в першу чергу із забезпеченням проведення певної торговельно-економічної політики. торгівлі кожної з країн, що торгують. Імпорнтний тариф викликає зниження обмінного курсу валюти країни — ініціатора його запровадження. Як наслідок, можливе скорочення експорту та, зрештою, — експортного виробництва. Тим часом за деяких умов використання тарифу може виявитися ефективнішим, ніж економічна пасивність. Важливо знайти імпорнтний тариф, оптимальний для конкретної держави, її споживачів та виробників”.

It is noted that foreign trade is a leading link in foreign economic activity, taking, on the one hand, active participation in the formation of national income, while, on the other hand, continuing the reproductive cycle outside the national customs border. Currently, foreign trade activity in Ukraine is the most stable solvent sphere. In this regard, almost the entire system of state regulation of foreign trade is reduced to the impact on foreign trade using a wide arsenal of various, in essence and content, measures. In general, the mechanism of state regulation of foreign economic activity is considered as a set of economic, legal and administrative measures taken by the executive authorities to create favorable business conditions for foreign economic entities that provide them with economic support and legal protection in domestic and foreign markets. aimed at improving export potential, sustainable support of the country's balance of payments and economic security.

By the nature of the origin of duties are autonomous or conventional. Autonomous duties can reach significant amounts. In international negotiations, duty rates are reduced in exchange for counter-concessions, so there are contractual or conventional duty rates, which are fixed in the contract. The Law of Ukraine "On the Customs Tariff of Ukraine" as a measure of operational regulation of export and import operations provides for the application of seasonal duties (for a period not exceeding six months). Their introduction is associated with periodic seasonal fluctuations in the relevant commodity markets (in particular, agricultural products), whose products purchase and retail prices change cyclically with the seasons.

The law also provides for the introduction by the Government of Ukraine of special duties (compensatory, special anti-dumping) on imports of certain types of goods as protective or retaliatory measures. These measures, like all duties, are economic in nature, but relate to non-tariff barriers to foreign trade. Relevant for Ukraine are anti-dumping measures as often used by foreign countries on Ukrainian goods. The scheme of their use is reduced to collecting from the exporter compensation for losses of national industry and the manufacturer often in the form of additional duties. The magnitude of dumping is defined as the difference between the export price and the price taken as the basis of comparison. Two main criteria are used to determine dumping: price and economic injury, and the duty is levied only after the investigation and confirmation of dumping.

It is determined that if at the beginning of their existence they played mainly a fiscal role, today their functions in industrialized countries are primarily related to ensuring a certain trade and economic policy. trade of each of the trading countries. The import tariff causes a decrease in the exchange rate of the currency of the country — the initiator of its introduction. As a result, it is possible to reduce exports and, ultimately, export production. Meanwhile, under some conditions, the use of the tariff may be more effective than economic passivity. It is important to find an import tariff that is optimal for a particular country, its consumers and producers".

Ключові слова: державне регулювання, національний дохід, зовнішньоекономічна діяльність, зовнішня торгівля, експортний потенціал, торговельно-економічна політика.

Key words: state regulation, national income, foreign economic activity, foreign trade, export potential, trade and economic policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зовнішня торгівля є провідною ланкою у зовнішньоекономічній діяльності, беручи, з одного боку, активну участь у формуванні національного доходу, будучи, з іншого боку, продовженням відтворювального циклу поза національного митного кордону. Нині зовнішньоторговельна діяльність у Україні є найбільш стабільну платоспроможну сферу. У зв'язку з цим практично вся система державного регулювання ЗЕД зведена до впливу на зовнішню торгівлю з використанням широкого арсеналу різноманітних, по суті та змісту, заходів.

Загалом механізм державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності розглядають як комплекс економічних, правових та адміністративно-управлінсь-

ких заходів з боку виконавчих органів влади, що вживаються з метою формування сприятливих умов господарювання для суб'єктів ЗЕД, що забезпечують їм економічну підтримку та правову захищеність на внутрішньому та зовнішньому ринках, спрямованих на вдосконалення експортного потенціалу, стійка підтримка платіжного балансу країни та її економічної безпеки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемі розвитку зовнішньоекономічної діяльності України присвячено достатню кількість публікацій вітчизняних науковців, що підтверджує актуальність обраної проблеми. Так, ефективність зовнішньоеко-

Рис. 1. Механізм застосування методів державного регулювання розвитку зовнішньоекономічної діяльності

номічної діяльності та її регулювання розглядали А.І. Яковлев, Д.В. Пудрик, інтеграцію підприємств на зовнішні ринки — А.С. Гальчинський, В.М. Геєць. Так, у дослідженнях О.І. Амоші розглянуто проблеми вітчизняної вугільної промисловості у межах вступу України до Світової організації торгівлі.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою проведеного в поданій статті дослідження є визначення складових елементів методів регулювання розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Методи державного регулювання ЗЕД залежно від класифікаційних критеріїв поділяють па економічні та адміністративні, тарифні та нетарифні. Схематично механізм застосування методів державного регулювання ЗЕД можна у наступному вигляді (рис. 1).

Механізм застосування методів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні Рамки роботи не дозволяють детально розглянути усі способи державного впливу на зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів господарювання, тому зупинимосся на аналізі найбільш дієвих та виправдано застосовуваних в умовах розбалансованого внутрішнього українського ринку державних заходів регулювання зовнішньої торгівлі [2].

Найбільш поширеними засобами регулювання зовнішньоторговельних відносин є митні тарифи, застосування яких обумовлено отриманням додаткових фінансових коштів (як правило, для країн), регулюванням зовнішньоторговельних потоків (в основному для розвинених держав) і захистом національних виробників (головним чином, у трудомістких галузях).

Митний тариф може встановлюватися на основі принципу тарифної автономії або за згодою. У першому випадку країна самостійно фіксує тариф і може його

змінити за власною ініціативою. Найчастіше країни, що мають автономний тариф, хочуть зарезервувати за собою можливість переговорів і з цією метою встановлюють систему множинних тарифів.

У міжнародній практиці мита відносяться до найбільш традиційних і одночасно найбільш активно вживаних заходів податкового та тарифного регулювання експортно-імпортних операцій [3, с.34]. Кожне мито можна класифікувати за цілями стягування (фіскальні, протекціоністські) та за способом стягнення (специфічні, адвалорні комбіновані).

У сучасних митних тарифах розвинених країн застосовуються переважно адвалорні ставки (певний відсоток вартості імпортованого товару), оскільки перехід цього виду спрощує систему тарифної кваліфікації товарів, робить її менш громіздкою. Однак це мито створює велику небезпеку зловживань. У Україні її переважно використовують специфічні ставки мит (стягуються з одиниці оподаткованого товару).

Найчастіше зустрічаються імпортні мита.

Якщо на початку свого існування вони грали в основному фіскальну роль, то сьогодні їх функції в промислово розвинених країнах пов'язані в першу чергу із забезпеченням проведення певної торговельно-економічної політики. торгівлі кожної з країн, що торгують. Імпортний тариф викликає зниження обмінного курсу валюти країни — ініціатора його запровадження. Як наслідок, можливе скорочення експорту та, зрештою, — експортного виробництва. Тим часом за деяких умов використання тарифу може виявитися ефективнішим, ніж економічна пасивність. Важливо знайти імпортний тариф, оптимальний для конкретної держави, її споживачів та виробників". Використання тарифної системи захисту дає бажані результати у таких випадках:

— при дійсному обмеженні імпорту та створення вітчизняним виробникам умов розвитку виробництва. Наприклад, Венесуела, Колумбія та Еквадор, бажаючи розвинути вітчизняне складальне виробництво автомобілів, домовилися про встановлення високих, до 35%, імпортних мит на готові автомобілі та одночасно підтримують на низькому рівні (3—5%) мита на комплектуючі вузли [1]. Постачальники продукції за таких умов, як правило, змушені йти на зниження цін;

— коли запровадження митних тарифів є важливим джерелом доходів державного бюджету;

— під час проведення політики перерозподілу доходу всередині країни та створення основ соціального захисту малозабезпечених громадян;

у разі потреби створення запасів певної вітчизняної продукції для полегшення добробуту чи обороноздатності країни.

У Україні її, як і в багатьох країнах, використовується збільшення ставок мит у міру підвищення ступеня обробки товару. Найбільш високі ставки встановлюються на трудомісткі готові вироби через значну конкуренцію над ринком подібних товарів. Система імпортних мит включає гри рівня: сировину, матеріали та комплекту-

ючі вироби, напівфабрикати та готові вироби 20% [5, с. 8].

Обкладення низькими ставками мит промислового обладнання не дає можливості Уряду України поповнювати бюджет за рахунок цього джерела і одночасно заважає промисловим підприємствам продавати власну аналогічну продукцію на внутрішньому ринку.

Застосування тарифних заходів спочатку мало виконувати подвійне завдання: захист внутрішнього ринку та стимулювання структурних змін в економіці. Проте останні зміни митного законодавства свідчать про збільшення фіскальних функцій імпортного українського мита.

Як засіб додаткових фінансових надходжень використовують експортне мито. У розвинених країнах вони практично не застосовуються (конституція США забороняє їх використання), так як вони збільшують вартість товару на світовому ринку, або у разі заниженого курсу національної валюти. Тому експортні мита застосовуються головним чином країнами з нестабільною економікою. Митне оподаткування українського експорту було запроваджено із січня 1992 року і розглядалося як виключно тимчасовий захід. Специфікою застосування експортних тарифів у України було те, що вони стосувалися порівняно невеликого переліку експортних товарів, включаючи деякі види палива, мінеральної сировини, металів, хімікати, окремі види озброєння, продовольства та прочісування [4, с. 91]. Їх використання було обумовлено розривом між цінами внутрішнього та зовнішнього ринків та, внаслідок цього, небезпекою вивезення низки сировинних товарів у загрозованих розмірах.

Проїшла девальвація за своєю дією приблизно еквівалентна введенню більш ніж 200% імпортного мита, яке держава як би автоматично передала експортерам у вигляді експортних субсидій, позбавивши себе тим самим величезного прибутку. експортні мита на сировинну продукцію природного та рослинного походження, кольорові метали та брухт. Ставки визначалися з огляду на компенсацію зниження доходів від імпорту.

З двох видів митного тарифу (простого та складного), складний, що встановлює дві та більше ставки по кожному виду товару, вважається більш мобільним, дозволяє маневрувати, чинити тиск на одні країни (провадженням протекціоністської політики) та надавати пільги іншим країнам (прив'язуючи їх до свого рінку). Зазвичай найвища ставка — автономна, потім йдуть конвенційна та преференційна ставки.

ВИСНОВКИ

За характером походження мита бувають автономними чи конвенційними. Автономне мито може досягати значних розмірів. При проведенні міжнародних переговорів ставки мит знижуються в обмін на зустрічні поступки, так виникають договірні або конвенційні ставки мит, які фіксуються в договорі.

Законом України "Про митний тариф України" як міру оперативного регулювання експортних та імпорتنних операцій передбачено застосування сезонних мит (на термін не більше шести місяців). Їх введення пов'язане з періодичними сезонними коливаннями-кон'юнктури відповідних товарних ринків (зокрема, сільсько-

господарської продукції), на продукцію яких закупівельні та роздрібні ціни циклічно змінюються на пори року.

Законом також передбачено введення Урядом України спеціальних мит (компенсаційних, спеціальних антидемпінгових) на ввезення окремих видів товарів як захисних або заходів у відповідь. Ці заходи, як і всі мита, мають економічний характер, але відносяться до нетарифних обмежень зовнішньої торгівлі.

Актуальними для України є антидемпінгові заходи як найчастіше вживані зарубіжними країнами щодо українських товарів. Схема їх використання зводиться до стягування з експортера компенсації за збитки національної промисловості та виробнику часто у вигляді додаткового мита. Величина демпінгу визначається як різниця між експортною ціною та ціною, прийнятою за основу порівняння. Для визначення демпінгу використовують два основних критерії: ціновий та критерій економічної шкоди, при цьому мито стягується тільки після розслідування та підтвердження факту демпінгу.

Література:

1. Конєв Р.Ю. Розвиток інфраструктури перед експортного транспортування зерна в Україні. URL: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/16.pdf>
2. Державна цільова програма розвитку зернового сектора "Зерно України — 2008—2015 // Проект Міністерства аграрної політики України, 2007. URL: <http://www.minagro.gov.ua>
3. The International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. Connecting to Compete 2014. Trade Logistics in the Global Economy, Washington DC, 2014. 72 p.
4. Осташко Т. О. Експорт агропродовольчих товарів у ЄС: перспективи і завдання. Економіка і прогнозування. 2016. № 1. С. 83—93.
5. Шпичак О. М., Боднар О. В. Вигоди та проблеми експорту зерна з України. Економіка АПК. 2013. № 10. С. 5—15.

References:

1. Koniev, R.Iu. (2015), "Development of infrastructure of pre-export grain transportation in Ukraine", [Online], available at: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/16.pdf> (Accessed 22 April 2022).
 2. Ministry of Agrarian Policy of Ukraine (2007), Draft of the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine "State Target Program for the Development of the Grain Sector "Grain of Ukraine — 2008—2015", [Online], available at: <http://www.minagro.gov.ua>
 3. The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank (2014), Connecting to Compete 2014. Trade Logistics in the Global Economy, Washington DC, USA.
 4. Ostashko, T. O. (2016), "Export of agricultural products to the EU: perspectives and tasks", *Ekonomika i prohnouzuvannia*, vol. 1, pp. 83—93.
 5. Shpychak, O. M. and Bodnar, O. V. (2013), "Benefits and Problems of Exporting Grain from Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 10, pp. 5—15.
- Стаття надійшла до редакції 06.05.2022 р.*

С. П. Кошова,
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П.А. Шупика
ORCID ID: 0000-0002-7637-4311

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.96

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КОСМІЧНОЇ ГАЛУЗІ У ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД УКРАЇНИ

S. Koshova,
PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Healthcare Management
and Public Administration Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine

PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF THE SPACE INDUSTRY IN POST-WAR PERIOD OF UKRAINE

В статті досліджується сучасний стан та напрями розвитку вітчизняної космічної галузі у поствоєнний період. Доведено, що космічна галузь є невід'ємною складовою сучасного світу та ключовим чинником забезпечення національної безпеки держави. Належний розвиток космічних технологій поруч з грамотним використанням продуктів, забезпечує державу важливою зв'язною ланкою в процесах, які в ній відбуваються. Історично так склалось, що космічна діяльність виникла та розвивалась з метою вирішення великих національних завдань, в основному, в умовах повної фінансової, організаційної та адміністративної відповідальності та підтримки держави. Космічна галузь створює умови для безпроблемного функціонування багатьох систем за рахунок впровадження в інформаційну систему, її перетворення та підтримку. Основною метою розвитку космічної галузі в поствоєнний період є створення структури галузі, адекватної державної політики оборони та кон'юнктури внутрішнього та світового ринків шляхом ефективного вирішення завдань концентрації інвестиційного та виробничого потенціалу на пріоритетних напрямках розвитку. Визначено основні напрями світової космічної діяльності та нові перспективні напрями розвитку європейських космічних технологій. Доведено, що забезпечення стратегічної стабільності та безпеки на всіх рівнях можливо при стабільному розвитку космічної галузі держави. Визначено, що ключовими питаннями подальшого розвитку космічної галузі України є розбудова ефективної структури управління підприємствами даної галузі та формування й реалізація державної космічної політики. Наведено основні заходи розвитку участі приватного сектору в вітчизняній космічній галузі. Останніми роками спостерігалось зростання космічного сектору України, а отже, після війни український уряд повинен створити всі можливі умови для розвитку приватного космічного бізнесу. Експерти впевнено стверджують, що після закінчення війни вітчизняна космічна галузь суттєво зміцнить зв'язки з європейськими країнами-партнерами. Цьому в найближчі роки також повинна посприяти заявка України на вступ до Європейського Союзу. Доведено, що для того, щоб в поствоєнний період зберегти наявну вітчизняну технологічну та науково-дослідну базу Україні потрібно інтегруватися в глобальні космічні системи.

The article examines the current state and directions of development of the domestic space industry in the postwar period. It has been proved that the space industry is an integral part of the modern world and a key factor in ensuring the national security of the state. Proper development of space

technologies, along with the competent use of products, provides the state with an important link in the processes that take place in it. Historically, space activities arose and developed in order to solve major national problems, mainly in conditions of full financial, organizational and administrative responsibility and support of the state. The space industry creates the conditions for the smooth functioning of many systems through the implementation of the information system, its transformation and support. The main goal of the development of the space industry in the postwar period is to create an industry structure, adequate state defense policy and domestic and global markets by effectively addressing the concentration of investment and production potential in priority areas of development. The main directions of world space activity and new perspective directions of development of European space technologies are determined. It is proved that ensuring strategic stability and security at all levels is possible with the stable development of the state space industry. It is determined that the key issues of further development of the space industry of Ukraine are the development of an effective management structure of enterprises in this industry and the formation and implementation of state space policy. The main measures for the development of private sector participation in the domestic space industry are presented. Ukraine's space sector has grown in recent years, so after the war the Ukrainian government must create all possible conditions for the development of private space business. Experts are confident that after the end of the war, the domestic space industry will significantly strengthen ties with European partner countries. Ukraine's application to join the European Union should also contribute to this in the coming years. It is proved that in order to preserve the existing domestic technological and research base of Ukraine in the post-war period, it is necessary to integrate into global space systems.

Ключові слова: космос, космічна галузь, інвестування, космічна програма, національна безпека, поствоєнний період.

Key words: space, space industry, investment, space program, national security, post-war period.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Останніми роками одним із найбільш важливих глобальних чинників є космос, успіх використання якого фактично є індикатором завоювання світового лідерства та наступного стратегічного домінування в ХХІ столітті. Важливим сегментом ринку високих технологій є космічний ринок. Космічна галузь кожної країни відноситься до однієї з конкурентоспроможних, оскільки, вона включає значну кількість високотехнологічних підприємств, що представляють країну на світовому ринку високих технологій.

В першій половині ХХІ століття зростання значення космічних технологій є тим чинником, який знижує ступінь значимості традиційних чинників, які раніше визначали успіх економічного та соціального розвитку країн в умовах зростання ступеню конкурентної боротьби країн та корпорацій.

Космічні системи вже сьогодні стали невід'ємним елементом нового інформаційно та когнітивно детермінованого технологічного укладу, до якого відбувається перехід в розвинутих країнах та до якого прагнуть нові індустріальні країни. Прив'язка моделі стійкого розвитку до чітко сформованої стратегії космічної діяльності — закономірний крок для країн на шляху формування парадигми завоювання глобального (світового) економічного, політичного, військового, наукового, енергетичного лідерства та через нього здійснення домінування у важливих світоформуючих сферах.

Ринок космічних технологій стрімко розвивається, участь в поставках продукції та послуг є важливою складовою науково-технічного розвитку будь-якої країни. Реалізація програм фундаментальних космічних дослі-

джень дозволить задовольнити потреби наукових шкіл держави інформацією в інтересах прогнозу та оперативного моніторингу "космічної погоди", продовжити вивчення планет та їх супутників, розширити знання про Землю та процеси, що відбуваються на ній.

Не зважаючи на значні досягнення та великий потенціал розвитку, космічна діяльність на даний час все більш програє в ефективності іншим сферам. Причинами цього є деякі її особливості, в тому числі проблеми та обмеження, обумовлені властивостями космічних проектів та технологій.

Більшість країн, які активно займаються космічною діяльністю, мають невирішені національні та соціально-економічні проблеми, але ці держави спрямовують в космічну діяльність значні бюджетні кошти. Це свідчить про те, що для них космічна галузь це джерело технологічного та науково-технологічного прогресу, а також ключовий чинник забезпечення національної безпеки. Отже, подальше освоєння та використання космічного простору об'єктивно зв'язано та залежить від сучасного розвитку цивілізації.

На даний час актуальним та своєчасним питанням в Україні є забезпечення стабільного розвитку космічної галузі, яка є важливим стратегічним сектором забезпечення національної безпеки держави та посідає ключове місце в економіці кожної країни. Забезпеченню лідерських позицій держави на міжнародному ринку космічних технологій та в освоєнні космічного простору сприяють саме досягнення в космічній діяльності.

Провідні космічні технології є гарантом технологічних, військових, наукових, політичних та економічних переваг, а також чинником забезпечення зв'язку й на-

Рис. 1. Напрями світової космічної діяльності

Джерело: [5, с. 66].

вігації, охорони навколишнього середовища та моніторингу кліматичних змін. Саме космічні технології, беззаперечно, забезпечують та підвищують ефективність державної розвідки. Тому, інвестиційні вкладення в розвиток вітчизняного космічного сектору є надзвичайно важливим та актуальним питанням, оскільки даний високотехнологічний сегмент здатен забезпечити передумови для довгострокового стратегічного зростання та технологічного лідерства, особливо в поствоєнний період.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемним питанням формування та реалізації стратегії розвитку космічної галузі в Україні присвячено праці вітчизняних вчених, зокрема, Ю. Алексєєва, М. Бендикова, В. Горбуліна, О. Дегтярьова, О. Джура, С. Кошової, Н. Мешко, В. Присяжного, І. Сазонеця, О. Сафіна, А. Черкасова та інших. Проте, враховуючи думки зазначених авторів, доводиться констатувати, що в Україні в сучасних умовах залишається значна кількість невирішених проблем у питаннях розвитку вітчизняної космічної галузі як фактору забезпечення безпеки держави, що й обумовлює актуальність теми та потребує подальшого дослідження й систематизації.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження розвитку вітчизняної космічної галузі як ефективного інструмента сталого розвитку держави в поствоєнний період.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Активний розвиток світового космічного ринку на даний час охоплює майже всі країни світу. Зокрема, стимулюванню розвитку даної галузі, підвищенню її комерційного потенціалу, відкриттю нових сфер впровадження космічних технологій сприяє вступ в космічну діяльність нових країн та розробка нових космічних програм.

Престиж держави та її могутність визначає саме участь в космічній діяльності. Основною проблемою

розвитку даної галузі є необхідність значних капіталовкладень, адже вона потребує значних витрат, а також певного рівня технологічного розвитку країни. Це, в свою чергу, ускладнює вихід слаборозвинутих країн на ринок космічних товарів та послуг, в той час як високорозвинені країни все далі йдуть у своєму розвитку [5, с. 65].

Історично так склалось, що космічна діяльність виникла та розвивалась з метою вирішення великих національних завдань, в основному, в умовах повної фінансової, організаційної та адміністративної відповідальності та підтримки держави. В процесі еволюції космонавтики постійно зростала актуальність таких завдань, як:

- зменшення рівня витрат на космічні програми;
- використання космічних систем для вирішення прикладних задач громадських завдань;
- впровадження результатів космічної промисловості в інші галузі;
- забезпечення доступу до космічних технологій для всіх зацікавлених організацій та осіб.

Достатньо тривалий час відкритості космічної діяльності та доступності космічних технологій об'єктивно перешкоджала ціла низка чинників, головним з яких була залученість космонавтики до вирішення завдань національної оборони. Іншими стримуючими чинниками можна відзначити:

- високу вартість життєвого циклу космічних систем, включаючи їх розробку;
- підвищений рівень ризику при довгострокових термінах реалізації космічних проектів, їх складність та унікальність, необхідність високої концентрації технологічних та інтелектуальних ресурсів, висока трудомісткість.

Тим не менше з середини 60-х років в країнах світу розпочався процес комерціалізації космічної діяльності спочатку в галузі супутникового зв'язку та метеорології, а згодом доповнився послугами з виведення в космос корисних навантажень.

Існує стійка тенденція до підвищення значимості переваг, якими наділені послуги, що надаються косміч-

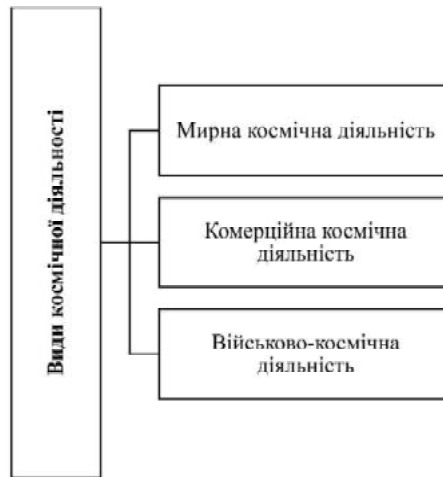

Рис. 2. Класифікація космічної діяльності

Джерело: [1, с. 66].

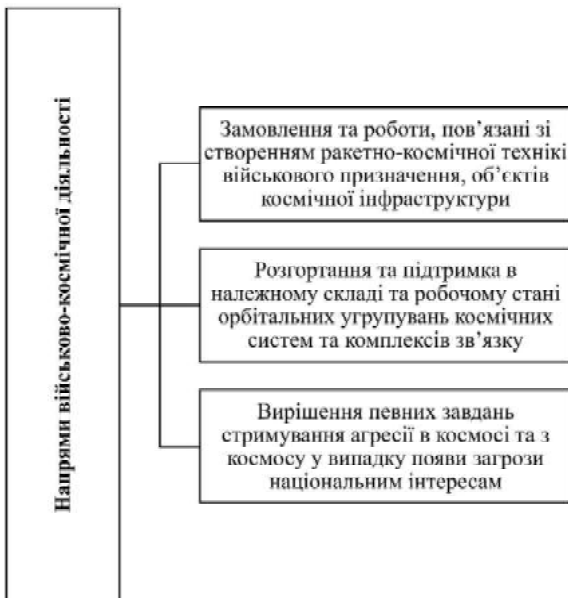

Рис. 3. Напрями військово-космічної діяльності

Джерело: [1, с. 4].

ними системами. Найбільш важливими причинами зростання інтересу до послуг та товарів космічного ринку можна вважати:

- інформатизацію всіх сторін життя сучасного суспільства;
- глобалізацію світової економіки;
- зростання екологічних проблем;
- розвиток міжнародних контрактів, транспорту, туризму та ін.

На рис. 1 зображено ключові напрями світової космічної діяльності.

Одним з напрямів розвитку космічної галузі є те, чим на даний час займаються більшість країн світу, тобто створенням "хмари", угруповання малих космічних апаратів, що літають достатньо низько (приблизно на висоті 300—400 км) та створюють мережу для роботи Інтернету. Це всесвітній відкритий Інтернет, яким може скористатися кожна людина незалежно від її місцезна-

ходження. На даний час є частина супутників, які запущені для врегулювання даного процесу. Достатньо велика кількість супутників запущені корпорацією OneWeb (Великобританія), Ілон Маск запустив біля 90 малих космічних апаратів, які повинні виконувати такі функції. За прогнозами експертів, протягом чотирьох-п'яти років країни будуть так чи інакше використовувати таку "хмару" супутників, щоб забезпечувати різні послуги населенню, зокрема, послуги Інтернету. На даний час Інтернет надають провайдери шляхом станцій, які знаходяться на Землі. Але при переході в космічну галузь дане питання стає більш глобальним. Підприємства будуть виходити в Інтернет шляхом бездротових технологій, в результаті зникне необхідність будівництва станцій. Це, в свою чергу, позитивно відобразиться на екології. Ці ж супутникові системи можуть використовуватися для передачі телевізійного сигналу, метеорологічних даних та ін.

Важливим компонентом економіки Європи є космічна галузь, в якій задіяно більше 200 тис спеціалістів, та річний оборот якої становить більше 45 млрд євро, зокрема, за останні 5 років обсяг інвестицій ЄС перевищив 15 млрд євро. Космічна галузь Європейського Союзу включає космічні системи світового класу, що створені в межах реалізації програм Copernicus та Galileo [7].

- Новими перспективними екологічними космічними технологіями та проектами в Європі можна відзначити:
- нові ракетні технології: нове паливо (нетоксичне, нанопаливо), нові двигуни та ракети-носії;
 - технології мінімізації, переробки відходів, сміття, очищення зовнішнього середовища;
 - нереактивні, неракетні технології польотів, розміщення в космосі на нових фізичних принципах, в перспективі — на основі гравітаційних, квантових та інших ефектах;
 - безшумні літальні апарати;
 - чистий повний життєвий цикл космічної техніки та діяльності;
 - принципово нові технології забезпечення життєдіяльності та безпеки людей в космосі;
 - сонячні космічні електростанції та ін. [10].

Успішна реалізація даних проектів освоєння космосу можлива лише при переході до нового технологічно-

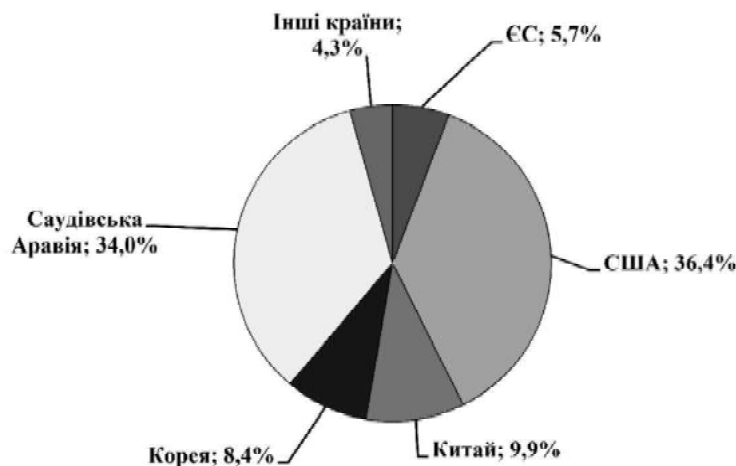

Рис. 4. Співпраця України з країнами світу в сфері експорту продукції вітчизняної космічної галузі в 2020 р.

Джерело: [2; 3].

го укладу, принципово нових ефективних та чистих технологій.

В провідних космічних державах космічна галузь має досить складну структуру та належить до вищого державного пріоритету. Даний підхід до класифікації космічної діяльності зображено на рис. 2.

В сучасній космічній галузі ключовою тенденцією визначається інтерес державних оборонних структур у прийнятті участі в комерційних проектах із запуску угруповань супутників, адже саме вони ідеально підходять для реалізації космічних пріоритетів держави. Так, Кабінетом Міністрів України в 2019 році було схвалено Закон України "Про внесення змін до деяких Законів України щодо державного регулювання космічної діяльності", яким передбачено підтримку з боку держави в комерціалізації космічної діяльності та яким визначено, що суб'єктами космічної діяльності можуть бути підприємства будь-яких організаційно-правових форм власності [2]. Це покращить інвестиційну привабливість космічної галузі та створить відповідне конкурентне середовище.

Присутність приватного бізнесу в космічній сфері здатне полегшити державі виконання завдань стратегічного планування космічної діяльності. Частиною завдань в космосі держава може передати на виконання приватному бізнесу, особливо ту, яка стосується сфери вже дослідженого простору біля Землі. В наслідок цього, по-перше, держава буде здатна зосередити свою діяльність на вирішенні більш складних завдань, таких як проведення космічних досліджень, проектування принципово нових космічних апаратів та ін. По-друге, завдання космічної діяльності будуть здійснюватися не за рахунок зібраних з населення податків, а за рахунок активів підприємців. До того ж державні бюджетні ресурси, розміщені в приватних фірмах шляхом замовлень, будуть повертатися в оборот, сприяючи подальшому розвитку в країні такого напрямку, як приватна космонавтика [9]. Присутність приватного бізнесу в одному з космічних сегментів здатне стимулювати розвиток суміжних сегментів космічної діяльності, а також подібно ефекту доміно створює сприятливі умови для появи й в них приватної ініціативи.

Під військово-космічною діяльністю розуміється діяльність, яка пов'язана з доступом в космос в інтересах оборони та військової безпеки держави [1, с. 4]. Ключові напрями військово-космічної діяльності наведено на рис. 3.

Початок становлення вітчизняної космічної діяльності розпочався 29 лютого 1992 року, коли Президент України Л. Кравчук підписав указ про створення Національного космічного агентства України, яке в 2010 році було перейменовано в Державне космічне агентство України [2], якому було надано статус центрального органу виконавчої влади. На даний час Україна входить до "клубу космічних держав", що включає 13 країн світу.

Нормативно-правове регулювання космічної галузі України на національному рівні здійснюється відповідно до Закону України "Про космічну діяльність" та Закону України "Про державну підтримку космічної діяльності", а також постанов Кабінету Міністрів України та указів Президента України [2]. Зокрема, в Законі України "Про космічну діяльність" [6] визначено термінологію та основні поняття космічної галузі. Згідно із законом, космічна діяльність — це наукові космічні дослідження, використання космічного простору, розробка, виробництво, ремонт та технічне обслуговування об'єктів космічної діяльності (у тому числі їх агрегатів та складових частин), а також їх випробування, експлуатація, забезпечення та управління запуском та поверненням космічних апаратів, їх складових частин з космічного простору на землю.

До структури вітчизняної космічної галузі входить біля 40 підприємств-розробників та незалежних науково-дослідних лабораторій, стратегічно важливими з яких є:

- ДП "Конструкторське бюро "Південне" ім. М. К. Янгеля";
- ДП ВО "Південний машинобудівний завод імені О. М. Макарова" [2].

До складу космічного комплексу України входять:

- ракети-носії;
- космічні апарати;
- наземні комплекси [2].

Основними завданнями розвитку вітчизняного космічного сектору є:

- створення та реалізація державної космічної політики;
- пошук шляхів збереження та розвитку космічної галузі;
- формування структури управління підприємствами високотехнологічного сектору.

Проблеми космічної галузі України мають системний характер та пов'язані з необхідністю відновлення наукового, технічного, технологічного потенціалу, недостатньою державною підтримкою космічної діяльності, гострою конкуренцією на світовому ринку космічних запусків, яка змушує постачальників даного виду послуг на світовому ринку шукати засоби зменшення витрат.

До стратегічного напрямку діяльності космічної галузі України належить створення та вдосконалення зразків ракетно-космічної техніки, що дозволяє об'єднувати новітні технології для створення космічної техніки та зменшення бюджетного навантаження за допомогою комерційних пускових послуг.

Останніми роками вітчизняна космічна галузь взяла вектор свого розвитку на міжнародну співробітництво з Європейським космічним агентством та NASA. Україна тісно співпрацює з багатьма країнами світу (рис. 4), укладає міжнародні угоди та приймає участь в міжнародних космічних організаціях.

В Законі України "Про космічну діяльність" зазначено, що космічна діяльність здійснюється відповідно до Загальнодержавної цільової науково-технічної програми України, що затверджується Верховною радою України терміном на п'ять років. З 1993 до 2017 року було прийнято п'ять космічних програм, які не були реалізовані повною мірою через нестачу фінансового забезпечення [2].

На засіданні Кабінету Міністрів України восени 2021 року було ухвалено проект Закону України "Про затвердження Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2021—2025 роки" [2]. Першим кроком на шляху реалізації державної космічної програми було виведення на орбіту в січні 2022 року українського супутника "Січ-2-30". Даний супутник є частиною європейської супутникової програми спостереження за Землею Copernicus, з якою Україна має угоду та отримує знімки з космосу безкоштовно. Співпраця в рамках програми Copernicus вже дозволила реалізувати в Україні проект теплових аномалій, що визначає та попереджає лісові пожежі.

За часи незалежності Україна створила сім космічних апаратів, які були виведені на орбіту. Серед них в 2007 році був й успішний комерційний проект — супутник EgyptSat-1 для Єгипту. В 2014 та 2017 роках були запущені наносупутники PolyITAN-1 і PolyITAN-2-SAU, які працюють дотепер.

24 лютого 2022 року Росія розпочала пряме повномасштабне вторгнення на територію України, що безпосередньо впливає на вітчизняний космічний сектор. Ракетні атаки в Дніпропетровській області призвели до того, що провідні підприємства космічної галузі змушені були зменшити свою робочу потужність над проектами.

Останніми роками спостерігалось зростання космічного сектору України, а отже, після війни український уряд повинен створити всі можливі умови для розвитку

приватного космічного бізнесу. Експерти впевнено стверджують, що після закінчення війни вітчизняна космічна галузь суттєво зміцнить зв'язки з європейськими країнами-партнерами. Цьому в найближчі роки також повинна посприяти заявка України на вступ до Європейського Союзу.

Яскравим прикладом відновлення секторів економіки в умовах затяжного військового конфлікту є Ізраїль — країна, яка змогла побудувати сучасну процвітаючу державу в пустелі. Головними чинниками, що дозволяє Ізраїлю бути процвітаючою країною можна відзначити наступні:

- зовнішні та внутрішні загрози спонукають виживати галузі економіки та ставати ефективнішими;
- ефективне поєднання систем безпеки, освіти, науки та бізнесу, що забезпечує прорив в оборонних технологіях та підготовці висококваліфікованих фахівців;
- висока підтримка інновацій державою, оскільки саме інновації допомагають мати сильну економіку та високотехнологічний експорт [1, с. 3].

В Україні період попередніх років можна розглядати як "стратегічну паузу" — як період напрацювання нових технологічних можливостей та ідей, а теперішній період слід розглядати як "зону стратегічної біфуркації" — радикальний перегляд головних критеріїв космічної діяльності та, одночасно, інтенсивної підготовки до прийняття рішень про майбутнє космічної галузі, яка в більшості визначить перехід вітчизняної економіки в якісно новий стан. Велике значення в цьому буде мати й військова складова.

Для того, щоб в поствоєнний період зберегти наявну вітчизняну технологічну та науково-дослідну базу Україна повинна бути інтегрована в глобальні космічні системи. Зокрема, на даний час підприємства космічної галузі виготовляють ракетноносій "Циклон-4М" для запуску в 2023 році з космодрому, що розташований в Канаді.

З врахуванням наявної ситуації в Україні можна зробити висновок про те, що необхідно сформуванню комплексну стратегію космічної діяльності як частину глибокої структурної модернізації всього політико-економічного та військового механізму, що здійснює космічну діяльність або використовує її результати.

Розвиток приватного бізнесу в вітчизняній космічній галузі зможе відіграти суттєву роль у вирішенні системної кризи поствоєнного періоду в даній сфері. Адже приватні компанії дійсно перетворюють космічну діяльність в конкурентоспроможний продукт [8]. Приватний бізнес здатен ефективно працювати в більшості сегментів космічної діяльності та показувати для споживачів результати. Приватні компанії трансформують космічну діяльність, роблячи її стандартизованою та доступною як для державних структур, так і для приватних осіб з потенціалом її перетворення на послугу, наближену за характером до послуги масового споживача. До того ж розвиток комерційної космічної діяльності дає можливість державі сфокусуватися на вирішенні нових складних завдань, які сприяють науково-технічному прогресу.

З метою розвитку приватної складової космічної галузі, використовуючи світовий досвід, можна запропонувати наступні заходи розвитку участі приватного сектору в космічній галузі:

— активна інтеграція зусиль державних та приватних компаній для ефективного досягнення загальних результатів;

— вдосконалення нормативно-правової бази для формування інфраструктури та реалізації запусків з комерційною та державною метою приватними компаніями;

— формування сприятливого інвестиційного клімату, який можна створити шляхом привабливих мотивів для потенційного інвестора [4, с. 86].

Країни, що мають визначену стратегію розвитку космічної галузі та ракетно-космічну промисловість підіймаються на новий ступень розвитку. Адже в військово-промисловому комплексі саме космічна галузь посідає ключове місце та є значним стимулом і інструментом соціально-економічного, науково-технічного та військового потенціалу, а також дієвим чинником забезпечення національної безпеки держави.

ВИСНОВКИ

На даний час космічна галузь перетворилась в галузь промисловості, як наприклад суднобудування, автомобілебудування або авіабудування, де є свої норми рентабельності, амортизації та прибутку. Всі діючі та перспективні космічні програми повинні розглядатися крізь призму рентабельності.

В поствоєнний період Україні з метою забезпечення національної безпеки держави потрібен всебічний розвиток вітчизняної космічної галузі, здатної розробляти космічні технології світового рівня за всіма традиційними та перспективними напрямками космічної діяльності.

Стратегічним інтересам України відповідає становлення та розвиток державного, а також комерційного сектору вітчизняної космічної діяльності. За державою залишатиметься науково-дослідний комплекс, вирішення цільових завдань в інтересах забезпечення оборони та безпеки країни, дослідження та освоєння космічного простору. Потребує заохочення зі сторони держави інноваційно орієнтоване підприємництво в частині надання послуг з використанням результатів космічної діяльності, а також послідовний розвиток можливостей щодо комерційного створення космічних засобів зв'язку, телерадіомовлення та дистанційного зондування Землі.

Література:

1. Атаманенко Б. А., Федонюк Р. В. Міжнародне співробітництво як інструмент участі в глобальних космічних проектах. *Космічна наука і технологія*. 2014. № 3. С. 3—13.
2. Державне космічне агентство України (2021). URL: <https://www.nkau.gov.ua/> (дата звернення: 01.04.2022).
3. Державне космічне агентство України (2021). Підсумковий звіт про результати реалізації Загальнодержавної цільової науково-технічної програми України на 2013—2017. URL: www.nkau.gov.ua (дата звернення: 01.04.2022).
4. Кошова С. П. Розвиток космічної галузі в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 3. С. 81—87.

5. Нямецук Г. В. Особливості трансформації економічного потенціалу підприємств космічної галузі України при здійсненні міжнародного науково-технічного співробітництва. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2011. № 10/2. С. 63—70.

6. Про космічну діяльність [Електронний ресурс]: Закон України від 15.11.1996 р. № 502/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/502/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.04.2022).

7. European Space Policy Institute (2022). URL: <https://espi.or.at/publications/espi-public-reports> (дата звернення: 01.04.2022).

8. Start-Up Space: Updated on Investment in Commercial Space Ventures (2020). URL: https://brycotech.com/reports/report-documents/Bryce_Start_Up_Space_2020.pdf (дата звернення: 01.04.2022).

9. The Annual Compendium of Commercial Space Transportation (2018). URL: <https://www.faa.gov/> (дата звернення: 01.04.2022).

10. The European Space Agency (2022). URL: <https://www.esa.int/> (дата звернення: 01.04.2022).

References:

1. Atamanenko, B. A. and Fedoniuk, R. V. (2014), "International cooperation as a tool of participation in global space projects", *Kosm. nauka tehnol.*, vol. 20 (3), pp. 3—13.
 2. State Space Agency of Ukraine (2021), available at: <https://www.nkau.gov.ua/> (Accessed 01 April 2022).
 3. State Space Agency of Ukraine (2021), "Final report on the results of the implementation of the National Targeted Scientific and Technical Space Program of Ukraine for 2013—2017", available at: www.nkau.gov.ua (Accessed 01 April 2022).
 4. Koshova, S. (2022), "Space industry development in Ukraine", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 3, pp. 81—87.
 5. Nyameshchuk, G. V. (2011), "Features of the transformation of the economic potential of the space industry of Ukraine in the implementation of international scientific and technical cooperation", *Visnik Dnipropetrovskogo universitetu*, vol. 10/2, pp. 63—70.
 6. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "About space activities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/502/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 01 April 2022).
 7. European Space Policy Institute (2022), available at: <https://espi.or.at/publications/espi-public-reports> (Accessed 01 April 2022).
 8. Brycotech (2020), "Start-Up Space: Updated on Investment in Commercial Space Ventures", available at: https://brycotech.com/reports/report-documents/Bryce_Start_Up_Space_2020.pdf (Accessed 01 April 2022).
 9. Federal Aviation Administration (2018), "The Annual Compendium of Commercial Space Transportation", available at: <https://www.faa.gov/> (Accessed 01 April 2022).
 10. The European Space Agency (2022), available at: <https://www.esa.int/> (Accessed 01 April 2022).
- Стаття надійшла до редакції 01.05.2022 р.*

УДК 35.08

П. В. Науменко,
здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування
Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0003-2370-8629
О. І. Пархоменко-Куцевіл,
д. держ. упр., професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: 0000-0002-0758-346X

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.103

УПРАВЛІННЯ КОМПЕТЕНТІСНИМ РОЗВИТКОМ КЕРІВНИКА В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

P. Naumenko,
Master's student of the Department of Healthcare Management and Public Administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine
O. Parkhomenko-Kutsevil,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Head of the Department
of Public Administration, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

MANAGEMENT OF COMPETENCE DEVELOPMENT OF THE MANAGER IN THE CIVIL SERVICE SYSTEM

В статті розглянуто питання щодо управління компетентнісним розвитком керівника в системі державної служби. Вирішення стратегічних державних завдань, спрямованих на якісне підвищення рівня життя громадян, може бути забезпечено за умови ефективного державного управління та наявності корпусу високопрофесійних держслужбовців державного та регіонального рівнів. Доведено, що для того, щоб зробити серйозний ривок в бік розвитку соціально-економічної сфери, важливо, насамперед, володіти людським капіталом, високопрофесійними кадрами, які наділені знаннями, компетенціями та мотивацією, тому питання професійного розвитку та управління компетентнісним розвитком керівників в системі державної служби є надзвичайно актуальним. Адже професійний розвиток державних службовців — це один з центральних чинників ефективності системи державної служби, саме професіоналізм службовців обумовлює її дієвість. Розвиток кожної людини, в тому числі його професійний розвиток — це один з головних напрямів досліджень протягом всієї історії людства. Розкрито сутність поняття компетентність, її складові елементи та чинники професійної компетентності керівника в системі державної служби. Визначено, що професійна компетентність керівника і системі державної служби представляє собою сукупність знань, вмінь та навичок, професійно важливих якостей, що забезпечують ефективність та оптимальність виконання керівником своїх професійних функцій. Охарактеризовано управлінську компетентність керівника в системі державної служби та визначено її ключові ознаки. В статті наведено низку проблем та недоліків в управлінні компетентнісним розвитком керівників в системі державної служби. Розглянуто програму управління компетентнісним розвитком керівника в системі державної служби, що включає в себе певні етапи. Доведено, що застосування системного й послідовного підходу до управління компетентнісним розвитком керівників в системі державної служби дозволить суттєво підвищити ефективність державного управління та сформувати високопрофесійний та компетентний склад державних службовців. Забезпечення прориву та випереджувальних темпів розвитку економіки потребує ефективного державного управління та формування високопрофесійного корпусу державних службовців, які володіють набором моральних якостей та необхідними компетентностями.

The article considers the issue of managing the competence development of the head in the civil service. The solution of strategic state tasks aimed at improving the quality of life of citizens can be ensured under the condition of effective public administration and the presence of a corps of highly professional civil servants at the state and regional levels. It is proved that in order to make a serious leap towards the development of socio-economic sphere, it is important, first of all, to have human capital, highly professional staff with knowledge, competencies and motivation, so the issues of professional development and competence development management is extremely relevant. After all, the professional development of civil servants is one of the central factors in the effectiveness of the civil service system, it is the professionalism of civil servants that determines its effectiveness. The development of each person, including his professional development — is one of the main areas of research throughout human history. The essence of the concept of competence, its constituent elements and factors of professional competence of the head in the civil service system is revealed. It is determined that the professional competence of the head and the civil service system is a set of knowledge, skills and abilities, professionally important qualities that ensure the efficiency and optimal performance of the head of their professional functions. The managerial competence of the head in the civil service system is characterized and its key features are determined. The article presents a number of problems and shortcomings in the management of competence development of managers in the civil service. The program of management of competence development of the head in the civil service system is considered, which includes certain stages. It is proved that the application of a systematic and consistent approach to the management of competence development of managers in the civil service will significantly increase the efficiency of public administration and form a highly professional and competent staff. Ensuring a breakthrough and advanced pace of economic development requires effective public administration and the formation of a highly professional corps of civil servants who have a set of moral qualities and the necessary competencies.

Ключові слова: компетентність, професіоналізація, державна служба, управління компетентнісним розвитком.

Key words: competence, professionalization, civil service, competence development management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На даний час глобалізаційні та інтеграційні процеси обумовлюють необхідність трансформації професійних якостей персоналу в органах державної служби. В Україні продовжуються реформи державного управління, спрямовані на зростання його ефективності, на розвиток громадянського суспільства та інноваційної економіки. Завдання забезпечення конкурентоспроможності держави на світовому ринку та надання якісних державних послуг всередині країни є сьогодні ключовими для вітчизняної державної служби, та призводять до необхідності зміни моделей державного управління.

Зростання інтелектуальної праці посилює значимість персоналу в системі державного управління та висуває підвищенні вимоги до професійних та особистісних якостей працівників державної служби, насамперед, тих, хто обіймає посади керівників. З метою забезпечення ефективності діяльності на тлі посилення вимог суспільства до соціальної відповідальності держави керівникам важливо змінити установки, сформувавши результат та клієнтоорієнтовану управлінську структуру, що можливо досягнути шляхом розвитку нових управлінських компетенцій. Компетентнісний підхід є відображенням змін в характері та змісті праці, профе-

сійному навчанні та освіті державних службовців, оскільки компетентнісний інструментарій виступає базою для ефективного управління персоналом в органах державної служби.

На ефективність державної служби значною мірою впливає здатність кадрів приймати кваліфіковані відповідальні рішення, здійснювати необхідні управлінські функції. Таким чином, можна стверджувати, що ефективність діяльності органів державної служби залежить від певного рівня професіоналізму та компетентності державних службовців. Саме цією залежністю обумовлена потреба в тих чи інших компетенціях, що виражаються у вимогах до наявності сукупності якостей персоналу у вигляді необхідних для конкретної посади знань, вмінь та досвіду.

Більшість зарубіжних науковців розуміють професійний розвиток як формування та постійне вдосконалення у державних службовців значимих знань, навичок та вмінь, а також інших якостей, що необхідні їм для ефективного виконання своїх посадових функцій та обов'язків. Професійний розвиток призваний розкрити здібності та потенційні можливості державних службовців в інтересах успішного вирішення завдань, які стоять перед ними, а також їх подальшого кар'єрного зростання.

Вузким місцем в управлінні людськими ресурсами в системі державної служби є відсутність системності, тобто стійкого взаємозв'язку між всіма елементами кадрової політики: підбором, оцінкою (атестація, кваліфікаційне тестування, конкурс), посадовим зростанням, плануванням кар'єри (в тому числі включення до кадрового резерву), додатковою професійною освітою, професійним та особистісним розвитком. Адже успішність розвитку будь-якої сфери визначається готовністю професійних кадрів до гнучкого й оперативного реагування в своїй професійній діяльності на потреби суспільства. Тому, розвиток професійної компетентності керівників в системі державної служби стає одним із найважливіших умов реформування вітчизняної сфери державної служби.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню питань щодо формування та розвитку рівня професійної компетентності керівників й підвищення їх управлінського потенціалу присвячено чисельні роботи вітчизняних учених: В.М. Бегей, Є.С. Березняка, Ю.В. Васильєва, Г.І. Горської, Л.І. Даниленко, Г.В. Єльнікової, М.Т. Захарова, Б.С. Кобзаря, Н.Л. Колонінський, Ю.А. Конаржевського, М.І. Кондакова, В.І. Маслової, В.О. Сухомлинського, Ю.А. Табакова, С.Є. Хозе, П.В. Худомінського та інших. Проте, враховуючи думки зазначених авторів, доводиться констатувати, що в умовах європейської інтеграції та реформування державної служби необхідно більше уваги приділити дослідженню питання щодо професійного компетентнісного розвитку керівників органів державної служби.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в обґрунтуванні аспектів управління компетентнісним розвитком керівника в системі державної служби в умовах реформування вітчизняної системи державної служби.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розвиток кожної людини, в тому числі його професійний розвиток — це один з головних напрямів досліджень протягом всієї історії людства. Розвиток — це закономірна зміна свідомості, життєвих устроїв, цінностей і буття. В рамках сучасної концепції суспільного розвитку саме професійному розвитку приділяється значна увага.

Функцією системи державної служби є державне управління як процес керівництва розвитком економічної, соціальної, культурної та інших сфер суспільного життя, їх державного регулювання та контролю за ними. Проблема розвитку державних службовців — одна з центральних в структурі кадрової політики, яка реалізується в органах державної влади. Важливий шлях у вирішенні даної проблеми — зростання якості професійного формування та організації держслужбовців всіх груп та категорій посад. Завданням кадрової роботи стає мотивація службовця на постійну модернізацію ключових компетенцій, необхідних для подальшого професійного зростання та самовдосконалення. При цьому необхідно створити таку систему управління профе-

сійним розвитком, яка б відображала реальні потреби самих службовців та органів державної служби в цілому [9, с. 48].

Базою для організації та функціонування державної служби є принцип професіоналізму та компетентності державних службовців. Він відноситься до однієї з вимог, яка відповідає за формування та фактичну діяльність персоналу, а також вважається правовою умовою, від виконання якої залежить отримання права на здійснення посадових повноважень.

У будь-якому виді діяльності важливу роль відіграє виявлення сутності поняття "компетентність". Поняття "компетентність" включає в себе складний зміст, що інтегрує професійні, соціально-психологічні, правові та інші характеристики. В загальному вигляді компетентність спеціаліста представляє собою сукупність здібностей, якостей та властивостей особистості з метою успішної професійної діяльності в тій чи іншій сфері.

Професійна компетентність розглядається як сукупність знань та вмій, що визначають результативність праці; обсяг навичок виконання завдань; комбінацію особистісних якостей та властивостей; комплекс знань та професійно значимих особистісних якостей; вектор професіоналізації. Під компетентністю також розуміють показники, що характеризують професійні знання та здібності державного службовця до його ефективної реалізації в своїй службовій діяльності.

До складових елементів компетентності можна віднести:

- особистісні риси — індивідуальні характеристики, що визначають схильність до тієї чи іншої діяльності;
- знання — набір фактів, що вимагаються для виконання роботи;
- вміння та навички (досвід) — володіння засобами та методами виконання певного завдання;
- цінності — глибокі переконання, що визначають дії в різних ситуаціях;
- зусилля — свідоме додавання ментальних та фізичних ресурсів в певному напрямку;
- поведінкові моделі — форми дій, що використовуються для виконання завдання [7, с. 42].

Важливим показником, який визначає імідж держслужбовця є його компетенція — здатність застосовувати знання, вміння, навички та особистісні якості для успішної діяльності в різних проблемних професійних ситуаціях. Інакше кажучи, компетенції — це певні внутрішні, потенційні психологічні знання, програми, дії, системи цінностей та відносин, які знаходять себе, а потім виявляються в компетентностях людини як актуальних, діяльнісних проявах. До професійних компетенцій можуть бути зачислені ті знання, вміння, навички та ціннісні орієнтації, що необхідні для здійснення професійної діяльності в конкретній галузі. Професійний розвиток фахівців державної служби є процесом складним та довготривалим по часу, включає як саму професійну підготовку держслужбовців, так і їх безпосередню діяльність в сфері державної служби (рис. 1).

Професійна діяльність — спеціальна компетентність — володіння власне професійною діяльністю на достатньому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток.

Професійне становлення особистості державного службовця включає в себе:

- особистісно-професійну компетентність — володіння прийомами особистісного самовираження та саморозвитку засобами протистояння деформаціям особистості розвитку індивідуальності в рамках професії; готовність до професійного зростання;
- індивідуальну компетентність — володіння навичками та вміннями організувати раціонально свій труд без перевантаження часу та сил.

Професійне спілкування полягає в:

- соціальної компетентності — володіння групою професійною діяльністю, співробітництвом;
- комунікативної компетентності — володіння прийнятими в даній професії прийомами професійного спілкування; соціальна відповідальність за результати своєї професійної праці.

Отже, під професійною компетентністю керівника розуміється сукупність професійно важливих знань, умінь та навичок керівника, рівень його управлінської, правової та професійної культури, від якого залежить ефективність його управління в системі державної служби.

В діяльності державних службовців актуалізуються також ті складові особистісно-професійного потенціалу, які забезпечують професійну реалізацію саме в сфері державного управління, оскільки дана сфера висуває до суб'єкту діяльності свої специфічні вимоги. На вищому рівні державного управління значний вплив на ефективність діяльності керівника має наявність лідерського потенціалу, що включає в себе наступні чинники:

- стратегічне лідерство — здатність формувати стратегічні цілі організації, бачити стратегічні перспективи діяльності та розвитку організаційно-управлінських структур, розвивати та підтримувати енергетичний та психологічний потенціал співробітників;

- управлінська компетентність як здатність до планування, організації, контролю, координації діяльності великих організаційних структур; готовність до прийняття самостійних управлінських рішень, реалізації менеджерських та адміністративних функцій;

- наполегливість та цілеспрямованість як здатність до подолання опору зовнішнього середовища при виконанні професійної та управлінської діяльності; вміння добиватися поставленої мети [11, с. 130].

Під управлінням компетентністю розуміється процес визначення, розвитку та модифікації компетенцій персоналу, які необхідні для виконання професійних завдань в поточних організаційних умовах. Структура будь-якої компетенції представляє собою комплекс особистісних рис, цінностей, знань, навичок та зусиль.

Процес управління розвитком компетентності керівника в системі державної служби включає в себе наступні дії:

- формування низки актуальних управлінських компетенцій;
- розробку профілю компетенцій, тобто встановлення цільового рівня розвитку управлінських компетенцій;

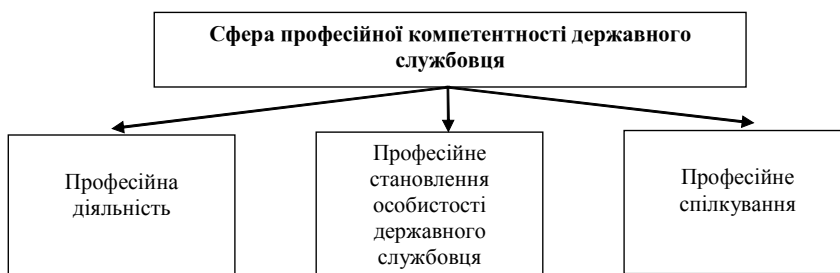

Рис. 1. Основні чинники професійної компетентності державного службовця

Джерело: [6, с. 34].

- оцінка компетенцій або наявного рівня розвитку управлінських компетенцій;
- розробка програми розвитку компетентностей;
- реалізація програми та контроль результатів.

В сфері дослідження управлінського потенціалу керівника державної служби існує тенденція впровадження компетентнісного підходу. Важливим є детальне опрацювання сутності професіоналізму керівників, та їх компетенцій саме в галузі державного управління. Саме професіоналізм, насамперед, є найбільш важливою та необхідною умовою ефективності управління. В теорії державного управління професіоналізація включає наступні чинники:

- засвоєння керівником глибоких знань в сфері державної служби;
- володіння практичними навичками управління;
- готовність займатися управлінською діяльністю, що принесе результати;
- оперативну та грамотну адаптацію до конкретних обставин;
- прогнозування можливих подій та планування діяльності [6, с. 35].

Це, в свою чергу, стосується соціально-психологічних та інтелектуальних якостей керівника, які стали потрібні в сучасному світі. Таким чином, найбільш важливою якістю сучасного управління стає саме компетентність як невід'ємний критерій професіоналізму.

Компетенція вважається конкретною професійною вимогою, що стосується підготовки керівника для якісного виконання всіх поставлених цілей. Саме високий рівень професійної компетентності керівника підвищує його конкурентоспроможність. Професійна компетентність є результатом професійної освіти і розглядається як:

- результативність праці, яку визначають сукупність знань та умінь;
- обсяг навичок для виконання завдань;
- поєднання особистісних якостей та властивостей;
- комплекс знань та професійно значимих особистісних якостей;
- напрямок професіоналізації — єдність теоретичної та практичної готовності до праці [4, с. 55].

Управлінська компетенція — це сукупність знань, умінь та навичок, наявність яких допомагає керівнику результативно та ефективно виконувати покладені на нього функції. Управлінська компетентність для керівника держслужби означає володіння знаннями, вміннями та навичками в галузі стратегічного управління, адаптованими до специфіки державної служби.

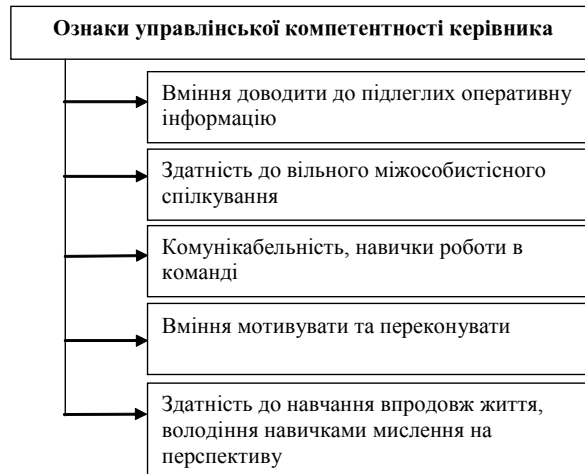

Рис. 2. Ознаки управлінської компетентності керівника

Джерело: складено за [2, с. 550].

Управлінська компетентність керівника характеризується наступними рисами (рис. 2).

Відсутність в більшості керівників державної служби необхідного рівня управлінської компетентності ускладнює їх адаптацію до умов діяльності. Для розвитку управлінської компетентності керівників необхідно виявити основні вимоги до даних керівників та визначити зміст управлінської компетентності керівників нового типу. Керівник даного типу повинен володіти високим рівнем розвитку управлінської компетентності, що забезпечує виконання поруч з традиційними функціями низки нових функцій, серед яких прогнозування розвитку та управління якістю та змінами. Він повинен володіти навичками стратегічного проектування, моніторингу та системного моделювання процесів, які відбуваються в установі, організації ефективних міжособистісних та професійних комунікацій в колективі, отримання та ефективного застосування інформації й знань.

На даний час в управлінні компетентнісним розвитком керівників в системі державної служби, їх професійному розвитку можна виокремити низку проблем та недоліків, до яких відносяться:

- відсутність стратегії, єдиного підходу до тісної координації дій в галузі професійного розвитку кадрів на рівні окремого державного органу;

- слабка розробленість нормативних, правових та організаційних основ професійного розвитку державних службовців;

- слабка мотивація керівників державних органів до перепідготовки, підвищення кваліфікації та стажувань;

- недостатня регламентація та невисока ефективність діяльності кадрових служб державних органів, їх низька відповідальність за організацію компетентнісного розвитку персоналу державного органу;

- слабкий зв'язок додаткової професійної освіти з практичними потребами керівників в системі державної служби в цілому;

- повільне засвоєння сучасних технологій управління професійним розвитком кадрів, що сприяють найбільш ефективному виконанню функцій та завдань державного органу;

- недостатнє використання зарубіжного досвіду розвитку та професіоналізації державної служби.

Перед органами державної влади поставлено завдання забезпечення професійного розвитку державних службовців, що має безперервний характер та освіту, під якою розуміють процес зростання освітнього потенціалу особистості протягом життя, організаційно забезпечену системою державних та суспільних інститутів та відповідну до потреб суспільства; використання сукупності інформаційних джерел для задоволення індивідуальних освітніх потреб в саморозвитку в усіх сферах професійної та суспільної діяльності. Реалізація поставлених завдань потребує від суб'єкту управління прийняття рішень, спрямованих на формування потреби державних службовців в постійному професійному розвитку та оновленні знань [8, с. 12].

Поняття професійного розвитку керівників державної служби багатогранне, в ньому виокремлюють:

- професійно-кваліфікаційний розвиток, пов'язаний найчастіше з навчанням та самоосвітою керівників, набуттям ними нових знань та професійного досвіду;

- професійно-посадовий розвиток, пов'язаний зі службово-посадовим просуванням, можливістю використання службовця в рамках конкретного державного органу, в інтересах всієї системи державного управління;

- особистісно-професійний розвиток, що розуміється як динамічний інтерактивний процес, пов'язаний зі зміною особистісних та професійних характеристик, що забезпечують новий рівень потреб, готовність та можливість саморозвитку та самореалізації керівника в процесі службової діяльності [5, с. 24].

Для того, щоб бути конкурентоспроможним, відповідати на виклики не тільки поточного часу, але й вміти прогнозувати події, що відбуваються в державі та суспільстві, керівнику державної служби необхідно постійно працювати над підвищенням свого професійного рівня, оволодівати новими знаннями та компетенціями, розвивати особистісні якості.

В таких умовах виникає питання про систему мотивації, яка буде спонукати керівника державної служби постійно вдосконалюватися та працювати над підвищен-

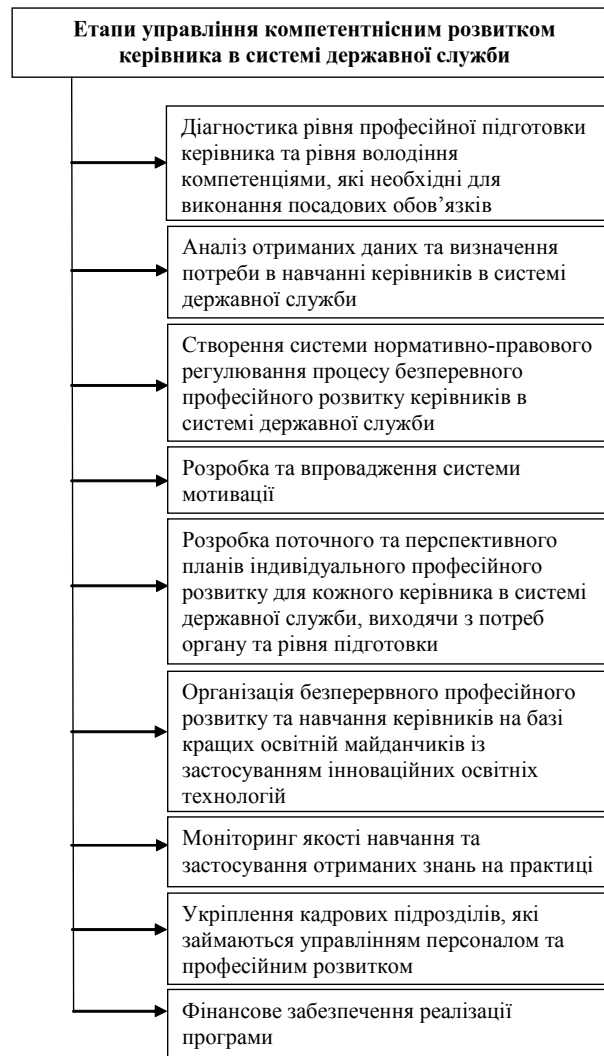

Рис. 3. Етапи управління компетентнісним розвитком керівника в системі державної служби

Джерело: [2, с. 561; 3, с. 44].

ням свого професійного рівня. Замість обов'язкового, незалежно від бажання, підвищення кваліфікації відповідно до графіку, введено норму, відповідно до якої керівник в системі державної служби повинен отримувати нові знання постійно, системно, освідомлено та самостійно.

Системи управління державною службою, управління компетентнісним розвитком керівника в системі державної служби повинні передбачати залежність між рівнем його освіти, постійним безперервним професійним розвитком та посадовим зростанням [10, с. 45].

Модель навчання керівників державної служби в прямій залежності від моделі соціально-економічного розвитку держави. Сучасні підходи до додаткової професійної освіти керівників державної служби передбачають професійний саморозвиток.

Професійний саморозвиток державного службовця можна визначити як процес самостійного, цілеспрямованого, мотивованого розкриття закладених в ньому потенційних можливостей та здібностей, що передбачають актуалізацію всіх процесів особистості державного службовця та в зв'язку з цим дозволяють йому найбільш продуктивно здійснювати покладені на нього професійні обов'язки [1, с. 10].

В кожному органі державної служби необхідно розробити систему стимулювання професійного компетентнісного розвитку керівника. Адже мотивація діяльності займає важливе місце в системі державного управління. Але в якості стимулів не повинні виступати тільки посадове зростання або матеріальне стимулювання, в першу чергу, дана робота повинна бути спрямована на зміну свідомості державного службовця, важливо сформувати внутрішню потребу до саморозвитку та самовдосконалення.

Забезпечення управління компетентнісним розвитком керівників в системі державної служби можливо при умові розробки та реалізації як на рівні регіону, так і в кожному державному органі програми професійного розвитку держслужбовців, складеної з врахуванням поточної потреби та перспектив розвитку установи, що дозволить забезпечити комплексний підхід до розвитку кадрового потенціалу державної служби в цілому.

Етапи управління компетентнісним розвитком керівника в системі державної служби наведено на рис. 3.

Впровадження та застосування даних етапів управління компетентнісним розвитком керівника в системі державної служби дозволяє забезпечити ефективне управління їх професійним розвитком. Для того, щоб

управління професійним розвитком держслужбовців було успішним, необхідно як при вступі в систему державної служби, так і в процесі розробки та реалізації програми професійного розвитку застосовувати технології моніторингової діагностики професійних та ділових якостей державних службовців, особистих інтересів та мотивів, що, в свою чергу, потребує відповідної підготовки співробітників кадрової служби. Забезпечення прориву та випереджувальних темпів розвитку економіки потребує ефективного державного управління та формування високопрофесійного корпусу державних службовців, які володіють набором моральних якостей та необхідними компетентностями.

ВИСНОВКИ

Зміни, які відбуваються в економічній та соціальній структурі суспільства, спрямовані на зростання економіки, подолання кризових явищ, потребують притоку висококваліфікованих керівників, які володіють високим рівнем професійних знань, вміють стратегічно мислити та готові служити державі та суспільству. Від того наскільки підготовленими будуть фахівці в секторі державної служби, від якості їх роботи залежить й авторитет держави в очах громадян. У зв'язку з чим важлива роль у забезпеченні ефективного державного управління як на державному, так і на регіональному рівні відводиться формуванню високопрофесійного резерву управлінських кадрів та системи професійної підготовки кадрів.

В даний час перед органами державної влади стоїть стратегічне завдання забезпечення управління процесом безперервного та мотивованого професійного розвитку керівників в системі державної служби. Сучасні підходи до управління компетентнісним розвитком передбачають підготовку та реалізацію органами державної влади якісної стратегії, потребують системної планової роботи, впровадження інноваційних технологій компетентнісного розвитку, що дозволить сформувати конкурентоспроможний корпус керівників в системі державної служби, захистити суспільство від непрофесіоналів та забезпечити ефективне державне управління.

Література:

1. Афонін Е. А., Балакірєва О. М. Функціональна і компетентнісна готовність державних службовців України до здійснення публічного адміністрування в умовах демократії. *Український соціум*. 2015. № 1 (52). С. 7—22.
2. Борщевский Г. А., Калмыков Н. Н. Современные приоритеты профессионального развития государственных гражданских служащих. *Ars. Administrandi (Искусство управления)*. 2017. № 4. С. 550—569.
3. Гогіна Л. М. Компетентнісний підхід у професійному навчанні державно-управлінських кадрів: актуальність, передумови та проблеми впровадження. *Аналітика і влада*. 2010. № 2. С. 44—54.
4. Зелінський С. Е. Теоретико-методологічні засади комплексного оцінювання державних службовців: монографія. Київ: НАДУ, 2016. 296 с.
5. Канавець М., Кукуля А. Впровадження компетентнісного підходу до управління людськими ресурсами на державній службі. *Вісник державної служби України*. 2013. № 2. С. 24—26.

6. Макарова Г. В. Управление профессиональной мобильностью государственных служащих. *Государственная служба*. 2008. № 2. С. 33—36.

7. Малиновський В.Я. Державна служба: теорія і практика: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2003. 160 с.

8. Несин Н. Г. Професійна компетентність керівника навчального закладу. *Відкритий урок*. 2010. № 11. С. 12—13.

9. Новаченко Т. Компетентність і функції як архетипи державного управління і фактор суспільної інтеграції. *Публічне управління: теорія та практика*. 2015. Вип. 1. С. 47—54.

10. Оболенський О.Ю. Державна служба: підручник. Київ: КНЕУ, 2006. 472 с.

11. Слюсаренко О. Структура та компонентний склад, показники і критерії оцінювання професійної компетентності державного службовця як основа його кар'єрного розвитку. *Вісник НАДУ*. 2006. № 2. С. 123—132.

References:

1. Afonin, E. A. and Balakiryeva, O. M. (2015), "Functional and Competent Readiness of Civil Servants of Ukraine for Public Administration in Terms of Democracy", *Ukrayinskyy sotsium*, vol. 1 (52), pp. 7—22.
2. Borshchevskij, G. A. and Kalmykov, N.N. (2017), "Modern priorities of professional development of state civil servants", *Ars. Administrandi (Iskusstvo upravleniya)*, vol. 4, pp. 550—569.
3. Hohina, L. M. (2010), "Competency Approach in Professional Training of Public Management Personnel: Relevance, Preconditions and Problems of Implementation", *Analytika i vlada*, vol. 2, pp. 44—54.
4. Zelinskyi, S. E. (2016), *Teoretyko-metodolohichni zasady kompleksnoho otsiniuvannia derzhavnykh sluzhbovtziv: monohrafiia [Theoretical and methodological principles of comprehensive evaluation of civil servants]*, NADU, Kyiv, Ukraine.
5. Kanavets, M. and Kukulya, A. (2013), "Introduction of a Competency Approach to the Human Resources Management in the Civil Service", *Visnyk derzhavnoyi sluzhby Ukrainy*, vol. 2, pp. 24—26.
6. Makarova, G. V. (2008), "Management of professional mobility of civil servants", *Gosudarstvennaya sluzhba*, vol. 2, pp. 33—36.
7. Malynovskiy, V. Ya. (2003), *Derzhavna sluzhba: teoriia i praktyka [Civil service: theory and practice]*, Ataka, Kyiv, Ukraine.
8. Nesyn, N. H. (2010), "Professional competence of the head of the educational institution", *Vidkrytyy urok*, vol. 11, pp. 12—13.
9. Novachenko, T. (2015), "Competence and Functions as Archetypes of Public Administration and Factor of Social Integration", *Publichne upravlinnya: teoriya ta praktyka*, vol. 1, pp. 47—54.
10. Obolenskyi, O. Yu. (2006), *Derzhavna sluzhba [Public Service]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.
11. Sliusarenko, O. (2006), "Structure and component composition, indicators and criteria for assessing the professional competence of a civil servant as a basis for his career development", *Visnyk NADU*, vol. 2, pp. 123—132.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2022 р.

Т. В. Лобода,
здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П.А. Шупика
ORCID ID: 0000-0002-1868-1698

В. М. Михальчук,
д. мед. н, професор, завідувач кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П.А. Шупика,
заслужений працівник охорони здоров'я України
ORCID ID: 0000-0002-5398-4758

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9— 10.110

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я У ВОЄННИЙ ЧАС

T. Loboda,
Master's student of the Department of Healthcare Management and Public Administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine
V. Mykhalchuk,
Doctor of Medical Sciences, Professor,
Head of the Department of Healthcare Management and Public Administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine

RESPONSIBILITY IN PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF HEALTH CARE IN WARTIME

В статті розглянуто питання змісту відповідальності в публічному управлінні в сфері охорони здоров'я в умовах військового стану. Галузь охорони здоров'я є важливим компонентом соціальної політики держави. Визначено, що ефективне функціонування та розвиток системи охорони здоров'я повинні забезпечити підвищення якості та тривалості активного життя населення, що є передумовою сталого соціально-економічного розвитку держави. На даний час в Україні існує нова реальність — воєнний стан, що диктує системі охорони здоров'я нові підходи в роботі медичної системи до надання допомоги як Збройним Силам України, так і цивільному населенню, тому питання відповідальності держави та органів виконавчої влади за роботу системи охорони здоров'я та забезпечення її спроможності в воєнний час набуває особливої актуальності. Публічне управління в сфері охорони здоров'я здійснюють представники державної влади, що впроваджують політику держави в галузі охорони здоров'я з метою забезпечення рівності громадян та окремих соціальних груп щодо вільного доступу до отримання медичних послуг. На даний час в Україні публічне управління в сфері охорони здоров'я ґрунтується на принципах та пріоритетах розвитку державної політики в медичній галузі, які визначені Конституцією України, нормативно-правовою базою щодо охорони здоров'я та порядку роботи механізму публічного управління в сфері охорони здоров'я. Визначено, що серед основних сфер відповідальності публічного управління в системі охорони здоров'я виокремлюють наступні: якісне надання медичних послуг; вдосконалення системи управління організацією медичних послуг; забезпечення належної нормативно-правової системи в медичній сфері; адаптація сектору охорони здоров'я до зовнішніх умов середовища. В статті наведено комплексний механізм публічного управління системою охорони здоров'я в Україні, що визначений як взаємопов'язана система економічних, організаційно-правових, управлінських та мотиваційних механізмів. Обґрунтовано ключові положення відповідальності держави та органів виконавчої влади за розвиток системи охорони здоров'я військовослужбовців та цивільного населення й забезпечення її можливостей у воєнний час.

The article considers the content of responsibility in public administration in the field of health care in martial law. The healthcare sector is an important component of the state's social policy. It is determined that the effective functioning and development of the health care system should ensure the improvement of the quality and duration of active life of the population, which is a prerequisite for sustainable socio-economic development of the state. Currently in Ukraine there is a new reality — martial law, which dictates the health care system new approaches to the medical system to provide assistance to both the Armed Forces of Ukraine and the civilian population, so the responsibility of the state and executive authorities for the security system health and ensuring its capacity

in wartime becomes especially important. Public administration in the field of health care is carried out by government officials who implement state policy in the field of health care to ensure equality of citizens and certain social groups in terms of free access to health services. At present in Ukraine public administration in the field of health care is based on the principles and priorities of state policy in the field of health, which are defined by the Constitution of Ukraine, the legal framework for health care and the mechanism of public administration in the field of health care. I. It is determined that among the main areas of responsibility of public administration in the health care system are the following: quality provision of medical services; improving the management system of the organization of medical services; ensuring a proper regulatory system in the medical field; adaptation of the health sector to external environmental conditions. The article presents a comprehensive mechanism of public management of the health care system in Ukraine, which is defined as an interconnected system of economic, organizational, legal, managerial and motivational mechanisms. The key provisions of the responsibility of the state and executive bodies for the development of the health care system of servicemen and civilians and ensuring its capabilities in wartime are substantiated.

Ключові слова: публічне управління, охорона здоров'я, система охорони здоров'я, воєнний стан, відповідальність, механізм державного управління.

Key words: public administration, health care, health care system, martial law, responsibility, mechanism of public administration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На даний момент важливою сферою ринкової економіки є система охорони здоров'я, в результаті функціонування якої відбувається відновлення людського капіталу для розширеного відтворення через перерозподіл тимчасово вільних грошових коштів усіх учасників процесу відтворення — держави, населення та господарюючих суб'єктів.

Найбільшою цінністю є життя людини та її здоров'я, тому ключовою метою системи охорони здоров'я є забезпечення безперервності надання медичних послуг населенню. Здоров'я є не лише багатством окремої людини, а й багатством суспільства в цілому. Оскільки саме від стану здоров'я населення держави залежить, зокрема, благополуччя кожної людини та всього суспільства. Здоров'я є невід'ємною частиною розвитку людства та важливим індикатором майбутнього нації, а також чинником досягнення усього розмаїття цілей людини.

Головна мета публічного управління в галузі охорони здоров'я полягає в забезпеченні доступної медичної допомоги, в підвищенні ефективності медичних послуг, обсяг, вид та якість яких повинні відповідати захворюваності та потребам населення, спиратися на провідні досягнення медичної науки.

Ключовим завданням публічного управління в сфері охорони здоров'я є побудова системи, яка орієнтована на пацієнта та здатна забезпечити медичними послугами все населення держави. В стратегії Всесвітньої організації охорони здоров'я зазначається, що це можливо за наявності в країні комунікативної стратегії, що охоплює: державні заклади, медичних працівників та пацієнтів. Доступ до медичної інформації насамперед:

- мотивує населення до здорового способу життя;
- дає змогу пацієнтам самостійно керувати своїм станом та процесом лікування;
- координує медичну допомогу між лікарями;
- поліпшує комунікацію медичних працівників із державою.

Вітчизняна сфера охорони здоров'я перебуває в умовах постійних трансформаційних змін. Багаторівневість та розгалуженість її структури, перетворюючись

формує складні механізми управління в приватному та державному секторах охорони здоров'я. Чинну систему механізму управління потрібно розглядати, враховуючи мезо-, макро- та мікрочинники та застосування нових форм управління. На даний час в Україні існує нова реальність — воєнний стан, що диктує системі охорони здоров'я нові підходи в роботі медичної системи до надання допомоги як Збройним Силам України, так і цивільному населенню, тому питання відповідальності держави та органів виконавчої влади за роботу системи охорони здоров'я та забезпечення її спроможності в воєнний час набуває особливої актуальності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемним питанням розвитку та подальшого реформування вітчизняної сфери охорони здоров'я присвячено праці вітчизняних вчених, зокрема, М. Білинської, О. Баєва, Ю. Вороненко, Н. Герасименко, Л. Гриценко, З. Гладун, Д. Карамішева, В. Москаленко, Н. Нижник, Ф. Радиша, М. Солоненко, В. Шафранського та інших. Функціонування системи охорони здоров'я в межах ефективного публічного управління вивчалися багатьма науковцями, серед яких можна відзначити Н. Авраменко, М. Білинську, С. Вовк, П. Герасимова, І. Карамішева, В. Лехан, Я. Радиша. Проте, враховуючи думки зазначених авторів, доводиться констатувати, що в Україні на даний час залишається певна кількість невирішених питань в публічному управлінні в галузі охорони здоров'я в воєнний час, що й обумовлює актуальність теми та потребує подальшого дослідження й систематизації.

МЕТОЮ СТАТТІ

Метою статті є дослідження змісту відповідальності в публічному управлінні в сфері охорони здоров'я в умовах воєнного стану.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На даний час в Україні, як в незалежній державі, організація належного рівня функціонування сфери

охорони здоров'я як однієї з важливіших складових розвитку соціальної сфери держави займає пріоритетне місце.

Конституцією України в статті 49 визначений обов'язок створення державою відповідних умов для надання доступного та ефективного медичного обслуговування для всіх, без винятку, громадян та гарантована безоплатність надання медичної допомоги в державних і комунальних медичних установах, мережа яких не має бути скорочена [8]. Отже, держава має сприяти розвитку закладів охорони здоров'я, але на практиці, на жаль, державні органи влади даних конституційних норм не дотримуються, зокрема:

- відбувається процес закриття та скорочення відділень наявних медичних установ;
- звільнення медичних працівників у містах та регіонах, що спричиняє "відтік" фахівців закордон;
- введення в державних закладах охорони здоров'я платних послуг;
- порушення санітарно-гігієнічних норм тощо.

Публічне адміністрування системи охорони здоров'я здійснюють представники державної влади, в деяких випадках вони не мають відповідного досвіду та необхідного рівня знань в даній сфері. На даний момент, можна констатувати, що мають місце ряд подій, що порушують визначені законодавством норми. За нанесену шкоду системі охорони здоров'я та населенню держави порушників необхідно притягти до особистої відповідальності. А державним органам влади необхідно посилювати моніторинг та контроль за дотриманням законності дій відповідальних осіб.

Публічне управління в сфері охорони здоров'я включає політику держави в галузі охорони здоров'я з метою забезпечення рівності громадян та окремих соціальних груп щодо вільного доступу до отримання медичних послуг.

Згідно позиції О. Оболенського, публічне управління потрібно розуміти як певний процес управління, що ґрунтується на волі людей і реалізовується суб'єктами, що визначені громадою з метою задоволення їх потреб та мети як об'єкту управління [7, с. 66].

Заслугує на увагу думка О. Базарної про те, що публічне управління пов'язано з ефективним функціонуванням цілої структури політичних установ та системи органів державної влади, а також передбачає включення певних зацікавлених сторін до розробки та впровадження державної політики [1, с. 60].

Також В. Авер'янов подає формулювання публічного управління як організаційної сили пристроїв, які беруть участь в управлінні спільною діяльністю людей з метою забезпечення організації та управління ними для вирішення загальних завдань цієї діяльності [7, с. 66].

Цікавою є думка О. Михайловської та Н. Філіпової про те, що публічне управління — це вплив суб'єкту управління, що має загальні повноваження на установу, відповідно до покладених на нього повноважень та важливих функцій.

Публічне управління сферою впливає на формування та ефективне використання людських ресурсів, саме медична галузь може виступати передумовою сталого економічного розвитку, що забезпечує конкурентоспроможність національної економіки на світовому рівні [3, с. 8].

Рис. 1. Елементи публічного управління системою охорони здоров'я

Джерело: [6, с. 23].

Як слушно вважає К. Ващенко, державне управління системою охорони здоров'я це чітко спрямована та скоординована робота щодо організації діяльності державних установ в галузі охорони здоров'я [4, с. 90].

Отже, публічне управління системою охорони здоров'я представляє собою складний процес, що включає в себе низку важливих елементів (рис. 1) та функцій.

В сучасних умовах до сфер відповідальності публічного управління в системі охорони здоров'я можна виокремити наступні:

- якісне надання медичних послуг;
- вдосконалення системи управління організацією медичних послуг;
- забезпечення належної нормативно-правової системи в медичній сфері;
- адаптація сектору охорони здоров'я до зовнішніх умов середовища.

На даний час в Україні публічне управління в сфері охорони здоров'я ґрунтується на принципах та пріоритетах розвитку державної політики в медичній галузі, які визначені Конституцією України, нормативно-правовою базою щодо охорони здоров'я та порядку роботи механізму публічного управління в сфері охорони здоров'я.

На рис. 2 зображено комплексний механізм публічного управління системою охорони здоров'я в Україні, що визначений як взаємопов'язана система економічних, організаційно-правових, управлінських та мотиваційних механізмів.

На сучасному етапі розвитку важливою умовою функціонування даного механізму є створення відповідної ефективної нормативно-правової бази, яка здатна забезпечити реалізацію суб'єктами управління існуючих інтересів громадян в галузі охорони здоров'я [6, с. 58].

З метою формування вітчизняної системи механізмів публічного управління охороною здоров'я можна виокремити наступні чинники (рис. 3).

24 лютого 2022 року Верховною радою України було введено воєнний стан через пряме повномасштаб-

Рис. 2. Механізм публічного управління системою охорони здоров'я

Джерело: [6; 9].

не вторгнення Росії на територію України. На даний час режим воєнного стану дозволяє працювати всім надавачам медичних послуг в межах вимог, встановлених для функціонування. Належна робота системи охорони здоров'я відбувається завдяки злагодженій роботі усіх ланок вітчизняної медичної галузі.

З метою забезпечення виконання Указу Президента "Про введення воєнного стану в Україні" від 28.11.2018 р., в державі було розпочато проведення відповідних заходів, зокрема, в наукових установах, які мають клініки, та в яких може бути розгорнуто до тисячі ліжок, проведено певну роботу з медичним персоналом, підготовлено всі необхідні запаси медикаментів. В 2018 році за ініціатииви Міністерства охорони здоров'я України в Верховній Раді було проведено круглий стіл на тему: "Готовність системи охорони здоров'я до роботи та міжвідомчої взаємодії в умовах воєнного стану". Метою даного круглого столу було напрацювання алгоритму взаємодії на випадок можливого загострення ситуації в державі, у зв'язку із введенням воєнного стану.

25 лютого 2022 року Міністерство охорони здоров'я ухвалило Наказ №379 "Щодо надання медичної допомоги в умовах воєнного стану військовослужбовцям, які беруть участь в операції Об'єднаних сил", відповідно до якого керівники структурних підрозділів з питань охорони здоров'я мають:

— організувати роботу всіх закладів охорони здоров'я, які перебувають у сфері управління з метою забезпечення безвідмовного надання медичної допомоги

усім постраждалим та пораненим у цілодобовому режимі;

— забезпечити госпіталізацію постраждалих та поранених у найближчі заклади охорони здоров'я, які спроможні надати допомогу відповідно до профілю ураження [11].

Міністерство оборони України спільно з Міністерством охорони здоров'я України за залученням зацікавлених органів виконавчої влади сформували необхідну нормативно-правову базу щодо залучення цивільної системи охорони здоров'я держави до медичного забезпечення в воєнний час поранених військовослужбовців. Зокрема, Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову "Про затвердження Воєнно-медичної доктрини України" від 31.10.2018 р. [10], яка визначає мету, принципи, організаційні основи системи військової охорони здоров'я, повноваження та відповідальність за її реалізацію, фінансове та ресурсне забезпечення, наукове супроводження військової охорони здоров'я, вирішення проблем військової медицини, а головне — відповідальність держави та органів виконавчої влади за розвиток системи військової охорони здоров'я і забезпечення її спроможностей у воєнний час (рис. 4).

Реалізація положень Воєнно-медичної доктрини України забезпечується Кабінетом Міністрів України та органами державної влади відповідно до повноважень, визначених Конституцією України й законами України, а також командуванням Збройних Сил України та іншими військовими формуваннями.

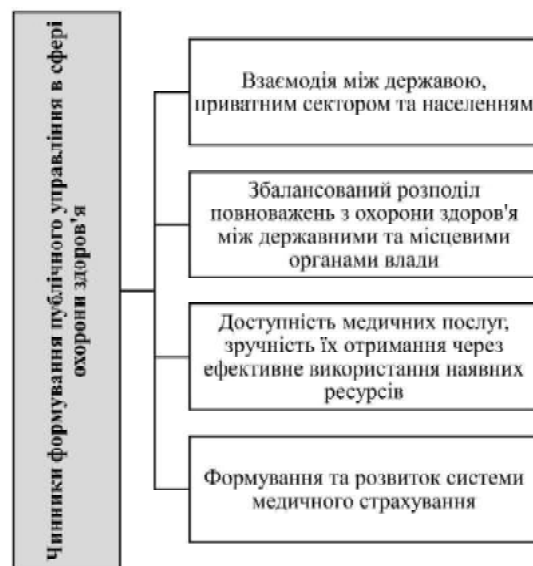

Рис. 3. Чинники формування публічного управління в сфері охорони здоров'я

Джерело: [6, с. 65].

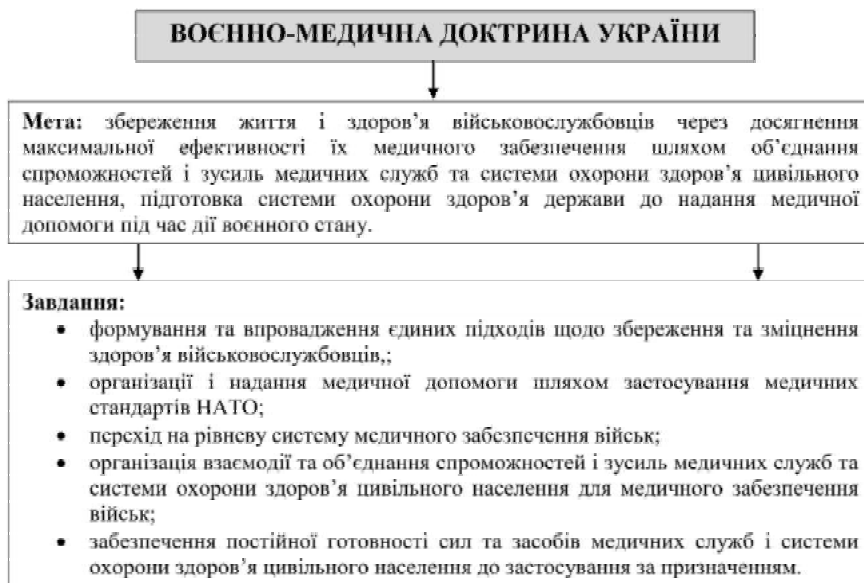

Рис. 4. Мета та завдання Воєнно-медичної доктрини України

Джерело: [10].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 р. № 352-р "Деякі питання медичного забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та поліцейських, які беруть участь в антитерористичній операції та здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації..." [2] визначається порядок залучення цивільних закладів охорони здоров'я обласних державних адміністрацій та НАМН України з метою надання вторинної і третинної медичної допомоги військовослужбовцям. Так, в межах адміністративно-територіальних одиниць мають бути утворені групи управління під керівництвом заступників керівників департаментів охорони здоров'я обласних державних адміністрацій із залученням представників органів управління медичним забезпеченням Збройних Сил України.

На час воєнного стану ключовими завданнями закладів охорони здоров'я та державних установ НАМН України, що залучаються для надання вторинної і третинної медичної допомоги пораненим (хворим) військовослужбовцям є:

- підготовка резерву профільних ліжок для прийому поранених (хворих) військовослужбовців;
- створення запасів лікарських засобів, медичних виробів, донорської крові та її препаратів;
- забезпечення можливості одночасного прийому не менше 10—15 осіб поранених (хворих) військовослужбовців.
- з метою надання медичної допомоги військовослужбовцям передбачено залучити біля 21 тис. госпітальних ліжок у 280 цивільних закладів охорони здоров'я [9].

Відповідальність держави та органів виконавчої влади за розвиток системи охорони здоров'я військовослужбовців і забезпечення її можливостей у воєнний час полягає у наступному:

- Міністерство охорони здоров'я України забезпечує готовність визначених закладів охорони здоров'я та інших необхідних сил та засобів для надання ме-

дичної допомоги військовослужбовцям під час дії воєнного стану;

- обласні державні адміністрації за участю органів місцевого самоврядування визначають за пропозицією Міністерства оборони України заклади охорони здоров'я комунальної власності, які можуть бути залучені для надання вторинної і третинної медичної допомоги;

- НАМН України забезпечує надання консультативної та методичної допомоги закладам охорони здоров'я, що надають медичну допомогу в час воєнного стану [9].

Управління системою медичного забезпечення військ у воєнний час та під час надзвичайних ситуацій здійснюється в єдиній системі управління військами відповідно до законодавства України.

Держава забезпечує орієнту-

вання та залучення вітчизняної промисловості на покриття потреб військової медицини в частині проектування та виробництва вітчизняного наземного, водного та авіаційного транспорту, який легко адаптується до потреб евакуації поранених та хворих. Програми підготовки медичних фахівців усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів у вищих медичних закладах освіти мають передбачати вивчення відповідних розділів щодо медичного забезпечення військ і цивільного населення у воєнний час та під час надзвичайних ситуацій. Медичний персонал береться на військовий облік за профілем підготовки та включається до мобілізаційного резерву [5, с. 398].

На даний момент на тлі ракетних ударів по закладах охорони здоров'я спостерігається адаптація вітчизняної системи охорони здоров'я до таких змін. Міністерство охорони здоров'я в цілодобовому режимі робить все можливе, щоб надання медичних послуг відбувалось якісно та вчасно. Статистика та ведення обліку від первинної ланки допомагає ретельно зрозуміти потреби системи охорони здоров'я з метою покращення надання медичних послуг цивільному населенню. Реформа медичної галузі, яка триває й досі має обов'язково продовжуватись, зокрема, мають розвиватися інвестиції в інфраструктуру системи охорони здоров'я, адаптуватись підходи та забезпечення надання медичних послуг.

ВИСНОВКИ

Сфера охорони здоров'я представляє собою галузь діяльності держави, метою якої є організація та забезпечення доступного медичного обслуговування населення, збереження та підвищення його рівня здоров'я. На даний час здоров'я слід розглядати як соціально значимий феномен, за рівнем стану якого визначають ступінь добробуту та розвитку суспільства. Діюча система управління сферою охорони здоров'я розглядається як комплекс завдань держави та суспільства, в реалізації яких приймають участь сектори народного господарства та різні структури управління.

Необхідним для належного функціонування закладів охорони здоров'я та забезпечення населення доступни-

ми та високоякісними медичними послугами під час воєнного стану є управлінський та ресурсний супровід. Публічне управління в сфері охорони здоров'я виконує одну з найважливіших функцій у здійсненні внутрішньої політики держави, що ґрунтується на прийнятті державно-управлінських рішень з метою реалізації концепції надання доступної медичної допомоги всім громадянам країни. Управління закладами охорони здоров'я ґрунтується на принципах системності, юридичної відповідальності, безперервного професійного розвитку й враховує певну низку зовнішніх та внутрішніх чинників.

Саме держава формує виконання нормативно-правової бази діяльності служб охорони здоров'я, структур сектора безпеки держави та цивільної системи охорони здоров'я; здійснює фінансове і ресурсне забезпечення потреб цивільного населення у воєнний час. Міністерство охорони здоров'я України спільно з Міністерством оборони України у воєнний час формують та утримують визначену кількість територіальних госпітальних баз відповідно до їх повноважень для медичного забезпечення військовиків та цивільного населення.

Література:

1. Базарна О. В. Поняття, суть, природа публічного управління та державного управління. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля: Збірник наукових праць. 2012. № 1. Ч. 2. С. 60—62.
2. Деякі питання медичного забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та поліцейських, які беруть участь в антитерористичній операції та здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях [Електронний ресурс]: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 р. № 352-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/352-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 07.05.2022).
3. Долот В. Д. Механізми державного управління ціноутворенням в системі охорони здоров'я України: автореф. дис. ... д. наук з держ. упр.: 25.00.02, Харків, 2018. 36 с.
4. Долотенко Є. В. Особливості державного управління системою охорони здоров'я в Україні. Держава та регіони. Сер.: Державне управління. 2014. № 1. С. 90—94.
5. Жаховський В. О., Лівінський В. Г. Воєнно-медична доктрина України як інструмент державного управління ту формуванняні системи медичного забезпечення військ і цивільного населення у воєнний час. Вісник Національного університету оборони України. 2014. № 6 (43). С. 397—403.
6. Карлаш В. В. Механізми державного регулювання охорони здоров'я населення України: дис. ... к. наук з держ. упр.: 25.00.02, Харків, 2020. 255 с.
7. Козак В. І. Публічне управління в системі координат української державності Ефективність державного управління. 2015. Вип. 44 (1). С. 66—71.
8. Конституція України [Електронний ресурс]: Прийнята Верховною Радою України 28.06.1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628> (дата звернення: 07.05.2022).
9. Міністерство охорони здоров'я України (2022). URL: <https://moz.gov.ua/> (дата звернення: 07.05.2022).

10. Про затвердження Воєнно-медичної доктрини України [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету міністрів України від 31.10.2018 р. №910 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.05.2022).

11. Щодо надання медичної допомоги в умовах воєнного стану військовослужбовцям, які беруть участь в операції Об'єднаних сил [Електронний ресурс]: Наказ МОЗ України від 25.02.2022 р. №379. URL: <https://moz.gov.ua/> (дата звернення: 07.05.2022).

References:

1. Bazarna, O. V. (2012), "The concept, essence, nature of public administration and public administration", *Visnik Shidnoukrayinskogo nacionalnogo universitetu imeni Volodimira Dalya: Zbirnik naukovih prac*, vol. 1, no. 2, pp. 60—62.
2. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Order "Some issues of medical support of servicemen, privates and police officers involved in the anti-terrorist operation and measures to ensure national security and defense, repulse and deter the armed aggression of the Russian Federation in Donetsk and Luhansk regions", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/352-2017-%D1%80#Text> (Accessed 7 May 2022).
3. Dolot, V.D. (2018), "Mechanisms of state management of pricing in the health care system of Ukraine", Thesis for the scientific degree of a Doctor of Science, *Mechanisms of public administration*, National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.
4. Dolotenko, Ye.V. (2014), "Features of public administration of health care in Ukraine", *State and regions. Ser.: Governance*, vol. 1, pp. 90—94.
5. Zhakhovsky, V.O. and Livinsky, V.G. (2014), "Military medical doctrine of Ukraine as an instrument of public administration and the formation of a system of medical support for troops and civilians in wartime", *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, vol. 6 (43), pp. 397—403.
6. Karlash, V.V. (2020), "Mechanisms of state regulation of public health in Ukraine", Ph.D. Thesis, *Mechanisms of public administration*, National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.
7. Kozak, V.I. (2015), "Public administration in the coordinate system of Ukrainian statehood", *Efficiency of public administration*, vol. 44 (1), pp. 66—71.
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 7 May 2022).
9. Ministry of Healthcare of Ukraine (2022), available at: <https://moz.gov.ua/> (Accessed 7 May 2022).
10. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), The Order "On approval of the Military Medical Doctrine of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2018-%D0%BF#Text> (Accessed 7 May 2022).
11. The Ministry of Healthcare of Ukraine (2022), The Order of Ukraine "Concerning the provision of medical care in martial law to servicemen participating in the operation of the United Forces", available at: <https://moz.gov.ua/> (Accessed 7 May 2022).

Стаття надійшла до редакції 14.05.2022 р.

І. В. Максимюк,
аспірант кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування,
Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика
ORCID ID: 0000-0001-9798-5480

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9— 10.116

ГЕНЕЗИС СИСТЕМИ НАДАННЯ ОНКОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ УКРАЇНИ

I. Maksymiuk,
Postgraduate student of the Department of Healthcare Management and Public Administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine

GENESIS OF THE SYSTEM OF PROVIDING ONCOLOGICAL CARE TO THE POPULATION OF UKRAINE

У статті розглянуто точки зору різних авторів щодо етапів розвитку державної політики та менеджменту в сфері надання онкологічної допомоги населенню України. Надано коротку характеристику діючої системи онкологічної допомоги, окреслено мету роботи органів, що забезпечують попередження, діагностику та лікування онкологічних захворювань. проведено аналіз генезису вітчизняної онкології як медичної науки та досліджено процес становлення і розвитку вітчизняної онкологічної служби в контексті державного регулювання системи онкологічної допомоги. Зазначено, що, на думку учених, процес становлення онкологічної служби України містить 3 основних періоди: дореволюційний, радянський, і період державного управління онкологічної службою в незалежній Україні. Наведено складові кожного етапу розвитку системи надання онкологічної допомоги, зокрема, появу результатів перших фундаментальних досліджень впливу фотодинамічної терапії, проведення Першої української конференції з організації боротьби зі злоякісними новоутвореннями у 1923 р., Першого Всесоюзного з'їзду онкологів у Харкові в 1931 р., створення рентгено-рентгенологічного та онкологічного інституту, який очолив професор О.З. Коздоба, основним напрямком роботи якого було вивчення передракових уражень та біологічного впливу рентгенівських променів на органи і тканини. Надано коротку характеристику системи державної реєстрації онкологічних захворювань, що діє в Україні з 1932 року. Підкреслено, що основні досягнення в системі онкологічної допомоги в Україні відбулися протягом третього періоду становлення та розвитку системи онкологічної допомоги, коли були розроблені загальнодержавні заходи профілактики, ранньої діагностики та лікування онкологічних захворювань, встановлення стадії захворюваності та введення ступенів втрати працездатності внаслідок даного виду захворювань. Зокрема, зазначено, що під час даного етапу було створено умови для продовження та підвищення якості життя онкологічних хворих. Відзначено суттєвість внеску онкологічних кафедр та курсів медичних університетів України в організації та проведенні досліджень боротьби з раком. Відзначено, що на даному етапі розвитку система надання онкологічної допомоги в Україні потребує суттєвих змін, та окреслено основні підходи щодо ефективного формування сучасної моделі онкологічної служби України.

The article considers the views of various authors on the stages of development of state policy and management in the field of cancer care to the population of Ukraine. A brief description of the current system of oncological care is given, the purpose of the work of the bodies providing prevention, diagnosis and treatment of oncological diseases is outlined. the analysis of the genesis of domestic oncology as a medical science is carried out and the process of formation and development of the domestic oncological service in the context of state regulation of the oncological care system is investigated. It is noted that, according to scientists, the process of formation of the oncology service of Ukraine contains 3 main periods: pre-revolutionary, Soviet, and the period of state management of the oncology service in independent Ukraine. The components of each stage of development of the oncology care system are given, in particular, the appearance of the results of the first fundamental researches on the influence of photodynamic therapy, the First Ukrainian Conference on Malignant Neoplasms

in 1923, the First All-Union Congress of Oncologists in Kharkiv in 1931. X-ray and X-ray and Oncology Institute, headed by Professor O.3. Kozdoba, whose main area of work was the study of precancerous lesions and the biological effects of X-rays on organs and tissues. A brief description of the system of state registration of oncological diseases, which has been operating in Ukraine since 1932, is given. It is emphasized that the main achievements in the oncology care system in Ukraine took place during the third period of formation and development of the oncology care system, when national measures for prevention, early diagnosis and treatment of cancer, stage of morbidity and incapacity due to this type of disease were developed. In particular, it was noted that during this stage conditions were created to continue and improve the quality of life of cancer patients. The significance of the contribution of oncology departments and courses of medical universities of Ukraine in the organization and conduct of cancer research is noted. It is noted that at this stage of development the system of oncology care in Ukraine needs significant changes, and outlined the main approaches to the effective formation of a modern model of oncology service of Ukraine.

Ключові слова: онкологічна служба, онкологічна допомога, система медичних установ, лікування та реабілітація онкологічних хворих, генезис системи надання онкологічної допомоги.

Key words: oncology service, oncology care, system of medical institutions, treatment and rehabilitation of oncology patients, genesis of oncology care system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Боротьба зі злякисними новоутвореннями є однією з найважливіших проблем охорони здоров'я в Україні, актуальність якої визначається постійним зростанням захворюваності, труднощами своєчасної діагностики, високою вартістю та складністю лікування, високою інвалідністю та смертністю [1].

Однією з найнебезпечніших медико-соціальних проблем в Україні є злякисні новоутворення, які щорічно виявляються у понад 140 тисяч людей. Щорічно від раку помирає майже 90 тис. людей, 35% з них — працездатного віку. Внаслідок несвоєчасної діагностики онкологічних захворювань в Україні значна кількість хворих помирає протягом року після встановлення діагнозу (38—40%). У розвинених країнах цей показник не перевищує 30%. Захворюваність на рак в Україні становить 380 випадків на 100 тис. населення, що робить країну лідером за даним показником на європейському континенті. Станом на 1 січня 2019 року в Україні зареєстровано близько мільйона хворих на рак (975 301 особа). За даними Національного онкологічного реєстру, щороку в нашій країні вперше діагностують рак у понад 1000 дітей. За оцінками, до 2030 р. захворюваність на злякисні новоутворення в Україні може зрости до 180 тис. осіб на рік.

Вивчення процесу становлення системи онкологічної допомоги є особливо важливим для прогнозування тенденцій та перспектив подальшого розвитку цієї галузі медичної науки в нашій країні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Різноманітні аспекти окремих етапів державної політики та менеджменту в сфері надання онкологічної допомоги населенню України аналізуються в наукових працях таких вчених, як Т.С. Завадська, І.І. Бойко, А.Г. Бойко [3], О.М. Дузь [1], Л.Р. Криничко, О.Д. Крикун, Ю.М. Малігон, А.Р. Ватанов [5], В.Ф. Чехун [9], М.О. Чиж, Ф.В. Гладких [10], З.П. Федоренко, Ю.Й. Михайлович, Л.О. Гулак [8] та ін.

Надання онкологічної допомоги на рівні держави включає створення та забезпечення функціонування си-

стеми профілактичних, діагностичних та лікувальних закладів, робота яких спрямована на попередження, діагностику та лікування онкологічних захворювань [4].

У своїх роботах дослідником Чехуном В.Ф. проведено аналіз генезису онкології у світі як медичної науки та досліджено процес становлення і розвитку вітчизняної онкологічної служби в контексті державного регулювання системи онкологічної допомоги. Автором визначено три основні періоди у генезисі онкологічної служби, а саме: дореволюційний; радянський та період державного управління онкологічною службою незалежної України [9].

Проблему взаємозв'язку системної діяльності організму та функціонування злякисних пухлин традиційно вивчали українські науковці, починаючи з О.О. Богомольця та Р.Є. Кавецького. Даними науковцями вичено на молекулярному рівні стадії та природу онкологічних захворювань, встановлено, що вони не однаково поширені у різних групах населення, водночас існує загальна тенденція до зростання їх поширення. У 20 столітті рак "віріс" із досить рідкісної хвороби в одне з найпоширеніших захворювань, що спричиняє смерть понад 5 мільйонів людей у всьому світі щороку [10].

Останні дослідження як важливий напрям наукової роботи в сфері надання онкологічної допомоги виявили великий інтерес до створення синтетичних наноструктурованих біоматеріалів, що можуть бути використані для лікування онкологічних захворювань [2]. Актуальність цих досліджень пов'язана з можливістю використання таких матеріалів для виготовлення і культивування клітин, у тому числі стовбурових, використання їх як біокаталізаторів тощо. Такий підхід відкриває перспективи для застосування принципово нових клітинних технологій, включаючи корекцію форми клітин і їх морфології. У боротьбі зі злякисними новоутвореннями особливо важливим є перехід від системи, орієнтованої на лікування захворювання, до основної мети онкологічної допомоги — профілактики даного виду захворювань [3].

Як зазначає у своїх роботах Чехун В.Ф., можна вважати, що у ХХ столітті науковцями в основному вирішено питання про причину раку і суттєво з'ясовано ме-

ханізми перетворення нормальних клітин у злоякісні. Зокрема, виявлено, що пухлинний процес є стадійним і тривалим, що може тривати десятиліття від початку молекулярних змін у ДНК клітини до загибелі організму [9].

Науковцями багаторазово зазначається, що наразі першочергове значення для попередження поширення даного виду захворювань мають первинна профілактика, скринінг та медичне обстеження населення. Якщо проаналізувати причини раку (35% — неправильне харчування, 30% — куріння, 10% — інфекційні фактори, 6—8% — радіація, 4—5% — професійна діяльність, 2—3% — вживання алкоголю, 1—2% — забруднення повітря), стає зрозумілим, що більше половини випадків можна запобігти шляхом підвищення загального рівня медичної культури населення та дотримання правил індивідуальної безпеки.

Як одну з тенденцій даної сфери науковцями підкреслюється, що вартість допомоги хворим на рак постійно зростає та, скоріше за все, буде підвищуватися і надалі [7].

Основними цілями роботи даних установ має бути мінімізація ризиків і факторів, що впливають на виникнення таких захворювань, а також інформаційно-просвітницька діяльність населення щодо профілактики та попередження виникнення даного виду хвороб.

Важливим напрямом удосконалення реалізації державної політики у сфері лікування раку є впровадження інновацій у систему профілактики онкологічних захворювань, діагностики, лікування та реабілітації онкологічних хворих.

Міжнародне співробітництво в даній сфері спрямоване на покращення доступу пацієнтів до інноваційних технологій та ефективних методів лікування, профілактики та діагностики захворювань, що загрожують життю, та сприяння розвитку системи охорони здоров'я України у сфері онкологічної допомоги [6]. Ключовим напрямком діяльності системи надання онкологічної допомоги є покращення доступу до інноваційних методів лікування хворих на злоякісні захворювання, у тому числі до ефективних лікарських засобів [1].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення та характеристика основних етапів становлення системи надання онкологічної допомоги населенню України та окреслення перспектив її розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Онкологічна допомога визначається як система заходів щодо організації діагностики, лікування та реабілітації онкологічних хворих [1].

Процес становлення онкологічної служби України містить 3 основних періоди: дореволюційний, радянський, період державного управління онкологічної службою в незалежній Україні (Рисунок 1).

З 1970-х років у науковій літературі з'явилися результати перших фундаментальних досліджень впливу фотодинамічної терапії на тварин з експериментальними пухлинами та надано аналіз проведених клінічних спостережень.

У 1923 р. відбулася Перша українська конференція з організації боротьби зі злоякісними новоутвореннями. На конференції, серед іншого, були обговорено та прийнято план боротьби з онкологічними захворюваннями, а також розроблена методика роботи медичної галузі в даній сфері, затверджено положення про онкологічні медичні установи та питання освіти фахівців з онкології.

Суттєвий вплив на розвиток онкології на території України мав Перший Всесоюзний з'їзд онкологів, організований у Харкові в 1931 р. за ініціативою Харківського та Київського інститутів онкології.

У 1926 році наркоматом охорони здоров'я СРСР створив комісію для боротьби зі злоякісними новоутвореннями, а у 1930 р. у Києві було створено Інститут експериментальної біології та патології, директором якого був відомий учений, академік О.О. Відлюдник. Основним науковим напрямом у роботі Інституту було вивчення ролі сполучної тканини в патогенезі злоякісних пухлин.

Важливим етапом розвитку системи надання онкологічної допомоги було створення у 1931 р. на базі Одеського онкологічного диспансеру рентгено-рентгенологічного та онкологічного інституту, який очолив професор О.З. Коздоба. Основним напрямком роботи Інституту було вивчення передракових уражень та біологічного впливу рентгенівських променів на органи і тканини. З 1932 року в Україні діє система державної реєстрації онкологічних захворювань.

Наступним етапом становлення та розвитку системи онкологічної допомоги на території колишнього СРСР стала організація Київського науково-дослідного інституту експериментальної та клінічної онкології, першим директором якого був академік УРСР Р.Е. Кавецький. Основними науковими напрямками роботи інституту були вивчення епідеміології злоякісних новоутворень, дослідження ролі психоемоційного стресу у виникненні злоякісних новоутворень та механізмів канцерогенезу.

Аналіз нормативно-правової бази та інформаційних матеріалів МОЗ України дозволяє встановити, що основні досягнення в системі онкологічної допомоги в Україні відбулися протягом третього періоду становлення та розвитку системи онкологічної допомоги, коли були розроблені загальнодержавні заходи профілактики, ранньої діагностики та лікування онкологічних захворювань, встановлення стадії захворюваності та введення ступенів втрати працездатності внаслідок раку, також під час даного етапу було створено умови для продовження та підвищення якості життя онкологічних хворих.

Статистика злоякісних новоутворень в Україні безпосередньо пов'язана з розвитком системи онкологічної допомоги та базується на медичній інформації, що передається через канали спеціалізованої онкологічної служби.

Нині онкологічна служба в Україні представлена 48 спеціалізованими онкологічними установами, серед яких науково-дослідні інститути, обласні онкологічні диспансери та онкологічні диспансери комунального підпорядкування в містах з населенням понад 1 млн осіб. Крім того, спеціалізована онкологічна служба допов-

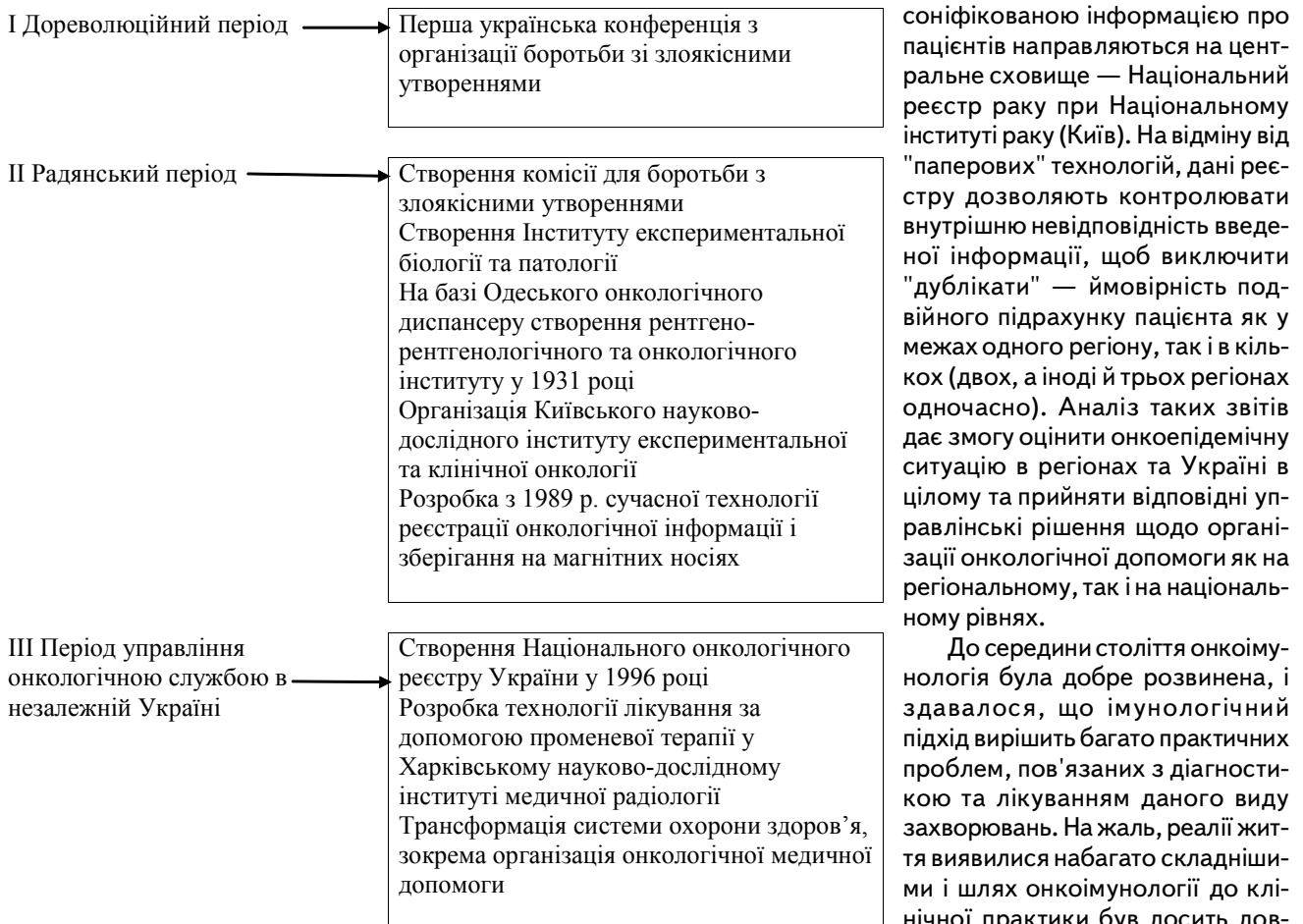

Рис. 1. Періоди становлення онкологічної служби України

Джерело: складено автором за даними [9].

нюється мережею онкологічних відділень у лікарнях та онкологічних диспансерах.

Організаційно-методичне управління онкологічної служби України здійснює Національний інститут раку МОЗ України. До функцій онкологічних медичних закладів входить діагностика, лікування та спостереження за онкохворими, а також реєстрація випадків захворювання в регіоні діяльності, що забезпечує ведення інформаційної бази для оцінки захворюваності та смертності від злочасних новоутворень в Україні.

З 1989 року розпочалася робота над розробкою сучасної технології реєстрації онкологічної інформації, її зберігання на магнітних носіях, комп'ютерної обробки та передачі даних, а також створення Національного онкологічного реєстру України. Удосконалення онкологічного обліку шляхом переходу від "паперової" технології до комп'ютерної техніки розпочато наказом МОЗ України № 10 про створення Національного онкологічного реєстру України у 1996 році.

Розробка програмного та інформаційного забезпечення онкологічного реєстру України базувалася на багаторічному досвіді онкологічного реєстру в Україні, а також на міжнародному досвіді створення та ведення онкологічних реєстрів. Мережа обласних та міських онкологічних реєстрів збирає та обробляє персоналізовану інформацію про онкохворих за допомогою уніфікованого програмного забезпечення в режимі реального часу, готує кварталні та річні звіти, які разом із пер-

нологічного контролю.

У 2017 році розпочалася трансформація системи охорони здоров'я, що входить до пріоритетних реформ щодо вирішення актуальних галузевих проблем, зокрема організації онкологічної медичної допомоги.

На сьогоднішній день актуальним є впровадження заходів щодо профілактики та раннього виявлення найпоширеніших видів злочасних новоутворень, що дозволить значно підвищити рівень раннього виявлення таких захворювань та заощадити кошти державного бюджету, а також зменшити кількість онкохворих в Україні.

Нині система онкологічного контролю в Україні представлена установами різного ієрархічного рівня та функціонального призначення. Організаційно онкологічна служба підпорядкована Міністерству охорони здоров'я (МОЗ) України. Головною онкологічною установою МОЗ України є Національний інститут раку, який здійснює науково-методичне керівництво онкологічними закладами, розробляє та впроваджує сучасні методи діагностики та лікування онкологічних захворювань хворих. На його основі створено Національний онкологічний реєстр України, підготовлений відповідно до наказу МОЗ України від 22 січня 1996 р. № 10 "Про створення Національного онкологічного реєстру України". Національний онкологічний реєстр об'єднує мережу регіональних реєстрів на базі обласних (міських) онко-

логічних закладів, які працюють за єдиною інформаційною технологією.

У Харківському науково-дослідному інституті медичної радіології розробляються різні технології лікування за допомогою променевої терапії. Низкою теоретичних і практичних аспектів лікування раку займаються інститути НАМН України, зокрема Інститут нейрохірургії, Інститут урології та неврології, Інститут оториноларингології ім. Проф. К. І. Коломійченко та ін. Велику роль в організації та проведенні досліджень боротьби з раком відіграють онкологічні кафедри та курси медичних університетів України. Вони працюють у сфері первинної підготовки лікарів-онкологів, практичної підготовки лікарів, проводять дослідження з різних теоретичної та практичної питань у онкології. Виїзна медична допомога онкологічним хворим та диспансеризація хворих здійснюється розгалуженою мережею спеціалізованих закладів у всіх областях України. Крім того, діагностичні, профілактичні та лікувальні функції виконують оглядові кабінети (жіночі та чоловічі), онкологічні відділення лікувально-профілактичних закладів та онкологічні кабінети.

Координацію зусиль усіх служб охорони здоров'я та інших органів у боротьбі з онкологічними захворюваннями здійснюють експертні комісії в кожній області України.

Важливою складовою організації онкологічної допомоги та оцінки роботи медичних закладів даного профілю є систематичний аналіз статистики щодо поширеності онкологічних захворювань у суспільстві, оцінка вікової та статеві структури хворих, медико-географічної характеристики захворюваності та смертності.

Найбільш об'єктивні та достовірні дані з окреслених питань можна отримати з бази даних регіональних онкологічних реєстрів, які діють в усіх регіонах та входять до складу Національного онкологічного реєстру України. Показники захворюваності, поширеності, смертності з урахуванням локалізації, нозологічної форми визначаються на підставі даних онкологічного реєстру [5].

Для забезпечення повноти обліку хворих кожен лікар загальної та спеціалізованої мережі лікувально-профілактичних закладів будь-якої форми власності чи підпорядкування, в яких у хворого вперше діагностовано онкологічні захворювання, повинен внести дані в реєстр за місцем проживання протягом 3 днів з моменту встановлення діагнозу [7].

Дослідження науковців з даної тематики дозволили встановити, що питання державного регулювання системи онкологічної допомоги в Україні на даний момент є складним, характеризується низкою негативних явищ і тенденцій та потребує суттєвих змін. Зокрема, потрібні нові ефективні механізми реалізації національної політики онкологічної допомоги та розробки нової моделі національної онкологічної служби.

Вважається, що само по собі покращення медичної допомоги онкохворим не призводить до бажаного ефекту, оскільки національний генофонд сьогодні занадто сильно страждає від поганих умов праці та відсутності відповідного захисту. Тому при формуванні сучасної моделі онкологічної служби України слід враховувати такі підходи:

а) боротьба з раком повинна бути загальнонаціональним заходом і проводитися під керівництвом МОЗ України;

б) підготовка лікарів і фельдшерів для онкологічних лікувально-профілактичних закладів та їх підвищення кваліфікації повинні здійснюватися систематично на базі провідних спеціалізованих лікувальних закладів;

в) одним із ключових пріоритетів у зниженні захворюваності на рак повинно бути підвищення ефективності державної політики щодо пропаганди здорового способу життя. Для цього необхідно розробити та впровадити систему заходів (економічних, адміністративних, соціальних, психологічних) щодо заохочення населення до здорового способу життя з метою викорінення шкідливих звичок (куріння, зловживання алкоголем, неправильне харчування тощо).

Важливим для оптимізації роботи системи надання онкологічної допомоги населенню є здійснення ефективних заходів щодо відродження економіки підприємств, установ та організацій усіх форм власності, що займаються фізкультурно-оздоровчою та спортивною діяльністю, сприяння розвитку аматорського масового спорту, комплекс заходів щодо розвитку масової фізичної культури, відродження в державі пропаганди здорового харчування, систематичної протипухлинної та санітарно-просвітницької роботи [8].

Онкологія — одна з найбільш динамічних наук. З розвитком цивілізації онкологія сфера вдосконалюється і поповнюється, з'являються нові ефективні методи боротьби з раком.

Дуже важко робити прогнози про напрями подальшого розвитку цієї сфери. Водночас, вчені припускають думку, що наступні великі досягнення в майбутньому буде здійснено у сфері цитостатичної та гормонотерапії, хірургії та молекулярної патологічної терапії [7].

ВИСНОВКИ

У зв'язку з розвитком медичної науки та появою нових напрямів у медицині перед галуззю охорони здоров'я постало питання ґрунтовного перегляду системи надання онкологічної допомоги та вдосконалення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації медичних кадрів.

Зрозуміло, що у зв'язку з розвитком медичної науки та впровадженням інноваційних методів лікування онкологічних хворих необхідним є перегляд галузевих стандартів у сфері лікування даного виду захворювань, а система освіти медичних працівників, що працюють у сфері онкології, потребує перегляду відповідно до діючих міжнародних стандартів.

Сучасні теоретичні знання та результати фундаментальних досліджень стрімко змінюють наше уявлення про причини, механізми та особливості злоякісного процесу. Відповідно, система надання онкологічної допомоги на даному етапі її розвитку також зазнає змін, що оптимізують функціонування медичних та дослідних установ, забезпечуючи високу якість їх роботи.

Література:

1. Дузь О. М. Реалізація публічної політики щодо надання медичної допомоги при онкологічних захворюваннях в Україні: пошук моделі. Інвестиції: практика та

досвід. 2021, № 18. С. 132—134. DOI: 10.32702/23066814.2021.18.132. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/18_2021/23.pdf

2. Думанський Ю.В., Шевченко А.І., Галайчук І.Й. та ін.; за ред. Г.В. Бондаря, А.І. Шевченка, І.Й. Галайчука. Онкологія: підручник — 2-е вид., переробл. Та допов. К. 2019. 520 с. URL: <http://kingmed.info/media/book/5/4093.pdf>

3. Завадська Т., Бойко І.І., Бойко А.Г. Фотодинамічна терапія в онкології. Онкологія. 2021, т. 23, № 1—2. С. 53—54. DOI: 10.32471/oncology.2663-7928.t-23-1-2021-g.9411 URL: <https://www.oncology.kiev.ua/wp-content/uploads/2021/07/1582.pdf?upload=>

4. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження: колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука. — Харків: Вид. Рожко С. Г., 2017 488 с. URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Kaf_zdor_ta_korr_os/Zagalna_teoriya_zdorovia_i_zdorvia_zberegennja.pdf

5. Криничко Л.Р., Крикун О.Д., Малігон Ю.М., Ватанов А.Р. Державне регулювання приватних онкологічних медичних закладів: сучасний стан та можливості удосконалення. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2018, № 4. С. 117—118 URL: <http://pag-journal.iei.od.ua/archives/2018/4-2018/25.pdf>

6. Мельник-Мельников П.Г., П'ятчаніна Т.В., Герасимчук С.М., Огородник А.М. Міжнародні грантові джерела фінансування досліджень в онкології. Можливості для Українських науковців. Онкологія. 2020, Т. 22, № 1—2. DOI: 10.32471/oncology.2663-7928.t-22-1-2020-g.8634. URL: <https://www.oncology.kiev.ua/article/8634/mizhnarodni-grantovi-dzherela-finansuvannya-doslidzhen-v-onkologii-mozhливosti-dlya-ukrainskix-naukovciv?pdf>

7. Рибін А.І. Сучасні аспекти управління якістю спеціалізованої онкологічної допомоги: нова платформа в онкологічному сервісі. Клінічна онкологія. 2018, Т. 8, № 4 (32): 251—253. URL: <https://www.clinicaloncology.com.ua/wp/wp-content/uploads/2019/01/709.pdf>

8. Федоренко З.П., Михайлович Ю.Й., Гулак Л.О. Рак в Україні, 2016-2017. Захворюваність, смертність, показники діяльності онкологічної служби. Бюлетень Національного канцерреєстру України. 2018. № 19 URL: http://www.ncru.inf.ua/publications/BULL_19/index.htm

9. Чехун В.Ф. Новітні технології діагностики у персоналізації лікування онкологічних хворих. Онкологія. 2019, Т. 21, № 3. С. 255—256 URL: <https://www.oncology.kiev.ua/wp-content/uploads/2019/09/1514.pdf?upload=>

10. Чиж М. О., Гладких Ф. В. Кріохірургія і фізичні методи в лікуванні онкологічних захворювань. Український радіологічний та онкологічний журнал. 2021. Т. 29. № 2. С. 127—149 URL: https://www.researchgate.net/publication/353315212_Ukrainskij_radiologicnij_ta_onkologicnij_zurnal_2021_T_29_No_2_S_127-149_Ukrainian_journal_of_radiology_and_oncology

References:

1. Duz, O. (2021), "Implementation of public policy regarding the provision of medical care for oncological

diseases in Ukraine: search for a model", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 18, pp. 132—136. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.18.132

2. Dumans'kyj, Yu.V. Shevchenko, A.I. and Halajchuk, I.J. (2019), Onkologhiia [Oncology], Kyiv, Ukraine, available at: <http://kingmed.info/media/book/5/4093.pdf> (Accessed 22 April 2022).

3. Zavads'ka, T. Bojko, I.I. and Bojko, A.H. (2021), "Photodynamic therapy in oncology", Onkologhiia, vol. 23, no. 1-2, pp. 53—54, available at: <https://www.oncology.kiev.ua/wp-content/uploads/2021/07/1582.pdf?upload=> (Accessed 22 April 2022). DOI: 10.32471/oncology.2663-7928.t-23-1-2021-g.9411

4. Bojchuk, Yu.D. (2017), Zahal'na teoriia zdorov'ia ta zdorov'iazberezhenia Rozhko S.H. [General theory of health and health], Kharkiv, Ukraine, available at: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Kaf_zdor_ta_korr_os/Zagalna_teoriya_zdorovia_i_zdorvia_zberegennja.pdf (Accessed 22 April 2022).

5. Krynychko, L.R. Krykun, O.D. Malihon, Yu.M. and Vatanov, A.R. (2018), "State regulation of private oncological medical institutions: current state and possibilities of improvement", Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini, vol. 4, pp. 117—118, available at: <http://pag-journal.iei.od.ua/archives/2018/4-2018/25.pdf> (Accessed 22 April 2022).

6. Mel'nyk-Mel'nykov, P.H. P'iatchanina, T.V. Herasymchuk, S.M. and Ohorodnyk, A.M. (2020), "International grant sources of research funding in oncology. Opportunities for Ukrainians scientists", Onkologhiia, vol. 22, no. 1—2, available at: <https://www.oncology.kiev.ua/article/8634/mizhnarodni-grantovi-dzherela-finansuvannya-doslidzhen-v-onkologii-mozhливosti-dlya-ukrainskix-naukovciv?pdf> (Accessed 22 April 2022). DOI: 10.32471/oncology.2663-7928.t-22-1-2020-g.8634

7. Rybin, A.I. (2018), "Modern aspects of quality management of specialized oncological care: a new platform in oncology service", Klinichna onkologhiia, vol. 8, no. 4 (32), pp. 251—253, available at: <https://www.clinicaloncology.com.ua/wp/wp-content/uploads/2019/01/709.pdf> (Accessed 22 April 2022).

8. Fedorenko, Z.P. Mykhajlovych, Yu.J. and Hulak, L.O. (2018), "Cancer in Ukraine, 2016—2017. Morbidity, mortality, performance of the oncology service", Biuleten' Natsional'noho kantserreiestru Ukrainy, vol. 19, available at: http://www.ncru.inf.ua/publications/BULL_19/index.htm (Accessed 22 April 2022).

9. Chekhun, V.F. (2019), "The latest diagnostic technologies in the personalization of cancer treatment", Onkologhiia, vol. 21, no. 3, pp. 255—256, available at: <https://www.oncology.kiev.ua/wp-content/uploads/2019/09/1514.pdf?upload=> (Accessed 22 April 2022).

10. Chyzh, M.O. and Hladkykh, F.V. (2021), "Cryosurgery and physical medicine in treatment of cancer", Ukrains'kyj radiolohichnyj ta onkologichnyj zhurna, vol. 29, no. 2, pp. 127—149, available at: https://www.researchgate.net/publication/353315212_Ukrainskij_radiologicnij_ta_onkologicnij_zurnal_2021_T_29_No_2_S_127-149_Ukrainian_journal_of_radiology_and_oncology (Accessed 22 April 2022).

Стаття надійшла до редакції 06.05.2022 р.

*А. В. Сайферс,
аспірант кафедри публічної політики, Інститут публічного управління
та державної служби Київського навчально-наукового інституту
публічного управління та державної служби імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0002-5904-8493*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.122

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СУСПІЛЬНИХ ОЦІНОК ЗАДОВОЛЕНОСТІ ОСВІТНІХ ПОТРЕБ НАСЕЛЕННЯМ: ЕМПІРИЧНО- СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

A. Cyphers,
Postgraduate student of the Department of Public Policy, Educational and Scientific Institute
of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv

COMPARATIVE ANALYSIS OF PUBLIC ASSESSMENTS OF THE SATISFACTION OF
EDUCATIONAL NEEDS BY THE POPULATION: AN EMPIRICAL AND SOCIOLOGICAL ASPECT

У статті автором проведено порівняльний аналіз функціонування систем освіти у Польщі та Україні. Адже нині динаміка розвитку освіти все суттєвіше визначають траєкторію розвитку кожної держави, а знання поступово трансформуються в ресурс, що визначає конкурентоспроможність держави та її статус у світовому співтоваристві. Від рівня та якості знань, їх практичного впровадження залежить не лише економічне зростання, рівень добробуту суспільства, а й якість життя загалом. Окрім того, значимість освіти та знань у сучасному соціумі підвищує вимоги до їхнього рівня, а також актуалізує необхідність адекватної оцінки їхньої якості та відповідності соціальному запиту.

На думку автора, доцільність дослідження викликана постійним незадоволенням суспільства якістю освіти, особливо це яскраво стало вираженим першого року організації дистанційного навчання учнів та студентів в умовах пандемії. Критика суспільства є аргументованою.

Під час воєнного положення в державі в результаті нападу 24 січня 2022 року Росії на Україну цей досвід було успішно використано, тому загострення значно зменшилися, однак проблема залишилася суспільнозначимою, яка впливає на імідж державних та місцевих органів влади, які опікуються питаннями освіти. Автор стверджує, що ця проблема не є суто українською. Вона має більш глобальний трансформаційний характер, обумовлена як чинниками національного рівня, і цивілізаційними змінами.

Стаття ґрунтується на емпірично-соціологічних результатах Європейського соціального дослідження та Міжнародної програми з оцінки освітніх досягнень учнів (PISA). Кореляційний аналіз використаних опитувань був здійснений в Україні та Польщі, результати якого були співставними з країною-агресором Росією. Це дозволили виявити фактори, що впливають на оцінку системи вищої освіти. Отримані висновки корелюються з результатами шкільних досягнень учнів із дослідження PISA.

The author made a comparative analysis of the functioning of education systems in Poland and Ukraine. Nowadays, the dynamics of education development more and more significantly determine the development trajectory of each state, and knowledge is gradually transformed into a resource,

which determines the competitiveness of the state and its status in the world society. The level and quality of knowledge and its practical implementation is not only a determining factor for economic growth and the welfare of societies but also the quality of life in general. In addition, the importance of education and knowledge in modern society increases the requirements for their level, as well as the need for relevant assessment of their quality and relevance to social demand.

In the author's opinion, the appropriateness of the research is due to society's constant dissatisfaction with the quality of education, which became especially evident in the first year of distance learning for pupils and students in a pandemic environment. Society's criticism is well-founded.

During martial law in the state as a result of Russia's attack on Ukraine on 24 January 2022, this experience was successfully used, so aggravations were significantly reduced, but the problem remained a public issue that affects the image of state and local authorities who deal with education. The author argues that the problem is not a purely Ukrainian one. It has a more global transformational character caused by both national-level factors and civilisational changes.

The article is based on empirical and sociological results of the European Social Survey and the Programme for International Student Assessment (PISA). Correlation analysis of the used surveys was carried out in Ukraine and Poland, with results comparable to the aggressor country Russia. These identified factors influence the assessment of the higher education system. The obtained results correlate with the results of the PISA study on students' school achievement.

Ключові слова: освітні потреби, державна освітня політика, освітні трансформації, кореляційний аналіз, оцінка системи вищої освіти, моніторинговий інструмент.

Key words: educational needs, public education policy, educational transformation, correlation analysis, evaluation of higher education system, monitoring tool.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На початку XXI століття стало цілком очевидним, що стан та динаміка розвитку освіти все суттєвіше визначають траєкторію розвитку кожної держави. Знання поступово трансформуються в ресурс, що визначає конкурентоспроможність держави та її статус у світовому співтоваристві. Від рівня та якості знань, їх практичного впровадження залежить не лише економічне зростання, рівень добробуту суспільства, а й якість життя загалом. Таким чином, значимість освіти та знань у сучасному соціумі підвищує вимоги до їхнього рівня, а також актуалізує необхідність адекватної оцінки їхньої якості та відповідності соціальному запиту.

Доцільність дослідження свідчить про загострення у сучасних умовах проблеми якості вищої освіти. Зокрема, український вчений Є. Астахова зазначає, що "на загальному фоні постійного незадоволення суспільства якістю освіти виділяються періоди, коли критика стає більш напруженою та аргументованою [1, с. 53]. Вважаємо, що сьогодні саме такий період. За точку відліку можна брати будь-які параметри, однак висновок буде однаковим: сучасна вітчизняна освіта не відповідає викликам часу" [1, с. 57].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз наукових джерел показав, що проблема функціонування системи освіти знаходиться у фокусі дослідників та представлена значною кількістю робіт со-

ціологічного, філософського, педагогічного та управлінського напрямів. Проте сучасна ситуація у сфері освіти переконливо доводить, що однозначних відповідей на питання щодо якості сучасної освіти, що зумовлюють її факторів та критеріїв оцінки, немає [3, с. 47].

Педагогічний аналіз проблем освіти активно досліджується та представлений роботами українських дослідників (В. Астахова, Є. Астахова, В. Бакіров, С. Бархатна, Є. Подільська, Л. Сокуранська, В. Чепак та ін.) зарубіжних учених (Р. Борович, І. Бялецьки, М. Захорський, С. Кветінські, М. Незгода, В. Алексеєнко, Г. Зборовський, І. Іллінський, А. Ковальова, Вал. Луков, С. Плаксі, В. Собкін та ін.). У той самий час проведені дослідження переважно концентруються на внутрішніх інституційних конфліктах освіти. У нашому дослідженні ми хочемо подолати таку обмеженість та вийти за межі національних систем освіти, зіставивши ситуацію в національних системах освіти України, Польщі на тлі країн Східної Європи, звернутися до компаративного аналізу громадської думки щодо функціонування освітньої сфери діяльності.

МЕТА СТАТТІ

Метою нашої статті є порівняльний емпірико-соціологічний аналіз суспільних оцінок задоволеності системою освіти у Польщі та Україні, а також пошук механізмів, що визначають ставлення респондентів цих країн до освіти. Також нас цікавить, які з механізмів забезпечують рівень задоволеності освітніх пореб, ма-

Оцінка системи освіти респондентами країн Східної Європи

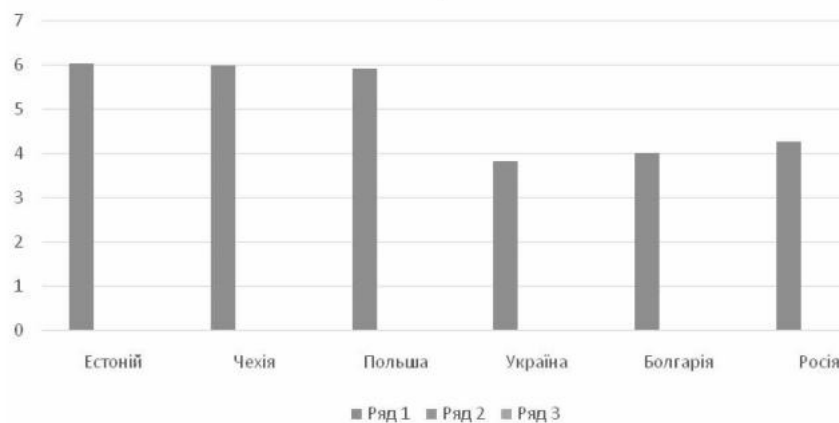

Рис. 1. Середньозважені показники задоволеності системою освіти респондентами країн Східної Європи (ESS, 2010)

ють універсальний характер, а які є специфічними в досліджуваних суспільствах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ситуація в освітній сфері кожної з відібраних нами для країн стає більш зрозумілою у порівнянні емпіричних даних, що характеризують цю сферу діяльності [7, с. 145]. Вони суттєво залежать від державної політики у сфері освіти, зокрема, інтеграції до міжнародних освітніх структур, державних витрат на сферу освіти, ступеня охоплення населення загальною та вищою освітою, чисельністю навчальних закладів та якістю викладання в них тощо.

Проте серед індикаторів ефективності освітніх трансформацій велике значення має загальна оцінка задоволеності системою освіти. Вона є своєрідним барометром, що характеризує задоволеність системою освіти та її результатами, ступінь узгодження освіти з ринком праці тощо [8, с. 39]. До аналізу ситуації в системах освіти України, Польщі та Росії нас підштовхнули результати Європейського соціального дослідження, учасниками якого є країни, які ми розглядаємо. Це дослідження проводиться регулярно з 2002 року та охоплює близько 30 європейських країн.

Поряд із широким спектром питань, до інструментарію ESS включені питання, що стосуються освіти. За результатами п'ятої хвилі опитування 2210 р. оцінки системи освіти респондентами країн Східної Європи значно різняться (рис. 1). [5, с. 43].

Максимальні оцінки серед країн Східної Європи здобули освітні системи Естонії (6,05), Чехії (5,99), Польщі (5,93). Низькі оцінки характеризують системи освіти України (3,83), Болгарії (4,01), Росії (4,27). Насторожує, що система освіти України здобула мінімальну оцінку. За рівнем оцінок Росія потрапила в один кластер із Болгарією та Україною. Привертає увагу суттєва відмінність оцінок, висловлених респондентами, з одного боку Польщі, з іншого — Росії та України. Країни, що розглядаються, проводять активні реформи в системі освіти, є учасниками формування єдиного європейського простору вищої освіти, однак Польща включилася до Болонського процесу у 1999 році, а Росія — 2003 р.,

Таблиця 1. Кореляції задоволеності системою освіти

Змінна	Україна	Польща	Росія
Задоволеність життям	0,215	0,217	0,302
Зв'язок із етнічністю	0,52	-	0,059
Включеність у освіту	0,072	0,065	0,109
Оцінка матеріального стану	0,091	0,066	0,142
Додаткова освіта	-0,074	0,118	-0,051
Задоволеність роботою	0,07	0,122	0,268
Інституційна довіра	0,398	0,367	0,487
Особистісна довіра	0,238	0,154	0,211
Місце проживання	-	0,073	-
Рівень освіти	-	-0,115	-0,082
Кількість років навчання	-	-0,136	-0,104
Зацікавленість політикою	-	0,091	-
Участь у виборах	-	0,068	0,054
Індекс громадянськості	-0,115	-	-0,094

Україна — 2005 р. Виникає питання, що зумовлює такі відмінності? Однозначних відповідей це питання не знаходимо. Бажання з'ясувати причини такої суттєвої різниці спонукало нас до глибшого наукового аналізу [5, с. 43].

Аналіз результатів ESS дозволив виявити суттєві відмінності в оцінці системи освіти респондентами Польщі, Росії та України, про що свідчать дані рис. 1.

Метою нашого аналізу буде пошук відповіді причини цієї відмінності у поглядах респондентів цих країн. У переліку змінних ми спробуємо знайти змінні, які б визначали різницю у поглядах на освіту між респондентами Польщі, Росії та України. Пошук зв'язку між рівнем задоволеності системою освіти та незалежними змінними дозволить зрозуміти, що має вплив на формування оцінок системи освіти у цих країнах. Результати кореляційного аналізу представлені у табл. 1 [7, с. 3].

Як бачимо, у Польщі задоволеність системою освіти найбільше корелює з інституційною довірою ($r = 0,367$). Істотною також є кореляція рівня задоволеності системою освіти із задоволеністю життям ($r = 0,217$). Відчуття особистого комфорту та задоволеності життям сприяє високій оцінці соціальних підсистем.

Так, висока оцінка системи освіти корелює з особистісною довірою ($r = 0,154$). Індивіди, що характери-

зуються високою довірою до інших людей, також добре оцінюють систему освіти.

Таким чином, наявність довіри до державних інституцій та інших осіб, а також задоволеність життям визначають позитивний імідж системи освіти [7, с. 5].

На рівень оцінки системи освіти впливає кількість років навчання респондента ($r = -0,136$). Однак цей вплив є негативним: більше років навчання визначає нижчу оцінку освіти. Можливо, вище освічені особи бачать більше недоліків у системі освіти. На це вказує також кореляція з рівнем освіти ($r = -0,115$), показник якої також є негативним: що стоїть рівень освіти респондентів, то нижча оцінка освіти. З цих даних очевидний висновок, що освіченіші особи критичніше і нижче оцінюють систему освіти [9, с.85].

Рівень задоволеності системою освіти також корелює із задоволеністю працею ($r = 0,122$): що вище задоволеність працею, то більше задоволеність і системою освіти. Припускаємо, що індивіди, задоволені роботою, мають підстави бути задоволені та освітою, оскільки їхній професійний статус визначається здобутою освітою. Задоволеність системою освіти корелює із отриманням додаткової освіти ($r = 0,118$). Вищий рівень задоволеності освітою серед осіб, які отримували додаткової освіти [6, с.235]. Це може свідчити про те, що особи, які здобули додаткову освіту, таким чином повинні покрити недоліки здобутої першої освіти. Така ситуація спонукала їх до нижчої оцінки системи освіти [6, с.237].

В результаті аналізу нами виявлено негативну кореляцію між рівнем індексу громадянськості та задоволеності освітою ($r = -0,115$). Це свідчить про те, що респонденти, які є активнішими у суспільному житті, ставлять і вищі вимоги до системи освіти. Загалом, результати кореляційного аналізу вказують, що оцінка системи освіти поляками є, перш за все, функцією довіри до державних інституцій та міжособистісної довіри [2, с. 35]. Таким чином, позитивна оцінка системи освіти є частиною цієї довіри [2, с.35]. Загалом, як свідчать дані, позитивне ставлення до життя (щастя) формує оцінку системи освіти. Особи, задоволені життям, висловлюють і високу оцінку системи освіти.

Таким чином, у механізмі оцінки ставлення до освіти можемо виділити два виміри. Перший — має системний характер і пов'язаний з культурою довіри. У той же час, викликає подив і вимагає додаткового аналізу той факт, що найчастіше позитивно висловлювалися про освіту особи, віддалені від політичного та суспільного життя [3, с. 47].

Другий — пов'язаний з рівнем освіти: чим він вищий, то нижче оцінюється освіта. Більш освічені особи бачать більше недоліків та проблем в освіті. Ймовірно, що висловлені оцінки є результатом їх установок та очікувань. Респонденти, які здобули освіту і не змушені додатково вчитися, мають краще уявлення про освіту, ніж ті, хто додатково навчається. Очевидно, вони змушені надолужувати недоліки здобутої освіти, що знижує задоволеність станом речей в освіті. Задоволеність працею сприяє позитивним оцінкам [3, с. 47].

Протилежною порівняно з Польщею є ситуація в Україні. За результатами проведеного опитування держава належить до групи країн з дуже низькою задово-

леністю освітою. Якими є механізми формування цих оцінок респондентами України? Результати кореляційного аналізу вказують на те, що в Україні, як і в Польщі, вищі оцінки системи освіти виражають особи, задоволені життям ($r = 0,215$). Позитивно на оцінку системи освіти також впливає довіра до соціальних інститутів ($r = 0,398$) та особистісна довіра ($r = 0,238$). Чим вища довіра до інститутів, тим вища оцінка системи освіти. Задоволеність життям та довіра є головними детермінантами оцінки системи освіти в Україні [3, с. 49].

Також виявлено залежність між приналежністю до етнічної групи та оцінкою системи освіти. Вище оцінюють систему освіти українці, ніж етнічні меншини. Задоволеність системою освіти також корелює із віком. Молоді респонденти краще оцінювали систему освіти, аніж респонденти старших вікових груп. Також виявлено зв'язок задоволеності освітою із перебуванням у системі освіти. Учні та студенти краще оцінювали освіту, ніж особи, які безпосередньо не включені до системи освіти. Таким чином, підтверджується факт, що перебування в системі освіти позитивно впливає на оцінку цієї системи. Впливає на позитивну оцінку системи освіти України. Найкраща матеріальна ситуація визначає вищу оцінку системи освіти. З'являється також зв'язок задоволеності освітою із отриманням додаткової освіти. Проте в Україні, на протигагу Польщі, ті, хто здобуває додаткову освіту, більш задоволені системою освіти [5, с. 237].

Отже, на задоволеність системою освіти в Україні впливає також довіра до соціальних інститутів та задоволеність життям. Виявлено, що культура довіри впливає оцінку функціонування різних вимірів життя. Особи з високим рівнем довіри найчастіше позитивно оцінюватимуть різні аспекти соціальної реальності. Такий механізм, очевидно, є універсальним та характерний не лише для Польщі, а й для України. На оцінку освітньої системи мали також вплив такі змінні, як задоволеність працею, оцінка матеріальної ситуації та включеність до системи освіти.

У Росії, як і в двох інших країнах, оцінка системи освіти найбільшою мірою корелює з інституційною довірою ($r = 0,487$). Ймовірно, це може свідчити, що задоволеність системою освіти є компонентом загального задоволення соціальними інститутами, оскільки освіта є складовою системи суспільства. Саме в Росії така кореляція свідчить про низький рівень розвитку інститутів демократії. Це стосується і кореляції між задоволеністю життям та задоволеністю освітою ($r = 0,302$).

Грунтуючись на емпіричних результатах, бачимо, що в Росії значно частіше, ніж в Україні та Польщі, задоволеність освітою визначається включеністю респондента до системи освіти ($r = 0,109$). Краще оцінюють освіту учні, ніж старші колеги, які закінчили навчання.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Виходячи з результатів нашого аналізу, підтверджується факт, що довіра є одним із головних факторів,

що визначають вплив на оцінку суспільством системи освіти. Також задоволеність різними аспектами життєдіяльності суспільства, як показник рівня оптимізму, має значний вплив на оцінку функціонування системи освіти. Третій чинник — освіченість, яку можна як фільтр, крізь який оцінюється громадська реальність. Поєднання цих факторів формує механізм, що визначає відношення.

Проведений емпірико-соціологічний аналіз показав, що суспільство як один із суб'єктів освітнього простору виражає ставлення до системи освіти виходячи із суб'єктивних оцінок, серед яких рівень довіри до соціальних інститутів суспільства, задоволеність різними аспектами особистого життя. Ці оцінки формують рівень задоволеності суспільства системою освіти загалом. Емпірично виявлено їх взаємозв'язок із фактичними показниками якості освіти, зокрема, шкільної. Активізація міжнародних соціологічних проектів у галузі оцінки якості освіти та підвищення інтересу всіх держав до участі в цих дослідженнях надасть можливість глибше зрозуміти рівень сучасної освіти та виявити механізми її підвищення, що є одним із напрямів подальших наукових досліджень.

Література:

1. Астахова, Е. В. (2010) Преподавательская корпорация отечественного университета: размышления по поводу *Universitates = Университеты*. Наука и просвещение: Научно-популярный ежеквартальный журнал. № 1 (40). С. 66—71.
2. Кремень В. Г. Якісна освіта і нові вимоги часу. Педагогічна і психологічна науки в Україні. К.: Педагогічна думка, 2007. Т. I. С. 11—24.
3. Линовицька О. Основні функції освіти. Вісник Інституту розвитку дитини. Сер.: Філософія, педагогіка, психологія. 2014. Вип. 36. С. 44—50. URL: http://www.nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2014_36_10
4. Мешкова Т. А. (2008) Уроки PISA-2006: домашнее задание на завтра. Вестник международных организаций. № 1. С. 4—11.
5. Оксамитна С. М., Васильченко А. А. (2009) Соціальна диференціація освітніх можливостей за результатами міжнародного проекту PISA: досвід для України. Наукові записки НаУКМА: Соціологічні науки. Т. 96. С. 13—21.
6. Программа международной оценки обучающихся: Мониторинг знаний и умений в новом тысячелетии. Центр оценки качества образования ИСМО РАО. URL: <http://www.centeroko.ru/pisa/pisa.htm> (дата звернення: 26.02.2022).
7. Сухова Е. Е. Структурная трансформация высшего образования в контексте Болонского процесса. Вопросы образования. 2009. № 3. С. 94—112.
8. Хобзей П. Навчально-практичні центри — інвестиція в якість підготовки робітничих кадрів. — URL: <http://mon.gov.ua/usinovivni/novini/2016/10/21/proftexos/> (дата звернення: 26.02.2022).
9. PISA 2009 Key Findings. Organisation for Economic Co-operation and Development. URL: <http://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/pisa2009/pisa2009keyfindings.htm> (дата звернення: 26.02.2022).

References:

1. Astakhova, E.V. (2010), "National University Teaching Corporation: Reflections on *Universitates = Universities*", *Nauka y prosveshchenye: Nauchno-popularnii ezhekvartalnyi zhurnal*, vol. 1 (40), pp. 67—71.
 2. Kremen, V.H. (2007), "Quality education and new requirements of the time. Pedagogical and psychological sciences in Ukraine", *Pedahohichna dumka*, vol. 1, pp. 11—24.
 3. Lynovytska, O. (2014), "The main functions of education", *Visnyk Instytutu rozvytku dytyny. Ser.: Filosofiia, pedahohika, psykholohiia*. vol. 36, pp. 44—50, http://www.nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2014_36_10 (Accessed 26.02.2022).
 4. Meshkova, T.A. (2008), "PISA 2006 Lessons: Homework for Tomorrow", *Vestnyk mezhdunarodnykh orhanyzatsyi*, vol. 1, pp. 4—11.
 5. Oksamytna, S.M. and Vasylychenko, A.A. (2009), "Social differentiation of educational opportunities based on the results of the international project PISA: experience for Ukraine", *Naukovi zapysky NaUKMA : Sotsiologichni nauky*, vol. 96, pp. 13—21.
 6. Center for Education Quality Assessment ISMO RAO (2021), "International Student Assessment Program: Monitoring Knowledge and Skills in the New Millennium", <http://www.centeroko.ru/pisa/pisa.htm> (Accessed 26.02.2022).
 7. Sukhova, E.E. (2009), "Structural transformation of higher education in the context of the Bologna process", *Voprosy obrazovaniya*, vol. 3, pp. 94—112.
 8. Khobzei, P. (2016), "Training and practice centers - investment in the quality of training of workers", <http://mon.gov.ua/usinovivni/novini/2016/10/21/proftexos/> (Accessed 26.02.2022).
- Стаття надійшла до редакції 06.05.2022 р.*

www.economy.nauka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 351.86:327

І. А. Слободян,
аспірант, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України
ORCID ID: 0000-0001-9151-7969

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9— 10.127

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПРИКОРДОННОЮ БЕЗПЕКОЮ

I. Slobodyan,
Postgraduate student, Institute for Personnel Training of the State Employment Service of Ukraine

EUROPEAN EXPERIENCE IN BUILDING A BORDER SECURITY MANAGEMENT SYSTEM

У статті зазначено, що політика позаблоковості України, яка була визначена у 2010 році як основний курс зовнішньої політики, військової доктрини та стратегії національної безпеки, не змогла створити надійних гарантій безпеки, а також забезпечити недоторканність державного кордону України та захист територіальної цілісності держави. Автором зазначено, що для реалізації завдань у сфері прикордонної безпеки необхідним є вивчення досвіду європейських країн з даного питання, зокрема проведення ґрунтовного аналізу та узагальнення існуючого досвіду функціонування системи забезпечення європейської безпеки в цій сфері. З'ясовано характерну закономірність процесу забезпечення європейської безпеки, яка полягає в тому, що всі країни Європейського Союзу керуються усталеними нормами міжнародного права, проводять виважену зовнішню політику, ураховуючи добру волю урядів суміжних країн, повагу до суверенітету та територіальної цілісності кожної держави, передбачають мирне врегулювання прикордонних спорів без застосування насильства.

The article notes that Ukraine's policy of non-alignment, which was defined in 2010 as the main course of foreign policy, military doctrine and national security strategy, failed to create reliable security guarantees and ensure the inviolability of Ukraine's state border and protection of territorial integrity. Against the background of the Russian Federation's military actions, Ukraine's national security and defense system has proved incapable of effectively countering threats to national security in the field of state border protection. It was emphasized that in the process of implementing the state policy in the field of state border security in the context of Russia's armed aggression against Ukraine, the most relevant, optimal and effective are the use of a set of political and diplomatic means and special defense measures. Russia's military aggression against the Ukrainian state increases the threat of expanding the scale of military invasion into the European Union, which in general poses a serious threat not only to Ukraine's national security, but also to European security as a whole. The author notes that in order to implement tasks in the field of border security it is necessary to study the experience of European countries on this issue, in particular a thorough analysis and generalization of existing experience of the European security system in this area. The characteristic regularity of the process of ensuring European security has been clarified, which is that all European Union countries are guided by established norms of international law, pursue a balanced foreign policy, taking into account the good will of neighboring governments, respect for sovereignty and territorial integrity of each state. border disputes without violence. It is established that the main tool in the implementation of joint tasks in the field of border security of the European Union is the organization of the European Agency for Operational Cooperation at the external borders of the

European Union FRONTEX. EU members and their neighbors in the field of border security. The European Border Security System provides a common basis for optimizing day-to-day cooperation and communication between EU authorities.

Ключові слова: державна політика; захист державного кордону України; національна безпека; безпека державного кордону; загрози національній безпеці; забезпечення європейської безпеки; управління прикордонною безпекою; європейський досвід.

Key words: public policy; protection of the state border of Ukraine; National security; state border security; threats to national security; ensuring European security; border security management; European experience.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Політика позаблоковості, яку Україна в 2010 році визначила основним курсом зовнішньої політики та воєнної доктрини і стратегії національної безпеки, не створила надійних гарантій безпеки і не змогла забезпечити в умовах зовнішньої агресії непорушність державного кордону України та захист територіальної цілісності держави, а система забезпечення національної безпеки і оборони України виявилася неспроможною ефективно протистояти загрозам національній безпеці у сфері захисту державного кордону, а саме система управління органами сектору безпеки і оборони в цілому та загальнодержавна система захисту державного кордону зокрема, як виявилось, не відповідають вимогам сучасних воєнних конфліктів.

Збройна агресія росії проти Української держави посилює загрозу розширення масштабів воєнного вторгнення вглиб країн Європейського Союзу, що в цілому створює серйозну загрозу не тільки національній безпеці України, а й усій європейській безпеці.

Отже, аналіз безпосередніх викликів і загроз національній безпеці України у сфері безпеки державного кордону свідчить про те, що вжиття комплексу політико-дипломатичних засобів, економічних та воєнних заходів протидії російській агресії проти України є найбільш актуальними, оптимальними та найрезультативнішими у процесі реалізації державної політики у сфері безпеки державного кордону в умовах зовнішньої агресії для захисту суверенітету і відновлення територіальної цілісності України.

Виходячи з цього механізми формування та реалізації державної політики у сфері безпеки державного кордону мають відповідати масштабам та особливостям безпосередніх викликів і загроз національній безпеці України, бути дієвими та повною мірою інтегрованими до системи міжнародної та регіональної прикордонної безпеки. Тому для реалізації цих завдань в Україні необхідним є вивчення досвіду європейських країн з даного питання, зокрема проведення ґрунтового аналізу та узагальнення існуючого досвіду функціонування системи забезпечення європейської безпеки в цій сфері.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Важливе значення для розробки поставлених у науковій статті завдань мають праці В.Ю. Богдановича, О.С. Бодрука, В.П. Горбуліна, С.В. Дейнеки, О.В. Деркача, В.О. Косевцова, В.М. Телелима, І.І. Мусієнка, В.І. Почепцова, А.А. Падеріна, Г.М. Перепелиці, В.М. Ри-

жих, В.С. Нікіфоренка, Г.П. Ситника, А.І. Семенченка, А.С. Сіцінського, Н.А. Сіцінського, О.М. Суходолі та ін., у яких розглядаються теоретико-методологічні засади формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони України.

Історичному нарисові подій становлення європейської системи управління прикордонною безпекою була присвячена велика кількість праць, зокрема, Р.В. Алямкина, Ю.Я. Баскіна, А.І. Дмитрієва, О.В. Деркач, Д.І. Фельдмана, В.Е. Теліпка, А.С. Овчаренка, Д.А. Купрієнка, О.Г. Мельникова та багатьох інших дослідників. Аналіз цих праць дає підстави стверджувати, що в них, поряд з певними здобутками в осмисленні складних віх історії становлення європейської системи управління прикордонною безпекою, має місце очевидна залежність поглядів науковців від використаних архівних документів та історикографічних публікацій.

Водночас дослідження, які охарактеризують усю діючу систему управління забезпечення європейської безпеки у сфері захисту спільних державних кордонів в умовах нових викликів та загроз європейській безпеці, особливо таких як міжнародний тероризм, незаконна міграція (міграційна криза), організована транскордонна злочинність, контрабанда тощо, майже немає.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в проведенні ґрунтового історичного аналізу подій становлення європейської системи управління безпекою та узагальнення існуючого досвіду функціонування системи управління забезпечення європейської безпеки у сфері захисту спільних державних кордонів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Питання території в міжнародних відносинах традиційно були і ще довго залишатимуться предметом суперечностей між державами. Перш ніж перейти до вивчення європейського досвіду політики забезпечення прикордонної безпеки Європейського Союзу необхідно чітко зрозуміти як міжнародне право класифікує територіальні претензії, що є предметом вивчення такої політики.

Всі суперечності між державами міжнародне право поділяє на: міжнародну ситуацію, міжнародний спір та міжнародний конфлікт. Названі категорії відповідають певним стадіям взаємовідносин між сторонами залежно від їхнього розуміння обсягу порушених прав та інтересів, позиції щодо предмета суперечностей та інтенсивності недружньої поведінки [1].

Міжнародна ситуація є початковою стадією, в основі якої знаходиться винятково непорозуміння з приводу того чи іншого об'єкта міжнародного права, тобто поведінка однієї із сторін відхиляється від усталених стандартів, є нетрадиційною, нехарактерною, як наслідок, протилежна сторона допускає, що може стати порушення чи будь-яке інше посягання на її інтереси. Водночас, жодна із сторін не переконана в наявності факту посягання на її права та інтереси, але намагається з'ясувати всі обставини ситуації та вжити заходів для забезпечення захисту суверенних прав та інтересів в майбутньому [1].

Міжнародний спір має зовсім іншу правову природу та є наступною стадією міжнародних суперечностей, за якої сторони переконані у наявності факту посягання на її суверенні права та інтереси. У випадку виникнення міжнародного спору (у тому числі територіального) сторони намагаються захистити порушені права. Міжнародне право допускає лише мирне врегулювання міжнародних спорів [1].

Дослідники визначають "територіальний спір" як спір між державами з приводу юридичної приналежності певної території. Територіальні спори є найскладнішим видом міжнародних спорів, адже саме вони можуть призвести до виникнення загрози миру та безпеці як на регіональному, так і на глобальному рівнях [1].

Р.В. Алямкін у своєму дослідженні визначає, що війна за територію завжди була визначальною характеристикою історії людства, а територіальні спори були і залишаються основною причиною міждержавних війн. Важко уявити війну, причини якої не включали б певної територіальної компоненти. Територіальні спори є суттєвим фактором у підвищенні вірогідності виникнення збройних конфліктів та, ймовірно, ніж інші види міжнародних спорів, можуть призвести до війни або збройного конфлікту [2].

Прикордонний конфлікт, один із видів міжнародного конфлікту, який необхідно відрізнити від територіального спору. Він полягає в порушенні кордону, перестрілці через кордон тощо. Територіальний спір нерідко супроводжують прикордонні конфлікти та інциденти.

Наразі, міжнародним правом не визначено єдиних підходів до кваліфікації міжнародного конфлікту. Дослідники схиляються до класифікації двох категорій: міжнародний конфлікт як складова врегулювання міжнародних спорів пов'язана із недружніми актами обмежувального або примусового характеру, з одного боку, і міжнародний конфлікт із застосуванням або погрозою силою — з іншого [1].

Як правило, територіальним (прикордонним) конфліктам передують територіальні претензії сторін одна до одної. Це можуть бути, по-перше, претензії держав із приводу території, що вже належить одній зі сторін. Такі претензії призвели до воєн між Іраном та Іраком, Іраком та Кувейтом, близькосхідного конфлікту і багатьох інших [4, с. 85].

По-друге, це претензії, які виникають у період формування кордонів держав, які тільки формуються або щойно створилися. Конфлікти на цій основі виникають сьогодні в колишній Югославії, Росії, Грузії. Тенденції до таких конфліктів існують у Канаді, Бельгії, Велико-

британії, Італії, Індії, Іраку, Туреччині та інших країнах [5, с. 13].

При встановленні кордону держави інтереси сусідніх народів можуть перетинатися. У багатьох випадках кордони проводилися без врахування території расових, культурних та релігійних спільнот, у результаті чого деякі народи виявилися такими, що проживають у різних державах. Це сприяє збереженню передконфліктних ситуацій у міждержавних відносинах. Прикладами є створення незалежних держав в Азії, Африці, Латинській Америці після розпаду колоніальних імперій, формування кордонів державних утворень СРСР: республік Середньої Азії, Кавказу, Півночі і Сибіру.

Повертаючись до сьогоднішніх реалій, необхідно усвідомлювати, що, безумовно, глобальні виклики та загрози сучасного світу, особливо такі як міжнародний тероризм, незаконна міграція (міграційна криза), організована транскордонна злочинність, контрабанда тощо, спонукають кожну державу до формування власної національної політики забезпечення національної безпеки у сфері захисту державного кордону.

Що стосується Європейського Союзу, то на сьогодні одним із пріоритетних завдань кожної країни-члена ЄС є пошук консолідованих рішень, спрямованих на забезпечення європейської безпеки у сфері захисту спільних державних кордонів.

З'ясовано, що 27 країн-учасників Європейського Союзу здійснюють реалізацію заходів із забезпечення захисту та охорони "зовнішніх кордонів", що означає сухопутні кордони країн-членів, у тому числі річкові та озерні кордони, морські кордони та їхні аеропорти, річкові порти, морські порти та озерні порти за умови, що вони не є внутрішніми кордонами як на наднаціональному рівні, так і "внутрішніх кордонів" що означає: спільні сухопутні кордони країн-членів, у тому числі річкові та озерні кордони; аеропорти країн-членів для внутрішніх авіарейсів; морські, річкові та озерні порти країн-членів для регулярних внутрішніх поромних сполучень на національному рівні, шляхом прийняття скоординованих рішень європейської спільноти у сфері управління кордонами ЄС. В країнах ЄС функціонують 1800 прикордонних переходів, через які щорічно перетинають кордони ЄС близько 300 млн осіб, із них: 160 млн — громадяни ЄС [6].

Говорячи про історичні витоки європейської системи управління прикордонною безпекою необхідно повернутися до XVII сторіччя.

Так, у 1648 року у м. Мюнстері було укладено Вестфальський мир, що мав епохальне значення для Європи, для формування нового європейського правопорядку, а також для розвитку міжнародного права [7].

У двох складових частинах Вестфальського миру — Оснабрюцькому та Мюнстерському договорах — були закладені принципи міжнародного права, що не втратили своєї актуальності й до нашого часу. В текстах Вестфальського миру вперше йде мова про суверенітет, конфесійний нейтралітет держав з відповідним захистом прав індивідуума і захистом власності, право вільно укладати договори з іншими країнами тощо [7].

"Вестфальський конгрес, що поклав кінець руйнівній Тридцятилітній війні, — відзначав один із найвідоміших у Європі XIX-го століття юристів-міжнарод-

ників Ф.Ф. Мартенс, — продемонстрував небачений до того часу приклад об'єднання майже всіх західноєвропейських народів у спільне мирне зібрання для обговорення не тільки взаємних відносин, але навіть внутрішнього устрою окремих країн" [11].

Сучасні європейські кордони історично виникли завдяки самовизначенню націй, а також дій держав-агресорів через порушення міжнародних договорів. Але до того як стати реальною політичною метою, ідея об'єднання Європи тривалий час була лише в головах філософів та мрійників — натхнений гуманістичними ідеалами Віктор Гюго, наприклад, бачив мирні "Сполучені Штати Європи". Однак такі мрії було розбито кривавими війнами, що спустошили континент у першій ХХ століття [10].

Поступово стала очевидною роль зовнішніх кордонів ЄС у забезпеченні безперешкодної та стабільної взаємодії всіх країн-учасниць, у захисті їх прав, свободи і безпеки, а поняття "союз" і "спільний кордон" почали сприйматись суспільством як одне ціле з часів спільного ринку й митного союзу 50-70-х років ХХ століття [8].

Наступними історичними етапами становлення європейської системи управління безпекою можна вважати такі [12].

1. Укладання 25 березня 1957 року Римського договору шістьма країнами-учасницями з метою заснування Європейського співтовариства з атомної енергії та Європейського економічного співтовариства. Останнє мало створити розширений спільний ринок, який би охоплював велику кількість товарів і послуг. Митні збори між шістьма країнами-учасницями було повністю скасовано до 01 липня 1968 року.

2. Заснування 1975 року Європейського фонду регіонального розвитку, що стало можливим після приєднання до Співтовариства 1973 року Данії, Ірландії та Сполученого Королівства Великобританії.

3. Підписання Договору про Європейський Союз у 1992 році в Маастріхті (Нідерланди) означало для Європейської спільноти не лише затвердження офіційної назви — Європейський Союз, але й законодавчо закріпило спільні інтеграційні цілі держав Європейської спільноти.

4. Укладання в 1997 році Амстердамського договору розширив і конкретизував механізми здійснення загальної зовнішньої політики і політики безпеки (сфера зовнішньої політики та безпеки — далі СЗПБ). За Амстердамським договором зовнішня політика безпеки охоплює сфери зовнішньої політики та політики безпеки шляхом: визначення принципів і основних орієнтирів СЗПБ; прийняття рішень щодо спільної стратегії; посилення систематичного співробітництва між державами-членами в проведенні їх політики.

Ніццький договір 2000 року став логічним продовженням Римського, Маастрихтського і Амстердамського договорів та був спрямований, насамперед, на реформування інституційного механізму Євросоюзу у зв'язку з майбутнім розширенням цієї організації. Реформи стосувалися чисельного складу Комісії, розподілу голосів між членами Ради Євросоюзу, формування спільної зовнішньої і оборонної політики Союзу, визначення сфер, в яких постанови приймаються більшістю голосів [13].

Отже, Європейська спільнота протягом останніх десятиріч активно вживає комплексних та системних заходів із забезпечення прикордонної безпеки, будуючи систему інтегрованого прикордонного менеджменту.

Підписання 14 червня 1985 року Договору "Про скасування паспортного митного контролю між країнами Європейського Союзу" сімома європейськими державами Бельгією, Нідерландами, Люксембургом, Францією, Німеччиною, Португалією та Іспанією (Конвенція Шенген) [14] стало надзвичайно важливим рішенням у сфері формування політики європейської прикордонної безпеки. Договір передбачав поступове скасування контролю на спільних кордонах і запровадження свободи пересування для всіх громадян країн ЄС, які підписали цю угоду, інших держав-членів та громадян третіх країн.

Ліквідація прикордонного контролю всередині ЄС стала результатом іншого процесу, який першочергово розвивався поза рамками Європейського Союзу. 14 червня 1985 році було підписано Угоду між урядами держав Економічного Союзу Бенілюкс, Федеративної Республіки Німеччина та Французькою Республікою "Про поступову відміну перевірок на спільних кордонах" (також відому під назвою Шенгенська угода, або просто Шенген) [15], метою якої було створити зону, у якій буде відмінено процедури внутрішнього контролю і покращено співробітництво поліції і судової системи. Ця програма була реалізована з підписанням 19 червня 1990 року та введенням в дію в 1995 році Конвенції між урядами держав Економічного Союзу Бенілюкс, Федеративної Республіки Німеччина та Французької Республіки про застосування Шенгенської угоди від 14 червня 1985 року "Про поступову відміну перевірок на спільних кордонах" [16].

Шенгенська Конвенція 1990 року юридично зафіксувала принцип прозорості кордонів між її країнами-учасниками "...внутрішні кордони можна перетинати в будь-якому місці, не підлягаючи контролю", доповнивши цей принцип заходами в інших сферах. Одним з головних додаткових заходів стали єдині умови перетину зовнішніх кордонів держав-учасниць та єдина (Шенгенська) віза, яка видається іноземцям для перебування чи транзиту одразу на всій території "Шенгенського простору" (у 2010 році введено в дію Регламент № 810/2009 ЄС, що встановлює Кодекс Спільноти з візових питань, відомий під скороченою назвою "Візовий Кодекс ЄС", що був остаточно схвалений Радою ЄС 13 липня 2009 року та набув чинності 05 квітня 2010 року) [17].

З моменту введення в дію Шенгенського протоколу 01 травня 1999 року одночасно з Амстердамським договором Шенгенські договори втратили статус самостійних міжнародних договорів та розглядаються віднині як сукупність правових актів, що видані на основі установчих документів ЄС. Вони автоматично розповсюджують свою юридичну силу на територію усіх держав-членів ЄС, крім тих, яким надані постійні або тимчасові виключення.

Тимчасові виключення з Шенгенських досягнень надаються державам, які нещодавно приєдналися до Європейського Союзу. Такі виключення пов'язані з не-

обхідністю, з однієї сторони, попередньо укріпити (зміцнити) зовнішні кордони цих держав з третіми країнами, з іншої сторони — підключити нові держави до Шенгенської інформаційної системи. Після виконання усіх вимог виключення нових держав припиняється рішенням Ради ЄС.

"Шенгенська зона" — сукупна територія держав, де в повному об'ємі діють Шенгенські досягнення, в тому числі принцип прозорості кордонів, включає в себе 26 із 27 держав-членів ЄС [17].

Першим масштабним кроком, з якого в XXI ст. розпочалася Шенгенська реформа, була кодифікація норм з питань перетину фізичними особами кордонів держав-членів Європейського Союзу — як кордонів одна з одною (внутрішніх кордонів), так і з третіми країнами (зовнішніх кордонів).

Відповідний документ було прийнято Європейським парламентом та Радою ЄС у формі законодавчого акту прямої дії (регламенту) 15 березня 2006 року, що вступив в дію 13 жовтня того ж року. Його повна назва: Регламент (ЄС) № 562/2006 Європейського парламенту та Ради від 15 березня 2006 року, що встановлює Кодекс Спільноти про режим перетину особами кордонів (Шенгенський кодекс кордонів) [18].

Шенгенський кодекс кордонів відтепер регулює транскордонні переміщення осіб на усіх видах кордонів держав-членів ЄС та інших країн, що входять до Шенгенського простору. Ці кордони, як і раніше, поділяються на внутрішні та зовнішні. Але, на відміну від діючих раніше правил перетину кордонів, що були окреслені в Шенгенській конвенції. Шенгенський кодекс кордонів на перше місце поставив правила по відношенню до кордонів з третіми країнами (розділ II "Зовнішні кордони"), а на друге місце — правила для кордонів між державами-членами (розділ III "Внутрішні кордони") [19].

В Шенгенському кодексі кордонів тільки в загальних рисах визначені завдання та основні обов'язки органів та посадових осіб прикордонного контролю держав-членів. Порядок формування (призначення) і статус таких органів детально регулюється національним законодавством країн-членів.

Але, зростаюча необхідність протидіяти викликам та загрозам, перш за все, міжнародному тероризму, організованій злочинності та міграційній кризі, вимагали від Європейського Союзу прийняття комплексних інтегрованих управлінських рішень з питань забезпечення європейської безпеки у сфері захисту спільних державних кордонів у XXI столітті.

Також, якщо узагальнити механізми політики Європейської спільноти щодо забезпечення європейської безпеки (інтересів та стабільності) у сфері захисту спільних державних кордонів, то основними стратегічними рішеннями Європейського Союзу з питань забезпечення прикордонної безпеки можна визначити такі.

1. Схвалена Радою Європи у жовтні 1999 року у м. Тампере (Фінляндська Республіка) Стратегія, метою якої було визначення пріоритетних завдань щодо свободи, безпеки та права.

2. Прийняття 28 червня 2001 року Директиви Ради Європи 2001/51/WE [20], яка доповнила положення Конвенції Шенген від 14 червня 1985 року з урахуванням сучасних викликів та загроз.

3. Прийняття Європейською Радою у грудні 2001 року в м. Лаакені (Бельгія) декларації "Майбутнє Європейського Союзу", що проголошувала основні напрями майбутніх реформ і перетворень у прикордонній сфері Євросоюзу. Лаакенська декларація пропонувала запровадити систему інтегрованого прикордонного менеджменту, який би враховував інтереси зовнішніх сусідів Європейського Союзу та держав-членів. Разом з тим, перейти до всебічної імплементації інтегрованого прикордонного управління не вдалось, його було лише ідентифіковано [21].

4. Комюніке Європейської Комісії "В напрямку інтегрованого управління зовнішніми кордонами держав-членів Європейського Союзу" [22] було прийнято 07 травня 2002 року з метою запровадження системи інтегрованого прикордонного менеджменту на кордонах держав-членів ЄС, у яку входить прикордонний контроль у прикордонних переходах, пунктах пропуску для авіаційного та морського сполучення; протидія кримінальним злочинам; аналіз ризиків і кримінальний аналіз; міжнародне співробітництво з країнами-сусідами; координація діяльності прикордонних відомств держав ЄС.

Термін "інтегрований прикордонний менеджмент" або "інтегроване управління кордонами" достатньо новий та бере свій початок із середини 90-х років XX століття, але, водночас, саме поняття на сьогодні вже стало ключовою складовою багатьох проєктів, пов'язаних з реформами прикордонної безпеки провідних європейських країн та не лише європейських.

Реалізація завдань інтегрованого прикордонного менеджменту країнами Європейського Союзу спрямоване на виконання ефективних політичних, правових та правоохоронних функцій у захисті національного суверенітету та територіальної цілісності, міжнародного співробітництва у прикордонній сфері.

Прийнята модель інтегрованого прикордонного менеджменту має чотириохрізнову структуру, а саме: заходи, вжиті у країнах — постачальниках незаконних мігрантів і транзитних країнах; міжнародне співробітництво з питань кордону; контроль і спостереження за державним кордоном; заходи, вжиті в межах національних територій.

Вважаємо, що основними комплексними засобами, спрямованими на концептуальне запровадження державами-членами Європейського Союзу положень інтегрованого прикордонного менеджменту є: спільна оцінка ризиків та загроз на кордоні; здійснення ефективного прикордонного контролю; проведення спільних операцій на кордонах ЄС; підготовка персоналу за єдиними стандартами ЄС; міжнародна співпраця та кооперація у тому числі з країнами, що не входять до складу Євросоюзу.

Стратегічно важливим заходом із запровадження системи інтегрованого прикордонного менеджменту стало створення Європейської Агенції з питань управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах країн-учасниць Євросоюзу FRONTEX (European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders — FRONTEX Agency) [23].

Спеціальна агенція для координації роботи прикордонних органів держав-членів ЄС в рамках Європейського Союзу функціонує на основі Регламенту ЄС

№ 2007/2004 Ради від 26 жовтня 2004 року про створення Європейської агенції з питань управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах країн-учасниць Європейського Союзу (далі — FRONTEX, від фр. *Frontieres exterieures*) [23].

FRONTEX — агенція Європейського Союзу, яка займається охороною зовнішніх кордонів, є відповідальною за координацію діяльності національних прикордонних служб та забезпечує надійність кордонів країн-членів ЄС з іншими країнами. Відповідно до Рішення від 26 квітня 2005 року № 2005/358/ЄС "Про визначення місцезнаходження штаб-квартири Європейської агенції з питань управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах країн-учасниць Європейського Союзу", штаб-квартира агентства знаходиться у Варшаві [24].

Відповідно до Регламенту ЄС № 2007/2004 Ради FRONTEX сприяє, координує і розвиває управління європейськими кордонами у відповідності з основним законом ЄС щодо права застосування концепції Комплексного Управління Кордонами. Агентство було створено для зміцнення і оптимізації співпраці між національними органами кордону ЄС.

Стратегічною метою FRONTEX є розширення формату існуючого двостороннього та багатостороннього співробітництва між державами-членами ЄС та їх сусідами у сфері забезпечення безпеки кордонів.

Проаналізувавши управлінську діяльність Агенції FRONTEX щодо забезпечення європейської безпеки (інтересів та стабільності) у сфері захисту спільних державних кордонів, було виокремлено декілька важливих проектів, що мають вплив на сферу реалізації політики безпеки державних кордонів ЄС. До них можна віднести:

- створення Системи технічного спостереження (Technical surveillance system, абр. BORTEC) та посилення моніторингу південних морських кордонів, зокрема, узбережжя Середземного моря (система MEDSEA);

- впровадження Європейської патрульної мережі (EPN, European Patrols Network) — постійно діючого органу в сфері забезпечення безпеки кордонів, який координує заходи країн-учасниць ЄС щодо забезпечення внутрішньої безпеки та охорони зовнішніх кордонів;

- створення Національних координаційних центрів (National Coordination Centers), що стали важливим етапом при створенні Європейської системи контролю за кордонами (European Border Surveillance System, EUROSUR);

- створення Європейської системи контролю за кордонами (European Border Surveillance System, EUROSUR), що передбачає організацію комплексного і узгодженого (за часом і місцем) застосування наявних сил і засобів країн-членів ЄС по охороні зовнішнього кордону, а також створення додаткових технічних (супутникових) можливостей по контролю за кордоном;

- створення прикордонних груп швидкого реагування (RABIT, rapid border intervention teams), призначених для підтримки країн ЄС у ситуаціях, що вимагають збільшення технічної та матеріальної допомоги, а також людського ресурсу на зовнішньому кордоні ЄС, у рамках розширення діяльності Агенції Парламентом та Радою Євросоюзу на підставі розпорядження № 863/2007 від 11.07.07 [25];

- створення централізованого реєстру доступного технічного оснащення (CRATE, Centralised Record of Available Technical Equipment);

- розвиток Європейської патрульної мережі та створення Центру збору даних обстановки (FSC, Frontex Situation Centre), який виконує функції координаційного оперативного (розвідувального) центру та користується власною інформаційною системою — Frontex Information System (FIS) відповідно до робочої програми Агенції (затверджена рішенням Управлінської Ради № 1/2008 від 29.01.2009).

Характеризуючи систему забезпечення європейської безпеки (інтересів та стабільності) у сфері захисту спільних державних кордонів можна зробити висновок, що Європейська система безпеки кордонів створює спільну основу для оптимізації повсякденного співробітництва і зв'язку між органами влади держав-членів ЄС і сприяє використанню сучасних технологій з метою нагляду за кордонами. Головною метою є обмін інформацією, за виключенням особистих даних, між існуючими національними і європейськими системами та аналіз ризиків.

Аналіз управлінських рішень країн-членів Європейського Союзу у сфері захисту спільних державних кордонів засвідчив про те, що європейськими державами впроваджуються консолідовані та системні заходи з протидії транскордонним викликам та загрозам європейській безпеці у сфері захисту спільних державних кордонів (міжнародний тероризм, міграційна криза, організована транскордонна злочинність, контрабанда тощо).

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що 27 держав Європейського Союзу спільно вживають заходів із забезпечення європейської безпеки (інтересів та стабільності) у сфері захисту спільних державних кордонів як на національному, так і наднаціональному рівнях шляхом прийняття скоординованих рішень європейської спільноти у сфері управління кордонами ЄС.

Проаналізовано загальноєвропейський досвід формування та реалізації державної політики забезпечення європейської безпеки у сфері захисту спільних державних кордонів, що дало змогу з'ясувати характерну закономірність процесу забезпечення європейської безпеки, яка полягає в тому, що всі країни Європейського Союзу керуються усталеними нормами міжнародного права, проводять виважену зовнішню політику, ураховуючи добру волю урядів суміжних країн, повагу до суверенітету та територіальної цілісності кожної держави, передбачають мирне врегулювання прикордонних спорів без застосування насильства.

Установлено, що, головним інструментарієм у здійсненні спільних завдань у сфері прикордонної безпеки Європейського Союзу є організація роботи Європейської агенції з питань управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах країн-учасниць Європейського Союзу ФРОНТЕКС, основною метою якої є розширення формату існуючого двостороннього та багатостороннього співробітництва між державами-членами ЄС та їх сусідами у сфері забезпечення безпеки кордонів.

Отже, Європейська система безпеки кордонів створює спільну основу для оптимізації повсякденного співробітництва і зв'язку між органами влади країн-членів ЄС і сприяє використанню сучасних технологій з метою нагляду за кордонами в межах усього європейського простору.

Перспектива подальших розвідок даної проблематики. Ураховуючи стратегічну важливість питань щодо удосконалення безпекової політики у сфері захисту державного кордону, нагальною є потреба в дослідженні європейського досвіду врегулювання міграційних криз, що були організовані на території Білорусі, біля кордонів Євросоюзу: Польщею, Литвою і Латвією.

Література:

1. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: навч. посіб. Київ, 2010. Т 31. 608 с.
2. Алямкін Р. В. Практика Міжнародного Суду ООН щодо вирішення міжнародних територіальних спорів. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2010. Вип. 4. С. 168—176.
3. Алямкін Р. В. Роль Міжнародного Суду ООН у забезпеченні міжнародного правопорядку: практика врегулювання міжнародних територіальних спорів. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2010. № 3. С. 83—87.
4. Dimitar Bechev and Kalypso Nicolaidis. *Mediterranean Frontiers. Borders, Conflict and Memory in a Transnational World*. Published by Tauris Academic Studies, London, New-York, 2010. 250 p.
5. Thomas Diez, Mathias Albert. *The European Union and Border Conflicts. The power of Integration and Association*. Cambridge University press, 2008. 265 p.
6. Міграційна політика: порівняльно-правове дослідження відповідальності законодавства України *Acquis Communautaire* Європейського Союзу. URL: <https://just.odessa.gov.ua/files/upload/files/30.pdf>
7. Вестфальський мир 1648 року, витоки сучасного міжнародного права. URL: <http://www.refine.org.ua/pageid-1922-1.html>
8. Баскин Ю. Я., Фельдман Д. И. *История международного права*. М.: 1990. С. 95.
9. Дмитрієв А. І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право: дис. д-ра юрид. наук. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2003. 426 с.
10. Паскаль Фонтен. Європа у 12 уроках. URL: http://lib.pnu.edu.ua/files/europa/europe-in-12-lessons_uk.pdf
11. Мартенс Ф. *Современное международное право цивилизованных народов*. Спб., 1882. Т. 1. С. 27.
12. Конституційні акти Європейського Союзу. Упорядник Г. Друзенко, за заг. ред. Т. Качки. К.: Вид-во "Юстініан", 2005. Ч. I. 512 с.
13. Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. *Основи права Європейського Союзу: підручник. Ніццький договір і розширення Євросоюзу*. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3227/1/КОВАЛІВ%20М.В.---Основи%20права...---посібник-.pdf>
14. The Schengen acquis — Convention implementing the Schengen Agreement of 14 June 1985 between the Governments of the States of the Benelux Economic Union, the Federal Republic of Germany and the French Republic on the gradual abolition of checks at their common borders. Official Journal L 239, 22/09/2000. P. 0019-0062.

15. Соглашение между правительствами государств экономического союза Бенилюкс, Федеративной Республики Германии и Французской Республики о постепенной отмене проверок на общих границах. URL: <https://eulaw.edu.ru/spisok-dokumentov-po-pravu-evropejskogo-soyuza/shengenskoe-soglashenie-1985-g>

16. Конвенция о применении Шенгенского соглашения между правительствами государств экономического союза Бенилюкс, Федеративной Республики Германии и Французской Республики о постепенной отмене проверок на общих границах. URL: http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/MU90300.html

17. Коментований переклад Візового кодексу Європейського Союзу: Громадська ініціатива "Європа без бар'єрів". Київ. 2010. URL: <https://europewb.org.ua/komentovanij-pereklad-vizovogo-kode/>

18. Регламент (ЕС) № 562/2006 Европейского Парламента и Совета от 15 марта 2006 г., устанавливающий Кодекс Сообщества о режиме пересечения людьми границ (Шенгенский кодекс о границах). URL: <https://eulaw.edu.ru/spisok-dokumentov-po-pravu-evropejskogo-soyuza/shengenskij-kodeks-o-granitsah-2006-g-reglament-es-562-2006-evropejskogo-parlamenta-i-soveta-ot-15-marta-2006-g-ustanavlivayushhij-kodeks-soobshhestva-o-rezhime-peresecheniya-lyudmi-granits/>

19. Шенгенський кодекс про кордони. Умови в'їзду та список супровідних документів для громадян третіх країн. URL: <https://europewb.org.ua/shengenskyj-kodeks-pro-kordony-umovy-v-yizdu-ta-spysok-suprovidnyh-dokumentiv-dlya-gromadyan-tretih-krayin/>

20. Директива Ради 2001/51/ЄС від 28 червня 2001 року про доповнення положень статті 26 Конвенції про реалізацію Шенгенської угоди від 14 червня 1985 року (ОБЛ 187, 10.07.2001, с. 45).

21. Яковюк І., Трагнюк Л., Медеяєв В. *Азбука європейської інтеграції*. Харків: "Апекс+", 2006. 168 с.

22. В напрямку інтегрованого управління зовнішніми кордонами держав-членів Європейського Союзу: Комюніке Європейської Комісії від 07 трав. 2002 р. COM (2002)233 final

23. Регламент Ради (ЄС) № 2007/2004 від 26 жовтня 2004 року про заснування Європейської агенції з питань управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах держав-членів Європейського Союзу (ОБЛ 349, 25.11.2004, с. 1).

24. FRONTEX. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/vropeyska-agenciya-z-pitan-uvpravlinnya-operativnim-spivrobotnictvom-na-zovnishnih-kordonah-derzhavchleniv-vropeyskogo-soyuzu-frontex/>

25. Regulation (EC) No 863/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 establishing a mechanism for the creation of Rapid Border Intervention Teams and amending Council Regulation (EC) № 2007/2004 as regards that mechanism and regulating the tasks and powers of guest officers. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32007R0863>

References:

1. Telipko, V.E. and Ovcharenko, A.S. (2010), *Mizhnarodne publichne pravo [International public law]*, Kyiv, Ukraine.

2. Alyamkin, R.V. (2010), "The practice of the International Court of Justice in resolving international territorial disputes", *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, vol. 4, pp. 168—176.
3. Alyamkin, R.V. (2010), "The role of the UN International Court of Justice in ensuring international law and order: the practice of resolving international territorial disputes", *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 3, pp. 83—87.
4. Bechev, D. and Nicolaidis, K. (2010), *Mediterranean Frontiers. Borders, Conflict and Memory in a Transnational World*, Published by Tauris Academic Studies, London, New-York.
5. Diez, T. and Albert, M. (2008), *The European Union and Border Conflicts. The power of Integration and Association*, Cambridge University press, Cambridge, UK.
6. Ministry of Justice of Ukraine (2009), "Migration policy: a comparative legal study of the responsibility of the legislation of Ukraine Acquis Communautaire of the European Union", available at: <https://just.odessa.gov.ua/files/upload/files/30.pdf> (Accessed 15 February 2022).
7. refine.org.ua (2022), "The Peace of Westphalia of 1648, the origins of modern international law", available at: <http://www.refine.org.ua/pageid-1922-1.html> (Accessed 15 February 2022).
8. Baskin, Yu.Ya. and Feldman, D.I. (1990), *Istoriya mezhdunarodnogo prava [History of international law]*, moscow, russia.
9. Dmitriev, A.I. (2003), "The Peace of Westphalia of 1648 and modern international law", Abstract of Doctor of Laws, dissertation, International law, Vladimir Koretsky Institute of State and Law, Kyiv, Ukraine.
10. Fontaine, P. (2015), "Europe in 12 lessons", available at: http://lib.pnu.edu.ua/files/europa/europe-in-12-lessons_uk.pdf (Accessed 15 February 2022).
11. Martens, F. (1882), "Modern international law of civilized peoples", vol. 1, p. 27.
12. Druzenko, H. (2005), *Konstytutsijni akty Yevropejs'koho Soiuzu [Constitutional acts of the European union]*, Yustinian, Kyiv, Ukraine.
13. Kovalev, M.V. Timchishin, T.M. and Nikanorova, O.V. (2020), *Pravo Yevropejskoho Soiuzu [European Union law]*, available at: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3227/1/КОВАЛІВ%20М.В.---Основи%20права...---посібник-.pdf> (Accessed 15 February 2022).
14. Official Journal of the European Union (2000), "The Schengen acquis — Convention implementing the Schengen Agreement of 14 June 1985 between the Governments of the States of the Benelux Economic Union, the Federal Republic of Germany and the French Republic on the gradual abolition of checks at their common borders", Official Journal L 239, p. 0019-0062.
15. eulaw.edu.ru (1985), "Agreement between the governments of the Benelux Economic Union, the Federal Republic of Germany and the French Republic on the gradual abolition of checks at common borders", available at: <https://eulaw.edu.ru/spisok-dokumentov-po-pravu-evropejskogo-soyuzha/shengenskoe-soglashenie-1985-g> (Accessed 16 February 2022).
16. search.ligazakon.ua (1985), "Convention on the Application of the Schengen Agreement between the Governments of the Benelux Economic Union, the Federal Republic of Germany and the French Republic on the Gradual Abolition of Checks at Common Borders", available at: http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/MU90300.html (Accessed 16 February 2022).
17. Europe without barriers (2010), "Commented translation of the Visa Code of the European Union: Public Initiative "Europe without Barriers", available at: <https://europewb.org.ua/komentovaniy-pereklad-vizovogo-kode/> (Accessed 16 February 2022).
18. eulaw.edu.ru (2006), "Regulation (EC) No 562/2006 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2006 laying down a Community Code on the treatment of persons crossing frontiers (the Schengen Frontiers Code)", available at: <https://eulaw.edu.ru/spisok-dokumentov-po-pravu-evropejskogo-soyuzha/shengenskij-kodeks-organitsah-2006-g-reglament-es-562-2006-evropejskogo-parlamenta-i-soveta-ot-15-marta-2006-g-ustanavlivayushhij-kodeks-soobshhestva-o-rezhime-peresecheniya-lyudmi-granits/> (Accessed 16 February 2022).
19. Europe without barriers (2016), "Schengen Borders Code. Conditions of entry and a list of accompanying documents for third-country nationals", available at: <https://europewb.org.ua/shengenskyj-kodeks-prokordony-umovy-v-yizdu-ta-spysok-suprovidnyh-dokumentiv-dlya-gromadyan-tretih-krayin/> (Accessed 16 February 2022).
20. Official Journal of the European Union (2001), "Council Directive 2001/51 / EC of 28 June 2001 supplementing the provisions of Article 26 of the Convention implementing the Schengen Agreement of 14 June 1985", Official Journal of the European Union, vol. 44.
21. Yakovyuk, I. Tragnyuk, L. and Medelyaev, V. (2006), *Azbuka ievropejs'koi intehratsii [Alphabet of European integration]*, Apeks+, Kharkiv, Ukraine.
22. Communication from the European Commission (2002), "Towards integrated management of the external borders of the Member States of the European Union", COM (2002)233 final.
23. Official Journal of the European Union (2004), "Council Regulation (EU) № 2007/2004 of 26 October 2004 establishing a European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union", Official Journal of the European Union, vol. 47.
24. FRONTEX (2022), available at: <https://dpsu.gov.ua/ua/vropeyska-agenciya-z-pitan-upravlinnya-operativnim-spivrobotnictvom-na-zovnishnih-kordonah-derzhav-chleniv-vropeyskogo-soyuzu-frontex/> (Accessed 17 February 2022).
25. Official Journal of the European Union (2007), "Regulation (EC) No 863/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 establishing a mechanism for the creation of Rapid Border Intervention Teams and amending Council Regulation (EC) № 2007/2004 as regards that mechanism and regulating the tasks and powers of guest officers", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32007R0863> Accessed 17 February 2022).

Стаття надійшла до редакції 10.05.2022 р.